Howard Fast

Özgürlük savaşçısı yurttaş Tom Paine

roman

Fransa, İngiltere, Amerika özgürlük mücadelelerinin hem hayatiyle, hem kalemiyle baş savaşçısı olan Tom Paine, yaşadığı çağda, "Tom Paine demek kavga demektir" diye anılırdı. Tom Paine her zaman kavganın tam içinde yaşamıştır Kalemiyle de uğrunda savaşılan ilkelerin maddi güce dönüşmesini sağlamış, ezilenlere, henüz doğmamış geleceğin yollarını göstermiştir. Bağımsızlık, özgürlük ve insan hakları onun karakteri gibidir. Böylesine tutkun olduğu ilkeler için ölüm cezalarına aldırmayarak mücadele bayrağını taşıması, onu, insanlık tarihinde baş yeri alan özgürlük kahramanları arasına sokmuştur. Howard Fast'ın, özgürlük düşmanlarını titreten Tom Paine'nin hayatını yazması bir rastlantı değil, kitlelerde, özgürlük için yeniden savaşmanın ateşini tutuşturacak bir kişiliği canlandırmak istediğindendir. Çağımızın büyük romancısı, büyük bir özgürlük savaşçısının hayatını anlatıyor.

25 lira

ÖZGÜRLÜK SAVAŞÇISI
YURTTAŞ TOM PAINE

ODA YAYINLARI 35

HOWARD FAST

türkçesi
Gülen Fındıklı

ÖZGÜRLÜK SAVAŞÇISI YURTTAŞ TOM PAİNE

ODA YAYINLARI — İSTANBUL

35

1. basım mart 1977

ÖZGÜRLÜK SAVAŞÇISI YUTTAŞ TOM PAINE / howard fast'ın romanı / türkçesi, gülen fındıklı / kapak, mustafa delioğlu / kapak filmi, ebru grafik / kapak baskısı, tekin ofset / cilt, günsan mücellithanesi / doğuş matbaasında diziilp, öztürk matbaasında basılmıştır / oda yayınları nuruosmaniye caddesi nu: 36 garant iş hanı cağaloğlu / haberleşme, posta kutusu 57, sirkeci - istanbul / telefon: 27 39 53.

Son zamanlarda sık sık Amerikan Devrimi terimlerinin, Bağımsızlık Savaşı (*) terimleriyle karıştırıldığı oluyor. Bağımsızlık Savaşı bitti ama Amerikan Devrimi bir sonuca ulaşmaktan çok uzakta şimdilik. Daha doğrusu bu büyük dramın ilk perdesi kapandı henüz.

1787 *Benjamin RUSH*

(*) 1774 - 1783 yıllarında İngiliz'lere karşı yapılan SAVAŞ.

İÇİNDEKİLER

YAZAR'IN ÖNSÖZÜ

Uzun bir süredir bu ülkede unutulmuş olan ve hemen hemen hiç anılmayan Tom Paine adının bu savaş sırasında ortaya çıkması bir rastlantı değildir; ne de Yurttaş Tom Paine'in öyküsünü yazmak için bu zamanı seçmiş olmam bir rastlantıdır. Bunalım dönemlerinde zulme karşı kahramanca ve açıkca savaşmış olan geçmişteki kişileri geri getirmek demokratik ulusların bır özelliğidir. Bu bize, sürmekte olan bir geleneği, yalnızca geçmişle değil, henüz doğmamış bir gelecekle olan bağı duyurur ve böylece iyi niyetli insanların bitmez tükenmez yürüyüşlerinde yerimizi alırız.

Yurttaş Tom Paine'in yayımlanmasından sonra geçen iki yıl içinde adı binlerce kez anıldı, yazılarından binlerce alıntı yapıldı. Bunların bazılarının nedeni bu kitap olabilir; çoğu belli bir ulusal kahraman tipi için duyulan içten isteğin belirtileriydi, ve Paine bu tipe en yakın olan kişidir. Asıl önemli olan denizaşırı ülkelerden gelen *Bunalım* ve *İnsan Hakları*(*) için sayısız istektir. İlk ulusal kurtuluş savaşımızda böylesine derin bir anlayışla, yürekli bir biçimde savaşan unutulmuş ve epeyce kötülenmiş yazarımız hakkında birkaç şey daha bilmek için gerçek bir açlık bu. Buna bir de Paine'in yaşantısı üstüne yapılan bir sürü radyo programını, Başkan Roosevelt'in onun *Bunalım* adlı eserinden yaptığı alıntıyı ve politik konuşmalarda rastlanan sayısız alıntıları eklerseniz Amerikan anılarının çok gerçek bir uyanışı ile karşılaşırsınız.

(*) Bunalım ve İnsan Hakları, Tom Paine'in yapıtlarından yalnızca ikisidir.

Bu iyi bir şey, sağlıklı bir şey. Paine, Amerikan gericiliğinin yükselmesiyle derinliklere gömülen ilk halk kahramanı değildi. Şu ya da bu zamanda aşağıdaki bütün adlar ulusal onur listemizden silinip gitti: Abraham Lincoln, Woodrow Wilson, Thomas Jefferson, Andrew Jackson, John Brown, Samuel Adams, Samuel Houston, John P. Altgeld, Charles Sumner, Thaddeus Stevens ve daha niceleri. Ama birçok durumda halk, kahramanlarını yeniden buldu ve zamanla hepsini bulacaktır.

Kitapta Tom Paine, bir insanı yazılarından ve çağdaşlarının dağınık düşüncelerinden tanımak için gösterdiğim en büyük çabaları simgelemektedir. Gördüğüm kadarıyla iyilikten ve kötülükten, güçlülükten ve zayıflıktan oluşmuş, insanların iyiliğine sarsılmaz inancı olan insanca bir kişiydi. Bazıları onun başarısızlıklarından, bazıları ise gücünden yakındılar. Ben yalnızca onun hakkında hayranlıkla ve içten bir saygıyla yazdığımı söyliyebilirim.

Howard Fast

BİRİNCİ BÖLÜM

AMERİKA

1. Benim Adım Paine

1774 yılının ilk sonbahar günlerinin serin, hoş bir sabahında Dr. Benjamin Franklin'e, Thomas Paine'in kendisiyle görüşmek için bir saatten beri beklediği bildirildi. Uzun yıllar İngiltere'de yaşamış olan ve tüm uygar dünyada büyük bir aydın, alaycı bir düşünür, tarafsız bir bilgin ve tümüyle oldukça iyi bir insan olarak tanınan Dr. Franklin İngiltere'de önemli olan ya da kendileri değil de adları önemli olan herkesi tanırdı. Yine de Thomas Paine adını anımsıyamadı.

Konukları haber veren yaşlı adam Bay Paine'in bir beyefendi olmadığını belirtti.

Dr. Franklin için beyefendi olmayan konuklarla görüşmek yeni bir şey değildi, ama yaşlı uşağın dudağının kıvrılışı bunun aşırı bir durum olduğunu belirtiyordu. Franklin gözlüklerini gözüne biraz daha yaklaştırmak için burnunu kırıştırdı, iri, taranmamış saçlı kafasını salladı, yazmakta olduğu mektuptan başını kaldırmadan, «Eee, içeri al öyleyse, neden almıyorsun?» dedi, sonra biraz hırçın bir biçimde ekledi, «Beklediğini neden daha önce söylemedin? Neden onu daha önce içeri almadın?»

«Çok pis,» dedi yaşlı adam ekşi bir suratla, dışarı çıktı ve az sonra konuğa yol göstererek yeniden içeri

girdi. Beriki, kapıdan içeri girer girmez neredeyse görgüsüz bir biçimde,

«Benim adım Paine, efendim,» dedi.

Dr. Franklin kalemini masanın üstüne koydu, bir an konuğunu inceledi ve sonra gülümsiyerek, «Benimki de Franklin, efendim,» dedi. «Beklettiğim için özür dilerim.» Başını sallıyarak uşağa dışarı çıkmasını sezdirdi.

«Beklediğim için üzgünüm,» dedi Paine kavgacı bir biçimde. «Başka konuğunuz yoktu. Şimdi bana cehenneme dek yolun var diyebilirsiniz, ben de çeker giderim. Ben Kralı değil, yalnızca Dr. Franklin'i görmek istedim. Ve burada oturmaktan başka yapacak hiç bir işim yoktu.»

Dr. Franklin gülümsemeyi ve konuğuna bakmayı sürdürdü. Paine yakışıklı değildi; alımlı da değildi; otuz, kırk yaşları arasında, diye düşündü doktor, gaga burnu onu daha yaşlı gösteriyor olabilir. Çenesi sivri, dudakları kalın, garip bir biçimde çarpık olan gözleri acı ve tiksinti doluydu; bu yüzde erdem ya da kötülük olabilirdi ama uzun süredir ne mutluluk tatmış ne de umutlanmıştı. Yüzünde bir haftalık sakal vardı ve yıkanması gerekiyordu. Ne uzun, ne de kısa, orta boylu bir adamdı ve uzun bir süre ayakta çalışmış bir işçi gibi güçlü, düşük omuzları vardı. Elleri ise tezgah başında çalışmaktan kalınlaşmış, irileşmişti. Ucuz paltosunun iki kolunun da altı yırtılmış, pantolonunun dizleri de kağıt gibi incelmişti; çorapları delik deşikti, ayak parmakları, hiç de iyi bir çift pabuç olmayan ayakkabılarının içinde rahatça hava alabiliyordu.

«Ne zamandır bir şey yemedin?» diye sordu Franklin.

«Bu sizi ilgilendirmez! Buraya dilenmek için gelmedim.»

«Lütfen otur,» dedi Franklin yavaşça, dışarı çıkıp birkaç dakika sonra elinde bir ekmek, bir parça et ve bir şişe bira ile geri geldi. Elindekileri masanın üstüne koydu, yeniden mektubunun başına oturup Paine yemeğini bitirinceye dek başını kaldırmadı. Sonra Paine tedirgin olmuş ve biraz da utanmış bir durumda ayağa kalktı.

«Daha iyi misin?» diye sordu Franklin?

Paine başını salladı; içinde bir şey, kendisini tedirgin edercesine yanıyordu; ayak parmaklarını delik ayakkabılarının içine çekmeye çalıştı ve bir eli cebinde yukardan aşağıya Franklin'e baktı. Cebinden bir avuç dolusu kirli kağıt ve gümüş para çıkartarak, «Burada otuz guinea var. Dilenmek için gelmedim,» dedi.

«Buraya dilenmek için geldiğini sanmamıştım,» diye karşılık verdi Franklin. «Neden oturmuyorsun? Neden dünyayı omuzlarının üstünde taşımaya çalışacağın yerde onu kendi başına bırakmıyorsun Bay Paine? Tutumluluk benim de hoşuma gider ve eğer bir adam, cebinde otuz guinea, sırtında ise bir şilin değerinde bile olmayan bir giysiyle dolaşmak isterse bunu anlayışla karşılıyabilirim. Ama insan yiyeceğini hiç savsaklamamalıdır ve bunu onaylamak da dilenmek değildir. Kimsin Bay Paine, benden ne istiyorsun?»

«Amerika'ya gitmek istiyorum,» diye birden karşılık verdi Paine. «Siz bir Amerikalısınız. Sizin önemsiz insanlara karşı bile anlayışla davrandığınızı ve size bır kuruşa bile patlamıyacak konularda cimrilik yapmadığınızı duydum. Belki bir iş bulabilmem için bana bir mektup yazarsınız diye düşündüm.»

«Yazarım.»

Paralar hep elinde, Paine başını salladı, paraları cebine tıktı, bir şeyler söylemeye çalıştı ama hemen hemen hiç bir anlamı olmayan birkaç sözcük mırıldanmayı başarabildi. Sonra oturdu, kumaşın inceliğini göstermemek için geniş ellerini dizlerinin üstüne koydu. Eliyle bir haftalık sakalını yokladı. Franklin ona bakmıyordu; bir mektubu imzalıyarak bir an için gözlerini kaldırıp Paine'in işini sordu.

«Korseci,» diye cevap verdi Paine ve hemen ekledi, «Evet hanımların korselerini ve erkeklerin yeleklerini yaparım. Bir zamanlar vergi tahsildarıydım; günde altı pence'e ayakkabı onarırdım. Tanrı bilir neden, yaşamak istiyordum. Bunun yarısı bir para için bir dokumacının atölyesini süpürdüm, iki katına kurdele sattım. Ara sıra yazı yazarım,» diye bitirdi sözlerini.

«Ne yazarsın?» diye sordu sessizce Franklin.

«Bir insanın söyleyecek kadar yüreği olmadığı şeyleri.»

Bir saat kadar konuştular. Paine biranın dörtte birini içmişti. Gözleri parıldıyor, elleri, sinirli bir hızla kapanıp açılıyordu. Giysilerini, sakalını, kirli tenini, anılarını unutmuş, şaşılacak bir biçimde genç ve canlı olan, söyledikleri kadar akıllı çıkan bu yaşlı adamın büyüsü içinde kendisini yitirmişti.

«Amerika neye benziyor?» diye sordu Franklin'e.

«Bir umut gibi, ya da İskoçya, Wales, Sussex gibi ya da bunların hiç biri gibi değil, belki de bir adamın boynundaki boyunduruk gibi; adamına bağlı bu. Belki de bir insanın başına konan tolga gibi.»

«Büyük mü?»

«Göz alabildiğine,» dedi Franklin. «Ne araştırıldı ne de incelendi...» Sanki bu konuda bir şeyler yapmak istemiş ama uygun zamanı elinden kaçırmışcasına sesinde acınma var gibiydi.

«Ben de böyle düşünmüştüm.»

«Ücretler yüksek,» dedi Franlin. «Eğer çalışmak istiyorsa kimse açlıktan ölmez.»

«Kimse açlıktan ölmez,» diye yineledi Paine.

«Orada yanabilirsin.» Franklin gülümsedi. «Ateş öyle dokunmadan geçmiyor.»

«Ben yeterince yandım,» dedi Paine vurdumduymazca. «Sırtıma kalın bir palto, ayaklarıma iyi bir çift pabuç istiyorum. Bir lokantaya kaygısızca girebilmeli ve yalnızca kokusunu değil, ne olduğunu bile bile bir guinea'yı masanın üstüne bırakmalı, paranın üstü ile hiç ilgilenmemeliyim.»

«Latince bilir misin?»

«Biraz.»

«Bir Quaker olarak doğdun ve yetiştirildin, değil mi?»

«Öyleydim, şimdi ne olduğumu bilmiyorum. Biraz gürültü çıkartayım dedim, kafamı duvara vurdum. Ara sıra kafa çekerim Dr. Franklin ve dilim de bir türlü durmaz. Ama burası iyi bir ülke değil; kokuyor ve bir

çöp yığını gibi çürüyüp gidiyor. Buradan gitmek, kurtulmak, bir daha da buraya dönmemek istiyorum. Bunun yanı sıra en büyük isteğim biraz yiyecek, yatacak bir yer ve yapacak bir iş.»

«Bunları elde edebilirsin,» dedi Franklin düşünceli bir biçimde. «Eğer işine yarıyacaksa, sana bir mektup yazayım. Kafanı duvara vurma, bir yana birkaç kuruş ayır toprağın ucuz olduğu Pennesylvania'da bir parça toprak bul ve orada çalış.»

Paine başını salladı.

«Damadıma yazacağım, o senin için bir şeyler yapar.»

Paine, Franklin'in ona iyi, hem de çok iyi davrandığını söylemeye çalışarak başını sallamayı sürdürdü. Biraz sarhoş ve yorgundu, sivri kafası bir öne bir arkaya sallanıyor, çarpık gözleri kapanıyor, sefil giysileri, kirli teni, sakalı ve şaşırtıcı, ince çizgileriyle öylesine tedirgin edici bir bilmece gibi duruyordu ki Franklin uzun yıllar sonra bile ne zaman Tom Paine'i düşünse onun bu duruşu gözlerinin önünden gitmedi. Franklin bilmecelerden hoşlanırdı, ama bunu hiç çözümliyemiyecekti.

«Eğer çalışmıyacaksan, çek git Amerika'ya,» dedi Paine'in babası o onüç yaşında bir çocukken. Yeterinden çok okula gitmiş, düş kurmuş, Thetford'un bereketli tarlalarında dolanmış, eski kaleye tırmanmış, kendi şatolarını kurmuş ve çocukluluğun sonsuza dek süreceğini düşünmüştü.

«Korse yapmıyacağım,» dedi inatla.

«Korse yapıp yapmamaya karar verecek olan sen değilsin.»

«Korse yapmayacağım,»

«Sanki sen inatçı, görgüsüz, huysuz yumurcak, başka bir uğraş biliyormuşsun gibi.»

Bir çırak olarak işe başlamış ve bir ustanın nasıl çalıştığı ona gösterilmişti. Niteliğin, yirmibeş yıl sonraki gibi katı anlamda tanımlanmadığı o günlerde nitelikli biri olan Bayan Hard korsesini taktırmaya gel-

mişti. Bayan Hardy yüz kilo geliyordu ve bu kiloların çoğu göbeğinin üstündeydi. İskoçyanın fundalıklı tepelerini andıran bir göğsü, Dog's Head Hanındakinden çok daha fazla içki alacak irilikte bir göbeği vardı. Bath'den döndüğü ondört aydan beri hiç yıkanmamıştı ve bir korseci olarak çalıştığı ilk günde Paine kafasını onun karnına dayamak zorunda kalmıştı. O bir domuz gibi çığlıklar atarken Paine bütün gücüyle korseyi germeğe çalışmıştı.

«Tak şunu Thomas!» diye buyurmuştu babası.

Bayan Hardy, «Paine, seni utanmaz, otuz santim kısasın,» diye kükrerken o dantellere asılıp durmuştu.

«Asıl sen otuz santim uzunsun,» diye düşünmüştü onüç yaşındaki çocuk sıkıntıyla. Kolunu çevirmek ve eli kocaman bir göğüse gömülmüştü.

«Tak artık şunu Thomas,» diye yineledi babası sert, güven dolu bir sesle ve sonra bir süre için odadan dışarı çıktı. Thomas yok olmuştu; o et okyanusuna gittikçe daha çok gömülüyordu; korkuya kapılarak dantelleri unuttu, korse bir anda açıldı ve etler ona doğru fışkırdı. «Seni utanmaz sıkılmaz seni,» diye tıslıyarak kadın onu kollarıyla yakaladı. Paine kurtulmaya çalıştı, ama daha da derine gömüldü, nefes almak için boğuştu ve bir anda kadından kurtuldu, dükkandan dışarı fırlayıp eski yıkıntıların gölgesine kendini atana dek bir köpek gibi soluyarak karşıki tarlalardan geçti.

Bir korseci olacaktı; babası korseciydi. Yoksa Amerika'ya gidecekti. İhtiyar Paine sert bir adam değildi ama her şeyin bir yöntemi vardı ve sen ne isen oğlun da o olmalıydı. Acı ve öfke dolu bir yer olan bu dünyada eğer sen namusunla ekmeğini kazanıyorsan Tanrı'dan bütün bekliyeceğin de bu olmalıydı. Şimdi Tom Paine, ardında bir düzine korseden çok daha fazla kırık şey bırakarak Amerika'ya gidiyordu; hiç kimse onüç yaşında neyin ne olduğunu tam olarak anımsıyamaz.

Kendinden geçmiş olmalıydı. Gözlerini kaldırdığında Benjamin Franklin'in, dünyanın öbür ucunda Fhi-

ladelphia'daki damadına yazdığı mektubu okuduğunu gördü:

«...mektubu getiren Bay Thomas Paine (bu üstü başı yırtık, sefil adama, önemsiz biri ya da herhangi biri değil, dünyanın en akıllı adamı, Dr. Benjamin Franklin, Bay Paine, diyordu) çok zeki ve değerli bir genç (bakın ne diyor, değerli bir genç) olarak bana tafsiye edildi. Yerleşmek amacıyla Pennsylvania'ya gidiyor. Orada tümüyle bir yabancı olacağı için ona iyi öğütlerde bulunmanı ve yardım etmeni istiyorum. Ülkeyi tanıyıncaya dek geçimini sağlıyabilmesi için bir memurluk, ya da bir okulda yardımcı öğretmenlik bulabilirsen çok iyi bir iş yapmış olacak ve sevgili babamı çok sevindireceksin...»

«Bir şeyler yapmak istiyorum,» dedi Paine. «Hiç kimse bana bu denli iyi davranmamıştı. Hiç arkadaşım yok. Size para vermeyi düşünsem, kahkahalarla gülersiniz sanırım.»

«Başka birine ver,» dedi Franklin dostça. «Kendine acımayı bırak artık. Yıkan, traş ol ve dünyanın sana diğerlerinden daha kötü davrandığını düşünme.»

2. Amerika Adanmış Ülkedir

Büyük bir yolculuktu bu, doğudan batıya tam dokuz hafta. Sonra da, köylerinden iki kilometre uzağa bile gitmemiş olan Thetford'daki yaşlıların inandığı gibi, dünyanın ucundan aşağı. Ama o korseci ya da dokumacı çırağı değil, serüvenci Tom Paine'di ve tam dokuz haftadır ateşten kavrulan bu gemideydi. Şimdi ise ölüyordu; hiç kimse onu görmüyordu, aslında kimsenin aldırdığı yoktu; kaptan bile tedirgin edilemiyecek denli hastaydı. Gemi, Delaware Irmağı'nı dolduran güneş ışığında hafifçe sallanıyordu. Philadelphia'nın kırmızı damları ancak bir taş atımlık uzaklıktaydı ve hasta Tom Paine yavaş yavaş yaşamını yitiriyordu.

Aldırmıyorum, dedi kendi kendine. Franklin, «Kendine acımayı bırak artık,» demişti. Franklin'e küfret-

ti. İngiltere'de yaşlı ve şişko bir kurbağa gibi yaşıyan Franklin için her şey iyiydi. Dünya bazıları için güzeldi ama bunlar bir elin parmaklarını geçmezdi. Diğerleri için ise bir domuz kümesi, hapishane ve yoksulluk demekti. Tahtanın üstüne iğnelenmiş bir kelebek gibi insan bir süre çırpınıyor ve ölüp gidiyordu. Sonra yokluk, tıpkı başlangıçta olduğu gibi yalnızca yokluk vardı. Neden Tom Paine savaşsındı ki? Neden hastalıkla ve açlıkla ve yalnızlıkla ve yoksullukla savaşsındı ki?

Savaşmıyacak, artık ölecekti. Acıma duygusu öylesine büyük boyutlara ulaşmıştı ki kendi görünümü karşısında korkuya kapılıyordu. Kendisi için ağladı, sonra göz yaşlarını sildi ve çok önce yitirilmiş olan yılların güneş dolu anıları aklına geldi. Thetford'da bir çocuk çiçek dolu bir yamaçta yürüyordu. Uzun örgüleri olan May Adams onun önünden asma örtülü yıkıntılara doğru koşarken düştü ve dizini acıttı. Çocuk kızın yarasını temizledi sonra da onu öptü. Yanlış, dedi kız, ve çocuk nedenini sorduğunda sırf yanlış, yanlış, diye yineledi. Her şeye karşın sevdiler birbirlerini ve kimse bunu öğrenemedi. Kısa bir süre sonra kız kızamıktan öldü ve o bu acıyı, tezgahın başında, bir yandan babası, «Ne çalışkan bir çocuk. O küçük yaramaz amma da değişti,» diye söylenirken, bir yandan da hiç bir şey yemeden, hiç dinlenmeksizin, Jenny Literton için korse yaparken, içinde taşıdı.

Her şey ölmüştü. Şimdi o da, Franklin onu Amerika'ya gönderdiği için ölüyordu.

Ateş gemisi limanda epeyce ilgi çekti ve gemi limana girdikten yirmidört saat sonra Philadelphia'daki insanların hemen hemen yarısı ona bakmaya geldi. Şimdiki duruşundan hiç belli olmuyordu ama geçen dokuz hafta boyunca nasıl beş cesedin denize atıldığı söyleniyordu. Hasta yolcular, iyileşmekte olan yolcular, sendeliye sendeliye yürüyen yolcular kıyıya çıktıklarında bu korkunç öykünün değişik bir yanını anlatıyordu. İçlerinden biri, yanında Franklin tarafından yazılmış bir

mektup bulunan bir adamdan söz etti ve büyük bir Amerikan kenti kurmaya çalışan ama bu yolda epeyce zorluklarla karşılaşan Dr. Kearsley'in burnu iyi bir koku almağa başladı.

«Adı ne?»

«Paine sanırım.»

«Mektubu gördün mü?» diye sordu Kearsley sakınarak.

«Hayır ama duydum.»

«Ya sen?» diye sordu doktor başka birine.

«Hayır.»

Koku iyi bir kokuydu ama bir hiç yüzünden hastalık dolu bir gemiye çıkmak bir doktorun görevi değildi.

«Sintine'de mi geldi?»

«Kamara yolcusu.»

Sintine sözleşmeli uşaklarla doluydu ve hastalık önce bunlarda görülmüştü. Hâlâ sendeliyen kaptan, bir çift zengin Philadelphia'lı tüccarla onların satışını görüşmeye başlamıştı bile.

«Görev görevdir,» dedi doktor ve gemiye çıktı. Kokan gemi ambarına indi, görevin bu denli zor olmasından yakınıp küfrederek, inniltileri bastıran bir sesle Bay Paine'e seslendi.

Bay Paine karşılık verdi. Doktorun elinde, pis havada titreşen dalgalanan bir mum vardı ama yine de Tom Paine'i araması, onu bulması gerekiyordu. Bu doktora hiç de hoş bir görev gibi gelmiyordu. Giysiler aynıydı, sakalı uzun, çevresindekilerden daha pisti; doktora çekip gitmesini, huzur içinde ölebilmesi için kendisini yalnız bırakmasını söyleyen bir yoksulluk ve paçavra yığınıydı tümüyle.

«Evet, öleceksin,» dedi doktor kendi kendine.

«Git burdan,» diye inledi Paine.

«Franklin tarafından yazılmış bir mektubun mu var?» diye sordu Kearsley son çare olarak.

«Evet, tanrı cezasını versin.»

«Yaa... Kaç paran var oğlum?»

«Üç pound yedi şilin,» diye fısıldadı Paine.

«Ah! Yarın ayağa kalkar, yürürsün! Para yanında mı? Eşyan var mı?»

«Öldüğümü görmüyor musun?»

Doktor gitti ve gemiye yanaşmadan önce peşin üç şilin isteyen bir kayıkçı ile döndü. Elleriyle ayaklarından tutarak Tom Paine'i kaldırdılar, sürükliyerek dışarı çıkardılar ve bir çuval gibi onu kayığın dibine attılar.

Paine'de ancak, doktorla kayıkçıya küfredecek, ölmesi için neden kendisini orada bırakmadıklarını soracak denli karşı koyma gücü ve bilinç kalmıştı. Doktor da en az onun gibi içtendi; kayık kıyıya doğru giderken ter ve acı içinde olan hastaya yaklaşıp açıkladı: «Çünkü üç pound yedi şilin hergün gelmiyor; üstelik de böylesine genç bir adamla birlikte. Ben hırsız değilim; Parayı kazanacağım; sen de yaşıyacak sın, ama bunun nedenini ancak Tanrı bilir.»

«Tanrı verir; Tanrı alır; Tanrı'ya şükürler olsun,» dedi ona bir kutu kurabiye ve burnunun altına asması için kokulu bir torba getiren bir kadın Quaker. Kearsley' in yanında evsiz barksız kaba ve pis birinin olduğunu ve Kearsley'in hastanın ölmiyeceğine dair Dr. Japes'le bahse girdiğini duymuştu. Bu bayağı bir şeydi. Şimdi Paine ona, bir Quaker olarak doğduğunu ve yetiştirildiğini anlatıyordu. Kearsley ise yatağın ayak ucunda kıkırdayıp duruyor, bu da işleri daha da kötüleştiriyordu.

«Dua et,» dedi kadın Paine'e. «Tanrıdan bağışlanma ve sonsuz acıma dile.»

«Artık iyileşti,» diye gülümsedi Kearsley.

«Dua et, dua et!» diye bağırdı kadın çarçabuk odadan çıkarken. Kearley ise ayakucuna abanmış kahkahalarla gülüyordu.

«Sen pis bir şeytansın,» dedi Paine.

«Çaydanlığa kararmışsın diyorsun! Seni ilk ben yıkamamışmıydım?»

«Çık dışarı.»

«Bana on pound borcun olduğunu söylemeye gel-

dim,» dedi doktor. «Burada altı hafta kaldın, onun için oldukça mantıklı bir para bu. Üstelik hayatını da kurtardım, buna da değer. Ama bütün bunlara karşılık çok küçük bir tepki gösteriyorsun. Bir adamın hayatının karşılığı nedir?»

«Eksik olmayın,» diye mırıldandı Paine. «Benim hayatımın karşılığı ise hiç önemli değil. İş bulduğum zaman paranı öderim.»

«Ne yapacaksın?»

Paine omuzlarını silkti.

«Borcundan dolayı seni kodese attırabilirim,» dedi doktor.

«Evet, attırabilirsin,» diye onayladı Paine. Zayıflamış, hastalık onu bitkin düşürmüş, bembeyaz yüzünde çarpık gözleri derin çukurlara gömülmüş, derisi, kemiklerinin üstünde çamaşırcıdaki eski çamaşırlar gibi gerilmişti. Kearsley onun iyi olduğunu söylüyordu ama konuşamıyacak ya da yalvaramıyacak gibi yorgun hissediyordu kendini.

«Sana bir ay süre veriyorum,» dedi Kearsley birden. «Yarın buradan çıkabilirsin.» Paine gönül borcu ile başını sallayıp gözlerini kapadı.

Bir süre uyumuş olmalıydı. Doktor gitmiş, küçük oda alaca karanlıkta tatlı bir görünüş almıştı. Yattığı yerde, odanın tek penceresinden, yarım düzine, kırmızı kiremitli Philadelphia çatısı görebiliyordu. Yanda bir kilise kulesi gri göğe uzanıyordu. Tom Paine dışarıya bakarken kar yağmaya başladı; temiz, beyaz tanecikler gittikçe daha hızlandılar, sonunda küçük pencere beyaz bir perdeyle örtüldü. Ateşin kömürleri ızgarada duruyordu; Kearsley kaba biri değildi. Yoksulluktan ve cehaletten bıkmış bir adamdı ve tüm bunları Paine anlıyabiliyor, üstelik ona acıyordu bile. Kendini daha az yorgun, kararsız bacaklarının ise vücudunu taşıyacak güçte olduklarını anlıyan Paine yataktan kalkıp pencereye gitti. İşte geldiği Amerika buydu ve ilk kez bakıyordu ona: uzakta bir kilise kulesi, karla örtülü çatılar, çakıllı yolda yürüyen birkaç kişi, kardeşçe sevginin kenti, Amerika, o ülke, o düş, o imparatorluk, yaşam duygusuyla birlikte ona geri gelen bunların tümü

ve yeniden kazandığı Tom Paine. Bu kış akşamında tatlı bir duygu, bir özlem vardı; kilisenin çanları ağır ağır çalmaya, sokaktaki insanlarsa daha hızlı yürümeğe başladılar gibi geldi Tom Paine'e.

Şimdi yaşam hoş bir şey eski bir şarkı gibiydi. Coşkuyla titremeye başladı, sonra yeniden yatağına döndü ama o gece uyuyamadı.

Oranın peygamberi Benjamin Franklin'di. Paine'e verdiği mektup eskimiş, aşınmış, yer yer yırtılmıştı ama Franklin'in damadı Bache mektubu açtı, dikkatle okudu ve Paine için bir şeyler yapabileceğini söyledi. Büyük ya da özel bir şey olmayacaktı bu ama Amerika iyi bir ülke, Pennsylvania iyi bir yer ve Philadelphia iyi bir kentti. Tanrı Kral George'u korusun. Kimse açlıktan ölmüyordu, hele biraz aklı varsa. Eski ülke için bir şey söyliyecek değildi ama bazı yönleriyle bu ülke eskisinden daha iyiydi.

«Öyle sanıyorum.» diye başını salladı Paine.

Paine bir şey yapabilir miydi? Bildiği bir sanat var mıydı?

«Korsecilik,» dedi Paine. Ama korse yapmaktansa, ayakkabı onarabilir, dokumacılık yapabilir, işinde usta olmasa bile elinden birçok şey gelirdi. Uzun bir hastalık geçirmişti ve —kıpkırmızı kesildi— eğer bir süre için ellerinden çok kafası ile çalışabilseydi çok iyi olurdu. Küstahlık değildi bu, çünkü bilim konusunda bir savı yoktu. Ama yazabilir, toplama yapabilir, biraz Yunanca, biraz da Latince bilirdi. Bache'in yüzü anlamsız, belki de üzüntülüydü.

«Faber est quisque suae fortunae,» dedi Paine.

Şişman, başarılı, Paine'in yaşında, ama güven konusunda ondan kat kat üstün biri olan Bache başını salladı, Paine'in omuzuna vurdu ve «Çok güzel, sana bir yer bulacağım,» dedi.

İki günlük açlıktan sonra ilk birkaç şiliniyle bir kahveye gidip, çörek ile tereyağı yiyerek, koca bir bar-

dak dolusu siyah, yoğun bir sıvı içti. Başarılı insanlar, Bache gibi insanlar oturuyordu çevresinde. Oysaki Londra'da bu kılığı onun doğru dürüst bir yere gidip yemek yemesine engel olurdu. Burada ise ona bakmıyorlardı bile. Köşede, dağlardan gelmiş, sırtında güderi bir elbise, ayağında deri tozluklar, başında kürk şapka, bacaklarının arasında bir tüfekle oturan ve sanki yaşamında hiç çatal ve bıçak görmemiş gibi elleriyle yemek yiyen vahşi adama bile bakan yoktu. Onun işi Dolan'ların iki çocuğuna iki kez ikinin dört ettiğini, kedi sözcüğünün k-e-d-i diye yazıldığını öğretmekse, Bayan Dolan, öğlenleri gelip, «Bir fincan çay içmez misiniz, beyefendi?» diyorsa, yarın ise Smith'lerin çocuklarına, iki küçük kız ile bir oğlana, öğretmenlik yapacaksa, ne olmuştu yani?

İki ay önce paçavralar içinde ateşten kıvranıyordu ama burası Amerika'ydı ve o yeniden yaşama dönmüştü. Öğretmenlik ise korsecilikten daha iyiydi. Belki de içinde bir şeyler yanıp kül olmuştu da yarını düşüneceği yerde geçinip gitmek hoşuna gidiyor, daha fazlasını değil, sadece Tom Paine olduğunu bilmek onu doyuruyordu.

İnsanlar değişir; ne yaşlı ne de gençti ama sert, katı üstelik istediği zaman hain bir kişi olabilen Kearsley bile insan olarak değil bir yıkıntı olarak Paine'e acıyordu. Paine borcunu ödeyeceğine dair söz vermeye geldiğinde, Kearsley, «Unut bunu. Senin üstünden yirmi pound kazandım,» derken bunu belirtmişti.

«Duydum,» dedi Paine kızmadan.

«Senin daha çok etmediğini söylemek istemiyorum,» dedi doktor durumu düzeltmek istercesine. «Bir insanın değerinin ne olduğunu bilmiyorum. Duyduğuma göre öğretmenlik yapıyormuşsun.»

«Doğru.»

«Umarım bu işi becerirsin,» dedi doktor bu kez içten.

Paine omuzlarını silkti; günde bir şilin ona yeterdi, iki şilin ise yeterinden fazlaydı. Bayan Cradle ona kocasının en iyi pantalonlarından birini verdiğinde geri çevirmemişti. Fazla çalışmıyordu, ara sıra, bütün

bir gün boyunca hiç bir şey yapmadan, sokaklardan geçen Avrupalılara hiç benzemiyen, rengarenk insanlara çocukça bir hayranlık duyarak, Philadelphia'da dolaştığı oluyordu. Ormanlık dağlardan gelen, parlak ve kirli battaniyelerine bürünmüş, dişlerinin arasında toprak pipolar olan yerliler vardı; Jerseys'den geldikleri düz kayıklarından inmiş tahta ayakkabılı Hollandalılar, Boston'dan gelen sivri burunlu Yankee'ler, Delavare' den uzun boylu İsveçliler, ülkenin uzak köşelerinden gelen, nereye giderlerse gitsinler yanlarından ayırmadıkları upuzun tüfekleriyle deri ceketli avcılar, güneyden gelen, siyah, beyaz, kahverengi ve kırmızı köleleriyle ipek ve satenler içindeki kıyı beyefendileri, iç bölgelerden gelen gri elbiseli Quaker'ler, Penn'ler, Darley' ler ve Rodmont'lar. Birinci Cadde'den yukarı, Spruce' den aşağı, Meydanın çevresinde, Broad boyunca, dalgın bir tavırla, dünyadan habersiz, geçmişi acı dolu, geleceği olmayan, bir şilinlik bir öğretmen olarak dolaşır, pis öykülere burnunu sokar, hava kötüyse, kar ya da yağmur yağıyorsa, ya da rüzgar çok şiddetli esiyorsa şu ya da bu kahvenin bir odasında kalırdı. Ama eğer hava güzelse bir Quaker'in ahırında, bir saman yığının üstünde yatmaktan hiç kaçınmaz, böylece bir kahvenin en ucuz odasına ödeyeceği altı penny cebinde kalmış olurdu.

Ender de olsa, kendini düşündüğü zamanlar, duyduğu tek şey acıma oluyordu. Bir şişe şarap alacak parası olduğunda, onu öylesine öz acıma duygusu ile deviriyordu ki sonunda gözyaşları içinde katılıp kalıyordu. Üstelik, çoğunlukla ona eşlik edecek bir bar dolusu sarhoş olduğundan yalnız başına içmek zorunda da kalmıyordu. Şu yaşantıma bir bakın, diye atılırdı. Hiç şansı olmuş muydu? Daha çocukken bir korseci olmuş, sevdiği kadını bulmuş, sonra onu yitirmiş, alt orta sınıf İngilizlerin yaşam dedikleri şeyde didinmiş, iki hafta, bir ay, kötü cinle sarhoş olmuş, bütün dünya çevresinde çırpınan bir çark gibi dönmüş, kendisi dağınık, çirkin ve kaba bir durumdayken, sisler içinde, bir parçacık güzellik için aranıp durmuştu.

Aptal değildi o. Çoğu kez kendi kendine, yalnızca birçok şey istemiş olmasının bile bunu kanıtladığını söylerdi. Krallardan, soylulardan, hanımefendilerden, beyefendilerden, dilencilerden, hırsızlardan, şişmanlardan, zengin tüccarlardan, sürtüklerden, fahişelerden ve namuslu kadınlardan da büyük bir şiddetle tiksinmişti... Ya kimi sevmişti?

Bir zamanlar sevdiği bir kadın vardı, bunu biliyordu.

Şimdi ne seviyor ne de tiksiniyordu; büyük bir şey başarmıştı, Amerika'daki kolonilerin kıyısına sıçrayabilmişti. Ondan sonra her şey bitmişti. Kimse ona ayakkabı vermemişti ve ayakkabıları eskiyip püskümüştü. Çorapları lime limeydi. Omuzları iyice incelmiş eski bir palto vermişlerdi ona. Soğuk rüzgar altında, başı önde, sokaklarda dolanıp duruyordu. Görünümü, o zamanki Philadelphia gibi küçük bir kentte insanların onu tanımaya başlamasını sağlayacak gibi şaşırtıcıydı.

«İşte Tom Paine geçiyor,» diyorlardı.

Quaker hanımefendilerinden oluşan bir kurul onu çağırmıştı. Ona yeni bir ceket ve yelek verdiler. «Bizi utandırıyorsun,» dediler. «Tanrı yüzünü senden çevirinceye dek bu biçimde sürünüp gideceksin.»

Sarhoştu. Aptal aptal gülümsiyerek, «Tanrının canı cehenneme,» dedi.

Bu hemen kente yayıldı ve derslerinden çoğunu yitirmesine yol açtı.

O ay, 1775 yılının Ocak ayı, insanlığın yazgısını değiştirecek bir yılın başlangıcıydı. Bununla birlikte, bazen yağmur, bazen kar, bazen de sulu kar yağdığı, bazense havanın bir Haziran gününü andıracak kadar sıcak olduğu her zamanki Ocak aylarından biriydi. Bir çağın başlangıcı olacak bir yılın ilk ayıydı bu ay. Belki de uzun zamandan beri sessiz kalan insanlıktan böylesine öfkeli ve yumuşak bir sesin çıkabilmesi için İsa inmişti yeryüzüne. Ama çoğunlukla insanlar bunu bilmiyorlar, aldırmıyorlar, almayı, satmayı, bir şeyler elde etmeyi, sevmeyi, tiksinmeyi, kazanmayı ve yitirmeyi sürdürüyorlardı.

Bu yıl, Philadelphia'ya güzel umutlar vaadediyordu. Kasaba büyük bir hızla kentleşiyor, Amerika; Virginia, Maryland, Pennsylvania, New York, Massachusetts ve diğer birçok eyaletin merkezi haline geliyordu. Kent, dünyanın en büyük sanayi merkezlerinden biri olacakmış gibi görünüyordu. Sokaklarında, birçok kahvenin olduğu ticaret merkezlerinde, ambarlarında ve iskelelerinde, Amerika'daki İngiliz kolonilerinin ve diğer birkaç Avrupa ülkesinin ticareti yapılıyordu. Geçen yıl, Birinci Kıta Kongresi adı altında oldukça tutarsız bir toplantının gerçekleştirildiği doğruydu ama bunlar hiç bir şeyi başaramamışlardı ve aklı başında olan kimseler Kongre'nin kolonilerin güvenliği ve refahı için bir tehlike oluşturmadığına inanıyorlardı. Özellikle Boston'da ve kuzeydeki diğer Yankee kasabalarında tedirginlik ve söylentiler vardı; ama tedirginliğin olmadığı bir dönem var mıdır? Güney'deki taşra kentlerinde de bir tedirginlik vardı ama upuzun tüfekleriyle çevrede Hunlar gibi dolaşan vahşi ormancılardan ne bekliyebilirdiniz ki?

Öte yandan yeterince bolluk da vardı. Tepelerde kunduzlar tavşanlar kadar çoktu ve zayıf İskoçlarla, kente bir pelte yığını gibi akan, siyah sakallı Yahudiler bunlara çobanlık ediyordu. Sahil kesimindeki tütün ürünü iyiden de daha iyiydi. Jersey yiyecekten patlayacak bir duruma gelmişti. Delaware'den sallarla güzel, beyaz çam ağaçları geliyordu. Almanların yetiştirdikleri domuzlar hiç bu denli besili, kuzey otlaklarında otlayan koyunlar hiç bu denli yünlü olmamışlardı. Vahşi ormanlarda, Allegheny bölgesinde, göller bölgesinde ve Fincastle Tepelerinde geyikler bir sinek sürüsü kadar çoktu. Philadelphia'da geyik eti, yarım kilosu dört penny'den satılıyor, ayı eti hemen hemen hiç kullanılmıyordu. Depolardaki binlerce deri postu, bütün Avrupa'da modayı değiştirmek için hazır bekliyordu. Usta marangozlar, Chippendale, Sheraton ve diğer İngiliz dolap yapımcılarına olan taleple savaşıyorlardı. Bir halka, bir çekiç, bir tornavida ile zarif bir arka, ince bir bacak yapıyor, taklit etmiyor, gerçek Amerikan mobilyacılığını yaratıyorlardı. Kentlerdeki işçiler güçlü,

elleri işe yatkındı. Evler yapılıyor, bazen kullanılan tuğlalar ve çimento yerli yapım oluyordu.

Kıpırtılar ve söylentiler vardı ama iyi şeyler de epeyce boldu. Tedirginliğin yanısıra yeterince huzur da vardı. Belli belirsiz olmasına karşın havada savaş yelleri esiyordu ama insanlar savaş istemiyordu; havada özgürlük kokusu da vardı ama çoğu kimse özgürlüğe aldırmıyordu bile.

Kent dikkatle yapılmış, yerlilerden zorla alınmayıp, Penn tarafından satın alınmış, zengin ve yoksul Quakerlerle, Quaker olmayan zengin ve yoksullarla dolu güzel bir yerdi; Ama hiç bir Avrupa kentinde bulamıyacağınız kararlı, orta sınıf refah havası vardı burada. Evler, çoğunlukla tuğladan, bazıları yarı ahşap, bazıları tümüyle ahşap sağlam yapılardı. Yollar çakıllıydı ve günahkar bir biçimde insanların adlarıyla değil, ağaç türleriyle isimlendirilmiş ya da yalnızca numaralanmışlardı. İyi bir itfaiyesi, bekçileri ve kitaplığı vardı. Bir filozof bile çıkmıştı bu kentten: Ben Franklin. Amerika'nın hiç bir yerinde bulamıyacağınız kadar iyi cam, keten, gümüş ve mobilya bulabilirdiniz burada. Ve modaya uygun olarak daha çok din ve düşünce özgürlüğü vardı. Bu vaad edilmiş ülkede, Philadelphia vaad edilmiş kentti.

Satın almak istediği ya da satın alacak parası olduğundan değil, sadece o öğleden sonra yapacak bir şeyi olmadığı ve insanların satılıp, alınmalarının nasıl bir şey olduğunu merak ettiğinden Paine esir pazarına gitti. Arttırma, kapıları kilitli, büyük, eski bir ambarda yapılıyordu ve içerde bir düzine tüccar vardı. Yalnızca üretken kadınların satışı yapılacağından kürsüye bakire ya da hamile kadınlar çıkartılacak, arttırma çok çabuk bitecekti. Bu kadarıyla da kalmıyordu; Paine'in duyduklarına göre satmaktan ya almaktan öte şeyler de yapılacaktı.

Bugün fazla sarhoş değildi. Sadece, kendi kendi-

ne, «Neden onları da alıp satmıyorlar? Yani beyazları da? Neden sadece siyahlar?» diye soracak kadar dumanlıydı başı. Yine de ne kızmış ne de alınmıştı. Üstelik kendisini de içeri almaları için tüccarları kandırabildiğinden oldukça sevinçliydi. Ona bir şilinlik öğretmen değil de, arzuhalci diyecek kadar iyi insanlardı ve kafasında bu konuda bir şeyler yazıp sonra da bu yazıyı bir dergiye satmak gibi yarı oluşmuş bir düşünce vardı.

Arttırma başlamadan yarım saat önce, tüccarlar bir çember şeklinde, saman yığınlarının üstüne tünediler, sigaralarını tüttürüp, enfiye çekerek alım satımdan söz ettiler. Ama hepsi geneleve gitmiş delikanlılar gibi sinirli ve utangaçtı. Bir süre Paine bunun nedenini bulamadı, sonra Zencileri çıplak göstereceklerini anladı. Boğazına bir şey takılmıştı sanki; ateş basıyor, sonra üşüyor, utanıyor, heyecanlanıyor ve aylardır ilk kez kendinden tiksiniyordu.

Traşsız, dağınık ve sefil bir durumda olduğunu farketti; Tırnaklarının içi pis, çorapları ise delik deşikti. Kendine karşı duyduğu acıma duygusu bir sus payı, bir yalan, bir düşdü ve eğer hiç kimse insanlığın soyluluğu için hiç bir kanıt gösteremiyorsa, insanlığın ne denli alçaldığını göstermek için Tom Paine'ı örnek olarak sunabilirdi.

Arttırma başladı. Günün en büyük esir çığırtkanlarından olan Miles Hennisy, Zencilerin tıkıldığı anbarın arkasındaki küçük kümesten on altı yaşındaki bir kızı, gümüş saplı bir sopa ile dürtükliyerek çıktı. Pudralanmış, ustaca kıvrılmış peruğundan, parlatılmış iskarpinlerine dek Hennsy enfes bir görünüm sunuyordu. Çorapları ipek, diz yamaları siyah saten, yeleği altın ve gümüş ipliklerle işlenmiş brokardandı. Boynunda ve boğazında belki de beş pound değerinde bir dantel vardı; Portekiz kumaşından yapılmış siyah bir ceket ve yumuşak keçeden yapılmış üç kenarlı bir şapka giyiyordu. Bir efsane olan, kendi esir gemileriyle Afrika'ya giden, siyah bir imparatoru, dört siyah kralı ve en azından yüz asil çocuğu satmış olan ve ne zaman hamile bir Zenci satsa, onun kendisinden hamile kaldığını söy-

liyerek övünen Hennsy böyle biriydi işte. O bir şeytan ve katil... ve Tidewater sosyetesinin göz bebeğiydi. Uzun, kahverengi, yakışıklı bir yüzü, küçük mavi gözleri vardı ve yedi değişik kıyı lehçesiyle konuşabilirdi.

Gülümsiyerek kızı tahta kerevete çıkardı. Sarılı bulunduğu battaniyenin içinden kızın sadece kıvırcık saçlı, ürkek başı çıkmıştı; Ter ve dehşet, onun o garip, yuvarlak yüzüne siyah mermerdenmişcesine bir anlatım vermişti. «Bu baylar, benim iyi dostlarım, on altı yaşında, bir koyun kadar yumuşak, bir öküz kadar güçlü, bakire ve çok güzel bir kızdır,» dedi Hennsy. «Solomon bile, onu elde edebilmek için tacındaki mücevherlerden birini verirdi. Asıl bir kandandır, zekasına gelince, daha şimdiden istediğini anlatacak kadar Kral'ın dilinden konuşmaktadır. Göğüsleri iki concord üzümü, kalçaları emziren bir domuzun körpe butları gibidir. Arttırmayı elli poundla açıyorum. Baylar, bunu hemen yüze çıkartın ve yüksek sesle, kararlı bir biçimde bağırın. Baylar onu evinize, yatağınıza, ya da bir samanlığa götürebilirsiniz. Altmış yapın baylar, yetmiş, seksen yapın. Seksende battaniye çıkıyor!»

«Seksen pound!» diye bağırdı biri.

Hennsy battaniyeyi aldı; korkudan tir tir titreyen küçük bir kızdı. Hennsy, «Bakire, baylar, bakire, gelin de kendiniz bakın!» diye bağırırken dehşetle geri çekildi.

Paine, karda tökezledi. Birini öldürmek istemiş ve korkmuştu. Üç saatten beri Philadelphia'nın sokaklarını arşınlamaktaydı. Ayakları sırılsıklam olmuş, üşümüştü. Karanlık basarken bir kahveye girdi, ateşin karşısına oturdu ve bütün bir gece tek bir sözcük söylemeden ve kımıldamadan olduğu yerde kaldı.

Robert Aitken, kıta kolonizasyona açıldığından beri birer, ikişer Amerika'ya gelen, yalnız, asık yüzlü İskoçlardan biriydi. Her türlü belirti ve özelliğin dışında, yerleşip, zenginleşerek mutlu olabilen ya da tek bir beyaz yüzü dahi görmeden gidip yaşamları boyunca Yerlilerle ticaret yapabilen garip insanlardan biriydi.

Ters bir biçimde, Calvanizm'lerinden inatçılıklarının yanı sıra büyük bir dayanıklılık da geliyordu ve bir İskoç ile bir Yahudinin kürk ticaretinde yaşam boyu ortaklık yapmaları sık rastlanır bir olaydı. İngiliz kökenli olan çoğu Amerikalı tarafından yabancı kabul edilen İskoçlar yine de küçük ülkenin üstüne parmaklarını basmayı ve onu orada tutmayı başardılar.

Aitken uzun boylu, zayıf bir insandı. Gergin yüzü, onunla hiç konuşmamış insanlara onun sıkıcı ve düşsüz bir insan olduğu izlenimini veriyordu. Kitap alıp sattığı bir dükkanı vardı. Bir kutu büyük, bir kutu küçük harfi ve bir baskı makinesi vardı. Ara sıra küçük bir kitap ya da bir broşür yayımlardı. Kafasında daha büyük planlar vardı ama bu konulardaki tutumu epeyce inatçı, Paine'e yaklaşışı ise oldukça tersti. Esir satışından bir sonraki gün gelmişti Paine onun dükkanına:

«Sizin için ne yapabilirim?» diye sordu Aitken.

Paine, kekeliyerek, bir yazar olduğunu, İngiltere'de bir iki broşürünün basıldığını ve burada bir şiline öğretmenlik yaptığını anlattı.

«Epey de içiyorsun galiba?» dedi Aitken sertçe.

Paine başını salladı.

«İçkiden uzakta durulması gerektiğini düşünenlerdenim,» dedi Aitken. «Şu durumuna bak: pis, leş gibi, ve sefilsin. Buraya gelip de namusunla hayatını kazanmayı isteyecek amma da surat varmış sende!»

«Bana bir şans verin,» dedi Paine.

«Neden verecek mişim ki? Söylentilere göre Franklin'den bir mektupla birlikte bir gemiden inmişsin. O adama karşı da nankörlük ettin. Çılgın biri gibi kentte dolaşıp duruyorsun. Kötü bir insan olduğuna hiç kuşkum yok.»

Paine kapıya döndü, ama elini tam tokmağa atmıştı ki İskoç'un onu çağıran ince sesini duydu.

«Haftada bir pound'a çalışır mısın?» diye sordu Aitken.

Paine'in iri, çirkin başı öne doğru sallandı. Çarpık, kahverengi gözleri, sanki o iskeletimsi kitapçı yazgısının tek belirleyicisiymiş gibi Aitken'e dikilmişti.

«Seni sert ve yalnız bir insan olarak gördüm,» dedi Aitken daha yumuşak bir sesle. «Ben insana değil, onun içine bakarım. Sen hiç de aptal biri değilsin, ben de değilim. Oysa bu kentte bir sürü şişko göbek bizi öyle sanıyor. Bir şilini bir yana koyarım, ama gerektiğinde de o şilini harcarım ve iyi bir yatırımı hiç kaçırmam.» Kasaya gitti ve bir avuç gümüş para çıkardı. «Burada bir pound var. Eğer bu para ile içersen, o pis yüzünü bir daha bana gösterme. Bir berbere git, temiz giysiler al, sırtına bir ceket geçir ve sonra buraya gel.»

Paine başını salladı, parayı aldı ve dışarı çıktı; söyliyeceklerine, hatta düşüneceklerine bile güvenemiyordu. Hapisten yeni çıkmışcasına büyük bir açlık hissetti. Bütün bir dünyayı istiyordu, bunu elde edebilirdi. Satış kürsüsünde titreyen Zenci kızı istiyordu; onu kollarına almak ve ona her şeyin düzeleceğini anlatmak geçiyordu içinden. Güçlülük duygusu yalnızca, hâlâ yaşadığı, hâlâ istediği, açlık duyduğu ve umut ettiği gerçeğinin bir sonucuydu.

Kahverengi bir elbise içinde, traş olmuş, saçları taranmış ve tırnakları temiz olarak geri döndü. Aitken onu yemeğe götürdü, oturup konuştular. Kitapçı çok zeki olmayan ama koloniler hakkında ayrıntılı bilgileri bu lunan olağanüstü bir insandı. Paine'e içtenlikle, «Sana güvenim var,» dedi. «Bu benim İskoç yanım, belki de budalanın biriyim.»

Bütün gece konuştular ve geceyarısı Pennsyvania Dergisi doğmuştu. O gece Paine Aitken'in evinde kaldı. Ama uyumayıp sırtüstü yatarak karanlığa baktı.

3. Fare Kapanı

Paine kötü biriydi; bir çocuk ya da bir adamın ne olduğunu bilmesi gerekir ama Paine başını duvara vurup duruyordu. Ondört yaşındayken sessizdi ama bu sinirli, huysuzca bir sessizlikti ve içinde bir şeytan olduğunu herkese açıkça gösteriyordu. Bir keresinde bir Squire(*), topraklarına ayak bastı diye onu kırbaçla-

(*) Ingiltere'de Şövalyelikten sonra gelen bir derece.

yınca Paine, acıyla, «Tanrı sana ve senin gibilere yardım etsin! Tanrı sana yardım etsin! Tanrı cezanızı versin! Tanrı cezanızı versin!» diye bağırdı.

«Kötü bir çocuk, cinayet işlemeden iyice dövmek gerek onu.» dedi Squire Paine'in babasına.

«Şişko bir domuz o,» dedi Tom. Bunda gerçek payı da vardı. İkiyüz otuzbeş kilo gelen Squire, sabahleyin avlanan, öğlen yemeğinde biftek yiyip porto şarabı içen, öğleden sonra tekrar ava çıkan, akşam yine kızarmış biftek yiyip porto şarabı içen, gece yarısına dek avdan söz edip viskisini yudumlayan kırmızı yüzlü bir İngiliz beyefendisiydi. «Tanrı için, ne kadar kibar bir beyefendi, Tanrı onu kutsasın,» diyordu hizmetkarları. İşte böyle bir insanın, korsecinin oğlunun şeytanlıklarına dayanabilmesi şaşırtıcı bir olaydı.

Squire'ın Eton'da bir oğlu vardı. Uzun boylu, kuvvetli, onbeşyaşlarında, yakışıklı biri olan bu delikanlı öylesine hoş görünümlüydü ki Bay Harry'e Günaydın demekten hoşlanmıyan tek bir köylü bile yoktu. Genç Harry, okuldaki son yılında, oyunda sekizyüz pound yitirmişti ve bunu duyan Squire, dizine vurup bir kahkaha atmış, «Hay küçük şeytan! Hay küçük şeytan!» diye kükremişti.

Üç genç arkadaşıyla okuldan eve dönen Harry köy yaşamını sıkıcı bulmuştu. Zorunluluk, onu belli bir derecede yaratıcılığa ittiğinden, o ve arkadaşları Tom Paine'e bir oyun oynamağa karar verdiler. Bununla birlikte, işi yasallaştırmak için onun topraklarına ayak basmasını beklediler. Squire'ın sahip olduğu toprakların genişliği düşünüldüğünde bu hiç de yadırganacak bir olay değildi. Çocuğu yakaladılar, sopalarla iyice dövdüler, sonra da ayağından bir meşe ağacına astılar. Ancak öldüğünü sandıklarında onu aşağı indirdiler. Hâlâ nefes aldığını görünce biraz düş kırıklığına uğrayarak soyup, bataklığın içine attılar. Sonra canlandırmak için biraz viski verdiler ve tekrar kırbaçladıktan sonra eve gönderdiler. Tümüyle, o yaz için umduklarından daha büyük bir oyun olmuştu ve ertesi yıl okulda konuşacak epey şey çıkmıştı. Squire'ın kendisi öyküyü birçok kez anlattı; ne zaman bu olaydan

söz etse öylesine coşkuya kapılıyordu ki karısı onun bir bunalım geçireceğinden korkuyordu.

Tezgahın başında, babasının bakışları altında korse yaparken Tom sessizce, «Sen bir korsecisin, ben de. Eğer sen bir dilenci olsaydın ben de dilenecektim, eğer sen bir hırsız olsaydın, ben de olacaktım; Squire'ın önünde diz çöküp, yoksulluk ve pislik içinde yaşa, köpekler gelince yoldan kaç, hanımefendi gelince selam ver, kiliseye git ve Tanrı'ya dua et...» diye söylendi.

«Kes sesini,» diye kükredi babası.

«Ben bir erkeğim,» diye bağırdı çocuk öfkeyle. «Unutma, ben bir erkeğim, bir erkek, bir erkek!»

«Kes sesini,» diye bağırdı babası. «Kes sesini yoksa o günah dolu kafanı kıracağım.»

«Sen bir korsecisin, ben de bir korseciyim,» diye inledi çocuk.

«Seni gidi seni! Seni gidi günahkar şeytan seni! Seni gidi dinsiz kafalı ve dilli yaratık seni! Tanrı sana yardım etsin.»

İçinde, kükreyen, kulaklarını çınlatan, onu dürten bir şeytan vardı. Bir ay sonra kaçıp denize açılmış, kamarot olarak bir savaş gemisine girmişti. Kaptan sırıtarak, «Bir Quaker ile ne yaparım ben?» demişti.

«Bir deneyin beni.»

«Döğüşürüm,» dedi Tom hevesle. «Döğüşürüm. Yemin ederim ki döğüşürüm.»

«Döğüşür müsün?»

Burada geniş ve başdöndürücü bir özgürlük havası vardı; denizde bir insan kendinin efendisiydi; zenginlik, özgürlük demekti ve bir insanın erişemiyeceği hiç bir yükseklik yoktu. Kaptan onu kulağından tutup, boylu boyunca güverteye fırlattı.

«Gel buraya, küçük, gel buraya,» diye gülümsedi.

Kaptan genellikle sarhoştu ve böyle olduğunda onu hayvandan ayırmak olanaksızdı. İkinci kaptan ise ara sıra sarhoş olur, onun yarısı kadar hayvanlaşırdı; ama her ikisi de hıncını kamarot çocuktan çıkardılar ve

limandan çıkıp, Thames'e girdiklerinde, Tom Paine canlı bir yara yığınıydı. Onu kurtaran tek bir şey vardı, o da kaptanın romunu almak ve devirmekti. Tabii bunun için yediği dayak iki katına çıkıyordu. Londra' nın dışına demir attıklarında delikanlı denize atlayıp karaya yüzdü. İki hafta yarı kaçık bir çöp toplayıcısının kulübesinde yaşadı ve bu süre boyunca çöp tenekelerinde ne bulduysa onu yedi.

Thetford'dayken, Londra'nın günahkar bir kent olduğu konusunda onu uyarmışlardı ama kanalizasyon borularını andıran sokakları dikkatle dolaşırken günah işleyenlerle, yaşamları birer günah olanlar arasındaki ayrımı anlamaya başladı. Ormanı, daracık sokaklar labirenti olan o hayvan, zamanın aşağı sınıf Londralısı, ucuz cin, ucuz günah ve ucuz soygunlarla yaşıyordu. Birincisi için ceza, yavaş bir ölüm, ikincisi için korkunç bir ölüm, üçüncüsü için ise asılmak, taşlanmak ya da parçalanmaktı. İki penny karşılığında insan körkütük sarhoş olabilirdi ve sarhoşluk, yoksullar için cehennemin öbür dünyada değil de burada olduğunu unutturan tek çare olduğu için yıllardır cin her türlü içkinin yerini almıştı. Üç yaşındaki çocuklar bardak dolusu cin içiyorlar, çocuklarını emziren anneler cinle beslenip, çocuklarını cinle susturuyorlar, işçiler akşam yemeği olarak bir bardak cin deviriyorlar, yaşlılar onunla ölümlerini çabuklaştırıyorlar, ergenlik çağında olanlar ise onunla akıllarını yitiriyorlardı. Bazı sokaklarda, günün bazı saatlerinde, herkes cinden sarhoş olmuş, avazı çıktığı kadar bağırıyordu. İster çocuk, ister bir ana olsun, ne zaman bir kadın, değirmende öğütülmek için bir penny karşılığında kendini satsa fahişeler ekmeklerinden oluyorlardı.

Bütün bunların içinde Tom Paine yaşıyor, içiyor ve bir fare gibi koşuşuyor, çalıyor, küfrediyor, savaşıyor ve sokaklarda, ahırlarda, havasız bodrumlarda uyuyordu. Sonunda bir gün kendine geldi, cini bıraktı ve bir korsecinin yanına çırak olarak girdi.

Hiç bir umudun, hiç bir kaçışın, hiç bir kurtuluşun olmadığını biliyordu.

Onaltı yaşında, bir korsecinin yardımcısı olmak, bir yıldan beri ağzına bir yudum bile cin koymamıştı. İyi olmasa bile giysileri temizdi, daha önemlisi, kitap okuyordu. Gecelerce kitap okudu, eline geçirdiği her kitabı: Swift, Addison, Pope, Defoe, Congreve, Fielding, Richardson, Spenser ve bazen de Shakespeare; okuduğunun çoğunu anlamıyordu. Defoe ve Fielding onun için oldukça açıktı ama yine de kitaplarda aradığı düş dünyasını yazacakları yerde onun çok iyi bildiği şeyleri yazmalarını yadırgıyordu. O kendi geçimini sağlayan bir erkekti. Londra sokaklarını kasıla kasıla dolaştı. Gözlerinde umut dolu bir belirsizlikle, büyük Tory kumarhanesi olan White's'ın, ya da Whig'lerinki olan Brooks' un önünde saatlerce duruyor ve binlerce, on binlerce poundlarını bir iskambil kağıdının üstüne koymak için gelen insanları izliyordu. «Bu benim için,» diyordu kendi kendine. «Tanrım, bu benim için.»

İki arkadaş edindi: zayıf, hastalıklı, onbeş yaşlarında, bir dokumacı çırağı olan Alec Stivvens ile yirmi iki yaşında olmasına karşın oniki yaşında bir çocuğun vücuduna sahip olan, baca temizleyicisinin çırağı Johnny Coot. Üçü birden bara gider, başları birer kurşun yığını gibi ağırlaşıncaya dek içerler, sonra da birbirlerine asılarak, ciğerlerini parçalarcasına şarkılar söyliyerek eve dönerlerdi. Bu içki alemleri iki çırak için dayak yemek demekti ama efendisinin karısı Bayan Morris her seferinde Tom için yalvarır, af diler, onu kurtarırdı.

Altmış yaşlarında, çökmüş bir adam olan Bay Morris, bir iş için Nottingham'a gittiğinde oldu olan. Kendisinden yirmi yaş genç, şişman, yüzündeki çiçek bozukluklarına karşın güzel olan karısı, korsesini takması için Tom'u çağırdı.

Daha sonra Tom'a, «Sen sinsi bir şeytansın, siz Quaker'ler böylesiniz. Ama gidip arkamdan konuşma, yoksa sırtına bir bıçak saylayıveririm,» dedi. Ama o sineği bile incitemezdi ve daha sonra Tom. Stivvens ile Coot'a yaptıklarını anlatıp böbürlenirken kendini daha erkek hissetti. Kadın Tom'a iyi davranıyor, ona kek ve kurabiye getiriyor ve durmadan Morris'e, Tom' un ne denli iyi bir çocuk olduğunu söylüyordu. Paine'in hikayelerinden etkilenen Stivvens, aynı şeyi kendi ha-

nımefendisiyle denemeğe kalkıştı; ama kafasına yediği sopa, tepesinde kocaman bir yumruya neden oldu.

Stivvens eşkiya olmak istiyordu; hemen hemen başka bir şeyden hiç söz etmiyor ve sanki ilk kez söylüyormuşcasına, onaltısına varır varmaz gidip Dover Road'daki Red Gallant'ın çetesine katılacağını günde yüz kez tekrarlıyordu. O zamanlar, eşkiyaların hâlâ büyük bir güce sahip oldukları, kırk, elli kişiden oluşan çetelerin, Kral'ın yollarında hüküm sürdükleri ve kırmızı ceketli birliklerle çarpıştıkları bir devirdi.

«Gerçek bir prens o, şu Red Gallant,» derdi Stivvens.

«Doğru ama kısa bir yaşam bu. Ben doksanıma dek yaşıyacağım,» diye belirtti Coot ihtiyatla.

Tom tek bir yaşam biçiminin olduğunu, onu da ancak tattığını söyledi. İngiltere'de eğer soylu değilsen, çöplükten biriydin. Soyluları ve onların yaşam biçimlerini düşünüyordu.

«Sen de soylu mu olacaksın, ha?»

«Belki,» dedi Tom.

«Peki, nasıl?»

«Birçok yolu var. Kolay olduğunu söylemiyorum, ama bir yolu var.»

Stivvens etkilenmişti. «Bir yol buldun mu Tom?» diye sordu.

«Ah...»

«Hah!» diye homurdandı Coot. «Çöplüğün içinden geliyorsunuz. Çöplük ise çöplük doğurur. Ben bilmiyor muyum? Aşağı inmek kolaydır ama yukarı çıkmak öyle değil.»

«Kolay olduğunu söylemedim,» diye başını salladı Tom.

«Huh!»

Ama Stivvens daha sonra Tom'a inandığını söyledi; bir insan kafasını omuzlarının üstünde boşu boşuna taşımıyordu. Kendisi de bir şeylerin peşindeydi, etkisiz, küçük şeylerin.

«Bir gece içinde birkaç kese. Hem de şöyle içi iyice dolu olanlardan.»

Tom onun niyetini anlayıp, arkadaşını uyardı. «Hırsızlık yaptığın için seni asabilirler.»

«Eğer yakalarlarsa.»

Tom o gece sıkıntıyla uyudu, karabasanlar gördü, uyandı, yeniden uyudu; ertesi gün gidip Stivvens'e yalvardı: «Yapma Alec, yapma.»

Stivvens'i yakaladılar; ustasının dükkanının yanındaki bir dokumacının kasasını açmış ve içindeki iki pound, sekiz şilini almıştı. Aptal gibi parayı ayakkabılarının içine koymuş, ertesi gün de erken kalkamayınca, ustası, parasını çırağının harçlığından keseceğini düşünerek ayakkabıları tamirciye göndermişti. Dokumacı gelip öyküsünü anlatmış, paranın miktarı Stivvens'in ayakkabılarından çıkana tıpa tıp uymuştu. Çocuğu dövmeye başlamışlar, o da otuzuncu sopada söylemek zorunda kalmıştı.

Ondan sonraki birkaç hafta Coot, Old Bailey'deki Stivvens'dan başka hiç bir şeyden söz etmedi. «Düşün,» diyordu Tom'a, «Küçük Stivvens.»

«Gerçek gibi gelmiyor,» diye ona hak verdi Tom.

«Onu büyükler gibi yargılayacaklar,»

«Asacaklar mı?»

«Başka bir şey gelmiyor aklıma.»

«Asamazlar onu, o daha bebek, aptalın biri. Hiç akıllı olmadı zaten. Aklından zoru vardı.»

«Oldu bitti işte. O çaldı, şimdi de ipi onun boynuna geçiriyorlar. Oldu ve bitti.»

Olup bitmişti. Tom ile Coot, karardan sonra onu görebildiler. Tom ilk kez hapishaneye geliyordu ama Coot bu işlerde oldukça eskiydi. İki kez borçlular hapishanesine girmişti. Bir somun ekmekle bir şişe cin götürmeyi de öneren oydu. Her biri bir litre cin aldılar ve Coot, ipin kolay gerilmesi için bunun gerekli olduğuna Tom'u inandırdı. Hapishanede Stivvens tek bir sözcük bile söyliyemiyor, oturup boş gözlerle önüne bakıyor, göz yaşları kirli yanaklarında küçük desenler oluşturuyordu.

«Artık büyük adamlarla birliktesin. Watling Sokağında, her zaman gülen Johnny Hasbrook'un çıktığı seh-

paya çıkacaksın. Tanrı için, büyük, katil bir herifti. Üstelik Red Gallant'ın adamlarının iki katı adamı vardı.»

Ama bu sözler Stivvens'ta hiç bir etki yapmadı, yalnızca göz yaşları çökük yanaklarından aşağı akmağa devam etti.

«Cini sakla da yarın iç,» diye zorla konuştu Tom.

«Sakla, sakla,» diye ona katıldı Coot. «İyice ısınınca ipi duymazsın ama Tanrı için celladın yüzüne iyi ce bir tükürürsün!»

Ertesi gün ikisi de infaza gittiler. Ustaları ikisine de öğleden sonra izin vermişti. Stivvens'i tanımasalar bile infaza giderlerdi çünkü ne zaman Newgate'den başlayıp, enfes bir biçimde Tyburn'a dek ilerleyen bir idam töreni olsa, bütün Londra o gün kendi kendine tatil verirdi. İki millik yürüyüş boyunca kalabalık, dalgalanan, hareket eden, bağıran, küfreden, haykıran, çığlık atan insan kafalarından oluşmuş bir deniz gibi izlerdi töreni: erkekler, kadınlar, çocuklar, yaşlılar, ekmeğini, peynirini ve turşusunu eline alan herkes, şarap şişeleriyle birlikte tüccarlar ya da kalfalar, cin ve bira şişeleriyle işçiler, yankesiciler, zalim insanlar, şapşal kadınlar, soylular, öğretmenler, arabalarının içinde kentin büyük beyefendileri ve hanımefendileri. Çünkü bir insanın ölüm yolculuğu sahnede ya da yatak odasında hiç bir zaman görülemiyen yüksek ve şanlı bir dramdı. Cehennemin ya da cennetin kapılarına bu denli yakınken hüküm giymiş insanın soylu olup olmadığının ne önemi vardı?

Coot homurdanıp, boyunun kısalığından yakındı. Kalabalığı itip, bir yılan balığı gibi kendine yol açmağa çalıştı. Bir türlü yorulmuyor, Tom ise gittikçe bitkinleşiyordu. Bir seferinde bir aralık bulup Stivvens'ı şöyle bir görebildi. Arabanın içinde sallanıp duruyor, çökmüş, küçük suratı bu şanlı törenin baş aktörünün kendisi olduğunu anlıyamıyordu. Araba geçip gitti ve itişip kakışmalar yine başladı.

«Arkadaşlarına böyle davranmamalılar,» diye yakındı Coot. «Böyle davranmamalılar.»

Bir saat kadar bir süre baca temizleyicisi ile korsecinin çırakları güçlükle darağacına yaklaşmağa çabaladılar ve bu bir saat içinde Tom Paine, Stivvens'in değiştiğini anladı. Ya cin etkisini göstermeğe başlamıştı ya da bu tantanalı olay yüreğindeki korkuyu söküp atmıştı. Stivvens poz veriyor, eğiliyor, çevreyi selamlıyordu; arabanın içinde dans ettiği bile oldu; ellerini salladı; küçük bir maymun gibi sırıttı.

«Yüce ve güçlü o,» diye bir horoz gibi öttü Coot. «Yüce ve güçlü.»

Ve kalabalık ona tezahürat yaptı. Watling Sokağından Johnny Hasbrook bile ölümüne bu biçimde gitmemişti.

Sehpanın üstünde Stivvens dimdik durup aptal aptal gülümsedi.

O gece Paine, Morris'ten ayrıldı. Kafasını kafesinin duvarlarına vurup durdu. İki gün Londra sokaklarında dolandı, sonra kendini bir barda buldu. Dilencilerle hırsızlar sürüsünün arasına girip insan kulakları için hiç de hoş olmayan şeyler duydu. Ama o insan değildi; tıpkı bu dilencilerle hırsızların insan olmadıkları gibi.

İki ay boyunca cehennemde sürünüp durdu ve sonra yaşama inadı yüzünden bir ayakkabı tamircisinin yanına çırak olarak girdi. Ayakkabı yapmanın korse yapmaktan daha iyi olduğu inancına saplanıp kalmıştı.

4. Ondokuz Nisan Binyediyüz Yetmişbeş.

Çok sonra bile o günü hatırlayacaktı; bir süre bazıları için hiç bir anlamı olmadı, çok az kimse için bir önemi vardı; onun için ise, bir başlangıçtı ve herzaman başlangıç, yaşamının iki dönemi arasında, insanlığın yaşamının iki dönemi arasında bir dönüm noktası, Tom Paine'in şaşırtıcı ve korkunç öze sahip olduğunu anladığı zaman olacaktı... Ve bir daha kendisi için hiç ağlamadı.

Birçok şey olmuştu; şimdi ise bir editör, cebinde

biraz parası, sırtında iyi bir ceketi, ayaklarında deliksiz çorapları ve iyi bir çift ayakkabısı olan, traşlı, bazılarınca saygı duyulan, bazılarınca duyulmayan, toplumda bir yeri olan, iş sahibi bir insandı. Front Street'den geçerken insanlar ona, «Günaydın Bay Paine,» «Avrupadan gelen son haberleri okudunuz mu Bay Paine?» ya da «Son sayınızı okudum, çok canlıydı Bay Paine, bir daha söylüyorum, çok canlıydı,» dediğinde başını sallayıp tüm düşüncelerini kişiliği üstünde topluyor, ne zaman bir aylağın, zavallı bir sefilin ya da bir dilencinin yanından geçse, «İşte, Thomas Paine gidiyor,» diye düşünmeden edemiyordu.

Durumuna, Aitken'in ona verdiği değere, kendi eliyle hazırladığı Pennsylevania Dergisi'nin sayılarına karşın yaşama karşı duyduğu dehşeti silkip bir türlü atamıyordu. Yaşam vahşi bir hayvandı ve tatili bittiğinde bu vahşi hayvan onu yeniden parçalıyacaktı. Mücadele etmek ya da savaşmak için insan aptal olmalıydı çünkü sonunda insan toprağın derinliklerine gömülecekti; bu dünyada ne acıma ne de adalet diye bir şey vardı.

Bu durum ondokuz nisan binyediyüz yetmiş gü nüne dek sürdü. O gün, Paine için bir başlangıçtı; başını vurduğu duvar çatladı ve içeri güneş ışınları girdi. Şeytan arka ayaklarının üstünde geriledi, dişlerini gösterdi ve yirmi melek trompetleriyle güçlü bir müzik çalmağa başladı. Ama dünyada pek önemsiz bir kıpırdanmaydı bu. Bazı yerlerde güneş parıldıyor, bazı yerlerde yağmur yağıyordu, tüfeklerin sesi ise normal bir insanın işitebileceğinden daha uzakta işitilmiyordu. Hiç bir silah sesi dünyanın her yerinde duyulmamıştı ve üç milyon insanın karmakarışık bir biçimde yaşadığı Amerika kıyı şeridi boyunca yaşam eskisi gibi durgun sessiz biçimini sürdürmeye devam etti.

Ama Lexington'da değil. Onsekizinin akşamı aşırı heyecanlı bir atlı bağırarak, bu küçük, şirin New England köyüne dört nala girdi ve ciğerleri sökülürcesine kükreyerek o zamana dek ayağa kalkmamış olan herkesi uyandırdı. Beyaz tahta kaplı evlerden, meyhane-

den, rahibin evinden hatta köyün dışında kalan bir iki çiftlikten iyi yürekli Massachusetts sakinleri, uzun beyaz gecelikleri, beyaz takkeleri, ellerinde beceriksizce tuttukları tüfekleri, arkalarında dır dır eden karıları ve yukarıdaki pencereden başlarını dışarı uzatmış çocukları ile sokağa fırladılar.

«Ne oluyor?» diye sordular adı Paul Revere olan atlıya.

«Heryer cehenneme dönüyor!»

Rahip Jonah Clark'ın evinden bu sözlerin anlamını çok iyi bilen iki adam çıktı. Düşünceli düşünceli boyunlarını oğuşturup gecelik entarilerine daha sıkı sarındılar. Adları Adams ile Hancock'tu; birincisi politikacı, ikincisi ise kaçakçıydı ve birlikte, içinde yaşadıkları küçük kıyı kolonisindeki yabancı yönetimine karşı büyük bir kini paylaşıyorlardı. Tiksintileri bir süre sonra toplantılara, kongrelere, isyan teşviklerine ve halkın yakınmaları üstüne toplu gösterilere dönüşmüştü. Amaçları için oldukça iyi malzeme vardı ellerinde; sadece dinsel ve kişisel özgürlükleri hakkında şaşırtıcı düşünceleri olduğu için bereketli toprakları bırakıp bu kayalıklara gelmiş olan inatçı, sert çiftçiler. Şimdi, yavaş yavaş da olsa, İngiliz kralı, İngiliz başbakanı ve İngiliz hükümeti onların bu özgürlüklerine el atıyor, ucundan bir şeyler kırpıyor, şurada bir hakkı, burada bir yetkiyi ellerinden alıyor, bir yere bir vergi, bir gümrük ekliyorlardı; aslında bunlar bir insanın yaşamını fazlasıyla kötüleştirecek şeyler değildi ama onun bir an durup, gerçekten inatçı, sert bir soydan gelip gelmediğini düşünmesini sağlamaya yeterliydi.

Öfkeli atlı Rahip Clark tarafından en küçük ayrıntılara kadar sorguya çekilirken uykularından bu biçimde kaldırıldıkları için kızan gecelik entarileri içindeki çiftçiler daha yakına geldiler.

«İngilizler geliyor,» diyordu üsteliyerek.

«Nerden? Yayan mı?»

Başını sallayıp, Boston'dan dedi. Öyleyse zaman vardı. Rahip Clark, olayları düşünmek için zaman olduğunu ve hiç bir Hıristiyanın öfke ile asla bir şey çözümleyemiyeceğini, şimdi yapılacak en iyi şeyin gidip yatmak olduğunu belirtti.

«Uyumak için bir zaman, başka işler için başka zamanlar vardır,» diye homurdandı biri.

«Ve şimdi uyuma zamanı,» dedi rahip sessizce. «Tanrı gece ve gündüz cennette oturuyor. Ama gece dinlenmek için yaratılmıştır.»

«Eee, rahip efendi,» dedi uzun boylu, çengel burunlu bir çiftçi, «aynı şeyi kırmızı ceketlilere de söyliyecek misin?»

«Eğer onları da kiliseme sokabilirsem söylerim,» diye karşılık verdi Clark. Onun bu alaylı sözleri çevredekileri güldürerek, sinirli havayı biraz olsun yumuşattı. Biri, cebinden, şalgam biçiminde kocaman, gümüş bir saat çıkartarak baktı ve ciddi bir sesle, «Gece yarısını iki saat geçiyor,» diye belirtti.

«Tanrım bize acı,» diye bir kadın çığlık attı ve çocuklarına pencereden çekilip yatmalarını, yoksa onları hemen döveceğini söyledi. Kıkırdayan bir gurup kız, taşıdıkları kocaman tüfeklerin ağırlığıyla yorulan üç gecelik entarileri delikanlının ilgisini çekmeyi başardı. Green kız kardeşine çekilip gitmesini söyledi, sonra kendisi, onu kulağından yakalıyan annesi tarafından sürüklenerek eve götürüldü. «Amma güzel durum,» dedi kadın. Büyükler çocuk gibi, çocuklar büyükler gibi davranıyor.»

Gece serin, papazın sözleri ise daha soğuktu ve bu ikisinin etkisi altında adamların birkaçı yatağına, ama bir çoğu, şimdiden ocakta büyük bir ateşin yanmakta olduğu Buckman Meyhanesine yollandılar. Erkekler bu coşkuyu ve arkadaşlarının sıcak dostluğunu bırakmak için öylesine isteksizdiler ki çocuklarını ve karılarını eve göndertip pantalonlarını getirttiler ve şafak sökmeden önce yazgılariyle karşı karşıya gelecekleri sezgisiyle birbiri ardından rom ve bira kadehlerini devirdiler.

Ama Clark'ın evinde, Hancock ile Adams hâlâ ihtiyatla boyunlarını yokluyorlar, başlattıkları bu garip isyan cehenneminin ne olduğunu düşünüp duruyorlardı. Rahip başını salladı ve İngilizlerin onları ele geçirdiği takdirde hemen asacakları konusunda onlara hak verdi.

«Kaçmak istemiyorum,» diye mırıldandı Hancock.

«Bu daha yalnızca başlangıç,» dedi Clark ciddi ciddi. «Ne yaptığını biliyor musun? İnsanlar çarpışıp ölecekler ve kaçışlar birden çok daha fazla olacak.»

«Beni suçlama,» dedi Hancock. «Ben doğru olanı yaptım.»

«Hepimiz doğru olanı yapıyoruz,» diye başını salladı rahip. «Ve kimseyi suçlamıyorum. Bana gelince, yarın bir kolumun altına Brook'u, diğerinin altına tüfeğimi alacağım. Tanrı bağışlasın beni. Şimdiye dek kimseyi öldürmedim; öldüreceğim de hiç aklıma gelmezdi. Ama insanın Tanrı'yı arkasında bırakıp yüzünü başka yöne çevirdiği zamanlar da oluyor. Sizin için at getirteceğim baylar.»

Aitken'in sert azarlamalarıyla Pennsylvania Dergisi'nin yayımlanmasını ele aldıktan sonra Paine'in dığer dünyanın, İngiltere'nin, Thetford'un, Londra'nın, Dover'in anılarını bu denli çabuk unutması şaşılacak şeydi. Yaşamında ilk kez sevdiği, onu alçaltmıyan, basit bir umut ve zeka değerlerine sahip olmasını sağlayan bir işi vardı. İskoçyalının kendisine büro olarak verdiği tavan arası odasında sabahın erken saatlerinden gece yarısına dek oturup çalışıyordu. Hiç editörlük yapmamıştı; imla ve noktalama kurallarını öğrenmek zorunda kalmıştı; yazının üslubunu, havasını ama her şeyden çok kolonilerin politik ve ekonomik durumlarını anlamak için gözleri ağırana dek koloni dergilerini okuyordu.

Bir ördeğin üstündeki suyu silkmesi gibi İngilizliğini silkip attı. Artık yolculuk edecek hiç zamanı yoktu ama meyhanelerde ve kahvelerde uzak ülkelere gitmiş olanları ya da oralarda oturup da Philadelphia'dan geçenleri hemen yakalıyordu: New Yorkluları, Vermontluları, Güney'den, Caroline'dan, Georgia'dan gelenleri, Ohio'lu denizcileri, yumuşak sesli New Orleanslıları, dağları aşıp vahşi Kentucky kamışlıklarına giren rancerleri, Maine'den gelen deri elbiseli balıkçıları...

Philadelphia tam bunun yeriydi ve eğer bir saat bekleseniz bütün Amerika'nın Broad Street'den geçti-

ğini görebilirdiniz. Paine onların ağızlarını yokluyordu. Yaşamında ilk kez, ona saygıyla davranan böylesine çok, bunca değişik yapıda insanla karşılaşıyordu.

Bütün bunlardan, kasabanın kendisinden, Aitken' den, okuduklarından kafasında Amerika'nın bir resmi oluşmaya başlamıştı. Kıyı kolonileri ile çerçevelenmiş bir resimdi bu. Burası hiç kimseye ait olmayan, ön yargısız, kimsenin düşünmediği, tüm İngiltere'nin bir köşeye konulup unutulabileceği gibi büyük, karşılaştığınız insanların yarısının yabancı ya da yabancıların ilk kuşağı olduğu gençlik dolu bir ülkeydi ve yeryüzündeki en büyük güce karşı ayaklanmak için durgun, üstelik tembelce için için kaynıyordu.

Amerika'yı en çok canlandıran, hareketlendiren onun kaçınılmazlığıydı. Burada aynı kandan, aynı sınıftan ya da aynı ülkeden gelen insanlar değil saf ve yalın bir vaat altında birleşen yeni bir insan türü vardı. Özetlendiğinde, toparlandığında, olumlu ve olum suz yapıldığında, dağlardan, ırmaklardan ve vadilerden toparlandığında bu vaat özgürlüktü, ne daha çoğu, ne daha azı.

Kör değildi o; kör olmasını engelliyecek denli kalmıştı fare kapanında ve iyinin yanında kötüyü de görüyordu; Çalıştığı basımevinin tam karşısında en büyük köle pazarının Philadelphia olduğu yüzüne vurulmuştu. Canlı mallar, ruhları ve bedenleriyle sonsuza dek satılan siyahlarla, borçları ya da cezaları yüzünden açık arttırmaya çıkartılan beyazlar, Pennsylvania dan, Maryland'dan ve Jersey'den buraya getiriliyordu. Sabahleyin ve öğleden sonra, tellalar şöyle bağırıyordu: «İşte baylar, demir gibi sert, bir elma gibi taze, kasırga gibi kuvvetli, iri yarı bir zenci. Gelin, önlere gelin baylar ve onu iyice görün. İyice kırbaçlanmış, yumuşatılmış ve terbiye edilmiştir...» Evet, doğru, burası kardeşçe sevginin kentiydi ama kim bir saat köle pazarında durmadan geçiyordu bu kentten?

Satışın yapıldığı üstü açık sundurma, dantellerin, ipeklerin, kurdelelerin ve satenlerin içinde kaybolmuş, eski ülkedeki züppelerin güzel bir benzeri olan genç hanım ve beylerin içkilerini yudumlayıp neşeyle gösteriyi izledikleri Londra Kahvesi'nin önündeydi.

Sorun yalnızca köle pazarları değildi; ceza tomrukları, kırbaçlama meydanları, darağaçları; borçluların, katillerin, erkeklerin, kadınların ve çocukların, hep bir arada içine tıkıldıkları, küçük, hastalık ve ölüm hücreleri vardı.

Philadelphia'da iyinin yanısıra kötü de vardı ama burası bir fare kapanı değildi. Eğer bir insanın kafası ve yüreği —ya da her ikisinden de biraz— varsa, yolunu bulabilirdi. Franklin'e bir bakın!

Ne zaman Paine işine ara verip, yolun karşısındaki sundurmaya gözlerini dikse, Aitken, «Ağzını sıkı tut Thomas, bu senin işin değil,» derdi.

Bazen Paine işinin ne olduğunu merak ediyordu.

«Bu dergide kölelerden söz etmiyeceksin,» dedi İskoçyalı. «Kölesi olan da olmayan da alıyor bu dergiyi. Yaralardan ve acılardan söz edip bir ayaklanmayı başlatmıyacaksın. Londra'daki şişko kraldan yana değilim ama barışın ve refahın yolu bu. Avazları çıktığınca özgürlük için bağıranlardan biri de değilim.»

Aitken, Paine'in o kaba, çengel burunlu yüzünün, dışarıdan çok içeriye bakan çarpık gözlerinin ardında ne olduğundan hiç de emin değildi. Bir şans olarak başlattıkları dergi kısa zamanda büyük bir başarıya ulaşmış, ilk sayısı altıyüz, ikinci sayısı ise binbeş yüz satmıştı. Üstelik fiyatı da bir şilindi. Aitken ufukta bir servet görüyordu.

«Sana borçluyum,» diye mırıldandı Paine. «Ama dergi benim eserim. Unutma bunu.»

«Sen de benim eserimsin. Bunu da sen unutma,» dedi Aitken. «Seni sokaktan aldığımda yoksulluk için deydin. Nankörlüğünü başkalarına göster, bana değil.»

Tom Paine Amerika'ya varmadan bir iki ay önce birkaç atlı bu Philadelphia kentine doğru yola çıkmıştı. Yerleşme yerlerinin sınırlarını oluşturan bölgelerden geliyorlardı ve bazıları zengin, bazıları ise yoksuldu. Bazıları çok zeki, bazıları öyle pek akıllı değildi; bazıları ünlü, bazıları ise çok sonraları ünlü olacaklardı. Bunların arasında Massachusetts'den ge-

len iki kuzen,Sam ile John Adams; aynı eyaletten Cushing, garip ve ateşli Yankeeler, Virginia'dan Randolph, yine Virginia'dan Patrich Henry, ve Potomac bölgesinden iri yarı, sessiz bir çiftçi —adı Washington'du— Güney'den Middleton ve daha birçokları, çapkınlar, tüccarlar, çiftçiler, avcılar ve düşünürler vardı.

Philadelphia'da, daha önce böylesine büyük bir kent görmediklerinden sokaklara döküldüler. Fazlasıyla yediler, fazlasıyla içtiler ve çok konuştular. Kendilerine Kıta Kongre'si diyorlardı. Ellerinde İngiliz biçimi hükümete karşı yakınmalar, hiç bir söz hakları olmayan vergiler, ticaret üstündeki baskı, ağır gümrükler, İngilizlerin elinde olan dış alım tekelleri, imalat üstündeki sınırlamalar, kolonilerde üslenen kırmızı ceketli birlikler, sınırlardaki yerlilere yapılan cinayet ve talan kışkırtmalarından oluşan büyük bir liste vardı. Ama bütün bu yakınmalarına karşılık ne yapacaklarını bilmiyorlardı ve ne yapabilecekleri konusunda da fazla derin düşünmemişlerdi.

Bu kadarıyla da kalmıyorlardı. Birbirlerine yabancıydılar. Yankee'ler köle sisteminden hoşlanmıyor ve bu konuda ödün vermiyorlar, Kıyı ve Güney eyaletlerinden gelenler de Yankeeler'den hiç hoşlanmıyor ve bu konuda hiç ödün vermiyorlardı. Herkesin biraz kaçık dediği Boston'lu Sam Adams tam bağımsızlık üstüne bir konuşma riskine girdi. Hemen bir yere kapatılıp, aptal ve tehlikeli bir yobaz damgası yedi. Ama zayıf, gözlüklü, Virginia'lı Patrick Henry'nin düşüncelerini etkilemeyi başardı ve Patrick Henry sokaklarda, «Tanrı için, ben Virginia'lı değil,ben Amerikalıyım,» diye bağırmağa başladı. Bu arada, Kongre toplantı yaparken, Massachusetts ayaklandı ve İngiliz yönetiminden bağımsızlığını ilan etti. Paul Revere Boston'dan Philadelphia'ya gelerek haberi verdi ve Kongre, bir Haklar Beyannamesi çıkardı. Sonra yaptıkları işin sıkıntılı ve korkunç sonuçları kafalarına dank etti.

«Bu savaş demektir...» dediler hafifçe birbirlerine.

Ama elbet, savaş demek değildi bu. Olamazdı da. Bütün tehlike olanaklarını gözden geçirdiler; konuştular, konuştular, konuştular ve bütün söylenenler her şeyin en iyi biçimde sonuçlanacağına onları inandırdı.

O kötü Amerikan karışımından yüzlerce galon içtiler ve 27 Ekim 1774'de dağılıp, atlarına binerek evlerine doğru yola çıktılar.

Birkaç ay sonra, Londra, Dover ve Thetford'u korseci Tom Paine söylenenlerin kayıtlarını ele geçirdi ve bunları çok da fazla bulmadı. «Sözler birikir,» dedi. «İnsanlar sonra bir şeyler yaparlar. Ama önce sözler gerekli.» Ridgeway Kahvesinde, yayımcı Cler Benton, Yahudi kürk tüccarı Judah Perez, demirci Anthony Bent ve Philadelphia ordusundan Yüzbaşı Isaac Lee'yle birlikteydi.

«Yeni bir şey var burada,» dedi Paine. «Onun için ne yapacaklarını bilmiyorlar.»

«Döğüşme zamanı geldiğinde ne yapacağımızı bileceğiz,» diye üsteledi Yüzbaşı Lee, durmadan yinelediği konuyu inatla vurguluyarak.

«Hayır, ne yapacağımızı önceden bilmeliyiz. Ne için savaştığını bilmiyorsan, savaşmanın hiç bir yararı yok. Kazansan bile hiç bir işe yaramaz bu.»

«Bana kalırsa,» diye katıldı Perez, «Eğer ne için savaştığını biliyorsan kazanmakla yitirmek arasında çok büyük ayrım yok.»

«Yitirmezsin,» dedi Paine coşkuyla. «Bu dünyanın daha önce hiç görmediği bir şey; yepyeni bir şey bu, bir başlangıç. Onun için açıklanması gerek. Elimizde bir şey var ama yine de yok gibi. Düşünün bir kere ya yitirirsek, ya parmaklarımızın arasından uçup giderse?»

«Biz de bu işi bırakırız,» diye sırıttı Bent.

«Sahi mi? Sen bir Amerikalısın, bilmiyorsun. Ama ben oradan geliyorum!»

«Ne demek istiyorsun?» diye sordu Benton. «Kral' ın elini mi sıktın?»

«Yüzüne bile tükürmem,» dedi Paine sertçe.

«Bu tür konuşma bile hıyanet demektir.»

«Öyle mi? Hıyanet çok şeyi kapsıyan bir sözcük.»

«Yavaş ol bakalım,» dedi demirci.

«Yavaş oluyorum,» dedi Paine. «İnanın bana, kimseden, hatta o şişko Alman, Üçüncü George'dan bile

kişisel olarak tiksinmiyorum. Ama çarmıha çivilenmiş insanlar gördüm ben; Tanrı bilir kaç bin yıldır yalanlarla, baskıyla, barutla, kılıçla oraya çivilenmişti onlar. Şimdi biri bana bir balta veriyor ve o çarmıhı kesip atma fırsatı geçiyor elime. Bu fırsatı kaçırmayacağım.» Paine'in sesi yüksekti; sözcükleri çınlıyordu ve söyleyeceklerini bitirdiğinde kahvedeki insanların yarısı çevrelerine toplanmıştı. «Bağımsızlıktan mı söz ediyorsunuz?» diye biri söze katıldı.

«Bağımsızlık yalnızca bir sözcük.»

«Sözcüklerden çok hoşlanıyor gibisin.»

«Ve onlardan korkmuyorum,» diye kükredi Paine. «Özgür insanların ülkesine geliyor ve özgürlüklerini bağlayacak tek bir sözcükten korktuklarını görüyorum. Burası vaatler ülkesi ve yeryüzünde böylesine başka hiç bir yer yok!»

Dergideki yazılarında konuşmalarından daha sessizdi. Tüm yaşantısı boyunca yazmak istemişti ve şimdi elinde koskocaman bir dergi vardı. Haftada aldığı bir pound'a karşılık ne kadar çok yazarsa Aitken o denli mutlu oluyordu ve Paine onun dergiyi belli sınırların içinde tutmasının nedenini çok iyi anlıyordu. Yazıları iyi değildi ama bunları —denemeleri, kötü şiirleri, bilimsel araştırmaları, hatta Benjamin Franklin'e yazılmış bir, iki mektubu— kağıt üstüne döküyordu. Neyse ki, Pennsylvania halkının edebi beğenisi Paine'i, dergiyi ve kullandığı bir düzine takma adı kabullenmeleri ve üstelik biraz coşmaları için yeterince az eğitilmişti. Bir anda Paine ilahiyat bilgini, bir tarihçi, bir bilgin olmuş, dergiye bir korsecinin, bir ayakkabı tamircisinin, bir dokumacının ve bir vergi tahsildarının geniş bilgilerini getirmişti. İyi bir karışımdı bu ve satış sürekli olarak arttı.

Ama Paine sesini çıkarmadan duramıyordu; Bir sürü anısı, uykusuz geçirdiği birçok gecesi ve birçok düşü vardı. Pencereden baktığında pazarda satılan beyaz köleleri görüyordu. Gördüğü daha başka şeyler de vardı; elinde kalemi geçmişteki yılları hatırlıyordu artık.

«Maaşını yükselteceğim,» dedi bir gün Aitken.

Çevreden saygı görüyordu, toplumda bir yeri, bir işi vardı... Ama yine de hiç bir şeyi yoktu. Çektiği acılar onu, bu işle uğraşan şirketler tarafından İngiltere ve İskoçya'dan getirilen, o zavallı köylü zerafetlerini sözde özgürlükleri için harcayacakları üç şilin altı penny'e satan, bozuk gözlü, yarı aptal kadınların çalıştığı genelevlere sürüklüyordu. Yine de nasıl oluyorsa hiç biri özgürlüğünü elde edemiyor, tersine sert, boyalı, pis ağızlı yaratıklar olup çıkıyorlardı. Paine için böyle yerlerde huzur diye bir şey yoktu. İki kızın özgürlüğünü satın aldığında bile içi rahatlamamıştı.

Rom bir çıkış yoluydu. Şişelerinin başına yeniden döndü ve gittikçe daha sık sarhoş olmaya başladı. Kadehlerin içine iyice gömülmüşken Tory'lerin sözcüsü Ben Frady ile birlikte basıldı ve apar topar hakimin karşısına çıkartıldı.

«Pis herifin birisin sen, yeniden dön bakalım çöplüğe.»

«Tanrı cezanı versin, kes sesini.»

«O Tanrının cezası düşüncelerine çok güvenme. Sözünü ettiğim bir pound da maaşına eklenmiyecek.»

«Cehenneme git.»

Sonra, bir gece, mum ışığında oturdu ve yazdı. Yazdıkları yüreğinden kopuyordu sanki ve artık sözcüklerle hiç bir sıkıntısı yoktu. Köleciliğe karşı duyduğu bütün tiksinti, bastırılmış bütün öfkesi, kağıdın üstüne akmaya başlamıştı. Ama bunları kendi basamıyacağı için sabah gidip yazdıklarını rakip bir dergiye postaladı. Bir hafta sonra yazı dergide yayımlandı ve aynı gün Aitken, kolunun altında dergi ile Paine'in odasına daldı.

«Bu senin mi?» diye bağırdı.

«Evet, benim,» diye başını salladı Paine.

«Öyleyse defol burdan, çöplüğe dön!»

«Haftada bir pound'a başka bir editör buldun mu?» diye gülümsedi Paine.

«Sana bir aylık süre veriyorum!»

«Şunu iki ay yap,» dedi Paine. «Yoksa Tanrı hakkı için, iki hafta sonra çeker giderim.»

Ve o gece, uzun bir süreden beri ilk kez, Tom içkinin yardımı olmadan deliksiz bir uykuya daldı.

Bin yedi yüz yetmiş beş yılının Nisan ayının yirmi dördüydü; serin, pırıl pırıl bir öğleden sonra ağır ağır bitmekteydi. Parke taşlı sokakların üstünü uzun, geniş gölgeler kaplamıştı ve havada, gerilerdeki tepelerden gelen, yeni yetişen şeylerin, yeni yaprakların, altüst edilmiş toprağın kokusu vardı. O sessiz öğleden sonra, Philadelphia sokakları nal sesleriyle çınladı ve deri giysiler içinde bir atlı Kent Meyhanesinin önünde durdu. Haberleri, büyük haberleri, önemli haberleri olduğunu söyledi ve dört bir yandan koşarak gelen insanlar başına toplandılar. Sonra atlı, bir maşrapa bira içip her iyi binicinin yaptığı gibi atının silinip, sulandığını görmeden hiç bir şey söylemiyeceğini belirtti. O içkisini yudumlarken haber bir alev gibi çevreyi sardı ve kalabalık gittikçe büyüdü. Bürosunda olan Paine haykırışları duyunca, diğerleriyle birlikte o yana koşmaya başladı.

«Savaş,» dedi atlı dudaklarını silerek. «Allahın belası bir savaş bu!»

Biri ona bir parça enfiye verdi; birkaç kişi de kalabalığı geriye çekti.

«Tabii, Hancock ile Adams'ın Lexington'da olduklarını biliyorlardı,» dedi.

Ayrıntılar soruldu: tarihler, isimler, arka planda olup bitenler.

«Onsekiz Nisandı,» dedi adam.

Ani bir sessizlik oldu; haberler yavaş gidiyordu ama olaylar öylesine çabuk hareket ediyordu ki kalabalığın içindeki erkekler ve kadınlar irkilmiş, soluk yüzlerle birbirlerine baktılar.

«Rahip Clark'ın evindeydiler,» diye ekledi haberci. «Bunun hiç bir sakıncası yoktu. Onları uyarmak için Bostondan gelenler oldu. Üstelik kırmızı ceketliler yaya, bizim çocuklarsa at üstünde çılgın gibi gittiklerinden zaman da vardı. Ve Rahip Clark çok sakin davranıp onları gönderdi.»

«Hancock ile Adams yakalandılar mı?»

«Kaçtılar.»

Yine sessizlik; gazeteciler telaşla bir şeyler karalıyorlardı ama geri kalanlar bekledi; duyulan tek şey, kalabalığın dışında at gibi kişneyen çocukların sesiydi.

«Tüm kasabayı gönderemezdi,» dedi haberci. «Hepsi uyanıktı ve çoğuda uyanık kaldı...» Daha çok konuşuldu, daha çok bira içildi ve daha çok soru soruldu. Zaman zaman duraklıyarak, zaman zaman aceleyle, habercinin boş gözlerle önüne bakıp, anlattığı olayları kendi anlamaya çalıştığı uzun duraklamalardan sonra tüm öykü ortaya çıktı.

Onsekizinin akşamı Lexington köyünde çok az kişi uyudu. Karıları tarafından eve sürüklenen bir çoğu, giyinip, yanlarına tüfeklerini, barutluklarını ve fişek liklerini alıp, meyhanedeki topluluğa katılmak üzere yeniden yola koyuldular. Bu gece çevrede şeytan dolaşıyordu ama melekler onun hemen arkasındaydılar. Böylesine bir gece daha önce hiç olmamıştı ve bir daha olmayacaktı da. Meyhanedeki adamlar fısıltıyla konuşuyorlardı; oysaki bağırsalardı bile onların sesleriyle uyanacak tek bir kişi bile kalmamıştı. Sinirli parmakları tüfeklerinin tetiğine gidiyor, kurşunlarını sayıyorlar ve insan öldürmenin sincap ya da tavşan öldürmekten değişik olup olmadığını düşünüyorlardı. Fransız Savaşı sırasında tüfeklerin ateşlendiğini görmüş olan komutanları Yüzbaşı Parker bile onlardan daha rahat değildi ve kendisine yöneltilen bir sürü soruyu karşılamakta güçlük çekiyordu.

Şafak sökmezden az önce, sırf bir şey yapmak gerekliliğini duyduğundan, Parker çanları çaldırması için Zeke Sudberry'i kiliseye gönderdi. Zeke, köydeki herkes iyice ayılana dek çanları çaldırttı, sonunda kadınlar başlarını pencereden çıkartıp, «Utanın, utanın, koskoca adamlar oldunuz, hâlâ akıllanamadınız,» diye bağırdılar.

Parker adamlarına sıraya dizilmelerini söyledi. Köylüler bunu birbirlerine sırıtarak, öz bilinçle, öne arkaya bir şeyler fısıldayarak yaptılar.

«İyi bir askersin sen, Isaac.»

«Topuklarını vur Jed. Sırtında süslü püslü bir üniforma varmış gibi davran.»

Ve ondört yaşındaki Jerry Hicks'e, «Bak Jerry, neden eve gidip derslerine çalışmıyorsun?» dediler.

«İleri, marş,» diye bağırdı Parker ve hep birlikte Protestan kilisesinin önündeki avluya doğru ilerlediler. Oraya vardıklarında Parker, bir sonraki hareketlerinin ne olacağını düşünemiyerek başını kaşıdı. Elinde hafif bir av tüfeği ile rahip dışarı çıktı ve «Ne oluyor, bugün Pazar değil!» dedi.

Rahibin ortaya çıkması hepsini rahatlatmıştı; herkes bir anda konuşmaya başladı. Göğün griliği yerini soluk pembeye bırakıyor, tarlaların ötesinde horozlar öfkeyle ötüyor, her türlü kuş sesiyle çılgına dönen Joshua Lang'ın köpeği ise ciğerleri parçalanırcasına bağırıp, horozlara doğru koşuyordu.

Sonra konuşma kesildi; sertleştiler; birbirlerine baktılar. Başka bir ses duyulmaya başlamıştı. Önce belli belirsiz, incecik, sonra daha belirli ve daha tiz olarak davulların gümbürtüsü, borazanların sesi, alayla titreşen bir müzik kulaklarına gelmeğe başladı; üne, onura ve ölüme bir çağrıydı bu.

Bunun ne olduğunu kimsenin söylemesi gerekmiyordu; hepsi biliyorlardı ve kimse konuşmadı. O neşeli nisan sabahı tüfeklerine yaslanarak, birçoğu gergin, dehşet içinde, yaşantılarında ilk kez böylesine güçlü bir kaçma isteğiyle dolu olarak bu basit New England çiftçi toplumunun sade insanları, erkekleri, delikanlıları, yaşlı sarhoşları ve çocukları, yazgı ile olan buluşmalarını beklediler.

Philadelphia'daki Kent Meyhanesinde haberci dördüncü bira bardağını da devirerek, «Tanrı hakkı için iyi dayandılar,» dedi.

«Savaştılar mı?» diye sordu biri.

«Cehennem gibiydi! Dayandılar diyorum size. Küçük, büyük, topluca karşılarına çıktılar ve kırmızı ceketlileri echenneme gönderdiler.»

«Ya sonra?»

«Hiç sırtını tabancaya dönen bir kırmızı ceketli gördünüz mü?» diye homurdandı haberci.

Komutanları dur buyruğu vermeden önce kırmızı ceketli birlikler köylülere on, oniki metre yaklaştı; düzgün ve renkli üniformalarının, büyük sorguçlu şapkalarının, beyaz perukları ve beyaz kemerlerinin içinde Londra'lı, Suffolk'lu, Norfolk'lu, Devon'lu, Wales'li, İrlanda'lı, İskoçya'lı askerler, onlarla aynı yerde doğup büyüyen, şimdi ise yabancı, inanılmayacak kadar ilkel olan bu ahmak çiftçilere şaşkınlıkla bakarak düzgünce sıralandılar. Uzun bir süre iki topluluk birbirini gözledi; kırmızı ceketliler böylesine bir an için eğitilmişlerdi ama köylülerin tüfeklerinin üstündeki elleri ter içindeydi.

Sonra İngilizlere komutanlık eden Binbaşı Pitcairn kararını verdi, öne fırladı ve «Dağıtın!» diye kükredi.

Çiftçiler homurdandılar.

«Tanrının cezası pis asiler, bırakın tüfeklerinizi!»

İşte bütün korkunçluğuyla her şey ortadaydı; asiydi onlar. Kavradıkları bu düşünce, yaşamlarını kendi istedikleri biçimde sürdürme hakkına sahip, özgür insanlar olacakları düşüncesi, iyi niyetli insanların dört bin yıldan beri üstünde uğraştıkları bu ince, bir düşü andıran bu özgürlük düşüncesi Lexington'un bir yeşil köyündeki bu kaba kafalara bir anda gelmişti. Çiftçiler homurdandılar ve silahlarını bırakmadılar. Üstelik içlerinden biri ateş etti ve patlamanın çıkardığı büyük gürültünün iki kez yankılanmasından sonraki bir anlık sessizlikte bir kırmızı ceketli göğsünü tuttu, sallandı ve yere düştü.

Bundan sonra hiç bir düzen, üstelik hiç bir anı yoktu artık. Kırmızı ceketliler yaylım ateşi açıyorlar; çiftçiler ise ya tek tek, ya da ikişer, üçer ateş ediyorlardı. Kadınlar ciyak ciyak bağırarak evlerden dışarı fırladılar. Çocuklar ağladı, köpekler çılgınca havladı. Sonra ateş kesildi ve yaralıların iniltileri ile yalvaran kadınların çığlıklarından başka hiç bir ses duyulmadı.

Philadelphia'da Kent Meyhanesinin önünde beşinci bira bardağını içerken haberci kırmızı ceketlilerin nasıl gittiklerini anlattı.

«Onlar Lexington'un değil, Concord'un peşindeydiler,» dedi. «Çünkü depolar buradaydı.»

«Çiftçileri de yanlarına aldılar mı?» diye sordu biri.

«Hayır, almadılar. Sen çılgın bir köpeği yanına alır mısın? Köyden yalnız ayrılıp Concord'a gittiler, kasabada dolaşıp belki dört, beş saat geçirdiler orada. Sonra hiç beklenmiyen bir biçimde, sanki akıllarını yitirmişçesine geri çekilmeye başladılar. Köprüye geldiklerinde halk onları bekliyordu; üstelik az da değil, dört yüzden fazlaydılar.

«Mundar herifler!» diye bağırdı binbaşı. 'Pis köylüler! Çekip gidin evinize!'

«Hiç biri kımıldamadı,» dedi haberci.

«Tanrının cezası herifler, köprüden çekilin!» diye kükredi binbaşı.

Çok ciddiydiler ve hiç biri kımıldamadı; tüfekleri biraz dikleşti, dudakları kasıldı ama yine de kımıldamadılar. Ve sonra İngilizler saldırdı, çevre cehenneme döndü. Top gürledi, tüfekler hiç durmadan ateşlendi. İngilizler süngü takıp köprüye saldırdılar ve köylüler tüfeklerini tersine tutup, topuz gibi kullanarak onları püskürttü. Bağırarak, haykırarak, küfrederek yakararak, Yankee'ler kırmızı ceketlileri nehrin Concord tarafına doğru sürdüler. Ama bu başarıyı fazla sürdüremediler; çiftçiydi onlar, asker değil. Kavganın ilk ateşi geçtikten sonra gerilediler; kırmızı ceketlilerin toparlanmalarına, köprüyü geçmelerine ve Lexington'a doğru ilerlemelerine izin vermek zorunda kaldılar.

Ancak o zaman, ölülerini gömüp, yaralıların yaralarını sardıktan sonra çiftçiler zaferin parmaklarının arasından uçup gittiğini anladılar. O ateşli öfkelerinin yerini buz gibi bir New England acılığı aldı. Tüfeklerini alıp, Lexington yolundan aşağı koşmaya başladılar.

Lexington altı mil ötedeydi; kırmızı ceketliler için cehennem azabıyla dolu altı mil. Tüm bölge alev, alev yanıyor, o Nisan akşamında her taş duvar, her ev, her çalı, her ağaç meydan okuyordu. Hasta adamlar, istilacılara ateş etmek için sürünerek pencerelerine gidiyorlar, çocuklar çalıların içinde emekliyerek hedeflerini seçiyorlar, anbar kapılarının ardında kadınlar, kocalarının tüfeklerini dolduruyor, çiftçiler New England taş duvarları boyunca koşuşup durmadan ateş ediyorlardı. Çocuğun biri, bir ağaca tırmanıp aşağıdan geçmekte olan kırmızı ceketli bir teğmeni öldürdü, sonra kendisi de vuruldu. Ama genel olarak kırmızı ceketlilerin açtıkları yaylım ateşi bu gizli, öldürücü, inatçı savaş karşısında yararsızdı.

Ne bir lider, ne bir plan, ne de bir buyruk vardı; çiftçiler, sanki yoksul, acı çeken halkın sonunda gücünü anladığını biliyorlarmışçasına her zamankinden daha zekice, umutsuzca, içgüdüyle savaşıyorlardı.

Lexington'a altı mil kalıncaya dek İngilizlerin ardı arkası kesilmedi. Kasaba, evlerinin olduğu yerdi, orada kadınları ve çocukları vardı; bu yüzden erkekler tarlalarda ve ormanda bekliyorlardı. Lexington'da kırmızı ceketlilere yardım kuvvetleri katıldı. Ama aynı zamanda savaşın gürültüsü ve hızla yayılan haberlerle yüzlerce çiftçi köye doğru ilerlemekteydi.

Yardım alan İngilizler bir kez daha Boston'a doğru geri çekilmeğe koyuldular. Bu kez savaş eskisinden daha da korkunçtu. Süngülenmiş, vurulmuş, kanlar içinde sürünerek çekildiler.

«Charlestown'a vardılar,» dedi haberci. «Tabii ancak geriye kalanlar.»

5. Bir Devrimcinin Oluşumu

Habercinin New England'dan getirdiği gürültüden, karmaşadan o şaşırtıcı öyküden, harekete ve eyleme dönüştürülebilen ama plana ve mantığa sığdırılamı-

yan yepyeni, olağanüstü ve anlaşılmaz bir şey doğuyordu. İşte Hükümet Binasının önündeki Philadelphia tarihinin gördüğü en büyük kalabalığın, taşan, çoşan kalabalığın, hemen hemen sekiz bin kişinin içinden biri olarak Tom Paine böyle düşündü ertesi gün. Bir kalabalıktı bu, daha fazlası değil; bağırıyor, çığlıklar atıyor, coşuyor, dalgalanıyor, zaman zaman kürsüye çıkıp, çok genel ve güvenli sözlerle, hem diktatörleri hem de baskıyı lanetliyen çeşitli konuşmacıları dinlemek için susuyordu. Kalabalıkta duygusal olarak Boston taraftarı olanlar çoğunluktaydı ama şurada, burada, geçtiğimiz birkaç ay içinde yüzlerinden hiç eksik olmayan gülümsemeleriyle birkaç Tory duruyordu.

Bütün bunlara karşın konuşmacılar tüm kalabalığa sesleniyor, daha önemsiz olanlar ise kendi özel çevrelerinde yarışıyorlardı. Genel olarak bütün diktatörlere, krallara ve özellikle bir krala karşı öfkeli bir iddianame hazırlayan tekerlek satıcısı Jackson Earle, kendisine tanıklık etmesi için Paine'i çağırdı.

«Tom,» diye sordu. «Başımızda bir Alman mı yoksa bir İngiliz mi var?»

Paine omuzlarını silkti. Dünkü olaylar onu coşkulandırmış ve korkuya düşürmüştü ama bugün buz gibiydi, eski bitkinliğini yeniden duymağa başlamıştı. Kısa, pırıl pırıl bir düş görmüştü; şimdi ise bu kalabalığın neden bu düşü bozmak için elinden geleni ardına koymadığını anlıyamıyordu. Buna karşın bildiği tek şey vardı: o da bütün bunların dışında olduğuydu. O editör Paine'di, dilenci Paine'de olmuştu ama her iki durumda da hiç bir şeye sahip olamamıştı. Tiksinebilir, bir solucan gibi kıvranabilir, karşı çıkabilirdi ama nasıl düş görebilirdi?

«George'u kastediyorum,» diye üsteledi Earle.

«Alman herhalde.»

«Alman ha! Ne tür bir Alman?» diye sordu Earl kalabalığa. «Köleci bir Hanover'li, şişko, ayyaş bir domuz... ve her şeyin kutsal hakimi! Kim vermiş ona bu hakkı? Tanrı mı? Şimdi beni iyi dinleyin sevgili dostlarım! Beni Tanrı'nın yerine koyun...»

Rastgele konmuş kutu yığınının üstüne tünemiş olan konuşmacı Quincy Lee susmaları için kalabalığa yal-

varıyordu. Bir Quaker olan Arnold az önce, silahlı bir ordu kurulmasını önermişti. «Ne olacak yani?» diye avazı çıktığı kadar bağırdı uzun boylu, şaşı gözlü bir adam olan Lee. «Siz ne diyorsunuz bu işe?»

Kalabalık kükredi.

«Kim ortaya ilk çıkacak ve benim gibi yaşamını, kollarını, kılıcını, özgürlük denen bu kutsal şey için ortaya koyacak...»

Kalabalık nasıl da bir kez daha kükredi!

«Lexington ve Concord'da öldükleri gibi...»

Paine kalabalıktan kurtulmaya çalışırken Arnold, «Tıpkı İngilizlerin her zaman kendi hakları için savaştıkları gibi...» diye bağırıyordu.

Serin, yıldız dolu geceyi bırakıp içeri girdiğinde, «İçtin mi?» diye sordu Aitken.

«İçtim,» diye başını salladı Paine.

«Yakında karaciğerin yokolacak.»

Paine sırıtıp, başını salladı.

«Bu gün meydanda mıydın?»

«Oradaydım,» dedi Paine bir sandalyeye gözlerini dikerek.

«İstediğin gürültüyü elde ettiğin için mutlu muydun?»

«Mutlu değildim,» dedi Paine. «Korktum.»

«Öyleyse sarhoşsun. Benim genç dostum, kağıt üstünde iyisin ama yumruklarını sıktığın zaman beş paralık işe yaramazsın.»

«Ben de bundan korktum.»

«Korkmamalısın.» İskoçyalı uzun formayı tezgahın üstüne yerleştirmiş, editörünü kışkırtmaktan vahşi bir tad alıyordu. «Korkmamalısın diyorum sana, yaşamının ne değeri var ki?»

«Hiç.»

«Demek öyle... Kabul ediyorsun ha bunu?»

«Biliyorum,» dedi Paine sertçe.

«Ama korkuyorsun.»

Birisi kapıyı vurdu ve Aitken ona yanıt vermek için saldırıyı yarıda kesti. Gelen Paine'in uzaktan tanıdığı, Yahudi cemaatinin mübaşiri yaşlı bir adam,

Isaac de Heroz'du. Eğilerek Paine'i ve İskoçyalı'yı selamladıktan sonra kolunun altında taşıdığı paramparça olmuş dua kitabını tezgahın üstüne koyup, neredeyse kopacak olan sayfaları sevgiyle açtı.

«Bunun gibi bir kitap basabilir misiniz?» diye sordu Aitken'e.

Paine'le Aitken birlikte kitabın üstüne eğildiler, Paine ilk kez gördüğü İbrani yazısını merakla incelerken, Aitken bu eski tip harflere yan yan bakıyordu.

«Ne bu tip harfimiz ne de bu işi yapacak yeteneğimiz var.»

«Hepsi değil ama bazı harfler var bende. Gerisini dökebilirsiniz. Dizilişleri de farklı değil.»

«Ya anlamı ne bunların? Şeytan işi yapmam ben.»

«Bunlar duadır,» diye gülümsedi yaşlı adam.

«Katolik duası da dizmem,» dedi Aitken inatçı bir tavırla. «Putperest duası da dizmem. Sense gelmiş bunları dizip boynumu kırmamı istiyorsun benden.»

«Bunlar herkesin anlıyabileceği basit dualar,» dedi yaşlı adam yumuşak bir sesle.

«Şunu İngilizceye çevir,» dedi Aitken bir sayfayı açarak.

Yaşlı adam okumaya başladı:

Hatırlıyorum bunları: ruhumu döküyorum,
Bunlar için. Tüm çağlar boyunca,
Peşimizi bırakmadı Nefret; bütün o yıllarda,
Tek bir kanlı gündeymişcesine, cahillik,
Kovaladı durdu şehitlerimizi.
Sonsuz yıllar içinden geldi, geçti;
Ezici, akılsız yönetimlerinde vahşi,
Kafaları yararsız fikirlerle dolu yöneticiler;
Bir zamanlar Tanrı'nın Kitabı'nda,
Bizi kesip biçmek için bir kılıç gibi,
Kullanmak üzere, bir uygun dize arayan,
Bir diktatör vardı: Sonunda şu dizeyi buldu;
«O ki, çalar ve satar bir insanı,
Kuşkusuz ölümle cezalandırılacaktır...»

Paine elini yaşlı adamın koluna koyarak onu susturdu.»

«Bu kadarı yeter peder, kitabı basacağız.»
Bir şeyler söylemek isteyen Aitken, Paine bakıp sustu.
«Bugün hükümet binasının önünde miydiniz?» diye sordu Paine yaşlı adama.
«Oradaydım.»
«Ne düşündün?»
«Bunun, uzun ve zor bir işin başlangıcı olduğunu düşündüm,»
O gece, yaşlı adam gittikten saatler sonra Paine oturup Aitken'in küfrederek İbrani harfleriyle uğraşmasını seyretti.
«Git de yat,» dedi Aitken beşinci kez.
«Uykum yok.»
«Beni bu işe soktuğun için seni kovmam gerek.»
Paine konuşmak için yanıp tutuşuyordu. Bir insanın düşüncelerini dinlemesini istiyordu; kahkahalar ve gözyaşları görmek, müzik ve şarkı dinlemek istiyordu.
«Hiç bir kadını sevdin mi?» diye sordu Aitken'e.
«Çıldırdın mı?»
Geçmişinde, içinden bir şeyler çıkartabileceği bir dönem bulmak ve sonra da bir sis gibi dağılıp gitmeden bunları bir başkasına aktarmak istiyordu.

Paine Thetfrod'da, Londra'da, Dover'de, Sandwich'de, Portsmouth'da, Brighton'da, güneyde, Bath'de, Winchester'de, Bristol'de korsecilik yapmıştı... Oturup kalamıyordu bir yerde. Ne zaman başka bir iş yapmayı denese, sonunda hep korseciliğe dönüyordu; dokumacılıktan, ayakkabı tamirciliğinden, oymacılıktan, dikiş dikmekten, çukur kazıcılığından, ekip biçmekten hep korseciliğe, ait olduğu yere geri dönmüştü. Ve Mary Lambert'le Sandwich'de karşılaşmıştı.
Tombul, sırnaşık, bir bakıma da hoştu; iki yanağında gamzesi, kahverengi gözleri, yuvarlak kolları vardı ve ondan birkaç yaş küçüktü. O zamanlar Paine yirmi birindeydi.
Hizmetçilik yapıyordu ve Paine onu ilk kez pirzola alırken görmüştü. Ete uzaktan bakmakla yetinen-

lerden değildi o; eliyle bastırdı, sonra da kasaba dönüp: «Lütfen çok yağlı olmasın, kazıklanmak istemiyorum,» dedi.

«Daha önce hiç bunlar gibi güzel pirzola görmemişsinizdir,» dedi kasap.

«Hah! Bir şiline bunlardan çok daha iyisini gördüm ben!»

«Oniki tane.»

«Ve lütfen yağlı kısımlarını çıkartın.»

Bütün bu süre boyunca Paine ona bakıyor, kız da bunu farkediyordu. Dükkana neden geldiğini, akşam yemeği için bir parça et mi alacağını ya da o zamanlar sahip olduğu köpeğe birkaç kemik almak için mi, yoksa onun orada olacağını bildiğinden mi kasaba uğradığını unutmuştu. Şu anda yeryüzünde hiç bir şey onu buradan uzaklaştıramazdı.

Kız dışarı çıktığında, kasabın «Hey, sen ne istiyorsun?» diye bağırdığını bile duymadan onu izledi. Yirmi metre gittikten sonra kız durup ona baktı ve:

«Git işine,» dedi.

Paine aptal aptal orada duruyordu.

«Hadi, çek git burdan. Senin gibilerle işim yok benim.»

«Kötü bir niyetim yoktu,» dedi Paine.

«Hah!» dedi kız ve topuklarının üstünde dönüp yürüdü.

Paine hemen ona yetişip yalvarmağa başladı:

«Lütfen adınızı söyleyin bana.»

«Adımı söyleyecekmişim! Ya başka neler söyleyeyim sana?»

«Paketlerinizi taşıyayım, lütfen.»

«Kendim taşıyabilirim. Çekilip git başımdan yoksa efendime şikayet ederim.»

Paine onu tekrar gördü; Sandwich gibi küçük bir yerde yeniden karşılaşmamaları olanaksızdı zaten. Arkadaşlarına onun hakkında sorular sordu ve adının Mary Lambert olduğunu öğrendi. Tabii kız biliyordu; Paine ondan uzakta duramıyor, onu özlüyor, sezdirmeden yanına yaklaşıyordu; üstelik ara sıra birkaç şey söylemeyi bile başardı. Kız ona gülümsediğinde, ki ara sıra yapıyordu bunu, mutluluktan uçuyordu san-

ki. Paine'in o zamanki ustası John Gregg göz kırpıyor, dürtüklüyor, onunla dalga geçiyordu.

«Çok sinsi bir insansın haa, Tom. Ama ben biliyorum.»

Umutsuzca, çılgınca aşıktı ve böylesine bir şeyin karşınsında ancak budalaca gülümsiyebiliyordu.

Bazen kız onunla birlikte yürümesine izin veriyordu. Ona hediyeler verdiğinde kızın kendisine karşı daha yumuşak başlı davrandığını görünce kıza bir sürü şey almağa başladı. Sakin bir akşam ona kendisiyle birlikte ırmağa dek yürümesini önermiş, kız da, «Hah! Orası çamurlu bir bataklık,» diye karşılık vermişti.

«Çok güzel bir yer orası. Sen de öyle güzelsin ki...»

«Sen de çok komik bir adamsın Bay Paine. Daha önce hiç kız arkadaşın olmadı mı?»

Paine tüm cesaretini toplayıp, «Sevdiğim hiç kız arkadaşım olmadı,» diye yanıtladı.

Kız omuzlarını silkip başını yana eğdi.

«Mary...»

«Kasabaya inmek istiyorum,» dedi kız. «Bir hizmetçi yalnız dolaşmamalı.»

«Mary, bana hiç önem vermiyor musun?»

«Belki.»

«Mary!»

Evden, efendisinden, öteki hizmetçiden, ahçıdan, onun için deli divane olan uşaktan söz etmeye başladı. «Dün beni öptü,» dedi.

«Mary, seni seviyorum.»

«Yaaa!» diye gülümsedi kız.

Bir seferinde Paine ona işini sordu.

«Bana hep iyi davrandılar.»

«Ama hoşuna gidiyor mu? Hizmetçi olmak yani.»

Kız sinirlendi. «Bu işi yapacak zerafete sahip olmıyanlardan daha iyidir.»

«Kötü bir niyetim yoktu,» diye özür diledi. Yalnızca seni bir hizmetçi olarak düşünmek hoşuma gitmiyor.»

«Nasıl istersen öyle düşün.»

«Seni seviyorum.»

Kız başını salladı.

«Bunun hiç bir anlamı yok mu? Sana, seni sevdi-

ğimi söylüyorum. Sana, senin için ölmeğe hazır olduğumu söylüyorum. Ben basit bir korseci değilim. Bir şeyler yapmak, bir şeyler olmak istiyorum. Bütün dünyayı elime geçirmek, sonra da sana sunmak istiyorum.»

«Yaaa!»

«Verebilirim de,» dedi Paine coşkuyla.

Kız ellerini beline koyup zarifçe eğildi. «Bay Dük.»

Paine onu öpmeğe çalıştı ama, kız bütün gücüyle yüzüne bir tokat indirdi. Paine olduğu yerde durdu, ona baktı, yanağını ovuşturdu ve uşağı düşündü.

«Gururlu ve güçlü,» diye hırladı kız. «Sadece bir korseci ama hizmetçiler ona layık değil.»

«Benden nefret ediyorsun, değil mi?»

«Belki.»

Sonra bir daha ona hiç bakmamaya karar verdi ve tam iki hafta karamsar ve umutsuz bir halde işinin başından kalkmayarak onunla karşılaşmamayı başardı.

«Kolunu omuzuna at,» diye öğüt verdi Bay Greeg.

«Kapa çeneni de git başımdan.»

«Sana bir şilin veririm.»

Sonra karamsarlığı geçti ve kendini büyük bir kararlılık ve güven duygusu içinde buldu. Kendi işini kuracaktı. Dikkatle bir kıyıya ondokuz pound ayırdı, Greeg"i terketti, eski bir dükkan kiraladı, aletlerini ve tezgahını buraya yerleştirdi. Sabahtan akşama dek çalıştı, dişinden, tırnağından attırarak para biriktirdi, olabildiğince az yedi, bir insanın gereksindiği her türlü rahattan, içkiden, okumaktan kendini yoksun bıraktı ve yalnızca sevdiği kadınla evlenebileceği günün düşüyle yaşadı. Sonra onu arayıp buldu.

«Geri geleceğini biliyordum,» dedi kız kendini beğenmiş bir tavırla.

«Evet, zorunluydum buna.»

«Öyleyse terbiyeli davran.»

«Seninle evlenmek istiyorum.»

«Yaaa.»

«Seni seviyorum, senin için her şeyi yapabilirim, seni mutlu edeceğim...»

«Devam et.» Ama kız yumuşuyordu; bu adam, ona hiç evlenme önerisi yapmamış olan uşaktan, kasaptan,

onu kilerde sıkıştıran efendisinden daha iyiydi. Bir an için korsecinin çarpık, ateşli gözleri onunkilerle karşılaştı ve o küçücük, bulutların arasında dolaşan aklında yeni düşler biçimlenmeğe başladı. Gülümsedi, dizlerini bükerek eğildi ve Tom Paine'in ruhu büyük bir zaferle titredi.

«Öp beni ve anlat,» dedi kız.

Paine onu kollarına aldığı anda bütün dünya onundu.

«Unutma, hizmetçilik hakkında saçmalamak yok.»

«Hayır, hayır, sen benim dünyamsın. Ne olduğum umurumda bile değil. Artık Tom Paine'ın karısı olacaksın, seni bir düşes kadar yükselteceğim, daha da yükseklere çıkartacağım!»

«Başka.»

«Zengin olacağım. Her zaman bir korseci olmayacağım!»

«Gururlu ve güçlü... Çok garip bir adamsın.»

«Biraz olsun önem ver bana,» diye yalvardı Paine.

«Unutma evleneceğiz.»

«Evet, evet, aşkım, sevgilim benim.»

«Ağzın iyi laf yapıyor,» dedi kız takdirle.

«Pek anlamı yok sözcüklerin; ucuz sözcükler bunlar. Daha da fazlasına sahip olacağız, çocuklarımız olacak.»

«Doyurulacak boğazlar. İşler büyüyor,» dedi kız yüzünü ekşiterek.

«Beni bir sevsen...»

«Belki,» diye somurttu kız.

Daha sonraları, eğer bazı şeyler olmasaydı, eğer bazı şeyler başka türlü olsaydı, her şeyın çok daha değişik olacağını düşündü. Neyse oydu, Mary'nın bu konuda yapabileceği hiç bir şey yoktu ve bunu bilmek Paine için işleri daha da zorlaştırıyordu. Mary'e okuma yazma öğretmek için ne denli uğraştığını, nasıl bir düşünce ile on, onbeş dakika mücadele ettikten sonra kızın ona öfkeyle saldırdığını düşündü. Bazen kızın kendisinden tiksindiği inancındaydı, bazense, onu kollarının arasına aldığında, çok kısa bir an için kendisini sevdiğini seziyordu. Küçücük dünyası ile biçimlenmiş, binlerce tabu ile koşullanmış kabile üyesi bir ya-

ratıktı. Bazen elinden geldiğince yumuşak davranarak onun dış görünüşünü kat kat soyup atıyor ve tam o korkak küçük ruhuyla karşılaştığında kız patlıyarak, «Güçlü ve gururlu havası takınıp benimle alay ediyorsun yine,» diyordu.

«Hava falan takındığım yok benim, sevgili Mary.»

«Bir dük gibi davranıyorsun ama bir korsecisin.»

Paine omuzlarını silkiyor, başını sallıyor ve özür diliyordu.

«Hizmetçiliği küçümsüyorsun sen. Ama senin bu pis yeteneklerinle değil, oradaki kibar insanlarla rahattım ben.»

Ya da gerçekten hiddetten köpürdüğü zamanlar Paine'e, uşak, efendisi ve diğerleri ile ilgili ayrıntıları anlatıyor, onun acıyla kıvranışını zevkle seyrediyordu.

İşi de doğru dürüst gitmiyordu. Korsecilik uzun dönemli bir işti ve kaliteli mallar yapmazsan bu işi bırakmak en iyisiydi. Sandwich'de iki korseciyi geçindirecek gibi iş yoktu ve Paine artık kirasını ödiyemiyecek bir duruma geldiğinde, son parasını da harcayarak, Greeg'in yanına döndü.

«Hiç de kararlı bir insan değilsin,» dedi Greeg vurdumduymaz bir tavırla ve bu her şeyin sonu oldu.

«Başka bir kasabayı deneriz,» dedi Paine.

«Bir de beni bir düşesten daha yükseklere çıkaracaktın,» diye onunla alay etti kız.

«Her şey bir düzelir, bir bozulur,» dedi Paine. «Daha yenilmedim.» Ama yaşamında ilk kez yaşlandığını duyuyordu. Yirmi iki yaşında, değirmene sürülmüş sincap gibi, bir kafesin içinde, durmadan dönüp duruyor, hiç tanımadığı çocukluğunu özlüyordu. Bu kez Mary'nin tekrar çalışmasını bekledi ama kız ona iyice yapışmıştı artık. Bu yüzden kendini azarlıyor, Paine'in durumunu daha da kötüleştiriyor ama yine bir zamanlar kapıldığı düşlerden kurtulamıyor, çirkin, beceriksiz, pratik işlerde umutsuz bir adam olduğu için ondan tiksiniyor, ama aynı zamanda korkuyordu.

Öteki kasaba daha iyi değildi. Sonra ikisi birlikte, Paine'in sırtında aletleri, Mary'nin elinde, içinde sahip oldukları diğer bütün eşyaların bulunduğu bir çıkın,

tozlu yollara dökülüp üçüncü kasabaya gittiler. Paine yalnızca derin ve dayanılmaz bir suçluluk duygusu duyuyor ve Mary, «Senin suçun, senin suçun. Orada rahat ve iyiydim,» diye bağırdığı zaman hep başını sallıyordu. «Başımızın üstünde bir çatı bile yok.» Evet, doğruydu bu. «Güzel düşünceler, güzel düşünceler, güzel düşünceler! Hizmetçilik yaparken o koca burnunla, bana tepeden bakıyordun. Dünyayı değiştirecekmiş, hah, Bay Paine... Sen pis, tembel bir herifsin!»

O gece bir çitin arkasında yatıyorlar, karanlık rüzgarlarla uğuldayan, İngiltere'nin tüm güzel kokularını kapsayan akşamın serinliği üstlerine çöküyor ve kısa bir süre huzur içinde duyuyorlardı kendilerini. Paine onu kollarına alıyor, kendi kendine, şimdi şatomda, evimdeyim ben diyordu. Mary de tartışmayı bırakıp dilini tutacak denli uykulu oluyordu. Karısına duyduğu aşk öylesine güçlüydü ki, onu bana verdin, bütün güzelliği ve sevimliliğiyle benim o, ve onu istediğim biçime sokabilirim diye Tanrı'ya meydan okuyordu. Onun her hıçkırışı, korkuyla her inleyişi, içinde derin yaralar açıyordu. Kimseyi değil, sırf kendisini suçlu yordu. İçinde derin ve korkunç bir şey ona dünyaya bakma ve tanıma, adaleti ve adaletsizliği görme ve milyonların sırtına inen kırbacın acısını kendi ruhunda duyma gücünü veriyordu. O yirmiiki yaşındaydı ama yaşlıydı; içinde kırılan ve parçalananlar, çelikten bir öz oluşturmuştu. Ama karısı daha bir çocuktu ve gece uyurken Paine onu sevecenlikle okşuyor, «Küçüğüm, bebeğim, sevgilim benim,» diyordu.

Açlıktan ölmemeleri için hırsızlık yapmak zorunda kaldı; bu da Mary'nin elinde onu korkutmak için iyi bir koz oldu. Öfkelendiği zaman, «Seni şerife ihbar edeceğim, pis hırsız,» diyordu. Cezası ölümdü. Bir ambara girmiş ve bir çuval şalgam çalmıştı. Ceza iki at sürüsü tarafından ikiye ayrılmaktı. Bir tavşan öldürdü; bunun cezası da burnunun ve kulaklarının kesilmesiydi. Ama içindeki acı öylesine derin, öylesine yakıcıydı ki herkesi öldürebilir, soğuk kanlılıkla cinayet işleyebilirdi. Sadece Mary'e karşı yumuşaklık ve acıma gösterebiliyordu.

Son olarak, ayakları şiş ve bitkin bir durumda var-

dıkları Margate'de, bir dükkan kiraladı. Mary hamileydi ve Paine'in umutsuzluğu neredeyse çılgınlığa dönüşmüştü. Bütün gün tezgahının başında uğraşıp didiniyor, akşamları da nerede iş varsa oraya gidiyordu. Karısı öylesine hastaydı ki tüm hırçınlığını yitirmiş, canı acıyan bir çocuk gibi inleyip hıçkırıyordu. Paine ağzına tek bir lokma bile koymuyor, ona süt, tavuk, arasıra da biftek ve muhallebi yedirebilmek için değerli aletlerini bir bir satıyordu. Yarı aç bir halde kafasında tek bir düşünce vardı: o da karısının başı üstünde bir dam, ocakta ateş ve tencere de bir parça yemek. Arta kalan aletleriyle sürdürmeğe çalıştığı iş kirayı ancak ödüyor, gerekenleri sağlamak için gösterdiği bütün çabalar bir tür çılgınlığa dönüşüyordu. Bir gözünün üstüne siyah bir bez koyup kolunu geriye kıvırarak iki büklüm sokaklarda dilenen Gin Row geldi aklına. Bir doktorun, karısına yardım edebileceğinden emindi ve sonunda gözdağı vermeler ve yaltaklanmalarla bir şiline eve bir doktor getirdi.

Mary ona korku dolu gözlerle bakarken, «Humma,» dedi doktor.

«Ne yapabilirsiniz?» diye sordu Paine yatağın yanından uzaklaştıklarında.

«Bir miktar kan almak gerekir,» diye belirtti doktor. «Kötü merakların docendo discimus'u, damarlarını şişiren ruhlar. Haud longis intervallis kan akıtılmalı...»

Paine bitkinlikle başını salladı:

«Latince bilmiyorum.»

«Ama bunlar tıbbi terimler, tıp bilimi, tıbbın büyüsü. Kapıları ve pencereleri kapalı tutun. Hastalık geldiğinde şeytanlar çılgınca dans etmeye başlarlar...»

O gece karısı, «Tommy, Tommy, öleceğim ben...» diye söylenip durdu.

«Hayır, hayır, doktor iyileşeceğini söyledi.»

Bütün huysuzluğu geçmişti. Sanki yeryüzündeki son gerçek şeymişcesine Tom'un eline sarılmış bırakmıyordu. O gece kanamadan balmumu gibi olmuş bir halde gözlerini kapadı ve yüzünü Paine'den öteye çevirdi.

Meraklılar evi doldurup, o zamana dek kapılarını bile çalmamış olan komşular ziyaretlerine gelirken Pai-

ne bütün gün, kuru gözlerle, sessizce oturdu. Acısı geçmişti artık; içinde yalnızca sonsuza dek yanacak olan bir kin vardı.

Philadelphia'nın batısında Commons denilen yemyeşil inişli yokuşlu çayırdaki askerlerin eğitimini izlemek için Paine oraya gitti. Bu durgun, güneşli ilkbahar öğleninde buraya gelirken bir ayak takımı bulacağını sanmıştı ama gördükleri hiç de ayak takımı değildi. Bir ordu da değildi, ne de böyle bir gelecek vaadediyordu; bu adamlar ve çocuklar, çıraklar, satıcılar, ustalar, memurlar ve öğrenciler, demirciler ve değirmenciler, marangozlar, dokumacılar, berberler, matbaacılar, çömlekçiler, işlerinin bıraktığı lekeler hâlâ ellerinde, önlerinde iş önlükleri bulunan bu insanlar daha önce dünyanın hiç görmediği bir şeydi. Bunlar Philadelphia halkıydı, ama daha tam halk bile olamamışlardı. Bu ayrımı gözden kaçırıyor gibiydi. Hepsi işçi de değildi bunların, çünkü aralarında ücret karşılığında çalışanların yanı sıra ustalar ve zenginler de vardı; bir banker, iki tüccar, hiç bir iş yapmıyacak denli zengin olan gazeteci Tom Jaffers, üç rahip, bir tahıl spekülatörü, elleriyle çalışanların yanı sıra bir kürk tüccarı vardı. Bunlara ek olarak barışçı olan Quaker'ler, Methodist'ler, Püritan'lar, Baptist'ler, Dieşt' ler, Katolik'ler, Yahudiler, Protestanlar, Agnostikler ve Tanrısızlar, beyazların yanı sıra siyahlar, efendileriyle birlikte gelmiş olan zenciler de vardı.

Onları harekete geçiren ne? diye düşündü Paine. Onları ayırdeden neydi? Ya onları bir araya getiren?

Yüreği coşku, tasa, korku ve daha önce hiç tat madığı bir umutla dolu olarak çayırın çevresini ağır ağır dolaştı. Dünyanın ilk kez tanıdığı bu ilk bilinçli kent ordusunun beceriksizce, düşe kalka, kendi silahlarıyla eğitim yapmasını izledi; ellerindeki silahlar ülkeye bir asır önce gelmiş, çan ağızlı, eski, büyük tü fekler, birkaç uzun, zarif tüfek, birkaç teber, balta, kazma, kılıç, meç ve kamalardı. Hiç bir silahı olmayanlar ise ellerinde, büyük bir ciddiyetle, sopalar taşıyorlardı. Harcayacak birkaç fazla şilini olanların üs-

tünde üniforma bile vardı. Bazıları da bu rengarenk kıyafetlerinin yanı sıra, üstlerinde «Özgürlük», «Diktatörlere ölüm» ya da içinde bulundukları durum ile tüm dünyayı etkileyeceğini düşündükleri başka sloganlar yazılı cephane kutuları taşıyorlardı. Subayları bile vardı: albaylık yapan şişko Fritz van Goort, yüzbaşılık yapan küçük Jommy Gainsway, Yüzbaşı Jacob Rust... Bu yalnızca başlangıçtı, çünkü adları neredeyse bir kilometreyi bulan subay listesinde olanlar uyumluluğa hiç aldırmadan, hep bir ağızdan emirler veriyorlar, asker adaylarını bir sağa bir sola döndürüyor, öne, arkaya ilerletiyorlar, durduruyorlar; adamlar birbirine çarpıyor, yuvarlanıp düşüyor, upuzun insan sıraları kukla gibi oynatılıyor, bu arada da kaza ile bir silah patlıyordu... Tabii, hepsinin elindeki silahlar doluydu.

Paine dolaşmayı sürdürdü. Eğitimi izleyen sırf o değildi. Kentin hemen hemen yarısı bu ilk eğitimi izlemek için oraya gelmişti. Güneşten korunmak için açılan şemsiyelerin altında kadınlar rengarenk kümeler oluşturuyor, çocuklar çığlıklar atarak koşuşuyor, yaşlılar da pipolarını tüttürüp, bu işin sonunun ne olacağını sorup duruyorlardı. Karılarını, sevgililerini ya da kız kardeşlerini gören askerler el sallamak ya da ıslık çalmak için eğitimi bırakıyorlardı. Kibar alayları ve gümüş enfiye kutuları ile Tory gurubunun ortasında Sir Arnold Fitzhugh vardı. Ne zaman biri aptalca bir şey yapsa kahkahalarla gülüyorlardı. Paine onların yanına yaklaşırken Fitzhugh neşeyle bağırdı, «Eee, arzuhalci, asilerimiz hakkında ne diyorsun bakalım?»

«Henüz fazla düşünemedim.»

«Bakın ne diyor, henüz fazla düşünmemiş.»

Bir Quaker olan Rahip Blane, «Bakıyorum onlarla birlikte değilsin Tom,» dedi.

«Hayır.»

«Kararsızsın ha!»

«Sanırım kuşku,» diye yanıtladı Paine yavaşça. Daha ileri gittiği takdirde geri dönmenin hiç mümkün olamıyacağını düşündü.

«Onların kararsızlıklarına ne olduğunu görüyorsun,» dedi Rahip yarı üzgün, yarı öfke dolu bir sesle. «Cemaatimden sekiz kişi var orada. Tanrı öldürmeye-

ceksin demişti ama bir Roma bayramı öylesine kolaylıkla vazgeçilecek bir şey değil. Ve işte şimdi sopalarla yürüyorlar, sanki bir insanın hayatta sahip olabileceği tek değerli şey silahmış gibi.»

«Amerika'nın en şaşırtıcı yönü,» dedi Paine yumuşak bir sesle, «insanların silahları olması. Onları ateşlediklerinde...»

«Ne demek istediğini anlıyamadım.»

«Ben de kendimi anlıyamıyorum aslında,» diye omuzlarını silkti Paine.

Jacop Rust matbaaya gelip, «Benim şirketimde çalışmanı istiyorum Oğlum Thomas,» dedi. Gür, derinden gelen bir sesi olan, ufak tefek, şişman bir adamdı.

«Evet?»

«Güçlü, küçük bir kadro kuruyoruz.»

«Düşünürüm,» diye başını salladı Paine.

«Düşünülecek bir şey mi bu?»

«Evet. Bugünlerde düşünülecek çok şey var.»

«Buraya bak Bay Thomas. Birkaç ay önce İngiltere'den geldin. Herkes, o İngiltereli mi yoksa Pennsylvania'lı mı diye soracak. Tatlı mı yoksa ekşi mi ko kuyor? diyecek.»

«Nasıl koktuğum beni ilgilendirmiyor,» diye sırıttı Paine.

«Ama bizi ilgilendiriyor.»

«Ben rüzgarın sürüklediği yöne gitmem,» dedi Paine ihtiyatla.

«Ne yapmam gerektiğini biliyorum, daha doğrusu bilmeye başlıyorum. Acaba sen biliyor musun Rust? Acaba sen bütün bunların ne olduğunu biliyor musun merak ediyorum.»

«Özgür İngilizler olarak haklarımız için bir ayaklanma bu, Tanrı hakkı için!»

«Öyle mi?»

«Ve bu haklarımız için savaşacağız.»

Paine omuzlarını silkip arkasını döndü.

Ve bazıları için hiç bir şey değişmemişti. Paine, Tory eğilimli zengin ithalatçıların verdiği bir baloya gitti. Pennsylvania Dergisini temsil ettiği için çağırmışlardı onu oraya. Paine ise yanıt bulmak için gitmişti. Kuşkularına, isteklerine, dualarına ve nefretlerine dört bir yandan gelecek yanıtları bulmak istiyordu. Dört pound ona kahverengi, ince pamukludan yapılmış, daha önce sırtına geçirdiği tüm giysilerden daha iyi bir ceket kazandırmıştı. Boynunda fırfırlı yakası, yeni, beyaz peruğu, iyi cins deri pantalonu ile elinde tuttuğu bastonu ve başına taktığı üç köşeli şapkası onu en iyi yerlere çağrılan, nitelikli insanların arasına giren, dört yüz mumun aydınlattığı salona adımını attığında Zenci bir kölenin müzikal bir sesle, «Bay Thomas Paine» diye tanıttığı bir beyefendi yapmıştı.

Tam dörtyüz tane mum; gök bile bu denli aydınlık olmamıştı herhalde. Gümüş tepsiler, gümüş içki kaseleri, süslü kurabiyeler ve pastalar, oniki tür soğuk et, İngiliz donanmasının üstünde rahatça gezinebileceği bir okyanusu dolduracak kadar Claret, Madeira ve Port... Kadınlar ağır, altın ve gümüş sırmalı brokar elbiseler, erkekler ise danteller, satenler ve kadifeler içindeydi; ve o her konuda düşüncesi sorulan Bay Thomas Paine...

«Şu Lexington sorunu... kaba, saba bir ayak takımı tabii. Ama burada, kentte, dilencilerin eğitim yaptığını gördünüz mü?»

«Üstelik de Kral'ın muhafızlarını görmüş biri için!..»

«Söyleyin Bay Paine, bir editör, yani omuzlarının üstünde başı olan bir adam ne düşünüyor bu konuda?»

«Bir ayaklanmayı aklım kesmiyor... Bir araba gürültü ve haykırıştan başka hiç bir şey düşünemiyorum.»

Bay Paine hemen hemen hiç bir şey söylemedi.

«Ticaret açısından hiç de iyi bir durum değil.»

«Bir bakıma da iyi. İnsanlar korkup çılgınlar gibi satın almağa başlıyorlar.»

«Aslında rüzgara kapılmış saman parçası gibi. Sanırım onlara iyi bir dayak attıktan sonra Lord North yelken açıp gidecek.»

«Derginizi devamlı okuyorum Bay Paine,» dedi şık bir kadın ona, korseci Paine'e hayranlıkla bakarak. «Şiirlerinizi de okuyorum,» diye ekledi. «Onların çok güzel olduklarını ve bunları yazabilen bir insanın bir ruha sahip olması gerektiğini düşünüyorum. Siz ne dersiniz?»

«Sanırım birçok insanın ruhu vardır.»

«Sahi mi? Ne kadar da akıllıca bir söz bu. Ben de çok akıllıyımdır ama hiç akıllıca şeyler söyliyemem.»

Punç içip kek yediler ve bahçede gezindiler. Yıldızlı, mehtaplı bir geceydi ve sonunda kadın onun hiç evlenmemiş olmasının çok garip olduğunu söyledi.

«Evliydim.» Birkaç saniye sonra karısının ölmüş olduğunu ekledi.

«Ne kadar korkunç bir trajedi!»

«Evet.»

«Ama bunun sizi daha olgun bir erkek yaptığını düşünmüyor musunuz Bay Paine?»

«Ne?»

«Beni dinlemiyorsunuz Bay Paine!»

«Özür dilerim,» dedi. «Ne diyordunuz?»

Bir dergi için *Başlıklardan Yankılar* adlı bir yazı yazdı. Sınırlanmıştı. Bana olanlar önemsiz, dedi birçok kez kendi kendine. Düşündüğüm, bildiğim, alkımın yattığı ve inandığım gibi yazmalıyım ki insanlar beni dinlesin. Dinlemeleri gerek.

Aitken'e anlattı bunları. *Başlıklardan Yankılar* ayrıcalıklı sınıfa vuruyor, hem de oldukça sert vuruyordu. O ayak takımından, Commons'da eğitim yapan asker adaylarından biri değildi, Kongre Partisinin üyesi bile değildi. Tersine karanlıkta bocalıyor, umutsuzca, üstelik bazen vahşice kendine bir yol arıyordu. Bundan önce hep başarısızlığa uğramıştı; şimdi başarmalıydı artık.

«Bunu basmıyacaksın,» dedi Aitken.

«Evet, bastıracağım.»

«Öyleyse benden ayrılırsın.»

«Beni atmak istiyorsan at. Gevelenip durma.»

Üstelemeye başladı. «Thomas, şu ya da bu işte hep birlikte olup, tartışmaları birlikte sürdürmedik mi?»

«Evet?»

«Öyleyse neden şimdi şu ayaklanma işine burnunu sokuyorsun?»

«Basayım mı?»

«Bas ve cehenneme git! Sana ihtar veriyorum.»

Paine omuzlarını silkti. Daha önce de ihtar vermişti kendisine ve artık aldırmıyordu. Hâlâ Pennsylvania Dergisi'nde çalışıyordu ama sonunda onu bir yana atıp kendi düşünceleriyle uğraşmaya başladı. Yaşamının bir parçası olarak bitmişti artık o. Yaşamının bundan sonraki parçasının ne olacağını bilmiyordu; tıpkı buraya, Amerika'ya gelirken ne olacağını bilmediği gibi. Kararları, gerginlik gibi ona can vermiyordu ve tüm umutları hem adsız hem de biçimsizdi.

Beş Mayıs'da Benjamin Franklin Amerika'ya döndü. Avrupa'daki görevi bitmiş, orada yıllarca kalmış, politik açıdan düşünüldüğünde yaptıklarının hiç bir sonucu olmamış, yaşlı bir adam olarak kaynayan bir ülkeye gelmişti. Market Street'de Banche'lerin yanında oturmaya başladı ve birkaç gün sonra Paine onu görmeyi başarabildi. Franklin Paine'le yarım saat kadar konuştu, daha çok değil. Amerika'da toparlaması gereken bir sürü sorun, çok kısa bir zamanda yapması gereken bir sürü iş vardı. Ama Paine'i anımsadı, elini sıktı ve Pennsylvania Dergisini izlediğini belirtti. Dergiyi beğeniyordu. Usta ve akıllıca yazılar vardı.

«Amerika'yı sevdin mi?» diye sordu Franklin.

Paine başını salladı. Söylemek istediği bir sürü şey vardı ama yine de ne söyliyeceğini bilmiyordu. Uzun bir süredir tanıdığı tüm insanları uzun uzun düşündükten sonra Franklin'in, bunların arasındaki en akıllı, en derin, en iyi insan olduğu sonucuna varmıştı. Şimdi ise garip bir hoşnutsuzluk içinde, neredeyse ona tümüyle karşıydı.

«Kendini buldun,» dedi Franklin.

Çok basma kalıp, diye düşündü Paine, neredeyse

aptalca. Hiç bir şey bulamamıştı o. «Ne olacak?» diye sordu Franklin'e. «Savaş çıkacak mı?»

«Savaş mı? Eğer çarpışmak savaşmaksa, evet. Çarpışma sürüp gidiyor. Bundan fazlası da olacak.»

«Ama neye varacak bunun sonu?» diye sordu Paine hiddetle. Sonra bu yaşlı ve yorgun adamın canını sıkmanın haince bir davranış olduğunu düşündü. «Nereye gidiyoruz?..» İlk kez Paine kendinde sert, katı bir hainliğin varlığını hissetti. Nereye gittiklerini sormasının gereği yoktu. Kendisinin gittiği bir yol vardı ve her gün daha da açıkça belirleniyordu bu yol.

«Güçlü olmalıyız,» dedi Franklin. «En önemlisi de bu, değil mi? Yeterince güçlü olduğumuzda hükümet mantıklı davranacaktır. Savaşa gerek yok, asla. Savaş çok kötüdür.»

«Tıpkı tuzun tuzlu olduğunu söylemek gibi bir şey bu,» dedi Paine.

«Biz haklarımızı istiyoruz,» diye devam etti Franklin. «Özgürlüklerimizi, namusumuzu, iyi bir yaşam sürdürme ayrıcalığımızı istiyoruz. İnsanı insan yapan şeyleri, çalışma ve bir köşeye bir şilin koyma şansını, bir parça toprak satın alma ve başımızın üstüne bir çatı koyma fırsatını... Biz İngiltere tarafından sahip olunan bir ülke değiliz. Ortalığı ve uzlaşmayı anlamaları gerek...»

«Ya özgürlük?» diye sordu Paine.

«Bunu istiyor muyuz?»

«Bilmiyorum,» dedi Paine yorgun bir tavırla. «Küçük bir çocukken daha o zamanlar bile, bazı şeylerin olmaması gerektiğini hissediyordum. Ama herkes bunları onayladığında çaldırdığımı, aklımı şeytanın aldığını düşündüm. Kokuşmuş temeller üstüne iyi bir yapı kurabilir misiniz?»

«Yaşlı adamlar devrim yapmaz.»

«Aman Tanrım,» dedi Paine. «Siz yaşlı değilsiniz ki. Bana gençliğimi geri verdiniz.»

Ertesi hafta ikinci bir Kıta Kongresi Philadelphia'da toplandı.

Bir kez daha tüm kolonilerden insanlar Philadelphia ya doğru yola koyuldular. Askerler bir gösteri yaptılar ve sanki tüm eğitimlerinin boşuna olmadığını kanıtlamak istercesine konukları karşıladılar. Ayakları ağırana dek ileri geri yürüdüler ve at alabilecek durumda olanlar gidip delegeleri karşılayacak bir süvari birliği oluşturdular. «Tanrı hakkı için,» diyordu adamlar birbirlerine, «Demek Boston limanını İngiliz işgali altında, Kongre'yi bir kez daha bu kentte ve ihtiyar Ben Franklin'i sağ salim burada görecek denli yaşıyacakmışız.» Adams kuzenler, Hancock, Virginia'lı Randolph, Jefferson ve bu kez bir tiyatro artisti gibi süslü bir üniforma giyen iri yarı bir adamla geri dönmüşledi. Virginia ordusundan bir binbaşıydı bu ve Philadelphia'da tanınmıyordu. Adı Washington'du. Bir leylek gibi uzun adımlar atıyor, ağzını hemen hemen hiç açmıyordu. Utangaç bir insandı belki de. Paine ona Tom Jefferson tarafından tanıştırıldı, «Virginia'dan Albay George Washington.» Paine kısık gözlerle baktı ona.

«Sizinle tanıştığıma memnun oldum efendim. Delege misiniz?»

«Yazarım,» dedi Paine. «Pennsylvania Dergisi'ni çıkartıyorum.»

«Evet, tabii.» Ama Penssylvania Dergisi'ni daha önce hiç duymamış olduğu açıktı. Sanki aklına söyliyecek hiç bir şey gelmiyormuşcasına olduğu yerde durup Paine'e baktı. Daha sonra Jefferson özür dilercesine açıkladı: «Çok zengindir.»

«Sahi mi?»

«Belki de Amerika'nın en zengin insanı o. Ama biz Virginia'lıların çoğu gibi toprağı yetersiz. Fazla akıllı değil, ama oldukça cesur.»

«Savaşmak istiyor ve bu konuda bir şey söylemesi gereksiz. Herkes öylesine çok konuşuyor ki.»

«Savaşmak istediğini de nerden çıkardın?»

«Üniformasından. Palyaço değil o.»

«Bunu hiç düşünmemiştim,» dedi Jefferson. «Benim için hâlâ bir bilmece.»

Paine düşüncelerini kağıda aktarmaya uğraşarak iki gün odasından dışarı çıkmadı. Sonra, yaşamlarını ve mülklerini korumak için Amerikalıların silahlandıkları-

nı dünyaya bildiren Kongre'yi dinlemeğe gitti. Daha sonra da Sam Adams, Michael Clasky ve ülke dışına sürülmüş olan Pole'la birlikte bira içti. Adams oldukça öfkeliydi ve uzlaşmaya şiddetle karşı çıkıyordu. Hem aydınlar, hem de Kongre'ye katılan delegelerin, hatta kuzeni John'un bile ondan hoşlanmadıklarını bildiğinden, çok açık olmasa da zorbalıkları garip biçimlerde ortaya çıkan bu iki adamı yeğ tutmuştu.

«Ne istediğini biliyorsun,» dedi Paine sessizce, yarım saat Adams'ın suçlamalarını dinledikten sonra. «Bu anarşiden başka bir şey değil. Olumlu olan ne? Bu ülkenin en azından bir düzine bölgesinde bir ateş yanıyor. Ama bu ateşin anlamı ne?»

Hiç bir anlamının olmadığını söyledi Pole. Bu ülkede hep böyle olmuştu. İlk kez mi halk ayaklanmak için başını kaldırıyordu? Ama hep böyle sonuçsuz kalmıştı.

«Yarım kalan işler,» dedi Paine. «Dışardan seyredenler. Ben ancak şuraya kadar giderim ama daha öteye değil...»

«Sen nereye kadar gidersin?» diye sordu Adams merakla bu iri yarı, hantal, kütük parçalarını andıran köylü elli, çengel burunlu İngiliz korseciyi süzerek.

«Sonuna kadar,» dedi Paine yumuşak bir sesle.

Biraz sarhoş, aralarında duran mumun ışığında darmadağınık kafası ileri geri sallanan Adams şeytan gibi sırıttı ve sonun neresi olduğunu sordu.

«Yeni bir dünya istiyorum.»

«Ütopya mı?» diye sordu Adams.

«Hiç de değil! İstediğimiz yeni bir yaşam biçimi, çocukları güldürecek bir yol, biraz özgürlük ve gelecek için umut, haklarını elde etmiş insanlar, namuslu mahkemeler, namuslu yasalar. Yoksulluktan korkmayan insanlar, çocuk doğurmaktan çekinmeyen kadınlar...»

Pole bir kahkaha attı ama Adams'ın yüzü ciddiydi. «Bağımsızlık,» dedi.

«Başlangıç için,» diye ona katıldı Paine. Birden uykusunun geldiğini anladı. Tüm yaşamını açıkça belirlenmiş ve ürkütücü görerek, yapacağı işten sonra değil de önce bitkin hissetti kendini. Artık kuşkuları gitmişti. Ağır ağır ve acı vererek artan kuşkuları kendi

kendine yok olmuştu. Bazı yanıtları bulmuştu bile ve kısa bir süre sonra hepsini bulacaktı.

6. Tom Paine Nasıl Küçük Bir Kitap Yazdı

Aitken'den ayrılışı inanılmayacak gibi sakindi ve ilk kez Paine, İskoçyalının kendisine saygı duyduğunu, üstelik sevgi dolu duygular beslediğini anladı. Paine'in duygulardan alabildiğince uzak bir insan olarak kabullendiği Aitken inatla başını salladı ve Paine ona elini uzattığında önce hiç bir şey söyliyemedi. Paine ona dokunan şeyin özellikle Pennsylvania Dergisi'nin kaçınılmaz sonu olmadığını biliyordu; yalnızca editörünü yitirdiği için değil, kolonilerde gelişmekte olan ayaklanma onu belli belirsiz anımsanan bir dönemin ürünü yaptığı için derginin sonu gelmişti. Büyük bir değişim görünümüne bürünmeden —tıpkı dünya yanmağa başladığında bütün ülkelerde olduğu gibi— bu barış içindeki ülke için için kaynamağa başlamış, patlamaya hazır bir duruma gelmişti. Paine, bir Tory, hatta bir asi olarak bile değil, tıpkı güvenliğini yitirmiş herhangi bir insanın tüm yaşam mantığını da yitirmesi gibi Aitken'in bunu bildiğini düşündü. Paine ona acıyordu.

«Düşünceni değiştirmiyecek misin?» diye sordu.

Sorunun bu olmadığını Paine biliyordu. Haftada bir pound oldukça iyi bir ücretti ve onu rahatça yaşatmak için yeter de artardı bile. Üstelik diğer dergiler için yazdığı yazılardan elde ettiği yirmi pound'luk bir güvencesi daha vardı. Belki de kafasında tasarladığı yol çok belirsiz olduğu için işi bırakmakla budalalık ediyordu.

«İyi bir geçim bu,» diye üsteledi Aitken.

«Hayır, özür dilerim.»

«Bir kez daha düşün Thomas. Başkaları tarafından emilip bitirileceksin, hiç de doğru bir şey değil bu.» Ama Aitken onu kandıramadığını görünce, «Kin tutmayacaksın değil mi Thomas?» diye sordu boğuk bir sesle.

«Neden kin tutacakmışım ki?»

«Kötü ve tatlı insanlar vardır; ama sen bu ayrımının dışındasın Thomas.»

«Hiç kin tutmam,» dedi Paine. «Yalnız kendime karşı.»

Uzun boylu, ince, bir kız gibi narin; Paine ne denli çirkinse, o denli güzel bir insan olan Tom Jefferson kalbini kazanmıştı. Paine'e göre, İngiltere'deki o kesin ayrımdan aklında kaldığınca Jefferson bir beyefendiydi ve Thetford'lu korsecinin ilk tepkisi huysuzca bir düşmanlıktı. Jefferson zarifti, yakışıklıydı, başarılıydı ve akıllıydı; Paine'in hiç elde edemediği tüm nitelikler vardı onda. İlk yaklaşımında Paine onu yalnızca derginin küçük bir ihtiyacı olarak gördü. Ruhunun o küstah yönü Jefferson'u ezmeğe çalışıyor ve ona hayranlık duyduğu, Jefferson ona baş salladığında zevkten dört köşe olmasına karşın Paine'in açık olarak gösterdiği tek tepki Virginia'lıyı düşman edinme çabalarıydı. Ama Jefferson ona düşman olamıyordu bir türlü. Tırnakları her zaman pislik dolu olan bu kaba saba korsecide ne bulduğunu ancak Tanrı bilirdi. Ne olursa olsun bu, Jefferson'u görünüşteki sert kabuğun altındaki gerçek insanı bulmağa itiyordu. Paine'in alaylı sözlerini anlamazlıktan geliyor, editörle öylesine eşit temeller üstünde karşı karşıya gelmeğe çalışıyordu ki, yavaş yavaş Paine'in hırçınlığı azaldı. Kongre'nin önemli üyelerinden biri olduğu için Jefferson her şeyi biliyor, herkesle tanışıyor ve Paine için işleri alabildiğince yoluna koymağa çalışıyordu. Paine'den birkaç yaş küçük olarak gençlikle olgunluğu öyle bir biçimde birleştiriyordu ki, bu en azından Paine için büyüleyici bir nitelikti.

Onunla birlikte bir fincan kahve içmek Paine'in dört gözle beklediği bir fırsattı, akşam yemeğini birlikte yemek ulaşılamıyacak bir mutluluk ve daha sonra, ateşin önünde, birlikte geçirecekleri bir gece, daha önce hiç tatmadığı bir zevkti. Ağır ağır ve bilinçli bir biçimde Jefferson, bir insanın yaşam öyküsünden elde edilebilecek tüm bilgileri ondan çekip aldı. Karmaşık anıları bulup onlara bir anlam vermekte oldukça ustaydı. Bir seferinde Paine'e, «Ne olursa olsun, senin ve çevrendekilerin yaşamlarındaki yoksulluk, sıkıntı, içki ve aşırı umutsuzluk her şeye rağmen dayanılır bir

durumdu...» dedi. Sözleri sanki bir süre havada asılı kaldı. Paine onun nereye varmak istediğini kavramaya çalıştı.

«Burada, Amerika'da, yoksullukları tam ve mutlak olan insanlar gördüm ama yine yitirmedikleri bir şey vardı...»

«Onur,» dedi Paine.

«Onur.»

«Hepimiz bunun için yaşıyoruz,» diye belirtti Paine. «Eğer insan yaşamında herhangi bir anlam varsa, o da bir insanın onurudur.»

«Sanırım.»

«Bunu daha önce hiç farketmemiştim; burada hissetmeye başladım ama bu gece konuşana dek kesin olarak bilmiyordum. Yine de doğru; Onbinlerce yıldır insanlar onurları ellerinden alınarak yozlaştırıldılar. Karım öldüğünde, bütün komşular onun o zavallı, bitkin bedenine bakmaya geldiler. İçeri alınabilmek için herbirinin elinde bir tas yemek vardı. Bu olaydan duydukları o şeytanca tad yaşamlarının tek coşkusuydu. Bense bir köşede oturmuş, olayın ne denli komik olduğunu düşünebiliyordum. Eğer ben Tanrı'nın görüntüsü üstüne yapılmışsam, ne denli iğrençleşmişti bu görüntü!»

Bir başka zaman Jefferson, George Washington onuruna küçük bir akşam yemeği veriyordu ve Paine'ı de çağırdı. Randolph da gelecekti. Paine önce geri çevirdi, korkuyordu. Jefferson'la ilişkisine çok fazla önem veriyor, kültürleri, nitelikleri ve zenginlikleri onun tahmininin ötesinde olan bu üç Virginia'lı önünde kendisini küçük düşürmekten çekiniyordu. Washington'un av köpekleri, yarış atları, sayısız zenci kölesi, şarap mahzenleri, durmadan gidip gelen «eşyaları», ikibin pound a yaptırdığı arabasıyla feodal beyler gibi Mount Vernon' da yaşadığını duymuştu. Randolphlar hakkında da duyduğu şeyler vardı; Philadeplhia'daki bazı Quakerler bu üç tanrısız agnostik hakkında öyküler anlatmaktan bıkıp usanmazlardı ve Paine'in doğruyu yalandan ayırdedebilmesi için elinde çok az olanak vardı. Onun gibiler bu işin tabanında olduktan sonra, bir ayaklanmanın sokaktaki adam için ne anlamı olabilirdi? Bu onların, İngiliz tütün şirketlerinin diktatoryasından kur-

tulma istekleri için akıllıca bir siper değil miydi ve sınıflarının diğer üyeleri gibi bunlar da büyük çiftliklerini kurtarmak için binlerce insanın kanını dökecek kadar insafsız değil miydiler?

Ama sonunda Jefferson'un üstelemesine dayanamadı, ağzını açmayacağına dair kendi kendine yemin etti, en iyi giysilerini kuşandı, en iyi peruğunu taktı ve yemeğe gitti. Elini böylesine içten sıkmaları Paine'i şaşırtmıştı; onu tanıyorlardı; Paine'in hiç bir şey okumadığını sandığı Washington bile Pennsylvania Dergisi'ni okuyordu. İçlerinde en yaşlıları olan Peyton Randolph'un, sanki Paine'le tanışmaktan daha çok istediği bir şey yokmuşçasına meraklı bir hali vardı. Washington çok az konuştu; yemek yemediği zamanlar oturup, elini çenesine koyarak, uzun yüzünde ciddi bir anlatım ile dinliyor, kaşları arasıra sinirle çatılıyor, belki de bunun nedeni, çoğunlukla kendi anlayışsızlığına karşı duyduğu sabırsızlık oluyordu. Konuşmayı Jefferson yönetiyor, en çok da kendisi konuşuyordu. Paine, dört kişinin içinde en çok Washington'un içtiğine ve içtiklerinden de yine en az onun etkilendiğine dikkat etti.

Jefferson bağımsızlık düşüncesi ile oynuyordu; entellektüel bir düşünce olarak hoşuna gidiyordu, çünkü sınırsız ve coşku verici olanaklarla doluydu ama bu düşünceyi ele alış biçimi tümüyle nesnel ve Paine onun bu düşünceyi bir düşten öte görmediğini anladı. Kolonileri, evden kovulan çocuğa, İngiltere'yi de onu evden kovan babaya benzettiğinde Washington sırıttı, çirkin dişlerini göstererek, «Ama çocuk yine de aile içinde kalıyor,» dedi.

«Sırf gösteriş olarak.»

«Yine de İngiliziz biz. Evet, gerçi Virginia'lıyız ama her şeye karşın İngiliziz,» dedi Paine'e başını sallıyarak. Eyaletine olan bağlılığı kibar olduğu gibi dardı da.

«Bırak allahaşkına, savaşın içindeyiz,» dedi Randolph sabırsızca. «Neden insanlar bunu anlamıyor?»

«Haklarımız için.»

«Haklar! Haklar! Haklar da nedir? Nerede başlayıp nerede bitiyorlar?»

Jefferson güldü ve, «Haklar konusunda siz ne düşünüyorsunuz Bay Paine?» dedi.

«Sanırım böyle bir şey yok. Doğumdan başlıyarak her şeye sahip olmak insanların hakkıdır. Hakları geri alabilirsiniz ama herkese ait olanı veremezsiniz.»

«Bunun dışında kalan bir şey yok mu Bay Paine?» diye sordu Randolph.

«Yok!»

«Öyleyse Amerika'nın yanı sıra İngiltere'de de reform yapmak istiyorsunuz.»

«Sahip olunan şeyi istemek reform değildir.»

«Ama tehlikelidir. Kana susamış gibi konuşuyorsunuz Bay Paine.»

«Savaştan nefret ederim,» dedi Paine yavaşça. «Bir insanı çileden çıkartacak, onu bir hayvana dönüştürecek yollar içinde savaş en kötüsüdür. Yeryüzünde savaştan daha çok nefret ettiğim hiç bir şey yok.»

Kongre'nin Washington'u, Boston'un çevresinde aç kurtlar gibi dolanan Yankee çiftçilerinin baş komutanı yapmasına Paine hiç şaşırmadı. Bu uzun boylu, kuru yüzlü Virginialının, insanlarda güven duygusu uyandıran bir yönü vardı. «Tıpkı her zaman aptallığa güvendikleri gibi,» diyordu Philadelphia'lı aydınlar. Ama Paine bundan emin değildi ve Washington atıyla sokaklarda dolaştığı gün Paine kalabalığın arasına karışıp, bu adam da herhangi donuk ve garip gücün avazları çıktığı kadar bağıran bu insanların takdirini oluşturduğunu anlamaya çalıştı.

1775 yılının yazında gerçek savaş durumu başlamış olmasına karşın Philadelphia halkı hâlâ bunu ciddiye almıyordu. Bir kez Massachusetts çok uzaktaydı; ikincisi ise işler iyi gidiyordu. Boston'da, Breed's Hill denilen bir yerde korkunç, kanlı bir savaş olduğu, kırmızı ceketlilerin mezbahadaki hayvanlar gibi yerde yattıkları haberi geldiğinde bile Philadelphia'lılar bunun gercek olduğuna inanamadılar. İlk heyecandan sonra, askere yazılan gönüllülerin sayısında büyük bir azalma olmuştu. Mizahçılar kentli askerlerin karikatürlerini yaptılar. Eğitimler şapşalca hareketlere dönüştü. Erler

subaylardan hoşlanmamağa ve tüm kent ordusu planı, paramparça olmaya başladı.

Paine için, yazın bu ilk günleri eğlenceli, hemen hemen tümüyle kaygusuzdu. Yaşamında ilk kez yeterince parası vardı; kaldığı odaya çok az bir para veriyor, günde birkaç şilin ona yetiyordu. Dergide edindiği ün, ara sıra bir gazeteye bir yazı satmasını sağlıyor, Aitken'ın baskılarına gösterdiği tepki ise daha hızlı, daha mantıklı ve eskisinden daha iyi yazılar yazmak oluyordu. Bol bol okuyor, konuşuyor, ırmak kıyısında uzun yürüyüşlere çıkıyordu. İngiltere'ye çok benziyen ama yine de değişik olan Pennsylvania kırları onu büyülüyordu; tepelerde dolaşıyor, Hollandalı bir çiftçinin taş evinde geceyi geçiriyor, piposunu tüttürüyor, iyi ev birası içiyor, üründen hükümet sorunlarına dek her şeyi tartışıyordu. İşçilerin yanında tüm tutukluğunu üstünden atıyor, çoğunlukla iyi konuşamıyan biri olmasına karşın o ağır Pennsylvania köylü dilini rahatlıkla kullanıyordu.

Bir gün sıcaktan bunalmış, bitkin durumda bir çitin üstünden atlıyarak, yirmi yirmi bir yaşlarında bir kızın yayıkta yağ çıkardığı bir çiftlik bahçesine girdi. «Biraz alabilir miyim?» diye sordu Paine ve kız ağzı kulaklarına varana dek sırıtarak tahta bir kaba biraz süt koydu

«Demek içkiye karşı olanlardansınız,» dedi kız.

«Parasını verebilir miyim?»

Kız yeniden güldü ve Philadelphia'dan gelip gelmediğini sordu.

«Evet, taa oradan geliyorum,» diye karşılık verdi Paine övünçle. Tam oniki millik bir yoldu bu ve burada, Amerika'da yürümenin ne denli güzel bir şey olduğunu öğrenmişti.

«Hayatını yürüyerek kazanan birine benzemiyorsunuz.»

«Hayır, değilim.»

«Ne iş yaparsınız?»

Ona yazar olduğunu söylediğinde, sanki bir yazar, yaşamında karşılaştığı en olağanüstü kişiymişçesine tuhaf tuhaf gülümsedi kız. Sonra konuşmaya başladığı gibi kolayca ve karşısındakini gücendirmeden işinin

başına döndü, sanki Paine'le hiç konuşmamış gibi sütü çalkalamağa, üstünde biriken yağı yayıktan alıp güçlü elleriyle şekil vermeğe başladı. Rahatlamış, oldukça dinlenmiş olan Paine tozlu giysilerinin üstünde güneş ışınlarının ve yaprakların oluşturduğu enfes desenlere hayran olarak bir ağacın altına uzandı ve sütünü yudumlıyarak kızın yayıktan yağ alışını izledi. Buranın zengin bir çiftlik olduğu açıkça belli oluyordu; çiftlik binası dört köşe ve bir kale gibi sağlamdı; yarısı taş yarısı ahşap olan ambar, saçaklarının altından elle kesilip yontulmuş kalaslarla desteklenmişti. İlerde, çayırda tatlı kokulu ot yığınları vardı; bunların da ötesinde mısırlar ve çavdarlar sanki topraktan dışarı çıkmakta geç kalmışcasına fışkırmışlardı. Tavuklar başı boş ve amaçsızca dolanıyor, bir mil ötede bir tarlada iki kişi çalışıyor, içerde bir şeyler yapıldığını belirtircesine bacadan koyu bir duman tütüyordu.

Kız yağ çıkartmayı bitirdikten sonra kabı eline aldı ve omuzunun üstünden Paine bakıp, «İsterseniz içeri gelebilirsiniz,» dedi. Varlığını anımsaması öylesine doğal ve iyi niyetliydi ki, Paine elinde olmadan onun peşinden gitti. Başka bir kadının, ki bu kızın annesi olmalıydı, hamur yoğurduğu uzun, alçak tavanlı bir mutfağa girdiler.

Mutfağın bir köşesinde sekiz ayak boyunda, her iki tarafında birer Hollanda fırını olan bir ocak vardı. Mutfağın kırmızı tuğladan olan döşemesi öylesine iyi süpürülmüştü ki pırıl pırıl parlıyordu, tam ortada ise uzun bir masa vardı. Elde yapılmış iki sıra, ocağın yanında duruyordu; ağzına dek tabak ve tencere ile dolu geniş bir büfe duvara dayanmıştı. Bunlar ve birkaç sandalye mutfağı dolduruyor, tavandan tütsülenmiş janbon, domuz yağı, uzun parçalara bölünmüş sığır ve karaca eti sarkıyordu. Ve sıraların birinin üstünde oturan dört sarışın çocuk, üç oğlan ve bir kız, sessiz bir merakla Paine'i süzdü.

«Anne bu bir yazar, Philadelphia'dan buraya yürüyerek gelmiş,» dedi kız.

Paine hafifçe eğildi ve, «Benim adım Thomas Paine bayan. Terlemiş ve susamıştım, kızınız bana bir bardak süt vermek inceliğini gösterdi,» dedi.

«Yeterince sütümüz var,» dedi kadın gülümsiyerek ama işini bırakmadı. Orta yaşın üstünde olmasına karşın geniş omuzlu ve güçlüydü. Giysisinin kollarını sıvamış, kolları dirseklerine dek undan bembeyaz olmuştu. Çalışmaktan kırış kırış olan yüzü iri, düzgün hatlarıyla oldukça güzeldi. «Bizim adımız Rumpel,» dedi. «Bu Sarah.» Sonra erkek çocukları göstererek, «Ephraim, Gideon, Samuel,» diye belirtti. Küçük kızın adı Rachel'di. Daha sonra Paine, serin bir köşede otururken o işini sürdürdü.

Öğleyin uzun bir masa kuruldu. Yanında çalıştırdığı adamla birlikte gelen çiftçi Jacob Rumpel, Paine'in elini sıktı ve masaya oturdu. Hiç bir şey söylemeden Paine'in onlarla birlikte oturup yemek yiyebileceğini belirtmişlerdi; onun da gitmeye hiç niyeti yoktu aslında. Sarah, Paine'i babasının yanına oturttu. Ona baktığında kızın gözlerinde bir parıltı görür gibi oldu; sanki zaman zaman Paine'e gülümsüyor gibiydi. Çocuklar gözlerini Paine'den ayırmadan masaya koştular, masaya oturduğundan beri Paine adını aklında evirip çeviren çiftçi, «Siz Pennsylavania Dergisinde çalışmıyor musunuz?» diye sordu.

Paine, adının ve dergisinin bilinmesinden oldukça sevinçli bir biçimde başını salladı.

«Hiç tutmuyorum o dergiyi,» dedi çiftçi hırlarcasına.

«Ben de.»

«Öyleyse neden oradan ayrılacak cesâreti göstermiyorsunuz?»

«Baba,» dedi Sarah, «Yemeğin soğuyacak.»

«Gösterdim.»

«Yaa...»

«İşte bu yüzden kırlarda yürüyüşe çıkabiliyorum,» diye gülümsedi Paine.

Çiftçi birden ona dönerek sordu, «Atıldınız mı, yoksa siz mi işi bıraktınız?»

«İkisinden de biraz.»

«Aitken'i tanırım. Ruhu iplerle sıkıca bağlanmış gergin bir insandır. Bir o yana, bir bu yana sallanıyor ama düşecek cesareti yok. Bu yazı işini becerenler de var Paine, beceremiyenler de. Ben Franklin'i, Jim

Hall'u, MacCullough'u ve Tom Jefferson'u okudum. Küstah insanlardan hoşlanırım. Benim beğendiğim bir insan...»

«Babama aldırmayın,» dedi Sarah sessizce.

«Bir şeye bakıp yanlış mı doğru mu olduğunu söyleyebilendir. Doğru doğrudur, yanlış da yanlış. İkisinin arasında başka bir şey yoktur. Boston'luların yanındayım ben! tüfeğimde kurşun olduğu sürece benim olan her şey benimdir...» Uzun boylu, zayıf, kahverengi tenli, küçücük mavi gözlü bir adamdı.

«Hadi, yemeğini ye Jacob,» dedi karısı.

Paine için Rumpel'ler yeni ve harika bir deneydi. İngiltere'de onlar gibisi yoktu; tüm dünyada onların bir eşine rastlanmıyacağından emindi. İngiltere'deki birçok soyludan çok daha zenginlerdi; buna Jacob Rumpel elleriyle çalışıyor, karısı Hester Rumpel, bütün ailenin yemeğini pişiriyordu. Köylü değildi onlar ama yine de İngiliz çiftçileri ile aynı sınıfa konamazlardı. Yanlarında çalışan adam bir hizmetkar değil de, onlardan biriymişcesine birlikte masaya oturuyor, çocuklar da, sanki yalnızca çalışmak, iş yapmaktan tad duyuyorlarmış gibi hep bir ağızdan konuşmaya katılıyorlardı.

Jacob Rumpel bütün gün tarlasında çalışmasına karşın geceleri sırf Pennsylvania Dergisi'ni değil, Voltaire ve Defoe'yu da okuyordu. Düşünceleri, Zavallı Richard'ın düşünceleriydi; Ben Franklin ise Tanrısı, yaşamını etkilemiş en önemli aydındı. Kendi mumlarını, sabununu, ketenden ve yünden kendi giysilerini yapıyordu. Çiftlik onundu; küçük kardeşlerinden biri eşyalarını toparlayıp bir arabaya koymuş ve batıya, Fincastle'ın ıssız tepelerine gitmişti. Rumpel oğullarının da aynı şeyi yapacağını düşünüyordu. Karısı Püriten'di, ama kendisi mantık sonucu değil, olaylara olan sınırsız güvenin sonucu rahatça agnostik olmuştu. O ve Tanrı yeryüzünde eşit koşullar altında yürüyorlardı; doğru olanı yapıyordu ve kuşkularından oldukça hoşnuttu. Köle sahiplerinden tiksiniyor, ilke olarak çay içmiyordu ama birçok yönden ruhsuz ve dayanılmaz bir sürü olarak nitelendirdiği Boston'lulara duyduğu hayranlık,

kırmızı ceketliler Pennsylvania topraklarına ayak basana dek eyleme dönüşmiyecekti. Paine, o zaman ne yapacağını sorduğunda, «Elime silahımı alacağım,» dedi heyecansız bir tavırla.

«Ya çiftlik?»

«Sanırım çiftlik kendini yönetir.»

Ama beş altı kez çiftliğe gidip, kendisini Philadelphia'nın entellektüel yaşamında çok önemli biri sanacak kadar saf bir insan olan Rumpel tarafından dostça karşılanarak, eşkiyalar ve korsanlar hakkında anlattığı bitmez tükenmez öykülerle çocukların gönlünü aldıktan sonra Paine, onu çiftliğe sürükliyen nedeni artık kendinden saklıyamadı. Sarah'a aşık değildi; içi bomboş ve kupkuruydu. Margate'de bir kulübede ölen hizmetçi kızın anısı boynuna asılı bir taş gibiydi.

Ama Sarah'la birlikte olmak ona huzur, daha önce hiç tatmadığı bir mutluluk veriyordu. Tembellik onun için çok yeni bir şeydi; işsizliği ve açlığı biliyordu; tıpkı yoksulluğu, sarhoşluğu ve yapacak hiç bir şeyleri olmadığı için bomboş oturan o insan kalıntılarını bildiği gibi. Ama tembellik etmek, bir Pennsylvania yazında zamanını oyalanarak geçirmek, kalın taş duvarlı çiftlik evlerinde yaşıyan bu aile gibi şaşırtıcıydı.

Avluda oturup kızı izliyor ya da mutfağa gidip çocuklara ve Hester Rumpel'e öyküler anlatıyordu. İnsanları eğlendirmek konusunda eşi bulunmaz bir insan olarak görüyordu kendini. Anlattıkları onları kahkahaya boğuyordu. Arasıra, elinden geldiğince Sarah'a yardım ediyordu. Bu zor bir işti, çünkü kızın kuvveti olağan kabul edilen bir şeydi; halbuki Tom Paine'in düşük omuzlarındaki o geniş köylü adele yığınlarının çok az kişi farkına varıyordu. Arasıra su kovalarını ve erzak çuvallarını kendi bildiği biçimde taşımasına izin veriliyor, kuvvetinin kızı biraz olsun neşelendirmesi ona garip bir tad veriyordu.

Sanki bir gülümsemesinin tek bir sözcüğünün ya da başının hafifçe yana eğilmesinin ne denli çok şey anlattığını biliyormuşcasına çok az konuşuyordu kız. Paine yaptığı işi ona anlattığında, söylediklerinin yarısını bile anladığından emin değildi.

«Bazı şeyleri açıklığa kavuşturmak için küçük bir kitap yazıyorum,» demişti bir seferinde.

«Yani Boston'luları mı?»

«Onu ve seni.»

Kız gülümsedi, başını salladı ama ne demek istediğini sormadı.

«Sanki tek bir şey için yaşamışım gibi,» diye açıklamağa çalıştı Paine. «O tek şey de bu küçük kitap. İnsanların her şeye yeniden başlıyabilmeleri için eskiyi silip süpürmek istiyorum.»

«Babam bu kitabı okumaktan çok hoşlanacak,» dedi kız.

Aşktan hiç söz edilmemiş, Paine onu hiç öpmemişti. Çocuklar yatırıldıktan sonra canı biraz daha kalmak isterse, Jacob verandada piposunu tüttürürken onlar yürüyüşe çıkıyorlardı. Geceler, giderek parlaklaşan ve solan ayışığı ile doluydu. Köpekler karanlıkta sevişiyor, cırcır böcekleri ile yarışıyorlardı. Bu akşamlardan birinde kızın, «Bana evlenme teklif edecek misin Tom?» diye sorması onu hiç şaşırtmadı. «Annem arada çok yaş farkı olduğunu söylüyor ama benim için hiç önemli değil bu. Senden hoşlanıyorum Tom ve sanıyorum seni bütün kalbimle seviyorum.»

Basit bir insan, diye karar verdi Paine, basit, daha fazlası değil. Ama kalbindeki o yakıcı ağrı yaşamında bu sarı saçlı kızdan daha çok hiç bir şeyi istemediğini söylüyordu ona. Onu sevip sevmediği bir anda önemsizleşmişti; Sarah onun ilk ve son umuduydu. Bir adamı insan yapan her şey vardı onda ve bundan sonra artık bir insan olamıyacaktı o; bundan sonra yalnız ve sessizce gezinip duracaktı.

Bir süre daha yürüyüp, taş bir duvarın üstüne oturduklarında, «Bundan önce iki kez evlendim ben,» dedi Paine.

Kızın yüzündeki anlam hiç de azarlarcasına değildi. İlk karısının kim olduğu ve nasıl öldüğünü anlattı.

«Üzücü bir olay,» dedi kız yine azarlamadan. Ama Paine bu işin bittiğini, Sarah'ın bu garip, çengel burunlu yabancıdan kendini kurtararak yeniden yaşama döndüğünü biliyordu. Kalkıp gitmeliydi hemen, ama ona daha fazlasını anlatmak istiyordu; hiç gerek olmadığı

halde kendini haklı çıkarmalıydı. Ona bir adamın kalbinin nasıl kırılabileceğini ve inine kapanan bir hayvan gibi nasıl bir yere sığınabileceğini anlatmak istiyordu; ama Sarah'ın yaşam biçiminde ve düşüncelerinde kırılamıyacak, ancak yokedilebilecek bir övünç kavramı vardı. Öyküsünü anlatmayı sürdürdü; birinci karısının ölümünden sonra dokuz yıl geçmişti ve o yoksulluğun eşiğindeydi. Ama bu sıhhat ve canlılıkla Sarah yoksulluğun eşiğinden ne anlıyabilirdi ki? Bu dokuz yıl içinde yaptıklarını, Londra'nın yoksullar için ne denli bir cehennem olduğunu, içini kasıp kavuran özgür olma isteğini, yaptığı işleri, ne denli alçaldığını, çektiği acıları, Methodistleri —«Günah işlemeyi bırak, yeniden Tanrı'nın kollarına gel,»— ve sonra nasıl yeniden umutlandığını ama bir kez daha merdivenin sonuna geldiğini, en sonuna, ölümden başka hiç bir şeyin olmadığı o tüm umutsuzluğa nasıl kapıldığını anlatmaya çalıştı.

«Ve sonra bu adam beni işe aldı,» dedi. «İyi bir insandı. Küçük bir tütüncü dükkanından başka hiç bir şeyi yoktu ama yine de aldı beni. İsa gibi iyiyi kötüden ayırmasını değil de, zayıfı güçlüden ayırmasını biliyordu. Çok zayıftım, ölüyordum.»

«Ama o yaşamının değeri neydi?» diye düşünebilirdi kız bu cehennem tablosundan sonra.

«Ona borçlu muyum?» diye sordu kıza.

«Evet.»

«Sonra öldü. Bir kızı ve karısı vardı. Onlara yardım etmek istiyordum; yanlarında kaldım. Dedikodular başladı ve sırf annesinin hatırı için sevmediğim bu kızla evlendim...»

Sarah bunu anlıyordu.

Ona işlerin nasıl bozulduğunu, zaten küçük bir iş olduğunu, karısından nasıl nefret etmeğe başladığını, iyi bir şeyler yapabilmek için başkalarına yardım etmeğe çalıştığını anlatmaya devam etti. Sözlerinin hiç bir yararı yoktu artık. Karısının onu sevmediğini, onu terkettiğini, borçlular hapishanesinde geçirdiği günleri, nasıl kaçtığını söyliyemezdi. Kendisini olduğundan değişik göstermek istemiyordu ama o kendini alçalttıkça kız daha az anlıyordu onu. Bu yarım dünya, bu umutsuzluk ülkesi Mısır'ın kum çölleri gibi uzak ve

gerçek dışıydı onun için. İnsanlar et ve kandan oluşmuştu ona göre, acı, korku ve yoksulluktan değil.

İyi geceler dediği zaman, hiç geri gelmiyeceğini biliyordu ve kız arkasından bakarken, ne mutlu ne de hüzünlü, yalnızca kafasındakileri açığa çıkartacak küçük bir kitap yazmayı ne denli istediğini düşünerek yürüyüp gitti.

Philadelphia'da durum sakindi. Söyliyebilecekleri her şeyi söyleyip, hemen hemen hiç bir şey yapmadan İkinci Kıta Kongresi'nin üyeleri çiftliklerini, topraklarını, değirmenlerini, dükkanlarını, içki imalathanelerini anımsadılar ve birer ikişer Philadelphia'dan ayrıldılar. Yeni baş komutan Virginia'lı General George Washington, bir tür kuşatma planı altında kentin çevresinden dolanan birkaç bin Yankee'nin başına geçmek için Boston'a doğru yola koyuldu. O zamanlar Breed's Hill diye bilinen ama daha sonraları Bunken Hill diye anılan kanlı savaş, İngilizlerin dikkatle ilerlemelerini sağlıyacak denli anılarda tazeydi ve şimdiki durumda her iki taraf da bir diğerinin harekete geçmesini bekliyordu.

Philadelphia'nın üstüne kavurucu bir yaz ağır ağır çökmüştü. Bunun karşılarına çıkan başka bir fırtına olduğunu düşünen açıkgöz dükkan sahipleri, vitrinlerinin önündeki kepenkleri kaldırdılar. Tümüyle kent halkı durumdan oldukça memnundu.

Bu arada Paine kentten ayrılmıyor, onunla birlikte yaşıyor, nabzını hissediyordu. Orada geçirdiği son akşamdan sonra bir daha Rumpel'lere gitmedi ama yine de bu olayın onu yeniden eski durumuna getirmediğini düşünmekten övünç duyuyordu. Yavaş yavaş ve acı çekerek, yaşamının kırık dökük, kirli parçalarından yeni bir plan, bir yol, bir yöntem oluşturuyordu. Şimdi yalnız başına ilerlemekten sevinçliydi. Ne yapmak istediğini iyice biliyordu, zaman geçtikçe bunun daha da açıklığa kavuşacağına inanıyordu. O huzur ve refah içindeki çiftlikte iyi, tatlı, durgun bir hava görmüştü ama bütün bunların kendinden esirgenmesine pek de üzülmüyordu.

Küçük bir odası, yatağı, yastığı, dolabı, giysi askısı, masası, oldukça iyi iki takımı, kağıdı ve mürekkebi vardı. Bunlar yeterdi, bir insan daha çoğunu istememeliydi. Mum için bir iki penny'ye, yemek ve içmek için az bir paraya ihtiyacı vardı. Bu süre içinde hiç sarhoş olmadı ama hiç içki içmeden yaşamanın da anlamı yoktu. Rom ona yardımcı oluyordu; kendisine ne olacağını hiç önemsemeden kalemini kağıt üstünde daha rahatça hareket ettirecek her şeyi kullanmaya hazırdı. Sırf düşüncelerini yazıyor, hiç yoktan bir şeyler yaratmaya çalışıyor ve beş, altı ya da yedi saat sürekli çalıştıktan sonra, küçük odası üstüne yığılacakmış gibi oluyordu. Rom bir yardımcıydı; içtikçe hareketleri ağırlaşıyor ve acı veriyordu ama kalemi oynamaya devam ediyordu. Önemli olan da buydu. Düşlere kapılmıyordu; yazdıkları belki de bir düzine insandan başkası tarafından okunmayacaktı ama yapabildiği ve yapması gereken tek şey buydu. İnsanlar bir günde yeni bir dünya yaratmazlardı; tuğla üstüne tuğla koymak gerekti ve bu süreç oldukça uzun, inanılmayacak sıkıntılarla doluydu.

Hiç farkına varmadan görünüşünü savsaklamaya başladı; yirmidört saat odasından çıkmıyor, eskisinden daha seyrek traş oluyor, bir köşeye ayırdığı parasına el sürmüyor, çoraplarının delinmesini, giysilerinin yırtık pırtık olmasını önemsemiyordu. Bu değişimin farkına varan Philadelphia halkı, Aitken'in onu işten atmakla akıllılık etmiş olduğunu söylüyorlardı. Parası bitmeye yüz tutunca Paine bir gece oturup bir şiir yazdı ve daha fazla ettiğini bildiği halde, karşılık olarak kendisine yalnızca bir pound veren Aitken'e götürdü. Ama o çakmaktaşı gibi sert İskoç kabuğunun altında Aitken dertlerine bulduğu çözümleri tüm dünyanın duymak istediğine çocukca inanan bu ağır, kaba adama karşı yakınlık duyuyordu.

«Baş yapıtın nasıl gidiyordu,» diye sordu Aitken.

«Baş yapıt değil. Mantık üstüne bir deneme, ki sanıyorum bu da bende yeterince var.»

«Hiç gelip bana önerme, basmam.»

Paine sırıttı.

«Yemek yer misin?»

«Olur,» diye başını salladı Paine. Tanrı bilir ne zamandan beri iyi bir yemek yemiyordu ve birden içinde, tanıdığı insanlarla birlikte olmak için dayanılmaz bir istek duydu. Aitken'lerde İngiltereden yeni gelmiş, Londra'nın isyanı nasıl karşıladığına dair haberlerle dolu bir kumaş tüccarı, Joshua Craige vardı. «Kolonileri destekliyenler, onlara karşı çıkanlardan daha çok,» dedi Craige. «İsyanın burada değil de orada çıktığını sanırsınız.»

«Belki de gerçekten öyle,» dedi Paine düşünceli düşünceli.

«Peki bundan ne çıkartıyorsunuz Bayım?»

Paine omuzlarını silkip karşılık vermekten kaçındı. Kafasında kendini yeniliyen tüm bir dünyanın belli belirsiz düşleri, öylesine geniş, tam bir kardeşlik düşü vardı ki, yarı oluşmuş bu kavram sözcüklerin ötesinde, açıklanmıyacak kadar güçlüydü.

Jefferson, Paine'in yoksulluğuna, giyimindeki savrukluğuna önem vermiyordu. O şimdilik sokaktaki adama hayranlık duyma aşamasındaydı ve otuziki yaşında olduğundan, kafasındaki kavrama bir çekicilik verebilecek kadar gençti. Onun, yani Jefferson'un, felsefeden ve kitaplardan çıkardığı sonuca, Paine'in deneyleri sonucu varmış olması onun gibi kusursuz bir aristokratı hayrete düşürüyordu. Gerçekleştirecek kadar demokrasi düşü görmüş olmasına karşın Jefferson devrim olayını hiç kavrıyamıyordu. Oysaki Paine için durum bunun tam tersiydi, düşünceleri sokaktaki adama Jefferson'unkilerden çok daha yakındı. Paine'in yazdıklarını okumasını dinlerken Jefferson; Paine'in, içinde yaşadıkları bu sessiz onsekizinci asır dünyasında ortaya ne tür şeytanlıklar attığının farkında olup olmadığını düşünüyordu.

Paine, Jefferson'un önünde utanarak, ama bilinçle okumasını sürdürdü:

«Güneş bundan daha büyük bir amaç üstünde asla parıldamamıştır. Bu bir Kentin, bir Ülkenin, bir Bölge'nin ya da bir Krallığın değil bir kıtanın, yeryüzünün yaşanılan bölgelerinin en azından sekizde birinin so-

runudur. Bir günün, bir yılın ya da bir çağın olayı değildir bu; gelecek kuşaklar mücadeleye fiilen katılmışlardır ve bugünkü olaylar tarafından zamanın sonuna dek az ya da çok etkileneceklerdir. Bugün Kıta birliğinin, inancın ve onurun tohum vaktidir. Bugünkü en küçük bir çatlak, genç bir meşenin narin kabuğuna iğne ucuyla kazılmış bir isim gibi olacak. Yara ağaçla birlikte büyüyecek ve gelecek kuşaklar onu büyük harflerle okuyacaklar...»

Üslup yoktu; bir Methodist rahibinin vaazı gibi kabaydı ve düzensiz çekiç darbeleri gibi iniyordu insanın kafasına. Bir insan buna benzer sözcükleri ezberliyebilir ve bunların ritmiyle sabanını sürüp, baltasını indirebilirdi.

«Ey, insanlığı seven sizler! Sadece diktatörlüğe değil, diktatöre de karşı çıkma yürekliliğini gösteren sizler; öne gelin! Eski dünyanın her noktası baskı altında! Özgürlük bu gezegende durmadan kovalanmış. Asya ve Afrikadan çok eskiden kovulmuş. Avrupa ona bir yabancı gözüyle bakıyor, İngiltere çekip gitmesi için ihtar verdi. Ah! Kaçağı kabul edin ve insan ırkı için zamanında bir barınak hazırlayın.»

Jefferson gülümsemedi; üslup hakkındaki tüm bilgisini İncil'den edinen, kaba, basit toplumların vaizlerinin diliyle insanlığa yeni bir inanç kazandırmak için haykıran bu işçi, yine de kimsenin açıkça söyliyemediği bir şeyi dile getirme cesaretini gösteriyordu.

«Adını ne koyacaksın,» diye sordu Jefferson.

«Sanırım, sağduyu koyacağım, hepsi bu kadar.»

Paine'in amacının söylentileri çevreye yayıldı ve herkes, «İşte mantık bu,» diyordu. «Ölüm, nefret ve isyan vaazları veriyor. Ana ülkeden kopmamızı istiyor,» diyorlardı. Ya da ne zaman biri onüç koloninin bağımsızlığından söz etse, «Başka bir mantıkçı,» deyip geçiyorlardı.

İnsanlara ne düşüneceklerini gösteren küçücük bir kitap.

«Tabii, uygun bir zamanda ayrılma,» dedi bir gün yaşlı Ben Franklin ona. «Ama dikkatli ol Paine, dikkatli ol.»

Yazılarını buruşmuş bir halde yanında taşıyor, bir meyhanede, rom dolu bir kadehin önünde oturarak, yazıyor düzeltiyor, yeniden yazıyor, Amerika'nın geleceğini toparlamaya çalışıyordu.

«Hâlâ sağduyu mu?» diye soruyorlardı.

Yazdıklarının içine İncil'i dokuyordu. Kentin ukalalarının canı cehenneme, dedi kendi kendine. Sabanının başında olan adam, tüfeğinin başında demekti ve bu adam tek bir kitap okur, tek bir kitaba inanırdı. Bu yüzden İncil'den alabildiği kadarını aldı ve geri kalanla birlikte yoğurdu. Bir gece bir kahvede içkiyi biraz fazla kaçırdıktan sonra yüksek sesle okumaya başladı. Okuduğu tabii mantık'tı, etrafına büyük bir kalabalık çekti ve şeytanın da kutsal şeyler yazabileceği açığa çıkmış oldu...

«Hepinizin canı cehenneme, hepinizin Tanrı cezasını versin,» diye kükredi iyi giyimli, şişgöbekli Philadelphia tüccarlarına. Sonra o gece eve dönerken yarım düzine genç kabadayının saldırısına uğradı, yazıları param parça edildi, kendisi dövülüp çamurun içine atıldı, pantalonu çıkartıldı ve sırtına yirmi, otuz kırbaç darbesi indirildi.

Bu konuda ağzını sıkı tuttu ve Aitken ona gelip kendisine saldıranların kim oldukları hakkında bir bildiği olup olmadığını sorduğunda Paine yalnızca başını salladı.

«Önemli değil. Yırttıkları birkaç sayfayı ezbere biliyorum.»

«Ama ya sen dostum, ya sen?»

«Daha yaşarım,» dedi Paine kısaca.

Dostlar Cemiyetinden Rahip Jared Heath, olayı başka bir biçimde ele aldı.

Ufak tefek, gözü yaşlı bir adam olan Heath, Paine e, «Thomas sen ne yaptığını bilmiyorsun,» dedi içtenlikle.

«Neymiş bu bilmeden yaptıklarım?» diye sordu Paine.

«Şu bağımsızlık yazılarınla kardeşi kardeşe, babayı oğula, işçiyi işverene düşürüyorsun. Kim bağımsızlık için konuşur? Bundan söz edenlerin düşünceli, kibar, iyi insanlar değil; huzursuz, Tanrı'yla alay eden, aramızdaki yabancılar olduğunu bilmelisin. Sen içimizden bi-

risin, ama yine de yazdıklarınla bizi kana boğmaya çalışıyorsun.»

«Ben birçok şeyden biriyim,» dedi Paine bitkin bir tavırla. Babasının, amcalarının, Thetford'daki eski toplantı evinin anılarını uyandıran bu küçük adamı gücendirmek istemiyordu.

«Bize gel, dua et ve ışığı göreceksin.»

Philadelphia'nın parke döşeli yollarına düşen kırmızı, kahverengi, sarı yapraklarla yaz geçip gitti, kuzey batıdan soğuk, temiz rüzgarlar esmeğe başladı ve Paine yazmağa devam etti. Bir iş ya yapılır ya da asla yapılmazdı; insanlara durumu açıkça gösterecek bir kitap yazmıştı ve bağımsızlık istiyordu bu kitapta. Bilinçli bir nefretle monarşi kavramını yırtıp atmıştı. İnsanların ne kadar uzun zamandan beri çarmıha gerildiklerini göstermiş, bir çiftçinin anlıyabileceği bir dille bu topraklar üstünde iyi ve yeni bir dünya için yalvarmıştı. Hatta elini hükümet biçimine bile atmıştı. Çekilecek acılara, sıkıntıya ve dökülecek kana karşın başlıca tek bir nokta üstünde durmuştu: burası yeni ve bağımsız bir ülke olmalıydı.

Sanki kendini temize çıkarmak istiyormuşcasına ilk sayfada, sağduyu, bir İngiliz tarafından yazılmıştır,» diye belirtmişti.

Sonra her şey bitmiş, ortaya yazıyla dolu bir yığın kağıt çıkmıştı. Bunları kimse okumayacak, belki de kimse basmıyacaktı ama Paine bunları gerçekleştirmek için didinmişti.

Öyleysine yorgundu ki içinde içme isteği bile kalmamıştı. Mevsimin bu serin değişiminden büyülenerek eski Philadelphia'nın dar sokaklarında dolaşıyor, geniş ve gizemli batıdan esen rüzgarları içine çekiyordu. İngiltere'de böylesine keskin ve temiz mevsim değişimleri hiç olmazdı. Sanki hava eski dünyadan kaçıp, kıyılarda amaçsızca dolaşanlara ateş püskürmek istercesine bütün kıtayı avucunun içine almış gibiydi.

İnsanların belleklerinin bayağı şakalar için bile faz-

la güçlü olmadığını gördü. Çok az kimse onun sağduyu' nun yazarı olduğunu anımsıyor, bu yüzden onunla alay edenlerin sayısı gün geçtikçe azalıyordu. Yalnız kalmıştı ve sık sık bunun daha iyi olduğunu söylüyordu kendi kendine.

Aitken'in, kitabın tümünü okumasına izin verdi; aralarındaki düşmanlık yokolup gitmişti. Aitken, burnunun üstüne kondurduğu gözlüklerinin ardından, yazdıklarını dikkatle okudu. Sonunda, «Hiç de kötü değil Thomas, ama oldukça tehlikeli oğlum,» dedi.

«Eğer herhangi biri okursa,» dedi Paine.

«Yayımlanmıyacağı besbelli, ama neden onu bu tür şeyler için deli olan Bobby Bell'e götürmüyorsun?»

«Sen istedikten sonra,» diye başını salladı Paine.

Bell elleri mürekkep lekesiyle dolu, bir İskoçyalıydı. Paine'e günaydın dedi, yazıları aldı, tezgahının üstüne dayanıp okumaya başladı. Paine de bu arada bir sandalyeye çöktü, gözlerini kapatıp kestirmeğe başladı; bir ara gözlerini açtığında İskoçyalının ilk sayfaları okumuş olduğunu gördü. Yüzü hiç kımıldamıyor, yazıları bir kez daha gözden geçirirken, anlatımı hiç değişmiyordu. Sonra kağıtları dikkatle kıvırdı, tezgahın üstüne bıraktı, açılmasınlar diye üstüne bir ağırlık koydu.

«İstemiyor musun?» diye sordu Paine.

«Hayır...»

Paine tam ayağa kalkıyordu ki, «Acele etme,» dedi İskoçyalı. «Kazanç konusunda hiç bir garanti veremem ama bunları basıp bir kitap haline getireceğim. Satıp satmayacağını kimse söyliyemez. Yine de ben üstüme düşeni yapacağım. Bunlar iyi, açık duygular.»

«Para falan istemiyorum,» dedi Paine. «Gerektiği için yazdım bunları, hepsi bu kadar. Kazandığın para senin olsun. Eğer kazanırsan elbet. Ben istemiyorum.»

«Kucağıma para atan bir adamla tartışmaya hiç niyetim yok.»

«Öyleyse basacaksın.»

«Evet, basacağım,» dedi Bell ciddi bir tavırla.

Sonra Paine ayağa kalktı ve içeri girdiği kadar umursamaz bir tavırla dükkandan çıktı.

Bir süre önce insan türünü fiziksel hastalıklardan çok daha başka şeylerin tedirgin ettiğine karar veren genç bir Philadelphia'lı olan Dr. Benjamin Rush, Ben Franklin'e, Bell'in nasıl Paine'in kitabı hakkındaki düşüncelerinde biraz sakinleştiğini anlattı. «Sanırım korktu,» dedi Rush. «Onu suçlamıyorum. Diğer yüzbin kişi gibi, o da, ekmeğine kimin yağ sürdüğünü bilmiyor. Düşünecek başka şeyleri var. Herkesin var sanırım.»

«Ama Tanrı aşkı için, bu konuda daha fazla düşündükçe, şu Lexington'daki çiftçilerin nasıl buna dayanabilecek cesareti gösterdiklerine daha çok şaşıyorum.»

«Kitabı okudunuz mu?» diye sordu Franklin.

«Evet.»

«Beğendiniz mi?»

«İnsanın beğeneceği ya da beğenmiyeceği bir şey değil. Tıpkı barut ya da kan gibi.»

«Tabii, Bell'i harekete geçiren siz oldunuz,» dedi Franklin yavaşca.

«Yanlış bir şey mi bu? Bana borcu var ve sanırım parmağımı biraz acıyan bir yerine bastım.»

«Artık hiç bir şey yanlış ya da doğru değil,» dedi Franklin hüzünle. «Aldık başımızı gidiyoruz, hepsi bu.»

«Tabii, onlar doğru ya da yanlıştılar.»

«Elbette,» diye omuzlarını silkti Franklin. «Kralların dünyaya bin yıldır egemen olmaları doğruydu. Önemsiz insanların acı çekip ölmeleri de doğruydu. İnsanların köle olmaları öylesine doğruydu ki zincire bile gerek yoktu.» Bir an durakladıktan sonra ekledi, «Yaşlı bir adam olduğum için üzgünüm. Görmek istediğim...»

«Eğer kitabı okumak isterseniz,» dedi Rush, «Birkaç güne dek piyasaya çıkacak. Herhalde birkaç bölümünü daha önce görmüştünüz. Şu Paine hiç de ağzı sıkı bir insan değil.»

«Bana da bir tane getir,» diye başını salladı Franklin. Pandora'nın sandığının açılmasında onun da payı vardı ve dünyayı sarsacak olan Paine'in ne söylediğini görmek için bir çocuk gibi hevesleniyordu.

Üstünde büyük harflerle «*Mantık*, bir İngiliz tarafından yazılmıştır» yazısı bulunan ince kitap baskıdan yeni çıkmış, henüz ciltlenmiş haliyle Paine tarafından incelenirken hâlâ yapış yapıştı.

«Oldu,» dedi Bell.

«Bu kitap yüzünden acı çekmeni istemiyorum,» dedi Paine. «Birkaç tane satın alacağım.»

Bell başını salladı.

«Arkadaşlarıma göstermek için.»

«Alabilirsin.»

«Onları bana üst fiyatından biraz daha ucuza satabilir misin?» diye sordu Paine. Eli, cebindeki bu dünyada sahip olduğu tüm paralara sarılmış, sesindeki heyecanı gizliyemiyordu.

«Olur.»

«Güzel bir kitap oldu.»

Baltimore'a posta arabasıyla gönderilen paketin üstünde ne gönderenin adı, ne de içinde ne bulunduğuna dair bir yazı vardı. Yalnızca küçük bir kitapçı dükkanı olan Marcus Leed'in adresi yazılmıştı. Ama arabacının ağzını kapatmak için Bell iki şilin karşılığında kendi hesabına satması için ona da bir düzine kadar kitap vermek zorunda kalmıştı. Arabadaki yolcular ortaklaşa bir tane aldılar ve şişman, gözlüklü, serbest bir vaız olan Rahip Amos Culwoodie yüksek sesle okumaya başladı:

«Monarşi'nin terkibinde aşırı derecede saçma bir şey vardır.» Rahip bunu her zaman hissetmişti. «Önce bir insanı bilgilenme araçlarının dışında bırakır ama yine de onu önemli kararlar verilmesinin gerektiği durumlarda yetkili yapar.» Rahibin yanında oturan değirmenci Jacob Stutz sırf ekmek yiyerek yaşamasalar bile, ekmeğin ne denli gerekli olduğunu biliyordu ve yeryüzünde hangi kralın basit bir un sınıflandırması yapabileceğini merak etti.

Uzun ve gürültülü bir yolculuktu. Tanrı'nın sağ kolu olduğunu bir kez daha belirten rahip okumayı sürdürdü, «Nasıl oluyor da kral, insanların güvenmekten çekindikleri ve her zaman kontrol etmek zorunda kaldıkları bir güce sahip oluyor?»

«Gerçekten de nasıl oluyor bu?» diye sordu Bayan Roderick Clewes.

Rahip kadına olan saygısını belirtmek için şapkasını çıkarttı. «İnsanlar için ilahi hak diye bir şey yoktur,» diye belirtti kendinden emin bir sesle.

«Hiç mi?»

«Size böyle bir şeyin olmadığını söylüyorum Madam. Bir vaiz için bir çağrı, bir ilham, karanlığın aydınlığa kavuşması, Tanrı'ya yakınlık söz konusu olabilir. Ama sizi temin ederim ki Madam, ilahi hak Şeytan tarafından yok edilmiştir.»

Eski Brackmeyer Kahvehanesi'nde, Dr. Rush'un çağrısının sonucu olarak David Rittenhouse, James Cannon, Christopher Marshall, Ludwig Rees ve Amberton St. Allen'in katıldıkları, artık geriye dönüş olmadığı düşüncesinde birleşen, önemli ve önemsiz kimselerden oluşan garip bir gurup toplandı. Kırmızı ceketliler Philadelphia'ya geldiklerinde ilk asılacakların arasında olacaklarını bilmek onlara romantik, hızlı, heyecanlı ve onurlu bir yaşam sürdükleri duygusunu veriyordu. Genel olarak bakıldığında onlarınki aydınca bir yaklaşımdı ve tanrıları Adams kuzenler değil. Ben Franklin'di. Rush, bir broşür okumak için onları bir araya topladığını söylediğinde, başlarını salladılar, içkilerini ısmarladılar ve arkalarına yaslanarak dinlemeye başladılar.

«Bunu kimin yazdığı önemli değil,» dedi Rush ve zaman zaman durup kısa bir soruyu cevaplandırarak tam üç saat yavaşça ve dikkatle elindeki küçük kitabı okudu. Kitabın sonlarına doğru dinleyicileri tam bir sessizlik içinde dinliyorlardı onu.

«Adı, *Mantık*,» dedi okuması bitince.

«Tabii, Paine'in eseri bu,» diye başını salladı Rittenhouse.

«Doğru.»

«Eğer bu hainlikse...» diye kitaptaki sözleri tekrarladı biri.

«Anlamıyorsunuz... Çok fesatça bir şey bu.»

«Kaça?»

«İki şilin.»

«Eh, daha ucuz olmalıydı.»

«Halkın bunu alacağını sanıyor musunuz?»

«Almayacak kimse var mı acaba? Bu adam bir şeytan ve bir dahi.»

«Hayır, bir köylü o. Hiç ellerini gördünüz mü? Odun kütüğü gibi. Bir köylü o ve işte bu yüzden bizi anlıyor, çünkü biz köylülerden, bakkallardan ve makinacılardan oluşan bir ulusuz. Bir yıl önce geliyor buraya ve kafamızdan ne geçtiğini biliyor. O sizin ya da benim için değil, sabahın ya da tezgahının başındaki adam için yazıyor. Onları pohpohluyor, içlerine siniyor, gıdıklıyor, aldatıyor, onların diliyle konuşup şöyle diyor: Mantıklı değil mi bu? Mantık değil mi bu? Neden bunu daha önce yapmadınız? Dünyayı diktatörlerin kanına bulayın! Siz, ben ve diğerleri, neden özgür olacakken esir olalım? İsa mı o, yoksa şeytan mı? Bilmiyorum. Bildiğim tek şey varsa o da, bu kitabın okunmasından sonra uzun bir süre barış yüzü göremiyeceğimizdir.»

«Ne kadar?»

«On yıl değil, belki yüz yıl, belki de iki yüz yıl. Belki de hiç bir zaman. İnsanların özgür olmak için mi yoksa esir olarak mı yaratıldıklarını bilmiyorum.»

Abraham Marah, Kızılderililerle ticaret yapan, güçlü kuvvetli, kara gözlü, esmer tenli, yalnız bir adamdı. Küçük bir çocuk olarak bu ülkeye geldiğinde adı Abraham ben Asher'di ama sert bir insan olduğundan ona Marah diyorlardı ve yaşlanıp, o karanlık ormanlarda daha çok yaşadıkça o da bu modaya uyup kendine Abraham Marah demeğe başladı. Yahudi olmasına karşın sinagogda asi olarak tanınıyordu. «Ben özgür bir adamım,» diyordu. «Tanrı'nın benimle hiç bir alışverişi yok.»

Ama katkıda bulunmasını istediklerinde hiç de cimri davranmazdı. Dedikleri gibi, paraya ne ihtiyacı vardı ki? Ne evi, ne karısı ne de eşyası vardı; sırtında çıkını, elinde uzun Pennsylvania tüfeği aylarca dolanıp dururdu. Kızılderilileri tanırdı —Shawnee, Miami, Wyandot ve Huron kabilelerini— tıpkı onların da onu tanıdıkları gibi. Hepsi kürk avcısıydı ve altı ay sonra

karanlık ormanlardan, eşeğinin sırtında bir servetle çıkardı. Şimdi Bell'e gelip Paine'in kitabından yirmi tane almıştı.

«Neden Abraham?» diye sordu Bell.

«Çünkü okuyorum, çünkü gittiğim yerde insanlar tekrar tekrar düşünüyorlar ama sonunda yine evde oturuyorlar.»

İlk kitabı Pitt Kalesi için almıştı. John Neville ve Virginia'lı askerleri orayı çoktan ele geçirmiş, sonra da hiç bir amaçları olmadığı halde, neden ellerine silahlarını aldıklarını merak ederek, eve dönüp dönmeme tereddütleri içinde oturup gerektiğinden fazla içki içmeğe başlamışlardı. Kirli av giysileri içinde, uzun boylu, sert insanlardı ve birçoğu son on yıl içinde tek bir sözcük bile okumamıştı. Ama Teğmen Cap Heady'nin dediği gibi, Yahudi bir şey verdiğinde bunun mutlaka bir nedeni vardı. Heady, kamp ateşinin ışığında yüksek sesle okudu:

«İngiltere'de bir kral'ın savaş yapmaktan ve toprak vermekten başka yapacak pek bir işi yoktur; daha açık bir anlatımla bu bir ulusu yoksullaştırmak ve iki kulağından iyice yakalamaktır. Yılda eline sekizyüz bin sterlin geçen ve yaptığı pazarlık yüzünden tapınılan bir adam için oldukça iyi bir iş! Dürüst bir insan, toplum için ve Tanrı'nın gözünde, gelmiş geçmiş bütün taçlı düzenbazlardan daha değerlidir.»

Virginia'lıların dinlemekten hoşlandıkları bir şeydi bu. «Devam et,» dediler Heady'e.

Marah'ın yolu uzun ve karmaşıktı. Bir kitabı Kentucky yolunun kıyısına, başka birini Ohio'ya, bir diğerini elden ele geçirilmek koşuluyla göl kenarında bir kulübeye bıraktı. Üç kitap Marah'ın Amerikalı'lardan daha çok sevdiği Kanadalı Fransızlara ayrılmıştı; bir tanesi de sayfa sayfa incelenip Marah tarafındn Kızılderili diline çevrildi.

Virgini'lı General George Washington huzursuz bir adamdı; Mount Vernon'unu, o sevgili Virginia'sını, bereketli tarlalarını, meyva ağaçlarını, yüzlerce şişe iyi şarabını, yaşamının tüm iyi yönlerini bırakıp gelmiş,

şimdi Boston'un dışında, birkaç bin tembel ve tümüyle disiplinsiz olan New England Yankee'sinin komutanlığını yapmaktaydı. Görünürdeki tüm nedenleriyle savaş durmuştu. Ama bütün bunların ne anlama geldiği ya da onları nereye sürüklediği hakkında biraz da olsa bir düşünceleri olan zeki insanların kuşkuları devam etti. Bu işe ne araç ne de amaç konusunda hiç bir açık düşüncesi olmadan, sırf ekip biçtiği bu toprağa olan aşkı, kendine ve arkadaşlarına olan basit saygısı ve tütün işinin yürütülmesinde İngiliz yöntemine duyduğu nefret nedeniyle giren Washington'un kuşkuları sürekli olarak arttı. «Bağımsızlık» sözcüğü çok sık kullanılıyordu; dehşeti, yakıp yıkmayı, yağmayı ve dünyayı yeniden yapmayı kapsıyordu bu sözcük! Washington, üstünde yaşadığı bu dünyaya aşıktı; toprak iyi, üstünde yetişen meyvalar daha güzeldi. Ama bu yeterince güzel olan dünyayı geleceğin bilinmez dehşeti içine atmak...

İşte böylesine duygular içinde oturup, özel haberci tarafından getirilen bir kitabı okudu. Adı *Mantık*'tı. Jefferson şöyle yazmıştı mektubunda: «...Bunun Paine'in eseri olduğunu bilmelisin; sanırım onu hatırlıyorsun. Güçlü ve birleşmiş bir ülke yaratmak için dikkati çeken düşünceleri var ve daha şimdiden özgürlüğümüz için savaşa girmiş bir halk olarak kabul ediyor bizi...»

Garip bir halktı Vermont'lular. «Ölümlü, günahkar insanlar,» dedi Virginia'lı bir rahip, «Kibirli, küstah bir halk. Bu dünyada bir insanın günlerinin sayılı olmadığını söylercesine, bahçe duvarlarını oyma taşlardan örüyorlar.» Sessiz insanlardı da, köprülerinin üstünü örten, kazanmadıkça tek bir penny bile harcamıyan soğuk insanlar. Maine'lilerin kötü ama Vermont'luların daha kötü, Maine'lilerin hain ama Vermont'luların daha hain oldukları söylenir dururdu. Konuşmalarında hiç de nazik olmayan insanlar, demişti eldivenli bir genç kız.

Rakamlardan, iki ile ikinin dört ettiğini bilmekten hoşlanırlardı ve ideallara karşı fazla tahammülleri yoktu. Bağımsızlık Vermont için çok iyi bir şeydi ama on-

lar acele etmiyecek, New York ile New Jersey'deki yabancılar için ellerine silahlarını almayacaklardı. Ve kıtanın ortalarındaki yeşil tepelerde, insanın haftalarca yürüyüp tek bir İngilizce sözcük bile duyamıyacağı Hollandalıların yerleşme bölgeleri olduğu söyleniyordu.

Mantık kapışılıyordu. Yayımlanmasından birkaç hafta sonra deri tüccarı Hiram Jackson, bir düzine kadar Vermont'a getirdi ve bunları kendisine post satan çiftçilere dağıttı.

«Boston işi,» dedi. İçinde fesatlık olan şeyler için kullandığı bir deyimdi bu.

Kitaplar dikkatle okundu; Paine'in, Pennsylvania'da yaşıyanların üçte birinden daha azının İngiliz kökenli olduğuna işaret ettiği noktada her zaman kuşkulandıkları bir şeyin doğrulandığını hissettiler; Paine'in İmparatorluk'tan kopmanın ticaret açısından daha iyi olacağını belirttiği yerde heyecanla okumaya devam ettiler. Bir kitap da Bennington'lu matbaacı Jeremiah Cornish'in eline geçti. Komşularıyla yaptığı üç günlük tartışmadan sonra kitabı onayladı ve Pennsyvania'nın herhangi bir izin ya da ödeme için çok uzakta olduğunu gözönünde bulundurarak kitabı kendisi bastı. İlk baskı bin taneydi; tanesi bir şilin dört penny'e peynir ekmek gibi sattı. Bu işte küçük ama değerli bir kazanç gören Jeremiah, beşyüz tane daha basıp New Hampshire'a gönderdi. Vermont'luları iyi tanıyan New Hampshire'lı matbaacı İchabod Lewes, Cornish'in kitabı kaçak bastığını tahmin ederek kendisi de dizdi ve bastığı üçbin tanenin binikiyüzünü Maine'e gönderdi. Maine'liler tutumlu insanlardı ama broşürü sevdiler. Akıllıca yazılmış bir kitaptı; tıpkı Vermont'da, New Hampshire'da, Massachusetts'da, New York'ta ve Güney'deki diğer kolonilerde olduğu gibi düşüncelerini yansıtıyordu. Bir gecelik ateşli bir tartışma için işe yarar türden bir kitaptı. İnsan işini yaparken kafasında düşünüp kurabileceği düşünceler vardı içinde.

Kitap Maine'de tekrar basılmadı ama parça parça oluncaya dek elden ele dolaştı.

Allen Johnson'un Trenton'dan yedi mil ötede bir çiftliği, bir karısı, üç çocuğu ve onbir tane incili vardı. Onbir tanesine ihtiyacı yoktu; aslında yalnızca dört ya da beş tanesinin kapağı açılmıştı ve kendi kendine, «İnsanın bu dünyada bir İncil'den fazlasına ne gereği olacak ki?» der dururdu. Ama her Kasım ayında İncil satan adam, arabası Kutsal Kitap ve takvimlerle dolu olarak, hiç aksatmadan gelirdi.

Johnson'un takvim almak gibi bir alışkanlığı yoktu ama satılık bir İncil'i geri çevirmek, Tanrı'nın sözlerini inkar etmek kadar büyük bir günahtı ve böylece raftaki incil sayısı her yıl biraz daha artıyordu. Johnson'un, kendisine Rahip Ames diyen İncil satıcısını suçladığı da yoktu; bir adamın geçimi başka birinin omuzlarına yük oluyordu ama durum böyleydi işte. Bu yıl Rahip Ames her zamankinden bir ay geç kapısına geldiğinde arabasında takvim yoktu artık; onun yerine *Mantık* adlı bir kitaptan yüzelli tane getirmişti.

«Tanrı aşkı için dışarı çık,» dedi Johnson'a.

Söylediklerini elinden geldiğince duymazlıktan gelerek arabanın içindeki kitapları gösterdi. «Takvim yok mu?» diye sordu sanki bu yıl bir takvim almak niyetindeymiş gibi.

«Politika,» dedi rahip. «Tanrı bizi korusun, bu ateşli bir politika yılı.»

Johnson kitaplardan birini alıp sayfalarını çevirmeğe başladı.

«İki şilin,» dedi Rahip Ames.

İnciller dört şilindi.

«Bir tane alayım,» dedi Johnson.

Ancak çok sonra Johnson, İncil satın almanın kendisini o çetin okuma işleminden kurtardığının farkına vardı. Her pazar sabahı kilisede omuzlarından kalkan bir yüktü bu. Bu küçük kitaba iki şilin yatırmıştı ve parasını ziyan etmemeğe kararlı olduğundan aynı akşam oturup okumaya başladı. Karısı ona ne yaptığını sorduğunda,

«Tanrı aşkına Mandy, insanı rahat bırak!» dedi. Sonra kaşlarını çatıp okumaya devam etti ve kısa bir süre önce bir görev olarak kabul ettiği iş şimdi onu hayretler içinde bırakan bir buluşa dönüşmüştü.

Matbaacı Bell, şaşırmış, hemen hemen ürkmüştü; Böyle bir şey daha önce hiç gelmemişti başına. Paine'in kitabını dizdikten sonra, her zaman olduğu gibi birkaç yüz tane basmıştı. Daha önceki deneylerine göre böyle yapmalıydı. Halk arasında çok tutulan, iyi satılan takvimler, Franklin takviminde olduğu gibi, onbinlerce basılıyordu; ama politik broşürler kırsal bölgelerde hiç tutulmamış, çöpe atılacak kitaplar olmadıkları takdirde de kasabalarda sınırlı bir taleple karşılanmışlardı. En sevilen İngiliz romanlarında bile binbeşyüz adet bir başarı sayılıyor, ikibinlik bir baskıya olağanüstü bir durum gözüyle bakılıyordu. Paine'in kitabı pahalıydı; bunu baştan biliyordu; iki şilinlik bir fiyat onu birçok işçi, çırak ve küçük çiftçi sınıfının dışında bırakıyordu. Ama Bell bu yüksek fiyatı, kesin bir başarısızlıkla sonuçlanacağına emin oluğu bu işin zararını biraz olsun kapatabilmek için koymuştu. Philadelphia'da Paine'in dostları, meraklıları ve düşmanları vardı. Bell en azından beşyüz satabileceğinden emindi.

Kitabın çıkmasından bir hafta sonra ikibin tane satmıştı bile.

New York'a tam bin tane göndermiş, sonra bir bin tane daha göndermek zorunda kalmıştı. Yanına bir kalfa, iki tane de çırak almıştı. Burada, Philadelphia'daki üçbinlik isteği karşılamak için bütün bir geceyi çalışarak geçirmişti. Kitapçı Franklin Grey, bir şilin iki penny'e bin tane istemişti. Bell de göndereceğine söz vermişti. Sonra Charleston'dan postayla ikibin tanelik bir sipariş gelmişti. Hartford yediyüz tane istiyordu; Concord'da küçük bir köyden yüz tanelik bir sipariş aldı; adını daha önce hiç duymadığı bir yer, Brackton elli tane istiyordu.

Satış bölgesi Maryland, Virginia, ve Carolina'yı kapsıyan ve üstü tente kaplı arabasıyla küçük dükkan sahiplerine doğrudan kitap satan seyyar kitap dağıtıcısı Angus MacGrae, Philadelphia'daki diğer birçok matbaa, yayımcı ve kitapçı gibi Bell'in de müşterisiydi. Maryland için *Mantık*'dan bir tane almış, Baltimore ile Philadelphia arasındaki sıkıcı yüz mil boyunca, yaşlı iki at, arabasını çekerken dizginleri bırakıp kitabı okumuş, sonra bir kez daha okumuştu. Amerika'nın

nabzını, ateşini, atış temposunu bilen biri varsa, o da MacGrae'ydi; yazılı sözleri konuşulanlardan biraz daha az severdi ve eğer çabasını kitaplar hakkında konuşmaktansa, onları satmaya verseydi bugün çok zengin bir adam olabilirdi.

Defoe'nun kitabını ormanın göbeğindeki bir tahta kulübeye bıraktığında göğsü övünçle kabarmış, birkaç yüz iyi yürekli Presbuterian'a Fielding'le birlikte geçirecekleri birkaç saatin o ölümsüz ruhlarını mahvetmiyeceğini o anlatmıştı. Hem sırtlarında geyik derisi ile dolaşan dağ adamlarına, hem de kültürlü büyük çiftlik sahiplerine Swift ile Pope satmış, Candide'i kendisi çevirmişti. Amerika'ya olan aşkının tek nedeni kültür meraklarıydı. Avrupa'da doğmuş biri olarak bu garip, adeleli, rengarenk insanların basılı kağıtlara olan ince, çekingen tutkularına beslediği hayranlık hiç azalmamıştı.

Bazı yerlerini üç ya da dört kez okuyup belleğine iyice yerleştirerek Paine'in kitabını bitirdiğinde, yazarla tanışmayı aklına koydu ve onunla karşılaşınca:

«Enfes bir yapıt bu dostum,» dedi.

Yazdığı bu küçücük kitaba ne olduğunu anlıyamıyan Paine hiç bir şey söyliyemedi, yalnızca aptal aptal başını salladı.

«Herkes okumalı bunu,» diye belirtti MacGrae.

«Umarım öyle olur.»

«Bundan korkma. Ben Fransız Voltaire ve İngiliz Swift gibi başka yazarları da, bir insanın utanması gerekmiyen bir üne kavuşturdum.»

«Beşbin tane istiyorum,» dedi sonra Bell'e.

«Aklını mı kaçırdın sen?»

«Hayır aklım tümüyle yerinde. Tanesine bir şilin vereceğim ve seninle pazarlık etmiyeceğim Bell.»

«Bunu yapamam. Elimde bu işe yetecek ne makine ne de adam var.»

«Buraya bak, sana ikiyüz pound vereceğim. Neden korkuyorsun?»

Ve ne olup bittiğini anlıyamıyan Bell içini çekip öneriye yanaştı.

Yaşlı Ben Franklin daha önce şuraya buraya postaladığı elli taneden başka, bir elli tane daha almaya ge-

lince Bell olanları abuksabuk bir biçimde anlatmaya çalıştı. İskoçyalı perişan bir halde, gözleri uykusuzluktan kıpkırmızı, üstü başı mürekkep lekeleriyle doluydu.

«Mucize değil bu,» dedi Franklin. «Bir kitap, insanlar onu okumak istediği için ya da sordukları sorulara cevap verdiği için çok satar.»

Bell Franklin'e, biri New England'da, diğeri Rhode Island'da kaçak basılmış iki kitap gösterdi.

«Ben olsaydım bu işe kızmazdım,» dedi Franklin.

«Kızmıyorum. Ben küçük bir adamım ve baskı makinelerim gece gündüz çalışıyor. Kaç tane bastığımı ben değil, ancak Tanrı bilir. Sizi temin ederim ki yüzbinden fazla efendim. Kâğıt ve mürekkep için ağlıyorum. Çıraklarıma yer bulabilmek için ailemi taşımak zorunda kaldım. Geceleri karabasan görüyorum. *Mantık* gözümün önünden gitmiyor.»

«Başkaları da karabasan görecek,» diye gülümsedi Franklin.

Boston'un dışında, uzun bir süreden beri İngilizleri kuşatmış olarak yan gelip yatan, birbiriyle kavga eden, huzursuz Yankee ordusu *Mantık*'ı hırsla okumaya başladı. Kışlalarda geçen uzun, sıkıcı saatler onlara neden çarpıştıklarını düşündürmeğe başlamıştı. Bunun yanıtını Paine'in kitabı verdi; yeni bir dünya düşlüyorlardı. Önceleri tekdüze bir sesle bir tabura okunan bu kitap sonra çoğalarak çevrede dolaşmaya ve onları düşündürmeğe başladı, kısa zamanda yüzlercesi, binlercesi çıktı ortaya. Kenarları giderek yıpranan, sırt çantalarında taşınan, üstünde traş bıçakları temizlenen, ateş yakmak için kullanılan, insanın gerek bedenine, gerek ruhuna iyi gelen, eve gönderilen özür dolu mektuplarda söz edilen bir kitaptı *Mantık*.

«Sevgili karıcığım.

«Her zaman aklımdasın, gece gündüz hep seni düşünüyorum ama beni bencillikle suçlama çünkü yapılacak işler var ve insan onları yapmadan sakin ve mutlu bir hayat sürdüremiyor. Amerika'lı olmayan bir İngiliz,

Mantık adlı kitabında çok akıllıca şeyler yazıyor. Ey insanlığı seven sizler, diyor ve ben de ona katılıyorum. Yalnızca diktatörlüğe değil, diktatöre de karşı çıkma yürekliliğinin gösteren sizler, öne gelin! Eski dünyanın her noktası baskı altında! Özgürlük bu gezegende durmadan kovalanmış! Ona katılıyorum; gönderdiğim kitabı okuyunca sen de aynı şeyi yapacaksın. Calf'a geldiğinde Jamie'ye, Jenny'nin yanından gece, gündüz ayrılmamasını söyle...»

Bir mahkumun torbasından çıkan bir kitap da onu bir solukta okuyan, sonra da Majesteleri'nin Ordusundan General Howe'a veren Albay Bently'nin eline geçti. Howe da kitabı okudu ve:

«Tanrım, bu dilenci şeytan kadar kurnaz,» dedi Bently'e. «Bu kitabı satın alanın cezalandırılmasını istiyorum. Onu asacaksınız, anladınız mı?»

8. İnsanın Ruhunu Sınayan Günler.

«Bir bakıma aptalsın,» dedi Franklin ona. «Kahraman değil, aptalın birisin.»

«Neden efendim?»

«Hayatında hiç tüfekle ateş ettin mi?»

«Hayır.»

«Taşradan gelen bir çiftçi çocuğu senden daha iyi asker olamaz mı?»

«Olur herhalde,» diye ona hak verdi Paine.

«Ne sanıyorsun sen? Bu savaş, bir tüfeğin ağzından mı yoksa bir adamın kafasından mı çıktı?»

«Olan oldu,» dedi Paine. «Küçük bir kitap yazdım, çünkü insanların neye ateş ettiklerini görmelerini istedim. Ne olacağını bilmiyordum. Şimdi benim burada kalmamı, diğerlerinin ise söylediklerim yüzünden ölmelerine izin vermemi mi istersiniz?»

«Demek içindekileri söylemeseydin de olurdu?» dedi Franklin.

«Hayır...»

Franklin omuzlarını silkti.

«Mutluyum,» dedi Paine. «Daha önce hiç bu denli mutlu olmamıştım. Belki de daha iyi bir tüfeğim olabilirdi ama birden silahlar öyle azaldı ki elimdekiyle yetinmek zorunda kaldım. Ne için yaratıldığını biliyorum. Ne aptalım ne kahraman. Yalnızca ne yapabileceğinin farkına varan bir insanım ben.»

«Ne zaman gidiyorsun?» diye sordu Franklin.

«Yarın.»

«İyi şanslar öyleyse.»

«Teşekkür ederim efendim...»

«Ve lütfen ölmemeğe çalış. Kendi cesaretinden kuşkulanma. Bunun sırf bir başlangıç olduğunu unutma.»

Artık Tom Paine değildi o; bir anda, inanılmayacak bir biçimde, Mantık olup çıkmıştı. Küçücük bir kitap, bir umut, bir öneri dile getirmişti. Dünyaya meydan okuyan bir sahil kolonisinde bir yabancıydı. Hiç kimse değildi, ama bir köylünün gözleriyle insanlığın umudunu gördüğü için, herkes oluvermişti.

Yine de ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Çiftçiler Concord ile Lexington'da bekliyorlardı. Askerler ormanlardan geçip en geri karakollara dek gidiyor, geçtikleri yerleri küçük İngiliz garnizonlarından kurtarıyorlardı. Boston'dan savaşarak, kanlar içinde kovuldukları halde, New York ve Philadelphia radikallerindi. Sanki ani, öfkeli bir alev dalgası önceleri gürül gürül yanıp, sonra şiddetini yitirip öleceğini belli eden bir isyan coşkusuna dönüşerek bütün Amerika'yı sarmıştı.

Artık o Mantık'tı.

Bir gece, karanlığın getirdiği serinlikle Philadelphia sokaklarında yalnız dolaşıp, o anda ne bir kahvenin dostluğunu ve sıcaklığını, ne içkinin içini yakan tadını, ne bir kadını ne de bir arkadaşını istiyerek, yalnızca kendini gözleme arzusuyla, Tom Paine yaptıklarını kafasında evirip çevirdi.

Küçük bir adam bir anda yıldızlara ulaşmaz. İsa bir marangozdu ama o, Tom Paine, sadece bir korseci, bir vergi tahsildarı, bir dokumacıydı. «Paine, Paine,

alçak gönüllü ol,» dedi kendi kendine ve düşünceleri çocukluğundaki sözlerine takıldı.

«Hiç bir şey değilsin sen, pissin, pis, pis, üstelik iki yanağına da birer tokat yedin. Aşağılandın, çöplüğün içine atıldın...» Birden kahkahalarla gülüp, dua ettiğini farketti. «Tanrım, Ah, Tanrım nasıl da göklere çıkarttın beni.» İçindeki sevgi ölçüsüz, kuvveti sınırsızdı. Durup durup yumruklarını sıkıyordu. İnsanlar kardeşti. «Kardeşlerim, kardeşlerim benim,» diye fısıldadı.

«Hayır, delirmiyorum...» diye söylendi.

«Devrim, Paine, tarihten öğrenemiyeceğimiz bir taktiktir,» diye belirtti Benjamin Rush. «İlk biziz, bu yüzden bocalıyoruz. Bizden önce kimse yoktu; yalnızca kuvvetin silahlı kitlelerin elinde olduğunu söyleyen bir kuram vardı. İdeallerden, yanlıştan ya da doğrudan, iyiden ya da kötüden, hattâ ahlaktan bile söz etmiyorum, çünkü son çözümlemede bunların hepsi parti propagandalarında kullanılan sözcüklerdir ve eldeki tek güç kuvvettir.»

Paine başını salladı. Yavaş yavaş ve acıyla o da aynı görüşe ulaşmaktaydı. «Güç her zaman halkın elinde olmuştur,» dedi.

«Tabii, ateşli silahlar bunu değiştirmez. Bu dünyada daha önce bir devrim tekniği hiç olmamıştır. Diktatörlük için bir teknik vardı ve bunu da oluşturan kuvvetti, ama bu kuvvet bir azınlığın kuvvetiydi. Çoğunluğun kuvveti devrim demektir. Ne yazık ki insanlık bu gerçeğin farkına varmadan birkaç bin yıldır kölelik ediyor. Küçük insanlar yalvarıp durdular ama ne zaman silahlarını ellerine alıp, 'Bu benim!' diye bağırdılar?»

«Daha önce koşullar hiç uygun olmamıştı.»

«Belki de. Burada, silahlarını nasıl kullanacaklarını bilen insanlardan oluşan bir ulusa sahip olduğumuz bir gerçek; zorbalığa karşı bir Protestan tartışma geleneğimiz var; insan değeri gibi bir kavrama sahibiz. Ve hepsinden önemlisi toprağımız, herkese yete-

cek gibi toprağımız var. Bunlar gerekli ve iyi koşullar ama tekniği öğrenmemiz gerek. Demir eldivenli adam, Tanrı bilir kaç bin yıldır bu dünyayı elinde tutuyor. Ne kadar zaman elimizde tutabileceğimizi hesaba katmasak bile, ne denli kısa bir zamanda bu dünyayı onun elinden kurtarabileceğimizi sanıyorsun?»

«Bu konuda düşünmek istemiyorum.»

«Düşünmelisin. Kanlı, korkunç bir işi, devrim tekniğini öğreniyoruz ama bu işi iyi öğrenmemiz gerek. Sen bir kitap yazdın; böylece insanlar neden savaştıklarını bilecekler. Bağımsızlık istiyordun, sözlerime dikkat et, bunu elde edeceğiz. Altı ay önce herkes senin birşeyler yazdığını bildiği için çöplüğün içinde sürünüyordun; iki ay önce New York'ta bir adam *Mantık*'a bir yanıt yazmayı düşündüğü için katranlanıp tüye batırıldı. Ahlak değil bu; kuvvet, tıpkı binlerce yıldır diktatörlerin kullandığı gibi bir kuvvet ama biraz daha güçlü. Şimdi bu kuvveti nasıl kullanacağımızı, onu nasıl yöneteceğimizi öğrenmeliyiz. Liderlere, bir programa, bir amaca sahip olmalıyız. Ama hepsinden önemlisi, devrimcilere ihtiyacımız var.»

Paine başını salladı.

«Ne yapacaksın?»

«Washington'a katılacağım,» diye karşılık verdi Paine.

«Sanırım haklısın. Gözlerini dört aç ve cesaretini yitirme. Bizler özgür insanlarız ama kölelerden ancak birkaç kuşak ötedeyiz. Sızlıyacak, ağlıyacak, inleyecek ve caymak isteyeceğiz. Düzenli bir halk değiliz Paine ve sanırım iyi asker olamıyacağız. Kısa bir süre içinde neden savaştığımızı unutabilir, tüfeklerimizi fırlatıp atabiliriz. Bunu unutma... Bunu hiç unutma!»

Ün çökmüştü omuzlarına; birden Philadelphia, sonsuza dek konuşan, hiddetle eleştiren, ama hiç bir şey yapmıyan, şişko, doygun, iğrenç bir kent gibi geldi ona. Paine'in kitabının hızla ikinci bir İncil haline geldiği sokaklarda ve kahvelerde, bağımsızlık konuşmaları ağızlardan düşmüyordu ama Meclis'te doğulu delege-

ler hâlâ buna karşı çıkıyorlardı. Sınır delegelerinin karamsar yüzlerle sokaklarda dolaşmalarına karşın ellerinden hiç bir şey gelmiyordu.

Paine'in onuruna bir şölen verildi; ne yeni bir ceket, ne de dantel kolluk alacak parası vardı. Bu iş için de borç almaya ya da dilenmeye niyetli de değildi. Her zamanki o darmadağınık kılığıyla, peruka bile takmadan gitti ve asık yüzle masanın başına oturup, «Franklin'e gideceğimi söyledim. Rush'a da... Neden gitmiyorum?» diye düşündü. Ama o kadar da önemli değildi bu. Ordular tembel tembel oturuyordu. Masanın üstünde, tam ortada, *Mantık*'ın kabının kartondan yapılmış bir kopyası duruyordu.

«Ah, bir yabancının amacımıza verdiği ne büyük bir ün bu!» dedi şöleni veren Thaddeus Green. «Onun o alev gibi sözleri sonsuza dek yaşıyacak.» Green, mavi sarı üniformasıyla gelmişti. «Özgür insanlar yaşamlarını seve seve vermiyecekler mi?» diye bağırdı.

Paine sarhoş oluyordu; Otuz iki kadeh içki içmiş, ağzının suyu akarak, başını tabağının içine gömmüştü. Hemen hemen herkes körkütük sarhoş olmuş, horlamağa, açık saçık öyküler anlatmaya, hizmetçileri sıkıştırmağa, süslü üniformalarını, dantellerini ve ipeklerini kirletmeğe başlamıştı.

«Tanrı Kral George'un cezasını versin!» diye bağırıyorlardı.

«Sonsuza dek özgürlük!»

«İşte bu,» diye mırıldandı Paine. «Özgür insanların ün ve onuru bu.»

Jefferson gelmesini istemişti. Odanın bir köşesine oturmuş, ellerini dizlerinin üstüne koymuş, kendini bir budala gibi duyarak, Jefferson'un kitabı okuduktan sonra Washington'un tepkilerinin ne olduğunu anlatmasını dinlemeye başlamıştı.

«Ülken için büyük bir iş yaptın...» dedi Jefferson.

Paine bunların ne denli boş ve aptalca sözler olduğunu düşünmekten kendini alamadı. Ülkesi de neydi?

Bu danteller içindeki tatlı dilli, aristokrat, entellektüel demokratlara göre neydi o? Neden hep kendini böylesine budala duyuyordu?

«Elbette sen hepimizin düşüncelerini dile getirdin,» diye ekledi Jefferson. «Biz de söylüyorduk bunları. Ama yine de bir şeyi insanların anlıyabilecekleri, kavrıyabilecekleri bir biçimde söylemek gerek. Hatta Washington gibi adamların anlıyabilecekleri biçimde. Hiç de aptal biri değil o, anlıyor musun? İşte senin kitabın bunu beceriyor. Artık sen kendini bağımsızlığa adadın.»

«Bekliyordum,» dedi Paine. «Hiç emin olamadım.»

«Şimdi memnun olduğuna göre ne yapacaksın? Sanırım tatmin oldun değil mi?»

«Orduya katılacağım.»

«Akıllıca bir iş mi bu?»

Paine omuzlarını silkti; insanın bu davaya eline silahını alarak değil de, Philadelphia'da oturup gevezelik yaparak hizmet edebileceğini savunan bu kibirli tavır tarafından, kararının böylesine tartılması hem sinirlerini bozuyor, hem de azmini kırıyordu. Kolonilerin büyük ve önemli adamlarının, hatta düşünceleri bir inanç, bir din haline gelen Jefferson'un bile ona, bir cins işe yarar hayvan, asiler ordusunu oluşturacak sayısız köylüyü simgeliyen bir köylü, amaçları için kullanacakları bir kışkırtıcı gözüyle baktıklarını yavaş yavaş anlamaya başlamıştı.

Ne zaman gazetelerde Amerika'nın bağımsızlığı düşüncesine saldırılsa ve Paine buna ateşli yanıtlar verse, kibarca el çırpıyorlardı.

«Artık komitedeyiz,» dedi Jefferson. «Franklin, Adams, Sherman ve Livingston... Yalnızca Bağımsızlık'tan söz edecek olan bildirinin taslağını yapıyorum. Bu işte *Mantık*'ı kullandığımı ve bundan övünç duyduğumu bilmeni istiyorum.»

«Ama beni de komiteye alacak denli övünmüyorsun bundan,» diye düşündü Paine. Ama yine de bu işin dışında olduğunu, kendisini yalnız kendi istekleri için kullanacağını bilmek onu mutlu ediyordu.

«Bu konuda ne zaman oylama yapılacağını düşünüyorsun?» diye sordu.

«Belki de Temmuzda.»

«O zaman Amerika Birleşik Devletleri olacak değil mi?»

Bu kez Jefferson gülümseyip omuzlarını silkti. «Sana çok şeyler borçluyuz,» diye başını salladı.

«Hiç bir şey borçlu değilsiniz.»

Geleceğe büyük bir güvenle bakan Jefferson, «Unutma Paine, bu günler gerçek ve somut bir şey doğuracak, cumhuriyetçi bir devlet ortaya çıkacak. Sen de bu devletin hiç nankör olmadığını göreceksin,» dedi rahatlıkla.

Sonra her şey tamamlandı, pırıl pırıl, yeni bir dünya ortaya çıktı; heyecanla kaynayan Philadelphia'da, iyi bir dille yazılmış, tumturaklı bağımsızlık bildirisini halkın destekliyeceğinden kuşkuda olanlar yalnız birkaç kişiydi. Ün ve onur 1776 Temmuzunda doğdu, diyorlardı birbirlerine. Devrim ordusu üstüne yazılan o komik şarkıyı, —Yankee'ler Londra Kentinde— söyliyerek geçtiler sokaklardan. Kim bilir belki de hep birlikte giderlerdi oraya? Kanadayı işgal ederler miydi? Neden olmasın? Belki de İngiltere'yi bile geçirirlerdi ellerine? Bu düşünceyi yeni bir Hıristiyanlık yapmak için neden bütün dünyaya yayılmasınlardı ki? Tabii, Jefferson tarafından yazılan bildirinin ilk şekli Kongre'ye sunulduğunda Benjamin Harrison yerinden sıçramış ve «Bu kağıtta onaylıyabileceğim tek bir sözcük var, o da Kongre sözcüğü,» diye bağırmıştı. Ama öte yandan, Caesar Rodney, dört Temmuz'da mecliste olmak ve öneriyi imzalamak için on iki saatte, atları öldürerek tam seksen mil aşmamış mıydı?

Paine onurlandırılmıştı; bildirinin sunulmasından birkaç gün önce Jefferson ani bir yumuşaklıkla ona gelip, «Dur da şunu okuyayım sana,» dediğinde hem onurlanmış hem de üzülmüştü.

«İstiyorsan oku,» dedi Paine.

«Önemli olan sonu, düşüncelerin toparlandığı bölüm

ve bunu sen yaptın. Ah Tanrım, sana neler borçluyuz Thomas. Tarih, hesap defterine geçirilen kötü bir ev bütçesi gibi.»

«Neden şu işi bitirip gitmiyorsun?» diye düşündü Paine.

«Böylece biz,» diye okudu Jefferson, «Amerika Birleşik Devletleri'nin temsilcileri...» Başını kaldırıp kendisine bu sözcükleri veren düşük omuzlu, dağınık, kaba adama baktı. «Nasıl buldun?»

«Oku şunu!»

«...burada toplanmış olan genel Kongre, amaçlarımızın doğruluğu için dünyanın Ulu Yargıcı'na baş vurarak, bu kolonilerin iyi halkının yetkisiyle ve onların adına, birleşmiş kolonilerin özgür ve bağımsız Devletler olduğunu ve olması gerektiğini; İngiliz Kralı'na olan tüm bağlılıklarının ortadan kalktığını ve bu devletlerle Büyük Britanya İmparatorluğu devletleri arasındaki tüm politik bağların tümüyle koptuğu ve kopması gerektiğini; özgür ve bağımsız Devletler olarak, savaş ve barış yapma, anlaşma imzalama, ticaret yapma haklarına ve diğer bütün bağımsız devletlerin sahip oldukları diğer haklara sahip olduklarını ilan ederiz. Ve bu bildirinin gerçekleştirilmesi için, Ulu Tanrı'nın inayetine tam bir bağlılıkla, hayatlarımız, servetlerimiz ve kutsal onurlarımız üstüne birbirimize söz veririz...»

«Olmuş işte,» dedi Paine.

«Evet...»

Paine artık burada onun için yapılacak hiç bir iş kalmadığını, çekip gidebileceğini düşünüyordu.

Pennsylvania ordusunun generali Roberdeau, pancar gibi kıpkırmızı yüzlü, kalın bacaklı, mavi sarı renkli şerefli üniformasının içinde gösterişli bir adamdı. Başarılı bir tüccar olarak, daha da başarılı bir asker olacağından emindi ve bir müfrezeyi Staten Island'ın güneybatısındaki Amboy'a götürmeğe karar verdikten sonra General Washington'un dertlerinin sona ereceği konusunda gönlü epeyce rahat etmişti. Paine'e özel sekreterliği görevini önerdi. Askerler uzun bir süredir

eğitim görmekteydi ve Roberdeau, Paine'e onun birliğinde çalışmanın büyük bir onur olduğunu belirtti.

«Gelirim,» dedi Paine. «Hiç bir rütbe istemiyorum. Sizin sekreteriniz olarak çalışmak bana yeter.»

«Rütbe gibi şeyler ayarlanabilir. Şahsen ben seni binbaşı olarak görmeği yeğ tutarım. Böylesine bir görevde bir yüzbaşı ya da bir teğmen olarak çalışmaktan daha iyidir. Haa, üniforman var mı?»

Paine olmadığını açıkladı.

«Çok önemli oğlum, çok önemli. Ancak üniforma ile askerlerimize belli bir askeri gelenek aşılıyabiliriz. Tıpkı Marolborough ile Prusya'lı Frederick'in başlarındaki hareler gibi pırıl pırıl üniformalarıyla yaptıkları gibi.»

«Üniformasız da idare ederim,» dedi Paine, Washington'un ordusunu görenlerin tugay başına bir üniforma bile düşmediğini söylediklerini düşünerek.

«Eğer sorun paraysa...»

«Hayır, para değil,» dedi Paine.

Bell ona Mantık'dan elli tane vermişti; kitaplarıyla birlikte eski, paslı tüfeği, barutu, matarası ve bir torba mısırunu Paine'in tüm eşyasını oluşturmaktaydı. Biraz kendi isteğinden, biraz da at alacak parası olmadığından, eşyalarıyla birlikte zar zor yürüyordu: Paine'in bu onur kırıcı durumunu kendine bir hakaret sayan Roberdeau'nun bazen, saatlerce onunla hiç konuşmadığı oluyordu. Ama Paine'in bunu farkettiği bile yoktu. Şu anda belki de en önemsiz konuydu bu; uzun bir süreden sonra kendi sınıfından insanlarla, memurlarla, teknisyenlerle, dokumacılarla, marangozlarla, zanaatkarlarla omuz omuza yürüyordu. Şimdilik tümüyle duygusaldı bu durum; düşmanla karşılaşmamışlar, savaşın hiç bir yönünü görmemişlerdi. Bu konuda New England'da olanlar hakkında duyduklarından başka bir şey bildikleri de yoktu. Aslında Massachusetts'da Amerika'nın kayıpları aşırı derecede az değil miydi?

Açık havada kurulan geçici ordugahın ilk gecesinde Paine, sinirli bir öz bilinçle, konuşamıyacak bir durumda, gözlerinde sevinç gözyaşları ile ateşin başına oturup yemeğini ısıttı. Askerlerin sesleri yüksek, canlıydı.

«Ateşin var mı yoldaş?»

«Yulaf çorbamdan bir parça alır mısın... lapanın yanına domuz pastırması ister misin?»

«Bırak şunu yoldaş, bende ikimize yetecek kadar var.»

«Şerefe bir kadeh kaldıralım mı yurttaş?»

Mataralarda bir araba dolusu rom vardı. Roberdeau, koca göbeğini okşaya okşaya bir tanesini açtı. Kongre'nin, Washington'un, Lee'nin, her şeyi güzel bir biçimde dile getiren Jefferson'un, ihtiyar Ben Franklin'in onuruna içtiler. Gencecik bir asker şarkı söylemeğe başladı:

«Ey Pennsylvania'nın tatlı gökleri,
Ey orman yeşiline bürünmüş çayırlar,
Ey bülbüller ve mavi kuşlar,
Ey ülkelerin kraliçesi,
Bizim Pennsylvaniamız...»

Paine şarkı söylemesini hiç beceremezdi ama o da diğerlerine katıldı. Topçular, top kolunun üstüne oturmuşlar, onunla birlikte bir öne bir arkaya sallanıyorlardı. Tüfekler gökte kıvılcımdan bir perde oluştururcasına patladı ve batıdan serin, tatlı bir rüzgar esti. Paine'in tüm isteği, hatta düşüydü bu: ellerinde tüfekleri, yürekleri sevgiyle dolu, omuz omuza, bir arada yürüyen insanlar.

Bu mistik duyguyla kendi kendine, «Buradan yola çıkan bu kuvveti kim ölçebilir?» dedi. «İyi niyetli bu insanlar birarada yürüyecek ve kendi kuvvetlerini bileceklerdir. Sahip olduğumuz bu güçle kim durdurabilir ya da yavaşlatabilir bizi? Elde edemiyeceğimiz ne, hangi dünya, hangi ün, onur, hangi amaç var ki!»

Ama ertesi gün bu yücelikleri olağanüstü niteliğini yitirmeğe başlamıştı bile. Bir yoldaş, bir yoldaştır ama insanın ayağının su toplaması da hiç de küçümsenecek bir olay değildir. Ünlü bağımsızlık davası, büyük bir dava olmakta devam etti ama tüfekler ağırlıklarından hiç bir şey yitirmediler. Ellerindeki silahların çoğu, kuramları taşra zanaatkarlarınınkilere tümüyle aykırı olan

bir Front Street'li ustanın, Anson Schmidt'in imalatı, yepyeni silahlardı. Pennsylvania'nın iç bölgelerinde ince, hafif, uzun namlulu yeni bir tüfek geliştirilmişti. İri bir bezelye büyüklüğündeki kurşunu inanılmaz bir doğrulukla, o zamanın en iyi tüfeğinden doksan metre daha uzağa atıyordu. Ama Schmidt böyle bir tüfeğin nişancı olmayan adamların ne işine yarıyacağını düşünüyordu, bunda da haklıydı. Geniş namlulu, demirden dökülmüş, küçük bir top kadar ağır, Vatansever Bayan dedikleri, kendi tüfeklerini yapıyordu onlar. İçine her şey konabilirdi: barut, çivi, cam, tel, taş ve otuz metrelik bir menzilde çok etkiliydi. Geri tepmesi oldukça fazla olduğundan ancak güçlü bir adam kullanabilirdi onu.

Askerler dayanıklı değildi. Birkaç saat tüfeklerini taşıdıktan sonra içlerinden biri tüfeğini teçhizat arabasına yüklemeyi akıl etti. Çok geçmeden araba yüzlerce tüfeğin ağırlığı altında zorlukla ilerler bir hale gelmişti. Öfkeden mosmor olan Roberdeau, «silahsız yürüyen ne biçim ordu bu?» diye bas bas bağırdı.

«Atının üstünde her şey senin için çok kolay şişko,» dedi içlerinden biri generale.

«Yüz kırbaç yiyeceksin bu sözün için pis herif!»

«Kim atacak kırbacı?»

Roberdeau buyruğundan caydı mı Kıta Kongresi'ne bu konuda bir rapor yazacağını belirtmeği de ihmal etmedi. Adamlar yorgun, bitap, kanter içindeydi; ve huzursuzluk çıkartmak için vakit henüz çok erkendi. Paine sekreteri olduğu için Roberdeau askeri komiteye gönderilecek raporu ona yazdırmağa başladı.

«Alexander Hartson adlı bir er devlete hiyanet sayılabilecek bir konuşma yaparak...»

«Ben olsam böyle yazmazdım,» dedi Paine.

«Yazmaz mıydın?»

«Konuşmasında hıyanet sayılabilecek bir şey yoktu. Onu kırbaclatmak daha doğru olur.»

«Sanırım birliğimi nasıl yöneteceğimi ben daha iyi bilirim,» dedi Roberdeau. «Sana ne söylüyorsam onu yaz; bu iş için buradasın. Askeri ahlak konusunda iki

kuruşluk arzuhalcinin tavsiyelerine ihtiyacım yok benim.»

«Öyle olsun,» dedi Paine.

Paine'in yanında yürüyen uzun boylu, zayıf bir adam vardı. Adı Jacob Morrison'du ve vahşi Wyoming Vadisinden geliyordu. Karısı ve çocukları su çiçeğinden ölmüş, o da karanlık ormanın içinde yalnız başına yaşamaktan bıkarak Philadelphia'ya gelmiş, bir değirmende işçi olarak çalışmaya başlamış, sonra da orduya katılmıştı. Elinde uzun tüfeği, bacaklarında geyik derisinden bir pantalon, sırtında bir avcı gömleği ile üstlendikleri göreve çok uygun görünen bu rengarenk insan kalabalığında yapayalnız gibiydi. Sırf hâlâ tüfeğini taşımağa devam ettiği için Paine'den hoşlanmıştı. Bir seferinde o ağır, bozuk taşra diliyle sordu:

«Bu küçük savaşımız hakkında ne düşünüyorsun yurttaş?»

«Olaylar yavaş yavaş başlar,» dedi Paine.

«Evet ama bunlardan daha çok tohuma kaçmış savaşçı hiç görmemiştim.»

«Eh, biraz zaman ver onlara. İnsanlar bir gecede asker olmaz. Bir günde de yepyeni bir dünya yaratamazsın.»

«Sen İngilizsin değil mi?» diye sordu Morrison. «Neden girdin bu işin içine?»

Paine omuzlarını silkti.

«Benim için hiç bir önemi yok,» diye homurdandı taşralı. «Yitirecek hiç bir şeyim yok benim. Ama kötü günler geliyor...»

O gece Roberdeau taktik değiştirip küfretmekten vaz geçerek güleryüzlü bir aldatmacaya girişti. Yeni bir fıçı rom açtı ve adamlarına seslendi:

«Aramızda, yurttaşlar, büyük bir vatansever, Mantık'ın ateşli sözlerinin yazarı var. Hayatımızı vermeğe kararlı olduğumuz amacımız hakkında bir şeyler söylemek istiyor. Yurttaş Thomas Paine!»

Paine hazırlıklı değildi. Koyun gibi ayağa kalktı, düşe kalka ateşin yanına gitti ve duraklıya duraklıya konuşmaya başladı: «Küçük insanların işine giriştik biz. Evet, yurttaşlar, önemsiz, küçük insanlarız biz. Bu işi

zor bulacak, homurdanıp yakınacağız. Bazılarımız evlerine dönecek. Ama sanırım bir devrim böyle başlar...»

Sürekli kışlaları, Raritan Irmağının aşağı New York Körfezine aktığı yerin yakınlarında, Amboy'daydı. Irmağın karşı kıyısında, Staten Island tepelerinin olduğu bölgede ve daha ötede, Manhattan'da, korkunç bir oyun oynanıyordu. Washington'un aldığı emirler, New York'u buyruğundaki asker takımıyla tutmaktı; bunların sayıları yirmi bin kadardı ama hiç biri eğitilmiş asker değildi: çoğunluğu Wew England Yankee çiftçileri, birkaç Pennsylvania'lı, Jersey'den gelen birkaç tabur, bir sürü Virginia'lı ve içlerinde en iyileri olan Maryland alayından gelen birkaç birlikti. Hergün, gittikçe artan bir sayıda İngiliz gemisi limana giriyor, Staten Island'a eğitilmiş asker ve Hesse'li çıkartıyordu. Bu arada Washington ordusunu ikiye bölmüş, adamlarının yarısını, Manhattan sırtlarından çekilmesi için yapılacak bir hücumu savuşturmak amacıyla Brooklyn'e yerleştirmişti. Bu hareketin üstüne İngilizler ordularının bir bölümünü Long Island'a kaydırmışlar ve 27 Ağustos'ta General Hoe saldırıya kalkmıştı. Amerikan hatlarında zayıf bir nokta bulmuş, uyuyan birkaç nöbetçiyi esir almış, Washington'un ordusunun yarısını kuşatmış ve onları avucunun içine alarak yavaş yavaş ezmeğe başlamıştı.

Ancak o soğuk cesareti ve Marblehead balıkçılarının yardımı ile Washington parçalanmış ordusundan arda kalanı kurtarıp New York'a götürebilmeyi başardı. Ve orada, daha toparlanma fırsatını bulamadan, İngilizler, bu kez koloni ordusundan geriye kalanları tümüyle yok etme amacıyla bir kez daha saldırdılar.

Bu isteklerini neredeyse gerçekleştiriyorlardı. Manhattan'a iki yandan, East River'dan ve Upper Bay'den gelerek, onları sıkıştırdılar ve dehşet içinde, paniğe kapılmış kolonilileri önlerinde sürüklemeye başladılar. Morallerini tümüyle yitirmiş asker yığınını silahlarını atıp, Amerikalıların hâlâ ellerinde tuttukları, bugün Yüz yirmi birinci sokağın olduğu yerdeki hatta kadar

tavşanlar gibi kaçtığı vahşi bir yarıştı bu. Hesse'liler tarafından bölüklerin önü kesiliyor, parçalanıyor, esir alınıyorlardı; birçoğu ambarlara, saman yığınlarının arkasına, çalılıkların içine saklanıyordu; bazıları da Hudson'u yüzerek geçip Jersey kıyılarına varmak isterken boğuldular. Ancak bir mucize sonucu New York'un aşağı kesiminde bulunan birlikler kurtulabildi. Birkaç hafta içinde yirmibinlik ordudan geriye onbeşbinden az asker kalmıştı.

Ve bu süre boyunca Philadelphia'daki askerler Amboy'da oturdular. New York'ta olup bitenler hakkında yeterinden fazla haber geliyor, elde edilen tek somut sonuç firarların artması oluyordu. Birbirlerini yoldaş ya da yurttaş diye çağırmak geçmişte kalmış bir şeydi...

Paine, General Roberdeau ile Albay Plaxton'a yalvarmıştı: «Ne yapıyoruz burda? Orada, New York'ta, insanlığın umudunu bağladığı askerler ezilirken ne yapıyoruz biz burda?»

«Görevimizi. O da Amboy'u korumak.»

«Tanrı hakkı için, hiç de değil! Jersey'e yürüyebilir, Lee Kalesi'ne geçebilir, Washington'a katılabiliriz. Daha iyisi, Raritan'ı geçip İngilizlerin en zayıf oldukları noktada, Staten Island'da, onlara saldırabiliriz. Ya da Bayonne'e gidip...»

Roberdeau alçak gönüllü bir tavırla gülümsedi. «Sen bir yazarsın Paine, düşçü bir insansın diyelim. Katı askeri gerçekler...»

«Bırakın bunları, efendim, askeri gerçekler hakkında siz ne biliyorsunuz ki?»

Plaxton öfkeyle bağırmağa başladı ama Roberdeau somurtup, umutsuzca kollarını iki yana açtı. «Önce diğerleri, şimdi de sen bana karşı gelip ihanet ediyorsun.»

«İhanetmiş! Tanrı hakkı için efendim, her şey ihanet mi? Burada, yan gelip yatmak ihanet değil mi?»

«Emirler...»

«Kimden? Emirler Washington'un ordusunun parçalanacağını, New York'u elimizden kaçıracağımızı he-

saba katmış mıydı? Emrinizdeki adamlardan hiç biri tüfeğini ateşleyip düşmanla karşı karşıya geldi mi?»

Yetersizliği içinde peltemsi, şişman yüzüyle Roberdeau, ince, zarif, Penn ailesinden gelen ve şu anda ikisine de canı çok sıkılan züppe beyefendi Plaxton'a dönüp sızlanmağa başladı.

«Bu benim görevim mi? Söyle? Washington'un ordusu New York'tan atılmışsa suç benim mi? Asker yerine bana bakkal veriyorlarsa suç benim mi?»

Bir de firarlar vardı; Philadelphia yeterince uzak değildi ve her gece birkaç asker kamptan kaçıyordu. Disiplin diye bir şey hemen hemen hiç kalmamıştı, subaylar çoğunlukla sarhoştu. General bu işe karşı çıksa bile yüzüne kahkahalarla gülüyorlardı. Paine hiddetten köpürüyor, yalvarıyor, ikaz ediyordu; ve işin garip yönü askerler ona gücenmiyorlardı; azarlandıklarında okul çocukları gibi davranıyorlardı. Ateşin başına oturduklarında onlara *Mantık*'ı okuyor, onlar da büyülenmişcesine dinliyorlar, bir an için duygulanıyorlardı:

«Anlıyor musunuz, bu bizim için, sizin ve benim için, çocuklarımız için! Baştan başlıyor ve yeni bir dünya yaratıyoruz!»

Ama çok sürmüyordu bu. Evlerini özlemiş, New York'tan gelen haberlerle dehşete düşmüş, şaşırmışlardı. Eğer İngilizler, Boston'da ateş altında bulunan Washington'un o büyük ordusunu parça parça etmişlerse, bu kaba, denenmemiş ordunun başına neler gelirdi?

«Beni dinleyin yoldaşlar!»

Artık sözcüklerden nefret ediyorlardı; sadece ölüme yol açtıktan sonra sözcüklerin ne anlamı vardı? Devrim bir masaldı; İngilizlerin bütün asileri astıkları ya da onları Hesse'lilerin insafına bıraktıkları kuşkusuz doğruydu.

Jacob Morrison'un dediği gibi güvenilir en az yirmi kişi vardı; bunları bir bir saydıktan sonra, Paine'e, «Bu Tanrının cezası Jersey'de toparlıyabileceğimiz en azından birkaç yüz kişi daha olmalı,» dedi. «Akın yapacak bir topluluk için yeterli bu kadarı. Roberdeau gi-

bi hiç bir işe yaramıyan bir sürü adam gördüm. Kısa bir süre sonra hepimiz evlerimize döneceğiz. Bu sözlerimi unutma.»

«Sanırım o evine döner,» diye omuzlarını silkti Paine.

«O zaman bizi burada kim tutacak? Kıta Kongresi mi?» diye sordu Morrison alayla. Paine oturup yüzünü ellerinin arasına aldı. Başı ağrıyordu.

«İsyan bu, biliyorsun,» dedi Morrison'a.

Morrison ona sarhoş olmak isteyip istemediğini sordu.

«Peki.»

Artık romu saklama zahmetine bile katlanmıyordu kimse. Herbirinin elinde çeyrek galon, avazları çıktığı kadar açık saçık şarkılar söyliyerek kampın çevresinde dolanıyorlardı. Morrison üstüne bir süngüyle hücum edene dek Roberdeau, çaresiz bir okul müdürü gibi onlara bağırıp çağırdı. Paine teçhizat arabasının üstüne oturmuş, sallanıyor, pek de ayık olmayan askere öğütler veriyor, onları ve kendini duygusal gözyaşları içinde bırakıyor, gözünün bir ucuyla da Morrison'un elinde süngü ile sallanışını, sonra da arabanın üstüne düşüşünü seyrediyordu.

Ama ertesi gün iş başına koyulduklarında kampta, kendilerine katılacak değil yirmi kişi, on, beş, hattâ bir kişi bile bulamadılar; Roberdeau, Plaxton ve diğer birkaç subay savaş konseyini toplamış, sonunda da Philadelphia'ya dönme kararı almışlardı; askerler kararın okunmasından sonra onbeş dakika tezahürat yaptılar. Paine ile Morrison, tüfekleri dizlerinin üstünde, yerdeki bir ağaç kütüğüne oturup kampın dağılmasını izlediler. Ne bu iş uzun sürdü, ne de Roberdeau onlara tek bir şey söyledi; ancak askerler yürümeğe başladıklarında birkaçı geriye dönüp el salladılar. Morrison yavaştan bir şarkı mırıldanmağa başladı, Paine de içini çekip, daha önce hiç görmemiş gibi tüfeğini incelemeğe koyuldu.

«Aldırdığımdan değil,» dedi Morrison. «Sanırım onları bekliyen bir şeyler var. O küçük adam, Tom, uysal bir tavşan. Boğazına takılmasına izin verme.»

«Hayır...»

«İçki içmek ister misin?»

Paine başını salladı ve Morrison, hiç bir şey söylemeden ona bir şişe rom verdi. Kısa bir süre şişeyi bir öne bir arkaya salladılar, boşalınca da fırlatıp attılar. «Siz insanlığı sevenler,» diye söylenmeğe başladı Paine. «Kes sesini,» diye onu susturdu Morrison.

«Sadece diktatörlüğe değil, diktatöre de karşı çıkma yürekliliğini gösteren sizler, öne gelin!»

«Tanrı cezanı versin, kes sesini!»

«Peki,» diye başını salladı Paine. «Ama gidelim buradan... Bu yokolasıca yerden gidelim ve bir daha da gelmiyelim.»

Raritan'ı geçip, Hudson ırmağının batı yakasından otuz mil kuzeydeki Lee kalesine doğru yürümeğe başladılar. Orada bir garnizon, bu garnizonda da eli silah tutan iki kişiye yer vardı herhalde. Tüfekleri omuzlarında, serin Eylül günlerinde zorlukla yürüyerek Elizabethown'a giden eski şoseye saptılar; Philadelphia ordusundan arda kalan iki kişi, uzun boylu bir taşralı ile düşük omuzlu, kalın boyunlu bir İngiliz, meslekleri: devrimci; ama yol boyunca gördükleri ayaktakımı, kaçaklar, çiftçiler, kovboylar, sütçüler ve hatta onları çalıların arasına gönderen İngiliz devriyeleri arasında sırf iki kişi... Parasızdılar ama hava güzeldi ve tarlalarda uyuyup, ateşte pişirdikleri mısırlarla karınlarını doyurabiliyorlardı.

Tom Paine için Philadelphia'lıların dağılmasında insanı rahatlatan bir yön vardı; zayıflar gitmiş, güçlülerin birkaçı kalmıştı; ve daha önce bu uzun boylu, yavaş yavaş konuşan Pennsylvania'lı gibi arkadaşı hiç olmamıştı. Ona Mantık'dan bölümler okudu, aralarında kopmaz bir bağ oluştu. Morrison, çocukları ile karısının nasıl ölüp onu karanlık orman içinde yapayalnız bıraktıklarını anlattı. Birlikte yürürken yalnızlığı paylaşıyor, birbirlerinin düşüncelerini biliyorlardı. O zamanlar Jersey düzlüğü bacalarından duman tüten fabrikalar ve demiryolları labirenti ile değil, çam ağaçları ve kilometreler boyunca uzanan bataklıklarla örtülüydü. Sadece kuş sürüleri, yılanlar ve kurbağalar bu-

rada yaşıyor, gündüz ıssız, gün doğarken ve batarken görülmemiş bir güzellikle pırıl pırıl parlıyordu.

Elizabethtown'u geçtikten sonra bu sessiz, gözalabildiğine uzanan düzlükte saatlerce yürüdüler. İngiltere bataklıklarını anımsatıyordu bu topraklar Paine'e. Morrison'a Londra'daki cin cehenneminde gördüklerinden söz etti; içlerindeki yokolmaya yüz tutmuş umut yeniden yükselmiş, bataklıklar onlara yeni bir güç vermişti. Roberdeau'ya güldüler.

Ve sonra Morrison bir İngiliz devriyesi tarafından vurulup karanlığın içine gömüldü; Paine'den daha çok korkan devriye kaçtı ve savaştaki ilk silah sesini duyan Paine arkadaşının tüfeğini alıp yoluna devam etti.

Yolunu yitirmiş, giysileri sırılsıklam olmuş bir durumda iki kaçağın, onyedi yaşlarında iki delikanlının başında oturdukları ateşe yaklaştı. Kaçaklar onu görünce tüfeklerine sarılıp, tuzağa düşmüş hayvanlar gibi bağırdılar.

«Kimsin sen?»

«Paine, Tom Paine.»

«Ne istiyorsun?»

«Le Kalesine giden yolu öğrenmek istiyorum, hepsi bu kadar,» dedi sakin bir tavırla. Birden dehşet içindeki bu çocuklardan korkmadığının, yalnızca çok üzüldüğünün farkına varmıştı.

«Şu tarafta,» dediler sırıtarak. Paine'in yalnız olduğunu görmek onları rahatlatmıştı.

«Hâlâ elimizde mi?»

İsterik bir kahkahayla güldüler. «Hâlâ elimizde,» dedi biri.

«Neden kaçtınız?»

«Cehenneme kadar yolun var pis herif. Seni ilgilendirmez bu.»

«Neden?»

Sonra beriki, taze kırbaç izlerini göstermek için gömleğini kaldırdı.

Üstü basık bir şapka gibi Lee Palisades'ın tepesinde, Manhattan kıyısındaki Washington kalesinin tam karşısındaydı. Birine, önemsiz bir maaş karşılığında kolonilere hizmet etmiş, tüm yaşamı boyunca profesyonel bir asker olmuş, o geniş görkemli düşleriyle yaşamış bir İngilizin, Charles Lee'nin adı; diğerine kıta ordularının baş komutanlığına getirilen ve Ağustostan beri yenilgiden kurtulamıyan Virginialı çiftçinin adı verilmişti. Bu çiftçi, Washington Kalesi ile çevresindeki birkaç dönüm araziden başka tüm Manhattan'ı düşmana vermişti. Manhattan'dan kovulmuş, White Plains'de askeri bir unsur olarak hemen hemen tümüyle ezilmişti. Şimdi, parçalanmış ordusunu toparlamaya çalışıyor, yeni bir sefer hazırlıyor ve hepsinden önemlisi Washington kalesini terkedip terketmeme üstüne kafasını patlatıyordu.

Lee Kalesinin komutanı olan yakışıklı, genç Quaker, General Nathanael Greene, Hudson ırmağının iki yakasında birbirine bakan bu iki noktanın gerektiğince elde tutulabileceğine inanıyordu. Bunları Hudson'a, Hudson'u da kolonilere açılan bir kapı saymakta oldukça haklıydı. Şimdi Lee Kalesine Tom Paine adlı birinin geldiği kendisine bildirilmişti.

«Paine mi?» diye sordu Greene· Yirmi otuz kez okunduktan sonra iyice yıpranmış, parça parça olmuş, *Mantık* adlı küçük bir İncili vardı. «Getirin onu buraya. Paine mi demiştin? Tabii, hemen getirin!»

«Seni hem tanıyor, hem de tanımıyorum,» dedi Greene, Paine'e. Biri uzun boylu, bronz renkli, yakışıklı, Virginialı komutanının askeri üniforması tipinde yaptırdığı mavi ceketi içinde tetik; diğeri tıknaz, çengel burunlu, dağınık saçlı, yüzünde üç günlük sakal, eski giysileri pislik ve kan içinde, karşı karşıya durmuşlardı. «Sen *Mantık*'ın yazarısın değil mi?»

Paine başını salladı ve el sıkıştılar. Bir delikanlı gibi heyecanlanan Greene yardımcılarını çağırdı, tanıştırdı, ağzı kulaklarında, Paine'in gerçekten karşısında durduğuna inanmaya çalışarak çadırına koştu ve Paine tarafından yazılmış olan ve artık iyice eskiyen kitabı getirip, sayfalarını karıştırmaya koyuldu.

«Sen anlıyamazsın elbet... Bu kitabın bizim için taşıdığı anlamı bilemez. Her şeyimiz bu bizim... Anlıyor musun?»

«Anlamak istiyorum.»

«Güzel. Yenildiğimizi biliyorsun, bunu saklamakta hiç bir anlam yok. Brooklyn'i, arkasından da New York'u elimizden çıkardık. Manhattan'da da tutunduğumuz tek yer kale; ama yine de bunları yeniden ele geçirme umudumuzu yitirmedik. Tümüyle askeri umutlar değil bunlar. Ama burada, senin bize verdiklerini, dört elle sarılabileceğimiz, bu önemli, somut şeyleri kimse alamaz bizden. Yalnız ben bu kitaptan yetmiş beş tane aldım ve yaşamlarında bir kez olsun bir kitap kapağını açmamış olan adamlarımı okumaları için zorladım...»

Paine hayretle başını salladı.

«Ve şimdi sen buradasın. İnanılmayacak bir şey bu, senin burada olman. Seni, koskoca bir alaya üstün tuttuğuma yemin ederim. Seninle karşılaştığında general de aynı sözleri söyleyecek.»

Tam bir gün Paine yapayalnız kaldı. Greene'e yalnız kalmak, kampın çevresinde dolaşmak, biraz temizlenmek ve düşünmek istediğini söylemişti. Düşünecek öylesine çok şey vardı ki. «Ne istersen yap,» dedi Greene. «Hazır olduğun zaman konuşuruz.»

Paine amaçsızca kalede dolaştı, sonra ağaç kütüklerinden yapılmış siperlere dayanıp Hudson'un dans eden küçük dalgalarını, Manhattan'ın yeşil, ormanlık tepelerini seyretti. Aslında Lee bir kaleden çok, savunulması oldukça zor olan ama ırmağın üstünde güzel bir görünüm oluşturan geçici bir ordugâhtı. Paine, kaledekilerle konuşmanın sandığından çok daha kolay olduğunu farketti. Çoğu New England'ın ortasındaki köylerden gelen Yankee'lerdi. *Mantık*'ın yazarı olduğu çabucak kaleye yayılmış, askerler onun da kendileri gibi basit bir insan olduğunu görmekten memnun olmuşlardı. Çalışan insanlar olarak onda, ellerini, düşük omuzlarını, nasırlı avuçlarını, kısa parmaklarını, kalın, adeleli kollarını acımasızca kullanan bir insanın belir-

tilerini farketmişlerdi. Paine'le kitap hakkında konuştular; onların maddi olayları, kolonilerin ticaretini, gemi yapımı, dokumacılık ve imalat potansiyellerini bu denli dikkatle incelemeleri Paine'i hayretler içinde bırakmıştı. Onunla karşılaştıktan on dakika sonra, Greene'in işkenceyle bile ağızlarından alamıyacağı öyküleri anlatmağa başladılar. Ailelerinden, karılarından, çocuklarından, çiftliklerinden söz ettiler. Bir çoğu daha yirmi yaşına basmamış, kitabını baştan sona dek ezbere bilen, kırmızı yanaklı delikanlılardı.

«Anımsıyor musunuz, efendim?» diyorlardı.

Ve o anımsamıyordu. Burada yoldaşlar, yurttaşlar, eski birliğinin o özbilinçli oyunu yoktu. Dünyanın en iyi orduları ile karşılaşıp, sürekli olarak yenilmenin ne anlama geldiğini, boyunlarını bükerek kabullenmişti bu askerler.

«Evet efendim, bunun oldukça uygun olduğunu göreceksiniz,» diye kitaptan bir cümle söylüyorlardı. «Kongre'deki delegelerle ilgili olarak söylediklerinize tümüyle katılıyorum Bay Paine, ama küçücük bir öneride bulunabilirim. Kongre'nin bir başkan seçebileceği konusunda bir spekülasyon yapıyordunuz...»

Tartışmadan hoşlanan, açık gözlü, canlı insanlardı; ama gördükleri eğitim incelikleri kapsamıyordu. Burunlarını karıştırıyor, tütün çiğniyor, ağızlarındakileri canları nereye isterse oraya tükürüyorlardı; hiç de temiz değillerdi. Sürekli olarak atıştıkları ve kavga ettikleri Virginialılar'la Marylandli'lerin iğrendikleri insanlardı onlar. Hollandalılar'la da hiç anlaşamazlardı.

Paine, Morrison'un tüfeğini bıraktı. Eski silahı yeterliydi ona. Aslında onunla herhangi bir şeyi vurabileceği konusunda da kuşkuluydu. O uzun tüfeği, kullanabilecek bir Virginialı'ya verdi.

Paine'in eski birliği hakkında anlattıklarını baştan sona dek dinleyen Greene başını salladı ve buz gibi bir sesle, «Evet, bu ilk kez olmuyor,» dedi. «On, onbeş yerde oldu aynı şeyler. Korkarım biz de yaptık aynısını.»

«Korkak değillerdi,» dedi Paine.

«İnsanlar korkak değildir. Denge bu; kimi zaman oturup çarpışmak iyidir, kimi zaman kaçıp gitmek.»

«Belli bir yolları yoktu,» dedi Paine. «Tanrı bilir kaç yüz yıldan beri aynı duygular ve alışkanlıklarla kalıplanmışlar. Bu kalıpları bir gecede nasıl söküp atabilirsiniz? Liderleri de yoktu; Philadelphia'dayken Rush, devrimin bir teknik olduğunu söylemişti bana. Bu teknik hakkında be biliyoruz ki?»

«Hiç bir şey...»

«Ama yine de hareketin başarısızlığa mahkum olduğu düşüncesine alışamıyorum. Sen de bu kanıda mısın?»

«Hayır, elbette ki hareket başarısız olmağa mahkum değil.» Paine başını sallayıp, kalın parmakları ile alnını oğdu. «Devrim yeni bir olgu; daha ne olduğunu tam olarak bilmiyoruz. Bazen geçen Nisan ayının, dünya için yeni bir çağın başlangıcı olduğunu düşünüyorum.»

Greene'e bu işin ne kadar, kaç yıl süreceğini sordu; Greene bilmediğini, belki yirmi, belki de yüz yıl sürebileceğini söyledi. Birlikte gülümsediler; Greene'in iri, sağlam dişleri ortaya çıktı, mavi gözlerinin kıyıları, bu garip, komik oyunda ikisinin de oynadığı rolü takdir eden bir tavırla kırıştı. Düşündüğünü söyleyen birini görmek Paine'i rahatlatmıştı. Greene de, Paine'in orada bulunmasından duyduğu sevinci bir kez daha belirtti.

«Hayır, çok önemsiz bu,» diye karşı çıktı Paine.

«Bak, bir sefer hazırlamağa çalışıyorum ama askerler neden savaştıklarını bilmiyorlarsa bunun bir yararı olabilir mi?»

«Acaba bunu onlara anlatabilir miyim?»

«Sanırım,» diye başını salladı Greene.

«Peki.»

«Rütbe ister misin?» diye sordu Greene. «Bunu ayarlıyabiliriz, biliyor musun? Kolaylıkla bir yüzbaşılık verebiliriz sana; ya da istersen binbaşı, hatta albay bile olabilirsin. Aslında elimizde öylesine çok var ki.»

«Hayır, isteceğimi sanmıyorum.»

«Bir bakıma bir saygı sorunu bu,» dedi Greene belirsizce.

«Eğer Tom Paine olarak onların saygılarını kazanamazsam, bunun hiç bir yararı olmaz bana.»

«Evet...»

«Anlıyacağın, ben onlara yalnızca fikir verebilirim. Savaşma konusunda hiç bir şey bilmem.»

Üç bin gencecik askeri İngilizler'e teslim ederek Washington kalesi düştüğünde Hackensack'teydi. Lee kalesinden beş mil içerde olan Hackensack'te, Jersey ve Pennsylvania'lılardan oluşan, disiplinsiz, kabadayı, Paine'e Philadelphia ordusunun umutsuz artıklarını anımsatan daha büyük bir ordugah vardı. Kamp, askerlerin peşinden gelen yaşlı kadınların istilasına uğramıştı. Adamlar tavuk ve domuz besliyor, zamanlarını oradaki çiftçilerin yadsınmaz nefretini kazanmakla geçiriyorlardı.

«Oraya bir git de bu domuzlara ne için doğüştüklerini anlatmaya çalış bakalım,» demişti Greene.

«Devrimci ordudan söz ettiğinde «domuzlar» pis pis sırıttılar. Bir insanın, ormanın eşiğindeki bu küçük uygarlık için neden ölmek isteyeceğini anlatırken üstüne çamur attılar; uzun süreden beri ilk kez yumruklarını kullanmak zorunda kaldı. İlk bakışta belli olmayan bir kuvveti vardı, iri omuzları adele tabakalarını gizliyordu. Birkaç tanesini yere serdikten sonra ona saygı duymağa başladılar.

Kampın komutanı, şişko, topçu albayı Henry Knox beğeniyle gülümsedi. «Onlar bundan anlarlar,» dedi. Bir zamanlar kitapçılık yapmış, hatta kendisi kitap yayınlamağa kalmıştı. Paine'i Tanrının ona gönderdiği özel bir armağan, sıkıntıyı giderecek bir çare olarak görüyordu. *Mantık*'ın o akıl almayan başarısından söz ederken Paine'i saatlerce çadırından çıkarmıyor, ikisi de dolu şişelere karşı derin bir yakınlık beslediklerinden, birçok akşam karşılıklı oturup sarhoş oluyorlardı. Knox, böylesine pis, düzensiz, asi bir ordunun komutanlığını yapacak yeryüzündeki son insandı belki de.

Yirmialtı yaşında, şişman, durmadan karısından söz eden ve Paine'den kitabının satış öyküsünü birçok kez anlatmasını isteyen bir adamdı. İkiyüz binden çok mu satmıştı? Önemli olan buydu.

Paine bilmiyordu; kitap satışının hesabını çoktan kaçırmıştı. Aslında heryerde izinsiz olarak da basılmıştı.

«Ama dostum, bir servet yatıyormuş bu işte,» dedi Knox.

«Öyleydi sanırım.»

«Ve sen bu paraya dokunmadın. Tanrım, ne kadar harika!»

Paine omuzlarını silkti ve Knox kitabı kaç kişinin okumuş olacağı hakkında akıl yürütmeğe başladı. Herhalde kolonilerde okumayı bilen herkes okumuş olmalıydı. Bir milyondan fazla insan... Her üç kişiden biri... Ama bu olanaksız gibi görünüyordu. Yine de insanı sersemleten bir olaydı.

«Ya burada?» diye sordu Paine. «Ne yapıyor, nereye gidiyoruz?»

Knox bilmediğini itiraf etti; onlar burada, İngilizlerse ırmağın karşısındaydı. Belki de sonsuza dek böyle kalacaklardı. Başlangıçta her çarpışmada yenilmek korkunç bir şeydi ama artık savaşmasını öğreniyorlardı. Belki de kampın görünüşünden bu belli olmuyordu ama gerçekten öğreniyorlardı...

Bunlar Washington kalesi düşmeden birkaç hafta önce olmuştu. Hudson'un doğu yakasındaki sarp kayaların üstünde duran kale, zaptedilmez gibiydi. Hem Greene, hem de Knox böyle düşünüyorlardı; Washington'un kuşkuları varsa bile bunları kendine saklıyordu. Westchester'de beşbin askere komutanlık eden Charles Lee kalenin daha fazla dayanmıyacağını söylüyordu. Olanaksızdı bu; çevresindeki tepeler alınmış, askerler kaçmış, yardım güçleri ile aralarında hiç bir bağ kalmamış, kale düşmandan kaçan Amerikalılarla öylesine dolmuştu ki, kendini savunmak için tek bir kurşun bile atamaz durumdaydı. Üçbin kadar askerin esir alınışını Hudson'daki kayıktan seyreden Washington, içindeki tüm umutları yitirmişti.

Paine kale alınmadan birkaç gün önce görmüştü onu.

«Senin burada olman ne kadar iyi,» demişti Virginia'lı umutsuzca. «Philadelphia'dakiler bilmiyor... Savaşmanın, devrim yapmanın basit bir iş olduğunu sanıyorlar.»

Paine ona teşekkür etti.

«Adamlarla konuş,» dedi Washington. «Onlarla konuş ve bu işi anlatmaya çalış.»

Sonra kale yitirilmiş, sonuç ufukta görünmeğe başlamıştı. Paine sessizce oturup Knox'un öfke ve düş kırıklığı ile ağlamasını sonra da zavallı bir tavırla gözlerini ona çevirmesini izledi.

«Zavallı budala, ne olacağını sanıyordun? Amerika' yı bize armağan etmelerini mi bekliyordun?» diye haykırdı Paine.

«Hayır, ama tüm garnizon...»

«Bu iş bitmeden bir üçbin asker daha gidecek. Aptal olma,» dedi Paine sert bir sesle. «Ağlamayı da bırak. Elinden yalnız bu mu geliyor?»

Hackensack'te kamp dağılmaktaydı; kaçakların sayısı giderek artıyordu. Paine adam adam dolaşıyor, yalvarıyor, gözdağı veriyor, yumruklarını kullanıyordu; ve onun sözünü dinliyorlardı, çünkü o subay değildi, çünkü onlar gibi pis ve perişandı, çünkü bir insanın yüreğini alevlendirecek sözler söylemesini beceriyordu. Durum kötüydü, daha da kötüleşecekti; bunu kabul ediyordu ama ne bekliyorlardı, piknik yapmayı mı? Yoksa öyle mi yapmışlardı? Gerçi maaşlarını alamıyorlardı ama o da alamıyordu. Bomboş olduklarını göstermek için ceplerini tersyüz etti. Evet, ayakkabıları delik deşikti ama onunkiler de öyleydi. Neden öyleyse? «Ne yaptığımı biliyorum,» diye sırıttı. «Kendi yuvamı kuruyorum.» Nasıl? Bir kere Amerika Birleşik Devletleri insanın yaşıyabileceği, rahat, çalışanlardan yana bir ülke olacaktı. Bunu biliyordu; korsecilik, vergi tahsildarlığı, dokumacılık, ayakkabı tamirciliği yapmıştı; sonra düşman bugüne dek olanları unutmazdı. «Bu işi bırakırsanız, yaşam boyunca acısını çekersiniz,» diye anlattı onlara. Bir seferinde de gittikçe yoksullaşan

iaşe deposundan bir şişe rom kaçırmış, sonra da şişeyi onlarla birlikte devirerek onların usulünce, naralar atarak sarhoş olmuştu.

«Tamam, tamam, yurttaşlar,» dedi. «Biraz ondan, biraz bundan. Daha yeni başlıyoruz.»

Sonra düşman Hudson'u geçmiş, bunlara saldırmış ve Greene garnizonu, Lee Kalesinden çıkartmak zorunda kalmıştı; Hackensack yoluna doğru kaçan paniğe kapılmış bir güruh, önlerinde Washington, Green ve yaşlı Israel Putnam; arkalarında, Hackensack'e varıp, oradaki adamlarla birleşmeğe çalıştıklarında daha büyük bir panik, sonra hepbirlikte Hackensack'ten kaçış ve Newark yoluna dökülen üçbinden az asker... Westchester'de, Lee'nin komutası altında konaklıyan beşbin askerle birlikte bunlar New York'ı elinde tutan yirmibin askerden arda kalanlardı. Yağmur yağıyor, onlarsa kırbaç darbeleri altında, perişan bir durumda, çamurun içinde ilerliyorlardı. Sonu ufukta görünmeyen bir kaçışa başlamışlardı; ünlü devrimden ve ünlü ordudan geriye kalanlar işte bunlardı. Newark'ta, acıklı bir oyunun son sahnesini gördüklerinden emin olan Jersey'liler tarafından alayla karşılandılar. Koştular, düştüler, süründüler ve İngiliz devriyeleri öteki uçtan kasabaya girmeğe başladıklarında ancak kasabadan çıkabildiler.

Yağmurdan sonra New Brunswick'e giden yola yılın ilk karı düşmeğe başlamıştı; ağır ağır yere dökülen kar taneciklerinin altında bir sıra üzgün ve bitkin hayalet, tüfek ve paslanmış miğfer yığınıydı onlar. Yer yer, yana kaymış şapkalar, sarılı başlar, zorlukla ilerliyen bir top, ne bir ses, ne bir şarkı ne de bir neşeli söz, soğukta atlarının üstünde, başları eğik ilerliyen subaylar... Yol artık bembeyaz olan taş duvarlarla çevrilmişti; tarlalar ölü, evlerse kepenklerden örülü maskeler gibiydi.

Paine Maine'den gelmiş, Clyde Matton adlı bir de-

likanlının yanında yürüyordu; bir eline, kendisininkinin yanısıra çocuğun da tüfeğini almış, öteki kolunu onun zayıf omuzuna atmıştı. «İnsan yolu değil de adımları düşündüğünde yürüyüş öyle pek uzun gelmez,» dedi Paine.

«Ne olursa olsun bana yine de çok uzun geliyor.»

«Bu gece sıcacık bir ateşin başında otururuz.»

«O da bir şey. Eve gitmeyi düşünüyorum.»

«Ev çok uzaklarda. Buradakiler az ama hepsi iyi insanlar.»

Yaralı arabalarıyla birlikte yürüyüp, yaralılara öyküler anlattı. İyi bir anlatıcıydı; olayları komikleştirebiliyor, güzel taklitler yapabiliyordu. Daha şimdiden çeşitli kolonilerin aksanını kapmıştı. Anlamsız bir yüzle konuşuyor, her cümleden sonra çengel burnunu öne çıkartıp yaptığı etkiyi gözlüyordu. Başından geçenlere karşın, fiziksel açıdan, bundan daha sağlıklı olmamıştı hiç; iri, çilli yüzü insana güven veriyor, ne çamura bir araba batsa ya da biri yorgunluktan bayılsa Paine adaleli omuzları ve iri elleriyle hemen yardıma koşuyordu. Bundan önce kuvvetin, katırların ve kölelerin gücünün onun için bir anlamı yoktu ama şimdi bunlar Paine için bir mutluluk kaynağıydı. Bir seferinde geri nöbetini tutmak için Knox ile Alexander Hamilton'un arkasında kaldığında tek başına bir süvari saldırısını dağıtmış, atlarla kılıçların arasına dalmış, koca tüfeğini iki eliyle tutup başının üstünde çevirmiş, sonunda da gözünün üstünde küçük bir yarık, burnunda da bir barut yanığıyla kurtulmuştu.

Genç Hamilton olayı beğeniyle anlatırken, «Bakarsanız pis ve düzensiz bir insan o, ama gördüğüm en cesur asker. Üstelik deli kuvveti var,» demişti.

Çıplak ayakların bastığı yolda bıraktığı kan izleri, Greene'in verdiği çizmeleri geri çevirmesine neden oldu; rol yapmıyor, kuşkusuz bir biçimde kendi yaşamını sürdürüyor, bu yenilmiş, kaçan ordunun içinde devrim denen şeyi, bir tekniği, sürdüreceği yaşamı öğreniyordu.

Geceleri, artık bir adım daha atamıyacak duruma geldiklerinde ateşlerini yakıyorlar; yüz kişinin yemeği-

ni pişiren, bir çocuğun korkularını yatıştıran, karısından gelen mektubu bir askere okuyan ya da yanıtını yazan hep Paine oluyordu. Güçlü ellerini, bükük dizlerinin üstünde kavuşturarak onlara neden acı çektiklerini, bir imparatorluğun ve dünyanın politikasının ne olduğunu, Romalılardan bu yana insanların verdiği mücadeleleri, küçük isanların gelecekteki günlerini, sırf Amerika'da değil, bütün dünyada gerçekleştirecekleri değişiklikleri basit bir dille, ağır ağır anlatıyordu.

Subaylar onu yalnız bırakıyorlardı. Artık onlarla yapılacak pek bir işi kalmamıştı. Onlar da bu pis, traşsız İngiliz korsecisinin, Amerika davasından arda kalanların da yokolup gitmesini engelliyen tek insan olduğunun farkındaydılar.

Washington artık Paine'in Philadelphia'da karşılaştığı uzun boylu, iyi giyimli Virginia'lı aristokrat, Amerika'nın en zengin adamı, Mt. Vernon'un sahibi değil, zayıf, bitkin, avurtları çökmüş, açık gri gözleri kan çanağına dönmüş, süslü, mavi sarı üniforması kir ve kan lekeleriyle kaplı biriydi.

Washington, Paine'e, «Elinden ne gelirse...» diyen adamdı.

«Yapabileceğim pek bir şey yok,» diye başını salladı Paine. «Eğer bir şeyler yazmamdan söz ediyorsan, acı çeken bir insana daha çok acı çekeceğini söylemek zordur.»

«Seni tanımıyorum,» dedi Virginia'lı. «Ama bir zamanlar bildiğimi sandığım ama bilmediğimi anladığım öylesine çok şey var ki. Bir korseciye tüm inancımı nasıl bağlıyacağımı bilmiyorum ama bunu yapıyorum. Seni çağırdığıma çok sevindim dostum Paine ve eğer elimi *Mantık*'ın yazarı olarak değil, bir insan olarak sıkarsan bundan övünç duyacağım.»

El sıkıştılar. Paine'in gözleri dolu dolu olmuştu.

«Keşke bir şeyler yazabilsen,» dedi Washington. «Sırf ordu için değil, tüm ülke için. Sona öylesine yaklaştık ki...»

Paine bu adam için ölebileceğini, onun bastığı toprakta canını seve seve verebileceğini düşünüyordu.

Yazmak, bir yazarın yapması gereken işti. Ateşin ışığının gözünü almasını önlemek için, tepesi hafifçe eğik duran davul dizlerinin arasında bütün gece çalıştı. Paine'i tanıyan ve onu seven adamlar, kollarının gücünü bilen, onunla yan yana yürümüş olanlar çevresine toplandılar. Bazen, o katı, burundan gelen taşra şiveleri ile yazdıklarını yüksek sesle okuyorlardı.

«İnsanın ruhunu sınayan bir dönem bu. Yaz askeri ve güneşli gün yurtseveri bu dönemde ülkesine hizmetten kaçınacaktır. Ama bu günlere dayanabilenler tüm kadın ve erkeklerin gönül borcu ve sevgilerini kazanacaklardır. Tıpkı cehennem gibi diktatörlük de kolaylıkla alt edilemez...»

Ve devam ediyorlardı:

«Eğer huzursuzluk olacaksa, benim dönemimde olması daha iyi, çünkü o zaman çocuğum huzur içinde yaşıyacaktır...»

Kanlı gözlerle okuyor ve yavaşça konuşuyorlardı:

«Birkaç kişiye değil, herkese sesleniyorum: Sırf bu ülkede yaşıyanlara değil, tüm ülkelerde yaşıyanları çağırıyorum; gelin ve bize yardım edin; omuzlarımızı tekerleklerin altına koyun; böylesine bir amaç uğruna az değil çok güçlü olmamız gerek. Geleceğin dünyasına, ancak umudun ve erdemin geriye kaldığı kış günlerinin derinliklerinden, kentlerden ve köylerden gelerek baskıya karşı çıkanlar anlatılsın...»

«Korkmadığım için Tanrıya şükrediyorum,» diye okumayı sürdürdüler ama bazıları, «Sen oku Tom,» diye yalvardılar.

«Dünyanın tüm hazinelerinin bile saldırgan bir savaşı desteklemem için beni kandıramıyacağına inanıyorum, çünkü bu bir cinayettir; ama eğer bir hırsız evime girer, malımı yakıp yıkar, beni ve ailemi öldürür ya da tehdit eder ve beni kendi iradesi altına sokmaya çalışırsa buna göz yumabilir miyim? Bu işi yapanın bir kral ya da önemsiz bir insan olması neyi değiştirir?

İster benim ülkemden olsun, ister olmasın, ister tek bir cani tarafından yapılsın ister bir ordu tarafından, ne değişir? Bu olayların kökenini düşündüğümüzde arada hiç bir ayrım olmadığını görürüz. Birini cezalandırıp diğerini affetmemiz için kimse mantıklı bir neden gösteremez. Bırakın bana asi desinler, hiç aldırmam buna. Ama ayyaş, aptal, inatçı, değersiz, kaba bir adamla işbirliği yaparak ruhumu satarsam çekeceğim acılardan kimse kurtaramaz beni...»

Sert, vahşi, kaba sözcükleri anlıyorlardı onlar ve öfkeyle kükrediler:

«Oku Tom, oku!»

9. Uzun Savaş

Israel Putnam'la birlikte Philadelphia'ya gidip yazdığı yazıları yayımlatmaya karar verdiğinde, ordu Delaware'in karşısında, güney sahilde, şimdilik güvenli bir noktadaydı. Yaşamlarının en zor dönemini geçirdiklerinden, yazdığı yazının adını *Bunalım* koydu; gerek Washington, gerekse Greene bunun yararlı olacağında birleşiyorlardı. Yorgun, yaşlı bir adam olan Putnam gönüllüler bulmağa, kenti sakinleştirmeğe ve düzeni kurmağa gidiyordu ama üstlendiği göreve pek inancı yoktu. Kocamış atlarının üstünde kentte Paine'le birlikte dolaşırken bu işin sonunun geldiği konusunda bir şeyler mırıldandı.

«Hayır, bitmedi, eğer bunu söylemek istiyorsan,» dedi Paine.

«Hemen hemen...»

Putnam onun, yani Paine'in genç olduğunu belirtti; oysa kendisi yaşlıydı; romatizması vardı; Philadelphia'dan nefret ediyordu; bir Yankee olarak iç bölgelerden gelen herkesten tiksiniyordu.

«Onlar da diğerleri gibiler; Hiç bir yerde fazla bir fark göremezsin, basit insanlar basit insanlardır.»

«Sahi o Tanrının cezası, pis herifler diğerlerinden farksız mı?»

Paine, Roberdeau'dan özür dileyen bir mektup almıştı. Bazı olayları anlamak uzun bir zaman alıyor, diye yazıyordu Roberdeau. Daha önce savaş, yaklaşmakta olan bir fırtına gibiydi ve kimse inanmamıştı. Şimdi fırtına çevreyi kasıp kavuruyordu.

Paine gerektiğinden daha açık konuşarak yaşlı Putnam'ı azarladı.

«Siz subaylar hep aynısınız; askeri zaferden başka hiç bir şey önemli değildir sizin için. Komuta ettiğiniz adamlar teneke askerlerden farksızdır.»

«Onlardan da önemsiz,»

«Sen yaşlı budala, ne dersin, bu duruma gelmekle bile az iş mi yaptık? Her şeyin bir haftada biteceğini mi sanıyordun?»

Putnam ona öfkeyle bakıp kaşlarını çattı. Yolun geri kalanında atlarını sessizce sürdüler. Karla kaplı yol çıplak, soğuk ve ıssızdı. Jersey ve Pennsylvania bölgelerinin her yerinde evlerin kepenkleri kapalıydı artık. Asık yüzlü, kuşkulu bir yerdi burası ve herikisi de bunu farkettiler. Ancak uzakta Philadelphia'nın kilise kulesini gördüklerinde içleri rahatladı.

Ürkek bir kentti bu. Yanan bir ev vardı ama kimse alevlerle boğuşmak için kılını kıpırdatmıyordu. Şeytan kadar tehlikeli dumanlar rüzgarla birlikte doğuya savruluyordu. Ürkek ve kardeşçe sevginin olmadığı bir kent: paramparça olmuş bir dükkan vitrini, sokağın ortasında kırılmış bir baskı makinesi, tersyüz edilmiş eşya dolu bir araba. İnsanlar koşuyor, birden yürümeğe başlıyor, sonra yeniden koşmağa başlıyorlardı. Bir sokağın köşesinde gezgin bir Quaker vaizi, «Eline kılıcını alan, kılıçla ölecektir,» diye bağırıyordu.

Sokaklar, New York'tan Trenton'a dek süren o uzun, acıklı yürüyüşte neler olduğunu, ordunun nasıl bir hiç durumuna geldiğini, budala tilki avcısı Washington'un kendini astığını, Charles Lee'nin İngilizlere esir düştüğünü, askerlerin ayakkabılarının derilerini yemeğe başladığını, Greene'in bir dönek olduğu ve George Washington'u öldürdüğü, Howe'un Washington'u esir al-

dığını, şimdi ise Virginia'lının kendi halkına karşı bir Tory ordusunu yöneteceğini çevreye yayan asker kaçakları ile doluydu.

Mallarını mülklerini sallantılı arabalara yüklemiş kenti terkeden üzgün bir halktı bunlar: *Düşman geliyor, bilmiyor musunuz?*

Ve ellerinde tüfekleri ile işe giden katı, sert insanlar: *Gelirlerse günlerini de görürler.*

Ve daha dün barış içinde yaşarken ne olup bittiğini anlamıyan insanlar...

Tom Paine'in bir süre önce terkettiği kent değildi burası. Dünya dönüp dururken birden bir şey olur ve bir daha hiç barış ve sessizlik elde edilemez. Hırsızlar ve katiller daha da cesurlaşırlar çünkü bir çağın sona erdiğini ve artık hiç bir şeyin eskisi gibi olmayacağını ilk sezen onlardır.

Bell, Paine'in yazılarını basmak istemedi.

«Aman Tanrım, sen beni deli mi sandın?» Kalıplarını söküyordu. «Kongre gidince ben de giderim,» dedi.

«Korkuyorsun.»

«Ah, evet ve bundan da utanmıyorum.»

Paine'in değişik, sabırlı bir insan olduğunu düşündü Bell. Omuzuna tüfeğini asmış, iri yarı ama sabırlı bir insandı.

«Yanılıyorsun Bell,» diye açıkladı Paine. «İngilizler kenti alamıyacak. Aslında alsalar da almasalar da yapılacak şeyler var. Bak, bu yazıların basılması gerek. Adını *Bunalım* koydum; ilk bunalımı atlatıyoruz.» Sonra gülümsiyerek ekledi, «Senle ben bir gecede dizebiliriz bunu.»

«Hayır!»

«Hay Tanrı cezanı versin Bell, *Mantık*'dan bir servet kazandın. Boğazına süngümü dayamak zorunda kalsam bile bunu basacaksın.»

«Hayır!»

Bir an birbirlerinin gözlerinin içine baktılar, sonra Paine «Allah cezanı versin,» dedi ve dönüp dışarı çıktı.

Paine yazıları, umutsuzca gülümseyip Kongre'nin

Baltimore'a doğru yola çıkmış olduğunu söyleyen *Pennsylvania Journal*'ın editörüne sattı.

«Cesaret,» dedi editör, «karmaşık bir kavramdır. Elbette hükümeti korumamız gerek.»

Paine para istediği için özür diledi; yapıtını para için yazmamıştı, tıpkı *Mantık*'ı da para için yazmadığı gibi. Ama bir adamın midesi boş olduğunda birkaç şilin hava kadar gerekli oluyordu.

«Philadelphia ordudan da beter bir durumda,» diye açıkladı Paine. «Ordu aç ve donuyor ama her zaman bir parça ekmek kabuğu bulmak mümkün. Ama cebinde bir şilin olmadan bir kentte fazla yaşıyamazsın.»

Editör başını salladı ve ordunun onu alıp almayacağını sordu. Kentten bıkıp usanmıştı.

«Buradan ayrılmayın,» dedi Paine sıkıntılı bir sesle. «Gerekli olan yazıları basma cesaretini gösterecek öylesine az kişi kaldı ki.»

Birlikte çalışıp harfleri dizdiler ve bastılar. Sonra da, Paine'in yazıları tek tek ortaya çıkmağa başlayınca birbirlerine bakıp gülümsediler.

«Ateş gibi,» dedi editör. «Çok yazı gördüm ama hiç biri bunun kadar kızgın değildi.»

«Umarım öyledir,» dedi Paine. «Tanrı aşkı için, inşallah öyledir!»

Sokakta Roberdeau'yla karşılaştı. El sıkıştıktan sonra Roberdeau nerede kaldığını sordu.

«Hiç bir yerde.»

«Öyleyse benimle gel.» Paniğe kapılmış bu kentte generalin böylesine sakin olması şaşılacak şeydi. «Hadi gel.»

«Yeterince derdin vardır.»

«Hayır, gel.»

Roberdeau yaşlanmış, zayıflamış, gözlerinin çevresinde Paine'in daha önce farketmediği gölgeler belirmişti. Birliği sorduğunda başını salladı. Paine'e bunun bir oyun olduğunu söyledi.

«Tabii, bilmiyordum. Sanırım kimse bilmiyordu. Washington'un işi bitti mi?»

Bu kez gülümsiyen Paine'di.

«Onu tanımıyorsun.»

«Hayır... Tanımıyorum.» Paine'e *Bunalım*'ı okuduğunu söyledi. «Biliyor musun kendimi nasıl hissettim. Çürümüş olduğumu... tümüyle çürüdüğümü...»

Paine başını salladı; yazarken o da aynı şeyi duymuştu.

«Bir broşür haline getirilmeli, ne dersin?»

«Artık kimsenin bu işi yapacak cesareti kalmadı. Bell,e rica ettim ama o Kongre'yle birlikte kentten gitti. Burada kalan yayımcılar ise, çok şeyi göze alıp kalıyorlar.» Paine elini boynuna götürdü. «Biliyor musun, ben bile ipi düşünmeğe başladım. Benim için öyle pek önemli değil. Yitirecek hiç bir şeyim yok, aslında kimse de aldırmaz buna. Ama insanın asılması...»

«Biliyorum,» diye omuzlarını silkti Roberdeau. «Şimdi şunun basılma işini düşünelim.»

«Bir içki içelim.»

Birkaç kadeh onların sinirlerini yatıştırmıştı. Paine, Roberdeau'ya Amboy'dayken onun hakkında neler düşündüğünü anlattı. Roberdeau ise acı acı gülümsiyerek Paine'e banyo yapmasını önerdi. El sıkıştılar. Paine orta yaşı geçmiş yumuşak başlı bir adamın ne denli değişebildiğini, bu ölü kentte nasıl kalıp asılma kaygusundan uzak yaşıyabildiğini düşündü. Bir baskı makinesi bulmağa gittiler, küçük bir tane satın alıp bir arabanın arkasına atarak Roberdeau'nun evine getirdiler. Ölüler gibi yorgundu Paine ve uyumak istiyordu. General kağıt aramağa çıktığında o, Roberdeau ile oğlunun hazırladığı sıcak banyonun içinde kendinden geçmişti bile. Uyandığında nerede olduğunu çıkaramadı; iyi eşyalarla döşenmiş aydınlık bir odada, kuştüyü bir yatakta yatıyordu.

Roberdeau döndüğünde Paine, salonda oturmuş, bir yandan kahvesini içiyor, bir yandan da Roberdeau'nun yeğeni olan yirmi yaşlarında güzel bir kızla konuşuyordu. Ona New York'tan nasıl kaçtıklarını anlatıyor, o da yüzü ve elleri sinirden gerilmiş, yarı kapalı gözlerle olanları canlandırmaya çalışıyordu.

«Ama yeniden başlıyacağız,» dedi Paine. «Daha her şey bitmedi.»

«Bunu anlıyorum,» diye başını salladı kız. «Bana anlattığınıza bakılırsa hiç bitmeyecek. Ama ne kadar sürer... Kaç yıl?»

Paine başını salladı.

«Sizin için önemli değil mi bu?»

«Benim için değil. Anlıyacağınız benim yaşantım bu. Burada bitince başka bir yerde başlıyacak. Ben de oraya gideceğim.»

«Yani özgürlüğün olmadığı yer benim yerim mi diyorsunuz?»

Paine başını salladı.

«Size acıyorum,» dedi kız.

«Neden? Ben yeterince mutluyum.»

«Sahi mi?»

Ağlamak istiyordu; ayağa kalkıp odadan çıktı.

Roberdeau işi becermiş, birkaç top kağıt ve birkaç galon da mürekkep satın alabilmişti. Aynı zamanda eski tip makinesiyle günde yalnız birkaç yüz tane basabilecek maggin adlı ufak tefek, bu işe girebilecek cesarete sahip bir matbaacı da bulmuştu. O gece Paine dizgi işini bitirdi ve üç gün üç gece, hemen hemen hiç uyumadan, üstleri başları mürekkep içinde, kent düşmeden yeterince broşür basabilmek için çılgınlar gibi çalıştılar. Bir hafta içinde binlerce Bunalım piyasaya çıkmış, çuvallarla orduya gönderilmiş, öfkeyle, umutla, görkemle bağıran bu küçük manifesto, İngilizlerin elinde olan New York'a bile gizlice sokulmuştu.

Noel gününün gecesinde Washington olanaksızı gerçekleştirdi. Islak kumlar gibi dağılıp giden ordusuyla önceden planlananları gerçekleştirmenin gücünün dışında olduğunu görerek batıya doğru çekildi, gerektiğinde dağların arkasına gitti ama İngilizlerle karşılaşma riskini hiç göze almadı. Arka arkaya yenildikten sonra yapması gereken şeyin savaşı silahla sürdürmek değil, bir yer savaşına girişmek olduğunun farkına varıyordu; yıllarca sürecek ama ordusu eksiksiz olduğunda hiç yitirilmeyecek bir savaştı bu.

Ne var ki ordusu eksiksiz değildi. Bir zafer kaza-

nılmadığı, insanların düşlerini harekete getirecek bir başarı elde edilmediği takdirde belki de tüm varlığını yitirecekti. Ve Noel gecesi Delaware'i bir kez daha geçerek sarhoş, paralı Alman askerlerinin karargâhına saldırdı.

Binden fazla esir aldı; acele gerek duyulan ilk zaferdi bu ve neredeyse sona ermiş olan şeyler yeni baştan başladı.

Şimdilik kent kurtulmuştu; kaçanlar, hatta Kongre Philadelphia'ya döndü. Bir kahvede oniki kongre üyesiyle birlikte oturan Paine bazı şeylerin kolay unutulmadığını söyledi. Sarhoş olmağa başlamıştı. Roberdeau'dan özür diledi.

«Evet, sarhoştum. Ama başka türlü insan onlarla nasıl karşılaşabilir?» Masa üstüsü üstünde seferler plânlıyorlardı ve Washington'un bir ay içinde savaşı nasıl kazanabileceğini enine boyuna hesaplamışlardı.

«Hepinizin canı cehenneme,» dedi Paine.

Ne demek istediğini sorduklarında, Paine bazılarının kaçtığını, bazılarınınsa kaldığını anımsattı.

«Ama Kongre olmadan devrim yaşıyamaz,» diye kaçamak bir karşılık verdiler.

«Kongre olmadanmış, hah!» diye kükredi Paine. «Tanrı korusun. Ama lütfen söyleyin Baylar, kongre ne yaptı? Evleri ve sokaklardaki barikatları koruyacak bin kadar adamla böylesine bir kent sonsuza dek dayanabilirdi... Sonsuza dek diyorum. Tüm Britanya İmparatorluğu gelse geçemezdi. Ama Kongre gitti ve kent başsız kaldı. Tekrar ediyorum, siz değil. Washington, birkaç yüz zavallı sefille bu kenti kurtardı. Sizler değil!»

Sarhoştu ama söyleddiklerini kolay unutmadılar. Aralarında Paine'den vaz geçmenin daha iyi olacağına, zaten Paine'in değerli bir adam olmaktan çok bir bela olduğuna karar verdiler. Giydiği, bir dilenciye bile yakışmayacak giysilerden, eski, karmaşık peruğundan, sokaklarda elinde tüfekle dolaştığından söz ettiler.

Ordular soğuk kışın uyuşukluğuna bürünmüşlerdi. Paine yazı yazabileceği küçük bir oda buldu kendine.

Bir başka bunalım atlatılmış, kalemin üstüne sanki şeytan oturmuştu; artık sözcükleri uzun uzun araması gerekmiyordu. Sözcükler kağıdın üstüne kolaylıkla dökülüyor, her sözcük onun için acı bir anı oluyordu. «...İnsanlar hiç böylesine kısa bir dönemde yaşlanmamışlardı...» diye yazdı. «Bir çağın işini birkaç aylık bir süre içine sıkıştırdık...» Arkasına yaslanır ve bu ayları düşünürdü. Kolaylıkla yazabilmesine karşın aradığı, peşinden koştuğu sözcükler değildi bunlar. Devrim için bir mantık, bir plan, bir süreç arıyordu o; tümü istiyordu, bu ise bir parçaydı. Karanlıkların içinde yeniden düzenlenmiş bir dünyanın yarı oluşmuş bir düşü belirse, kendi iktidarsızlığı ve yararsızlığı onu çılgına çeviriyordu. O zaman içki içmeye başlıyor, ancak bu şekilde avuntu bulabiliyordu.

O kış Philadelphia'da Tom Paine aleyhine vaaz vermiyen çok az rahip vardı. «Şu günahkara bakın,» diye haykırıyordu biri, «Bozuk bir ağız ve sarhoş bir beyinle hangi amaca hizmet edilebilir? Sokaklarda sinsice dolaşarak, insanlık için değerli ne varsa hepsine iftira atıp leke süren bu alaycı hayalet, bu mu özgürlük?»

Yanında kalan birkaç kişiye şöyle diyordu Paine: «Hayır, savaş değil bu, devrim de değil. Bizden nefret edenler kıçlarının üstüne oturup, günde üç öğün yemeklerini yiyor, kuş tüyü yataklarında uyuyorlar. Dışarda karlar içinde yatan bir ordu kimin umurunda?»

Gerekli olan kağıdı verdiği takdirde Bell ikinci *Bunalım*'ı basmaya söz verdi. Cebinde tek bir penny'si bile olmayan Paine, Bell'e hayretle baktı.

«Dostum, şunlara iyice bir bak,» dedi Bell kollarını uzatarak. «Avuçlarım bomboş. Üstelik bir insanın başaşağı gelip bir el ilanını basarak tek bir penny bile kazanacağı yok.»

«Peki *Mantık*'da bir el ilanı mıydı? Senden hesap sormadım ama o kitabı basmakla zengin mi oldun yoksa iflas mı ettin? Kaç yüzbin sattın?»

«Masal anlatıyorsun sen.»

«Öyle mi?»
«Kötü günler bunlar.»
«Ne denli kötü olduklarını biliyor musun?» diye gülümsedi Paine. «Kitaplarım yüzünden durumunu epey düzelttin. Ama işin ne olacağı hiç belli olmaz.»
«Tehdit mi ediyorsun?»
«Hayır, hayır, söylediklerimi unut. Yalnız iyi bir matbaa istiyorum. Şeytanın bile olsa önemli değil. Eğer kağıdı bulursam basar mısın?»
«O kadarını yapabilirim.»
El sıkıştılar ve Paine kağıt aramaya gitti. Jefferson gibi Roberdeau'da kentten ayrılmıştı; Franklin Fransa'daydı, damadı ise Paine'den nefret edenlerden biriydi. Aitken'de ise on nüsha basacak kadar kağıt yoktu. Paine, iki gündür ağzına tek bir lokma bile koymadan, bitkin bir durumda birkaç bin kağıt bulabilmek için kenti arşınlıyordu. Ellerinde önemli sayıda kağıt stoku bulunduran iki tüccara, John Camden ile Lenard Frees'e *Bunalım*'ın yazarından uzak durmaları öğütlenmişti. Onları görmek olanaksızdı. Paine bağırdı, gözdağı verdi, yalvardı ama sıska bir tezgahtar sürekli olarak:
«Özür dilerim efendim, ellerinde satılık kağıt yok,» diyordu.
İsterse 33x44 cm.lik kağıtlardan alabilirdi ama dükkan sahibi sırf peşin para ile satış yapıyordu. İngilizler de peşin para ödüyorlardı. Paine umutsuzca üsteledi:
«Görünüşüme bakmayın diyorum size! İnsanlar *Mantık*'ı unuttular. Biliyorum pis, sarhoş bir dilenciyim ama sorun herkese, kimseye ödemediğim borcum kalmış mı? Sorun onlara bunu! Sorun bakalım Tom Paine' in Philadelphia'da kime bir penny borcu varmış? Sorun onlara!»
Yeniden Aitken'i aradı.
«Git de Yahudiyi, Simon Gonzoles'i gör,» dedi Aitken ona.
İriyarı, esmer bir adam Olan Gonzoles'in beline dek inen kıvırcık bir sakalı vardı. Sırtında kadife giysi, başında takkesi ile alkol kokan bir beyefendiye hayretle bakıyordu. Çengel burnuyla havayı koklarken Paine

adını duyunca başını salladı ve içeri girebileceğini söyledi. Büyük, aydınlık odada bir şeftali gibi yusyuvarlak ve yumuşacık bir kız vardı. Paine'e yarı korkulu, yarı şaşkın gözlerle bakıyordu.

«Kağıt durumu hakkında pek bir bilgim yok,» dedi Gonzoles. «Bir zamanlar kürklerle uğraşmıştım. O devriminiz ve öfkenizle kürk ticaretine neler yaptınız...»

Paine hiç bir şey söylemeden başını salladı ve yorgun gözlerle yalvardı.

«Kitap işine gelince,» dedi Gonzoles. «Biz yahudiler bu konuda hemen hemen hiç bir şey bilmeyiz. Eğer size yardım etmek isteseydim nereye baş vurmam gerekirdi?»

«Ben kendim, satın alabilirim... İngiliz altınıyla,» dedi Paine. «İkiyüz guinea'ya yüzbin tane 33x44'lük kağıt alabilirim. Gazete ya da kitaplarda kullanılmayan iyi cins bir yazı kağıdıdır bu. İnanın, yazdıklarım söylenmesi gereken şeyler. Satın alabileceklerimin hepsi bu.»

«Ne yazdığınızı biliyorum,» dedi Yahudi.

Yüzünde bir hoşnutluk olduğu söylenemezdi. Demir çerçeveli sağlam kutusuna gidip, parayı sayarken Paine gözlerini ondan hiç ayırmadı.

«Bir dilenciye benziyorum,» dedi Paine. «Bir sarhoş gibi kokuyorum... Ama borçlarımı öderim.»

«Bu borç değil.»

«Yemin ederim ki...»

«Yemin etmeyin!»

Paine kaskatı, biraz titreyerek olduğu yerde durdu, sonra parayı aldı ve koşmamak için kendini zorlayıp, paraları elinde sıkı sıkı tutarak dışarı çıktı. Yolda kağıtları Bell'in bürosuna dek taşıyabilmek için bir araba tuttu.

O gece ve ertesi gün, elleri mürekkepten sırılsıklam, çevresini saran keskin koku içinde Bell ile birlikte durup dinlenmeden çalıştı.

Roberdeau geri döndüğünde bir sokağın köşesinde karşılaştılar. Sanki bir hayalet görmüş gibi Paine'e baktıktan sonra kolunu tuttu ve haykırdı:

«Paine!»

Sarhoş olmadığını görüyordu Roberdeau.

«Hadi bize gel,» dedi.

«Olur...»

Koluna girip Paine'i eve götürdü. Ama ayakta zar zor duran bu adama yardım edebilmek için oldukça yavaş yürümek zorunda kaldı. İçeri girdiklerinde Roberdeau'nun yeğeni oradaydı. Paine şapkasını çıkartıp güçlükle öne doğru eğildi.

«Irene, Bay Paine bu akşam bizimle yemek yiyecek,» dedi Roberdeau ona.

Paine başını salladı, gülümsedi ama hiç bir şey söylemedi. Yemekte de konuşmadılar; kendini tutmaya çalışarak yavaş yavaş yiyor ama ara sıra özür dilercesine gülümsiyerek birbiri ardından lokmaları ağzına tıkıştırıyordu.

«En son ne zaman yemek yedin Tom?» diye sordu Roberdeau açıkça.

«Sanırım iki gün önce, belki de üç.»

Kız yüzünü öteye çevirdi; Roberdeau başını önünden kaldırmadan azarlarcasına konuştu:

«Dünyayı değiştirebilirsin ama ruhunla bedenini bir arada tutman gerek. Aman Tanrım, sen çıldırdın mı Paine?»

Paine yanıt vermeden omuzlarını silkti.

«Şimdi ne yapacaksın?»

«Bilmiyorum. Bir bunalımı dile getiriyorum... Buna gerek var.»

«Demek bir bunalımı dile getiriyorsun... Paine, savaş zamanında bile yaşamın sürüp gittiğini, Philadelphia sokaklarında dilencilik yapıp, sarhoş gezerek kimseye, ne kendine, ne Washington'a, ne de davaya yardım ettiğini anlamıyor musun?»

«Kes sesini!»

«Hayır konuşacağım. Çünkü sen, pis bir sarhoştan çok daha değerlisin. Amboy'dayken ben seni dinlemiştim, şimdi de sen beni dinle.»

«Gidiyorum,» dedi Paine ayağa kalkarak.
«Şeytanın ta kendisisin sen. İrene dışarı çık.»

Kız kapıda durup sevgiyle, sıcacık bir iyimserlikle Paine'e bir an baktıktan sonra dışarı çıktı. Onun bakışları ile Roberdeau'nun güçlü elinin etkisi Paine'i yeniden sandalyesine oturttu. Roberdeau tam karşısındaki sandalyeye geçti; biraz enfiye çekip, kutuyu Paine'e uzattı, sonra iki bardak brandi doldurdu. İçkilerini içerek beş dakika hiç bir şey konuşmadan oturdular.

«Diyelim ki bu ayaklanmayı gerçekleştirdin,» dedi Roberdeau sözcükleri dikkatle seçerek: «Diyelim ki *Mantık* olmasaydı Amerika Birleşik Devletleri diye bir şey olmayacaktı. Diyelim ki ilk Bunalım olmadan bu yılın Ocak ayını atlatamazdık. Nedir peki: bu bir başlangıç mıdır yoksa bir son mu? Kaç kez sen söyledin neye başladığımızı henüz bilmediğimizi. Bu hızla gidersen altı ayda ölürsün.»

«Sandığından daha dayanıklıyımdır.»

«Öyle mi? Hiç sanmam. Seni sevenler var Paine ama kaç kişi tiksiniyor senden?»

«Sanırım yeterince.»

«Peki. Mücadele etmen gerekir ama hiç de savaşacak bir durumda değilsin. Yaşaman gerek ama kendini hiç önemsemiyorsun. Şimdi beni dinle: Gizli Muhabere Komitesi sürekli bir Dış İşleri Bürosu olarak yeniden düzenlenecek. Sekreterlik görevi henüz boş. Bu görevi sana vermesini Adams'a söyliyeceğim.»

«Kongre kanalıyla mı?» diye gülümsedi Paine.

«Kongre kanalıyla.»

«Canları cehenneme,» diye mırıldandı Paine. «Ben sırnaşık, pis bir politikacı değil, bir devrimciyim.»

Ama Roberdeau sakin bir tavırla, «Burada İrene'le birlikte otur, ben gidip Adams'la görüşeceğim,» dedi.

Uzun bir süre dönmedi. Paine rahat bir koltuğa gömülmüş, kızın klavsen çalmasını dinliyordu. Bir ara kestirmiş olmalıydı, çünkü gözlerini açtığında kızın çalmayı bırakıp kendisine baktığını gördü.

«Yorgun musunuz?»

«Hayır, yorgun değilim,» diye karşılık verdi ve çaldığı parçanın ne olduğunu sordu.

«Bir füg.»

«Lütfen biraz daha çalın,» dedi Paine.

O küçük çalgıdan harp sesleri çıkıyordu. Paine kızın sırtını, başının hareketlerini, parmaklarını oynatan güçlü adeleleri izledi.

Güzel olmaktan çok, kuvvetli ve çekici bir kızdı. Kumral saçları ailenin bir yerinde bir Normandiya karışımı olduğunu belirtiyordu ama her hareketi ve tavrıyla bir Fransızdı o. Çalarken arasıra başını çevirip Paine'e bakıyor, Paine'in gözlerindeki bir şey onu ürkütüyordu. Her nedense Paine kızın kalkıp gideceğini düşündü. Kalmasını rica etti.

«Olur, tabii.» Sonra geldi yanına oturdu. «Bana kendinizden söz edin.»

Paine yarı kapalı gözlerle, yumuşak sesiyle ona anlatmaya başladı. Kısa bir süre sonra Roberdeau dönerdi. Üstelik işi başarmış da olabilirdi. Politika bir kariyerdi. Paine kendini çok yorgun hissetti.

«Siz benim tanıdığım en garip insansınız,» dedi kız. «Sanırım...»

«Eee?»

Kız eğilip onu öptü.

«Tabii hiç bir yararı yok bunun,» dedi Paine'in gülümsediğini görünce. «Çok kötü bir insansınız, öyle değil mi?»

Paine yanıt vermedi. Yan yana oturup Roberdeau'nun dönmesini beklediler.

İskoçyalı bir rahip olan ve bir zamanlar o zarif Prens Charles'i destekliyen Witherspoon'un başını çektiği küçük bir grubun ateşli karşı koymalarına karşın işi alması Paine'i hayretler içinde bıraktı. Witherspoon, yalnızca korkusuz bir yazar olduğu için değil, hem bir Quaker, hem de bir İngiliz olduğu için Paine'den nefret ediyordu. Klik, Paine'i, çocukları katletmekten, bir İngiliz casusu olmaktan tutun da boynuzsuz bir şeytan olmaya dek her şeyle suçluyordu. Ama Adams ve Jefferson ondan yanaydılar ve zaman iki partinin bir anlaşma yapması için çok uygun bir dönemdi. Tom Paine,

ayda yetmiş dolar aylıkla yeni Dış İşleri Bölümü komitesinin sekreteri oldu.

Yeni bir duygu, yeni bir sorumluluktu bu. Ayda yetmiş dolar bir servet değildi; üstelik yeni çıkartılan Amerikan parasına göre çok kısa bir zamanda hemen hemen hiç değeri kalmayacaktı. Ama yine de bu kadarı bile Paine'in basit ihtiyaçları; borçlarını ödiyebilmesi, iyi olmasa bile temiz birkaç yeni giysi, yazı yazmak için kalem, kağıt alabilmesi ve açlıkta ölmemesi için yeter de artardı bile.

Elbette sorumluluğu çoktu. Devrimci Paine hiç bir şey değildi. Onüç kolonide okumasını bilen herkes tarafından tekrar tekrar okunan, okumasını bilmeyenler tarafından dinlenen, İngiliz başbakanına, halkın kitap okumağa başladığı güne küfrettiren bir kitabın sahibi olarak yazar Paine, ikinci sınıf bir yazardı. En kötü durumunda ordunun dağılmasını önlemek için Amerika' daki her vatandaş gibi elinden geleni ardına koymayan broşür yazarı Paine ise sadece halkı ayaklandıran biriydi, daha ötesi değil; Ama Dış İşleri Komitesinin sekreteri Tom Paine geleceğin tanrılarının oluşturduğu bir çevrenin içine giren, insanlara iyilik yapabilecek, doğru zamanda doğru sözü söyleyecek, önemli bir adamdı. Daha doğrusu başkaları böyle düşündüler ve Paine'e eskisinden çok daha fazla saygı göstermeğe başladılar.

Ve Paine, fildişi kulenin en duyarlı olanları bile koruduğu bir dünyada yaşamağa başladı. Çok geçmeden, koloni politikasının o garip iç dünyasının başladığı yerde gerçeklerin bittiğinin farkına vardı. Washington adlı sessiz ve inatçı bir adamın komutasında bitkin, umutsuz bir ordu tarafından sürdürülen savaş, Birleşik Onüç Koloninin Kıta Kongresi için öylesine önemsizdi ki ancak bir önerge karşısında bu konu akıllarına geliyordu.

Diğer tarafta, gelmiş geçmiş en iktidarsız yönetim organıydılar; anlaşma yapmaya hakları olduğu halde bunların gerçekleştirilmesini izleyemiyorlardı; para basma yetkileri vardı ama altın ya da gümüş alma güçleri yoktu ve savaşı sürdürme kararlarına karşın,

tek bir askeri harekete geçirecek durumda değildiler. En berbat anda, Washington'un yenik birlikleri Delaware'in güney kıyısına geçtikleri gün, gönüllü olarak yetkilerinden el çektiler ve panik içinde Philadelphia'dan Baltimore'a kaçıp Washington'a bir diktatörün tüm gücünü verdiler.

Savaş bilgileri, heyecanla okudukları askeri broşürlerle sınırlıydı; her birinin kendine özgü bir askeri kuramı vardı ve bunun için mücadele ediyordu. Üstünde anlaşabildikleri tek nokta, savaşı Amerikalıların bildikleri, o tek biçimde, Concord ile Lexington arasında bir İngiliz ordusunu paramparça eden taktiklerle, sürdürmenin komik olacağıydı.

İki partiye bölünmüşlerdi: konfederasyon yanlısı olanlar ve olmıyanlar, kuzeyliler ve güneyliler, İngiltere'den kopmayı destekleyenler ve desteklemiyenler, Washington'cular ve Washington'a karşı olanlar. Devrimin, sırf İngiliz kanından gelen Amerikalılara ve Kuzey Amerika kıyılarında yaşıyanlara özgü olduğunu diğer bütün Amerikalıların ve bölgelerin bu işin dışında kalmasını düşünen ayırma politikası taraftarları; Amerika kıtasında yaşıyan Hollandalıları, İrlandalıları. İskoçyalıları, İsveçlileri, Yahudileri, Polonyalıları, Fransızları, Almanları ve Avrupa kıtasında var olan tüm liberal ve anti-İngiliz duygulara sahip herkesi bir araya toplamaya çalışan enternasyonalistler de vardı. Amerikan Devriminin çocukları değil, savaşçı olmayan atalar, nöbet listesini eşsiz bir duruma getirmeğe çalışıyordu.

Üstelik bir de çıkarları için meclis üyeleriyle görüşme adeti edinmişlerdi.

Her şey için yapıyorlardı bunu: kendi kasabalarını, köylerini, kentlerini askeri birliklerin korumasını sağlamak; Güneyliler, askerlerine tütün bulmak; doğulular, mantıklı bir rom dağıtımı olmadığı sürece kimsenin savaşmıyacağını herkese inandırmak; yün imalatçıları, battaniyelerini eskisinin dört katı bir fiyatla satmak; iç bölgelerden gelenler, tahıllarını pazarlamak; New Englandlılar, askerleri süt ürünleri, New Yorklular ise biftek için savaştırmak amacındaydılar...

Ve hiç bir konuda, ne konfederasyonun biçiminde, ne savaş sonrası amaçlarda, ne de anayasada anlaşıyorlardı. İçlerinde dürüst, namuslu olanlar mücadele ediyor ama kalpleri kırılıyordu. Savaş, hatalar ve yanılgılarla sürüp gidiyordu.

İşte Paine, herkesin kuşkuyla baktığı devrimci, bunların içine girdi. Görevini yaptı, başka bir *Bunalım* yazdı; küçücük odasında oturuyor, bir memur olarak kalemini oynatıyor, bazen, gözlerini kapadığında üstünde çıngıraklı yılan olan bayraklarla paçavralar içinde insanlar görüyordu.

Irene Roberdeau'yla karşılaştığında sordu:

«Buraya bak, hoşlanıyor musun bu işten?»

«Sanırım eskisinden çok daha iyi görünüyorsun.»

«Sahi mi? Ama sana şu kadarını söyliyeyim, içimde bir şeyler ölüyor.»

O zaman kız onun yıkımları seziş yeteneği olduğunu farketti.

«Bu işe daha fazla dayanamıyacağım,» diye kararını bildirdi Paine.

«Ama çok beğenildiğini duydum.»

«Hah! Benden kurtulmak için bir fırsat kolluyorlar. Ne kadar çabuk bulurlarsa bu fırsatı o kadar iyi olur. Bu halkın savaşı. Belki bir gün halk uyanıp bunun farkına varır.»

«Bir an olsun unutamıyor musun şu savaşı?»

«Çok kötü bir insan olduğumu söylemiştin,» diye gülümsedi Paine.

«Ama kurtarılamıyacak kadar değil,» diye cevap verdi kız.

Arabalar Philadelphia'ya elli kadar yaralıyla dolu geldi. Paine diğerleriyle birlikte çalışarak, kaldırıldıkları Quaker toplantı binasında onları rahat ettirmeğe, karınlarını doyurmağa uğraştı. Bazılarını tanıyordu: onlar için Mantık'tı Paine. Eşyaları arasında *Bunalım* notlarını buldu, On, onbeş kez okunmuş olan bir sayfa sonunda bir yarayı sarmakta ya da bir tüfeği temizlemekte kullanılmıştı.

«Yiğit bir yürek,» diyordu.

Bütün bir gece can çekişen bir delikanlının ba-

şında bekledi. Sabahleyin onu kendisi yıkayıp gömdü. Kadınların can çekişen ya da yaralanmış adamların yanına yaklaşmadıkları bir zamandı. Erkek hastabakıcılar tütün kokan, pis, yaşlı şeytanlardı. Paine kısa bir süre sonra Irene Roberdeau'ya:

«Ben gidiyorum, gitmem gerek,» dedi.

«Nereye?»

«Orduya. Bu işe yaramıyorum.»

Kız ona yalvardı, kararını değiştirmek için ayaklarına kapanabileceğini söyledi.

«Ben sana göre değilim,» dedi Paine. Yarattığım bu dertten başka hiç bir yerde yararlı olamam.»

Ama yine de Philadelphia'da takılıp kaldı.

Yeniden bahar gelmiş, ordular çayırlarda ilerlemeğe başlamıştı. Ürünlerini kaldırdıktan sonra çiftçiler ellerine tüfeklerini aldılar, paslarını temizlediler ve Washington'un karargahının olduğu bölgeye doğru yola koyuldular. Geçen yaz unutulmuştu: dükkan sahipleri tezgahlarını terketmiş, makinistler aletlerini bırakmışlardı. Bir tarla kuşu ve bir sefer, sonra savaş sona ererdi. Kışın insanların aklından çıkan masmavi gökleriyle aniden bastıran bahar yapar bunu. Bir deri bir kemik kalmış birkaç bin asker, ekim ile hasat zamanı arasında kuş avlarcasına savaşa katılan bu yaz askerleri ile dalga geçtiler. «Noel günü nerelerdeydiniz?» diye onlara sataşıyor, aç kurtlar gibi limana gelip Delaware'i geçtikleri zamanı anımsatıyorlardı. Bu savaşın biteceği yıldı; takvimlerle, yıldızlarla, çingene falcılarla kanıtlıyabilirlerdi bunu. Tayın boldu, Mississippi ananın o geniş bağrı vasıtasıyla New Orleans'dan gelen fıçılar dolusu barutla bir milyon top güllesi ve üç bin pırıl pırıl süngü yapılmıştı. İspanya ile henüz anlaşmaya varılmamıştı ama basit çiftçiler birden kurnaz politikacı olup çıkmışlar, göz kırparak ve başlarını sallıyarak Toledo çeliğine el koymuşlardı; insan böyle şeyleri bilirdi.

Kuzey'de, Burgoyne'e karşı bir sefer yapmak Washinkton'un kafasındaydı ama iç bölgeler korunmak için

avaz avaz bağırıyorlardı. Howe, İngilizler'in ve Hesse' lilerini büyük gemilerine doldurmuş ve onlarla birlikte yelken açmıştı. Nereye gittiklerini ancak Tanrı bilirdi. Delaware'e doğru yola koyulmuşlar, sonra Chesapeake Koyu'na ilerlediklerine dair söylentiler gelmişti. Asker akışı ile hatırı sayılır bir saygıya yükselen Amerikan ordusu güneye doğru ilerlemeye başladı.

Paine onların Philadelphia'dan kasıla kasıla geçişlerini izledi. Sıcak bir yaz günüydü; bellerine dek soyunmuşlar, tüfeklerini sırtlarına asmışlar, birçoğu yalınayak, düzenli, eğitimli ve hazır görünüyorlardı.

Paine'i ne bir gören oldu ne de aldıran; şapkalarının altına ve kulaklarının ardına sıkıştırdıkları yeşil dallarla coşkuyla yürüyen bronz renkli askerlere el sallıyan, bağıran kalabalığın içinde duruyordu. Kahverengimsi sarı mavi üniformasının içinde geçen Washington, kış ortalarından çok daha genç ve sağlıklı görünüyordu; yanında Paine'in adını duymuş olduğu ama daha önce hiç görmediği satenler ve altın sırmalar içinde genç Lafayette vardı. Hamilton da oradaydı, şişko Harry Knox ise hantal silahların yanında. Paine, Nathanael Greene'e el salladı ama kalabalık içindeki bir insanın görülmesi olanaksızdı.

Paine, Roberdeau'nun evine döndüğünde Irene yoktu. Töreni izlemeye gittiğini belirten bir not bırakmıştı.

Sonra Brandywine Greek'de yenildiler, parça parça edildiler, izlendiler; ölmeğe hazır olan ama ölmesini bilmeyen insanların eski öyküsüydü bu; o eski yanılgılar, hatalar, her biri bir öncekinden daha kötü olan hareketlerin öyküsü.

Ölümsü, bembeyaz bir yüzle dinledi Paine haberleri, ayaklarını sürüye sürüye Komite'nin bürosuna doğru yürüdü.

«Tabii, Kongre yine kenti terketmeli,» diyordu herkes.

Kimse gerçekte ne olduğunu bilmiyordu; yeni kesilmiş tavuklar gibi çırpınıyorlardı; korkmuşlardı.

Panik mikrobu tüm kente yayılmaktaydı; Tory'ler asilerin kentten ayrılmadan önce intikam almalarından, asiler ise Tory'lerin kentten çıkmalarına izin ver-

memelerinden korkuyorlardı. Hiç bir parti diğerinin gücünden emin değildi. Ama İngilizler kenti işgal edeceklerdi; hiç olmazsa bu kesindi.

Paine, Irene'i bulduğunda, kız daha önce söylemeye cesaret edemediği şeyi ağzından çıkardı.

«Benimle gel... Bırak bütün bunları. Yeterince bir şeyler yapmadın, yeterince acı çekmedin mi? Her şey bitti artık. Direnseler bile ne kadar sürer? On yıl mı? Yirmi mi? Paine, daha önce kimseyi sevmemiştim... Eğer şimdi sen beni bırakırsan...»

«Ya seninle kalırsam? Ne biçim bir mutluluğa sahip olabilirsin benimle? Şu sırtımdaki eski gömlekle, yazı yazdığım kalemimden başka hiç bir şeyim yok Irene. Ben devrimin bir askeri, ikinci sınıf bir yazar, bir bildiri yazarıyım.»

«Bunu senden bir daha istemiyeceğim Tom.»

Paine başını salladı ve hiç bir şey söylemeden, onu öpmeden uzaklaştı. Ertesi gün amcasıyla birlikte Irene' in kenti terkettiğini öğrendi. Yalnız gitmemişlerdi. Tory' ler bir güç gösterisi yapmış, kavgalar, silah sesleri, zaman zaman bir kadın çığlığı duyulmuştu. Kent ölüyordu. Tıpkı geçen sefer, kent tehdit edildiğinde olduğu gibi Paine, birkaç subayla birlikte insanlara yalvarıp yakarmağa başlamıştı. Kongre gitmişti ama arkadaşı olan bir iki kişi kalmıştı; bunlarla birlikte Carpenter's Hall'da bir toplantı yaptılar. İkiyüzden az insan gelmişti. Paine onlara seslenirken, sessiz bir kayıtsızlıkla dinlediler.

«Bir kent,» diye bağırdı, «Dünyanın en iyi kalesi, kent askerinin ormanıdır! Her sokak bir kaleye her ev bir ölüm tuzağına dönüştürülebilir. Ordu bir savaş yitirdi, ama bu bir halk savaşıdır ve İngiliz ordusu Philadelphia'nın sert yüreğinde başını taşa vurabilir...»

Kentte sert bir yürek yoktu. Paine odasında oturup Bunalım'ı yazmayı sürdürdü. Aşağıda sokaklar ıssızdı. Bir bir gitti kentliler. Gece, kulağının yanından bir kurşun geçti. Tory'ler üstünde, «Bütün hainlere ölüm!» yazısı bulunan dövizlerlerle kentte dolaşıyorlardı.

Paine artık tüfeğini yanında taşıyordu; tek günahı, yüreğinin Carpenter's Hall'dakilerle birlikteliği olan

zararsız bir ihtiyarı katranlayıp tüylediklerini gördü. Paine ile birkaç kişi onu bağlı olduğu kazıktan indirdikten az sonra öldü. Bir düzine insan, kalma yürekliliğini göstermişti: ellerinde silahları, asık yüzlü, umutsuz insanlar. İhtiyarı gömdüler.

«Hesap vakti geldiğinde Tanrı onlara acısın,» dedi Paine yavaşça.

Evler yanıyordu; gönüllü itfaiye ordusu tümüyle dağılmıştı. Mavi göğü simsiyah dumanlarıyla örterek yandı evler.

Yeni durumun insanları nasıl değiştirdiğini düşündü Paine. Çünkü kentte kalan birkaç asi arasında yaşlı, suratsız Aitken de vardı. Paine ona yeni *Bunalım*'ından söz ettiğinde başını salladı.

«Olur, basarım,» dedi.

«Ya İngilizler gelince?»

Aitken başını salladı; aldırmıyordu. Paine, kenti terketmek üzere hazırlık yapması ve baskı makinelerini kurtarması için ona yalvardı ama o inatla başını salladı.

«İnsan ancak elinden geleni yapabilir,» dedi. «Gidecek hiç bir yerim yok.»

Ve kaldı. Paine kentten ayrılırken uğradığında İskoçyalı ona yeni basılmış beşyüz bildiri verdi.

«Hadi git,» dedi Paine'e. «Çok geç olmadan git.»

Paine yaşlı, çökük sırtlı bir at buldu, birkaç dolara bir eğer satın aldı ve Hesse'liler kentin bir ucundan girerken, diğer ucundan kenti terketti. Baltimore yolunda atından inip İngiliz davullarının sesini dinleyerek bir süre oturdu.

«Şimdi ben neyim?» diye sordu kendi kendine. «Matbaası olmayan bir propagandacı mı? Herkes kaçtıktan sonra ölüm sahnesinde oyalanan bir ayaklandırıcı mı? Yoksa ölüleri inceliyen bir devrimci mi?»

Yaşlı atıyla ağır ağır ilerledi ve sık sık başını çevirip omuzunun üstünden, bir zamanlar Amerika diye bir şeyi barındıran kente baktı. Atını bir ağaca bağladıktan sonra, bir korulukta biraz kestirmek için uzan-

dı, tüfeğini yanına aldı ama düşleri hiç de güzel değildi. Ertesi gün bir çifliğe geldi.

«Heeey!» diye bağırdı.

Kepenkler kapalıydı; Tahtaların arasından uzanan bir tüfek namlusu ona gitmesini söyledi.

«Ordu nerede?» diye sordu.

«Tanrı ordunun belâsını versin!» diye cevap verdi namlu.

Bir yenilgiyle karşılaştıklarında hep böyle olmuyor muydu? Köylerin yüzü kararıyor, asılıyor, evlerin kepenkleri indiriliyor, tüm ülke simsiyah, korku dolu bir görünüme bürünüyordu. New York'ta, Jersey'de ve şimdi de Pennsylvania'da hep böyle olmuştu. Ülkenin o ağırbaşlı, şişko köylüleri bu işe bu denli karşıyken devrimi kimin yaptığını, kimin savaştığını düşündü Paine. İlerlemeğe devam etti; ne zaman bir çiftliğe gelse bir kurşun ceketini sıyırıp geçiyordu. Bir mısır tarlasında, atını yanına bağlayıp uzandı ve kan kırmızısı güneşin batışını seyretti. Bir seferinde yolun ötesinde, zayıf, yalınayak, paçavralar içinde üç asker gördü ama atını onlara doğru kırbaçladığında ormana kaçtılar. Aç bilaç bir durumda bir sütçü kızla karşılaşıp tam bir bardak süt isteyecekken kız bir anbara sığındı. Korkak bir ülke. Geniş daireler çizerek, Paine ağır ağır ilerledi. Gün doğuşundan batışına dek hiç durmadan yol alan yalnız bir İngiliz, devrim denilen bir amacın takipçisi, hain bir Quaker; aç karınla, yapayalnız yatıyor, Irene Roberdeau'nun gözlerini, sesini, boynunu, iri göğüslerini hatırlıyor, kendine, yazgısına, Tom Paine olan her şeye küfrediyordu.

Ve bir akşam üstü kızgın, yarı çıplak, karmaşık saçlarının üstünde kanlı bir sargı olan bir nöbetçi durdurdu onu.

«Kim o? Söyle yoksa o pis beynini dağıtırım?» diye bağırdı nöbetçi.

«Tom Paine!»

«Canın cehenneme.»

«Öyleyse bana bak. Neresi burası?»

«General Greene'in ordugahı.» Şimdi görelim şu yüzünü...»

Greene'le birlikte akşam yemeği yediler. Yamalı çadırın pencereleri yukarı kaldırılmıştı. Sonbahar ağaçlarının ince dalları yapraklarını kamp ateşinin kavuniçi ışığının üstüne döküyordu.

«Ruhumu geri verdin bana diyorum Paine. Yorgun ve bitiktim. Anlıyor musun?»

Paine başını salladı; nasıl oluyor da Greene kendisine bir kurtarıcı gözüyle bakıyor, elini tutuyor ve ona Brandywine'da olanları anlatmağa çalışıyordu? Görünüşte, birbirlerine daha yakındılar artık. Greene'in yakışıklı yüzü çökmüş, kırışmış, bu kadar genç insan için inanılmayacak kadar yaşlanmış, sarı mavi üniforması solmuş, yırtılmış, çizmelerinden ayak parmakları dışarı fırlamıştı.

«Demek Philadelphia'yı kaybettik,» dedi Greene, Paine'in ona anlattıklarını dinledikten sonra. «Tek bir kurşun atılmadı, tek bir el havaya kalkmadı ama her şeyi onlara teslim ettik. Bir kale olabilirdi o kent. Bunun bir halk savaşı olduğunu söyleyen sen miydin?»

«Ben söyledim.»

«Yorgun musun Paine?»

«Evet, yorgunum. Savaşın hiç bir iyi, namuslu, soylu yönü yok. Silahımı elime alıp kardeşimi öldüreceğimi söylüyorsun. Çünkü amaç, aracı haklı çıkartıyor, çünkü özgürlüğüm ruhumun özünü oluşturuyor. Onsuz nasıl yaşıyabilirim? İnsanları özgür yapın ki ülke Tanrının kutsal ışığıyla pırıl pırıl parlasın! Sonra kaçıp giderler, kendi evlerini terkederler, kepenklerini örterler ve Tanrı korusun, bir yudum su istemeye kalkarsan beynini dağıtır, sana eşkiya derler! Eğer Jager'lar gibi olsaydık her şey değişik olurdu. Ama bizler küçük, yorgun ve umutsuz insanlarız, general.»

«Evet...»

«Şimdi ne olacak?»

«Tanrı bilir. Yenildik, durmadan yenildik.»

«Ya o?»

«Washington mu?» Greene başını salladı. «Saldıracağız. Şaşkın bir durumda. Eh, hepimiz öyleyiz ya. Bir sayım yaptık, hâlâ onbirbin askerimiz var... Çok garip değil mi? Onlarsa yedibinden daha az askerle Cerman-

town'dalar. Bu yüzden saldıracağız. Ama korkuyoruz. Az sonra dışarı çık ve onlarla konuş Paine. Ne kadar korktuğumuzu göreceksin. Aramızda tartıştık; kimse bu konuda ne yapacağını bilmiyordu. Ama Wayne... Onu tanıyor musun?»

«Tanıyorum.»

«Bir köşede oturmuş, kitap okuyormuş gibi yapıyordu. Konuşmaya hiç katılmadı. Bazen, sanki bir fare kadar cesaretim kalmamış gibi bakıyordu bana. Sonunda Washington ona ne yapacağını, ne söyleyeceğini sordu. O da, 'Söyliyecek hiç bir şeyim yok efendim,' diye yanıtladı. 'Ben olsaydım savaşırdım efendim, beni duyuyor musunuz savaşırdım, kaçmazdım!'» Greene sustu.

Paine onun omuzunu dürttü:

«Ya sonra?»

«Sonra birbirimize baktık. Çünkü hepimiz korkuyorduk... ve yarın saldırıyoruz. Tanrı aşkı için Paine, dışarı çık ve onlarla konuş.»

«Olur.»

Ayağa kalktığında Greene kolunu tuttu.

«Onlara ne söyliyeceksin?»

«Philadelphia'yı anlatacağım...»

«Acaba...»

«Bilmeleri gerek. Nefret etmeğe başlamalarının zamanı. Bu bir devrim değil, bir iç savaş.»

Germantown savaşı karabasanını Paine ölünceye dek unutmıyacaktı.

Gerçekten bir karabasandı bu ve öylesine olanaksız bir karasabandı ki ancak aylar sonra olup bitenler bir araya getirilebilecekti. Amerikan birlikleri dört sıra halinde, hemen hemen iyice tuzağa düşürülmüş olan İngiliz ve Hesse'lilerin üstüne yürüdü. Ama birlikler uyumla hareket edemiyorlardı; şafak zamanıydı. Sis, tarlaların üstüne ağır bir duman gibi çökmüştü. Paine bir süre Greene'le birlikte gittikten sonra ondan ayrıldı. Kaybolmuş bir halde, yine kendisi gibi kaybolan bir Amerikan bölüğüne rastladı. Ona ateş ettiler; öfkeyle bağırarak aralarına girdiğinde yarısının sarhoş,

diğerlerinin ise ayakta duramıyacak kadar bitkin olduğunu gördü. Sonra önünde bir kurşun fırtınası patladı ve adamlar dağıldı. Ateş edilen yere doğru ilerliyen Paine bir yaralı seliyle karşılaştı. Birçoğu hareket edemiyecek bir durumda yollara serilmişlerdi. Sis çevreyi gece gibi karartmış olduğundan Paine, Lee kalesinde Greene'le birlikte olan Doktor Mulavy'yi ancak sesinden tanıyabildi. Kan içindeki gömleği ile Paine'i bir subay sanarak acele su getirmesini istedi ondan.

«Su diyorum, su!»

«Ne oluyor orada?»

«Paine, sen misin?»

«Evet, ne oluyor orada?»

«Tanrı bilir! Paine, nerede su bulacağım?»

Yoluna devam etti; yeşiller içinde, çevresine Almanca küfürler yağdıran, yanından geçerken ona hiç aldırmayan bir sıra Jager'e rastladı. Sonra, savaşın gürültüsünün üstünde, Harry Knox'un boğuk sesini duydu. Sese doğru ilerledi ve sisin içinde, altı kiloluk gülle atan bir topu ayarlamağa çalışan çıplak topçu askerlerini gördü. Knox'un üstünden kan akıyor, terliyor, bağırıyordu. Paine'i görünce yanına geldi ve ağır ağır kalkmakta olan sisin içinde hafifçe farkedilen büyük taş binayı gösterdi.

«Şuna bak! Şuna bak!»

Sisin içinde bir düş gibi yüz kadar gölge eve doğru koşuyordu; birden bir patlama oldu ve gölgeler oldukları yerde yükselip erzak çuvalları gibi düştüler yere; bazıları olduğu yerde kaldı, bazıları süründü. Başka bir yerden vahşice bir ateş açıldı ve Knox topçularına bağırdı:

«Çabuk doldurun pis herifler! Çabuk doldurun şunu!»

Birden bir gurup insan göründü; bütün kuvvetleriyle koşuyorlar, kimse bunun bir saldırımı mı yoksa gerileme mi olduğunu bilmiyordu. Sonra bir subay dört nala sisin içinden çıkıp, yeniden sise daldı. Paine'in yaşlı atı şahlandı ve ağır ağır ilerliyen bir suvari bölüğüne gelinceye dek koştu. Bir çoğu Lehçe konuşuyordu. Onları parça parça eden ve atlarını dört bir yöne

gönderen patlamanın içine girenedek Paine onlarla birlikte ilerledi.

Her biri sıcaktan bunalmış durumda, bir bir gelmiş, pençe ayaklı masanın çevresinde toplanmışlar, kahve, mısır ekmeği ve ucuz melas ikram edilmişti. Bir gün sonra sabahın dokuzuydu ve kahvaltı için küçük Dale evine davet edilmişlerdi. Kimsenin iştahı yoktu; Paine, Greene, Sullivan, Wayne, Knox, Stirling, Pole, Pulaski ve Stephan'dan oluşan, o zamana dek görülmüş en üzgün, en bitkin, en pis komuta heyetiydiler. Washington'u beklerken konuşmadan, şaşkın, korkulu bir umutla bakıyorlardı birbirlerine. Sonra Hamilton içeri girdi, masaya gitti ve ağzını tıka basa doldurdu.

«Güzel, hadi siz de alın biraz.»

«Nerede o?»

«Gelecek. Güzel bir kahvaltı bu. Bir daha böylesini ne zaman göreceğimizi Tanrı bilir.»

«Kızgın mı?» diye sordu Wayne.

«Her zamanki kadar.»

Yeterince sandalye yoktu. Bazıları oturdular, bazıları duvara dayandılar. Greene Paine'in kolunu tutup başını salladı. Sonra Washington içeri girdi, sağına soluna bakmadan dosdoğru masaya gitti, kendine bir fincan kahve koydu, bir dilim mısır ekmeğinden aldı ve sert olmayan bir sesle:

«Buyrun baylar, yiyin,» dedi.

Yine de korkuyorlardı ondan. Paine kahve aldı; Greene bacaklarını açmış duruyor, sanki orada zekasını zorlayan karmaşık bir sorun varmış gibi gözlerini yerden ayırmıyordu. Donuk mavi gözlerinden yaşlar yuvarlanan Pulaski, bıyıklarıyla oynuyor, Wayne tırnaklarını yiyordu. Ve ağır ağır ekmeğini yiyen Virginia'lı:

«Dünü tartışmanın hiç bir anlamı yok, baylar,» dedi. «Yarın çok daha önemli.»

Hepsi ona baktılar ama kimse karşılık vermedi.

«Savaşla ilgili raporlarınızı yazın. Devam edeceğiz. Belki kaderimiz değişik bir yol izlemeğe başlar...»

Sonra bir şey büyüyü bozdu ve hep bir ağızdan konuşmağa başladılar. Bir gün önce onları neredeyse yokeden sisi parçalamağa çalışan sert, kaba sesler...

Washington Paine'in koluna girdi.

«Söyleyin bayım, Philadelphia'daydınız değil mi? Durum çok mu kötüydü?»

«Çok kötü.»

«Bizim de kötü olduğumuzu düşünüyor musun?»

«Hayır,» dedi Paine kesin bir tavırla.

«Neden?»

«Çünkü siz korkmuyorsunuz,» diye yanıtladı Paine sessizce.

«O kadar mı?»

«O kadar.»

El sıkıştılar.

Delaware'e giden düşmanın yardım almasını önlemek için güneye inmek ve bu işi başaramamak. Mifflin Kalesinde ve Mercer Kalesinde yenilmek. Birkaç yüz Hesse'liye karşı, bir çocuğun bile düşmeyeceği bir tuzağa düşmek. Başarısızlık, başarısızlık, başarısızlık. Yağmur ve çamur altında yürünen oniki mil ve bir düzine İngiliz süvarisi tarafından itilip kakılmak. Gün doğuşundan, batışına dek su içinde yol alan ikibin adam ve toprağın sertleştiği bir gün. O zamanki birçok yol gibi, iki çayır ya da orman arasında bataklık haline gelen yollar, oluklu demir levhalar gibi sertleşiverir. Çamurdaki bir ineğin ayak izi donar ve öldürücü bir silah oluverir. Yolda bir kan lekesi, sonra bir tane daha, bir tane daha. Sanki pamukla dolu bir yatak yırtılmış ve göğe fırlatılmış gibi kar taneleri yere düşer. Soğuk, beyaz karların üstünde kan lekeleri bir işaret, bir belirtidir. Şimdi yürüyüş yeniden kuzeye doğru, çünkü Virginialı'dan ona katılma buyruğu geldi. Forge Vadisi diye bir yer vardır.

«Bak sana söylüyorum yoldaş, haklı bir davamız var.»

Paine değişiyor ve zayıflıyor. Geniş omuzlu, iri el-

li, güçlü bir adamdı ama artık avurtları çöktü, gözleri çukura kaçtı. Omuzunda o öldürücü ağırlıkla, tüfeğiyle, öksürerek, tökezliyerek, diğerleri gibi düşüp kalkarak, ardında kan lekelerinden bir iz bırakarak saf-ların içinde yürüyor. Başka türlü yoldaşlar birbirine nasıl bağlanır?

«Haklı bir davamız var,» diyor ve o acıklı orduya komutanlık eden Greene kendi kendine şöyle düşünüyor: «Bir gün onu öldürecekler çünkü ölmekte olan bir beden kırbaçlanamaz.»

Onu öldürmüyor, dinliyorlar. Ve kaçmayı aklına koymuş yirmi kişi, bir adamın fısıltıyla konuştuğunu duyuyor:

«İnsanlar onurlarıyla yaşarlar. Onun için beni dinleyin yoldaşlar. Her şey bundan çıkar ve cesaret ettiğimiz bu iş sizin ve benim sınırlarımızın çok ötesinde. Ama eğer eve gitmek istiyorsanız...»

«Tanrı cezanı versin Paine! Biz bunları çok duyduk...»

«Eve gidin.»

Bunu sessizlik izliyor. Sonunda biri:

«Devam et Tom,» diyor.

«İnsanlar iyidir.» Etrafını çeviren dilencilere bir bakıyor.

«Neden?»

«Yalnızca eve gitmeyi istememiz gerçeği bile kanıtlıyor bunu. Kötü insanlar evlerine gitmek istemezler. Bizler iyi yürekli, küçük, sessiz insanlarız. Ve bu dünyayı kendimiz için ele geçireceğiz; beşbin yıldır bizi köleler gibi kullandılar ama şimdi dünya bizim olacak. Ayak seslerimiz duyulmağa başladığında dostlarım, onların kulaklarını kim tıkayacak? Ama bu başlangıç, başlangıç...»

«Benimle kalmanı istiyorum,» dedi Greene bir akşam. «Sana ihtiyacım var Tom. Binbaşı görevini almanı istiyorum.»

Paine başını salladı.

«Ama neden? Ödüllerden söz etmiyorum. Bunlar henüz çok uzakta. Ama hiç bir şey olmamanın, para alma-

manın, yakalandığında bir saat sonra asılacağını bilmenin erdemi nerede?»

«Ben asker değilim,» dedi Paine.

«İçimizden hiç biri asker miydi?»

«Bu sizin savaşacağınız, benimse anlamaya çalışacağım bir savaş Nathanael. Ben Amerikalı bile değilim. Sonum ne olur? Sizler özgür olacaksınız ama ben zincirlerimi taşıyacağım...»

«Bunu anlamıyorum.»

«Bu konuda konuşmak istemiyorum,» dedi Paine huzursuzca. Sonra Greene'e, hâlâ Dışişleri Komitesi'nin sekreteri olduğunu anımsatarak gülümsedi.

Forge Vadisi'ne yaklaştıklarında Paine dizanteriye yakalandı. Paine'in ilk kez Lee Kalesi'nde karşılaştığı Albay Joseph Kirkbride ayrılmak üzereydi ve Paine'e de kendisine katılıp katılmayacağını sordu.

«Dinlenmeye ihtiyacın var,» dedi ona.

Artık güç bela yürüyebilen Paine bu öneriyi kabul etti. Greene onlara yeterince at verdi, Paine'in elini tuttu ve yeniden gelmesi için yalvardı.

«Geleceğim,» diye gülümsedi Paine. «İnsan kötü bir paraya her zaman rastlar, öğle değil mi?»

Kirkbride, Bordentown'da rahat bir ahşap evde oturuyordu; iki metre genişliğinde ocakları, geceleri üstünde yattığı kuştüyü bir yatağı, buharı tüten bir banyosu ve hepsinden önemlisi kitapları vardı. Swift, Defoe, Shakespeare, Addison, Pope ve Dreed'in kaba, küçük romanları bunların içinde sayılabilirdi. Paine, hasta, zayıf ve yorgundu; gerçeği bir yana bıraktı, ateşin önüne kıvrıldı ve Samuel Gulliver'le birlikte dolaştı, Muckey Dray ile Gin Row'un aşklarını anımsadı, Defoe'nun İngiltere'sini bir kez daha gördü, düş kurdu, *Hamlet*'ten ve *Lear*'dan parçalar okudu, yemek yedi ve uyudu. Konukları azdı; her iki adam da yalnız kalmak, bir süre için unutmak istiyorlardı. Sarhoş olana dek değil de mutlu hayvanların uykulu rahatlıklarına erişene dek içki içtiler. Biraz konuştular; pencereden dışarı bakıp karın yağışını, yerde birikişini izlediler. İçlerinde her zaman, arkalarını döndüklerinde ocakta gürül gürül yanan ateşi görebileceklerini bilmenin verdiği huzur vardı.

Bu iki hafta kadar sürdü. Sonunda bir sabah Paine ayağa kalktı ve sanki aklına o an gelmişcesine bildirdi:

«Ben geri dönüyorum.»

Atının nallarının, buzun sert yüzeyine her vuruşunda tüfek atışı gibi ses çıkardığı donmuş yolda ilerlerken, Paine yan taraftaki çalıların arasında bir şey görür gibi oldu. Oraya gittiğinde soğuktan kaskatı kesilmiş tüfeği yanında, yüzü göğe bakan bir ceset gördü. Amerikan ordusunun bir kaçağı, yitirilmiş bir hayat, ıssız bir ülkede, buz gibi bir yalnızlık.

Her zaman böyle olmuştu; kış ve toprak onlara karşı çıkmıştı. Kapalı kepenkleri, kapalı kapıları ile Pennsylvania Jersey'den hiç farklı değildi.

Geceleyin küçük bir ateşin yanına kıvrıldı; bir adım daha atmak ölüm demekti. Tüfeğine sıkı sıkı sarıldı; ellerini ısıttı; battaniyesini serip, soğuk, kış göğüne baktı. İnsanın yolunu sorması, ya da hangi taraftan olduğunu belirtmesi hiç de emin bir şey değildi. Forge Vadisi diye bir yer arıyordu ve konuştuğu tek adamın da bu konuda söyleyecek pek bir şeyi yoktu.

«Hüzünlü bir yer, bana sorarsan.»

Kutsal bir geceyi bir Quaker evinde geçirdi; iri-yarı dört köşe, yumuşak sesli bir adamla, bir çocuğunki gibi masum gülümsemesi olan bir kadındı Quaker'ler. Onlara teşekkür etmek ve kim olduğunu anlatmak isterken adam sözünü kesti:

«Hayır, seni tanımıyoruz. Üşümüş ve karnı aç bir yabancısın bizim için. Eğer onlardan biriysen, ağzını sıkı tut.»

«Amerikalılardan hoşlanmıyor musunuz?»

«Biz insanları severiz ama kandan, cinayetten ve acıdan nefret ederiz.»

«Peki, özgürlük için savaşmak cinayet mi?»

«Özgürlüğü kendi içinde bin kat daha çok bulacaksın.»

Ayrılırken Paine, «Kampa giden yolu biliyor musunuz?» diye sordu.

«Forge Vadisi'ne mi?»

«Evet.»

«Kendin bulursun. Tanrı yeryüzünde cehennem yerini orada seçmiş. Göğe bak ve şeytanların durduğu yer, orasıdır.»

Forge Vadisi buydu işte. Geldiğinde gece olmuştu; battaniyesine sarılmış bir nöbetçi yolunu kesti. Schuylkill'in ötesinde bir köprü, karlı dağların üstünde pembe bir gök vardı. Sıra sıra kazılmış siperler kirli dantel gibiydi. Buzla örtülü tören alanında bir bayrak sallanıyordu. Ateşler yanıyor, alevlerin önünden karanlık gölgeler geçiyordu. Tepeler çıplak adaleler gibi fırlamış, yapraksız ağaçlar rüzgarla sallanıyordu.

«Ben Paine'im,» dedi nöbetçiye.

Adam öksürdü, güldü, sarı dişlerini gösterdi.

«Hepimiz öyleyiz Yoldaş.»

«Tom Paine.»

Adam bir an belleğini yokladı, bir şeyler anımsadı, başını salladı.

Mantık'mı?»

«Evet. General nerede?»

«Ötede...»

Adam tüm ilgisini yitirerek yeniden battaniyesine sarındı.

«Ötede,» sözü ona önünden geçtiği siperleri, tabyaları, yaralıların inledikleri, şarkı söyledikleri, bağırdıkları hastahaneyi, «Paine» diye kendini tanıttığı ve ona «Geç,» diyen diğer nöbetçileri anımsatmıştı.

Solunda ve başının üstünde tepeler, ırmak boyunca top mevzileri içinde bir mil yürümüş, ufukta Washington'un karargahı olan taş binayı görmüştü. Bacadan koyu bir duman tütüyor, pencereden ışık sızıyordu. Bir önde, bir arkada iki nöbetçi vardı. Geçmesine izin verdiler. Zayıf, çökük gözlü, Paine'in onu son görüşünden beri birkaç yıl yaşlanmış olan Hamilton girişte duruyordu. Bir zamanların Thetford'lu korsecisini tanıdı, gülümsiyerek başını salladı.

«Hoş geldin.»

Paine avuçlarının içini hohlıyarak gülümsemeğe çalıştı.

«Küçük yerimizi sevdin mi?» diye sordu Hamilton.

Sesinin tonu Paine'in kararsızca, «Buraya gelirken gördüklerimden daha mı kötü?» diye sormasına neden oldu.

«Bu ne kadar gördüğüne bağlı.»

«Köprüden geldim.»

«Öyleyse en güzelini henüz görmemişsin,» dedi Hamilton acıyla. «Siperlere gitmelisin Paine... Gidip onlarla konuşmalısın. Herhalde boğazını keserler. Onları en kötü durumlarında gördüğünü mü sanıyorsun? Bız burada yepyeni bir hayvan türü yetiştiriyoruz. Niye bunun nedenini sormuyorsun?»

«Nedenini biliyorum,» diye başını salladı Paine.

«Öyle mi? Ama sen şu bizim domuz Kongre'mizde çalıştın. Burada açlıktan öldüğümüzü, sırtımıza giyecek hiç bir şeyimiz olmadığını, açlıktan, hastalıktan ve soğuktan çürüdüğümüzü, evet çürüdüğümüzü söylüyorum Paine, biliyorlar mı?»

«Paine onun yanına gitti, ceketinden tuttu ve sakin bir sesle:

«Kendine gel,» dedi. «Kongre'nin nerede olduğunu bile bilmiyorum. Kendine gel.»

Hamilton kıkırdayıp yutkundu. «Özür dilerim.» Yeniden kıkırdadı. «Gir içeri... Orada.»

«Budalalık etme.»

«Özür dilerim,» dedi Hamilton.

Paine içeri girdiğinde Washington ayağa kalktı, yabancının kimliğini belirlemek istercesine gözlerini kısıp bir süre baktı, sonra gülümsiyerek elini uzattı. Daha yaşlı göründüğünü farketti Paine. Savaş, genç ve umutsuz insanları yaşlandırıyordu. Zayıflamıştı da. Peruksuz, sırtında gecelik entarisi, başında eski bir takkeyle inanılmayacak kadar masum bir görünüşü vardı. Gri gözleri Paine'in aklında kalandan daha da iriydiler. Paine'i görmek onu gerçekten mutlu etmişti. Paltosunu alarak onu oturttu, sonra birkaç sözcükle kamptaki gergin ve korkunç durumu, elbise ve yiyecek yokluğunu, erkeklerle birlikte yaşıyan kadınların azlığından zührevi hastalıkların giderek artmasını, kaçakları, cephane eksikliğini ve aylardan beri maaşlarını alamadıkları için en sadık olanların bile öfkelenmeye başlamış olduklarını anlattı.

«Hepsi bu kadar,» dedi Washington yumuşak bir sesle. «Durum geçen yıldan daha beter. Sen bunları anımsarsın. Kongre yardım etmezse yokoluruz. Bu kadarını sana söyliyebilirim Paine. Başka kimseye açıklayamam bunu ama sana çok yaklaştık... Bunu bilmen gerek. Düşmanla değil ama kendimizle. Ondan sonra devrim ancak kötü bir düş olacak.»

«Ne yapmamı istiyorsun?»

«Kongreye git ve yalvar. Ülkeyi gez, halkı uyandır. Onlara anlat. Söyle onlara...»

«Burada kalmak istiyorum.»

«Burada kalma Paine. Burası bir cehennem. Senin bile bize yardım edebileceğini sanmıyorum. Kongre'ye git. Bir yolunu bulur bu kışı geçiririz. Sonrasını düşünemiyorum bile. Nasıl olsa dayanırız.»

10. Tüm Ayrıntılarıyla Bir Devrimci

Kongre'yi York'ta buldu. Ama işin şaşırtıcı yönü oldukça hoş karşılandı. Onuruna verilen yemekte Rush, Abington, Adams kuzenler, Lee, Hemingway ve diğerleri vardı. Yeni traş olmuş, yeni ceketiyle ayakkabılarını giymiş Tom Paine onur konuğuydu. «Onun gördükleri ve çektikleri,» dedi Hemingway, «Hepimiz için bir esin kaynağı olmadı.» Besili, dürüst insanlardı hepsi; akşamın içkisi kırmızı Bordo şarabıydı. Masanın üstüne, bir uçtan diğer uca dek sıralanmış olan şişeler kırmızı ceketliler gibi parlıyorlardı. Yemeğin o enfes döşenmiş evinde verildiği James Cranshaw kızarmış domuzu kendi elleriyle sunarak eski zamanların evsahibi rolünü oynuyordu. Sonra biftek ve böbrek kızartmaları, bunların da ardından kızarmış tavuklar geldi. Hem buğday hem de mısırdan yapılmış sıcak ekmeklerden iştah açıcı bir koku yükseliyordu. Kuru yemiş dolu boynuzlar oraya buraya serpiştirilmişti. «Ülkenin bereketi taa uzaklardan duyulsun.» Paine'in yanında oturan Cranshaw, Philadelphia mobilyalarının güzelliğinden söz etmeğe başladı:

«Basit çizgilere ve sandalyelerin süssüz arkalıkla-

rına dikkat edin efendim. Şifonyer konusunda hiç bir şeyin, Newport'ta yapılan maunlarla, özellikle Granny kardeşlerin yapıtlarıyla boy ölçüşemiyeceğini itiraf ederim. New England'da deri arkalıklar ve köylü hasırlarıyla her şeyi yokediyorlar; burada, bizim kenar koltuklarımız sessiz bir güzellik şarkısıdır. Oymalar ve ayaklar eksiksiz bir duruma getirilmiş, kenar süsleri zarif yuvarlaklarla Yunan yapıtlarına benzetilmiştir. İnsan Amerika'nın geleceğinden kuşkulanabilir mi?»

«Bilmem,» dedi Paine düşünceli düşünceli.

Yiyecek ve içecekle tıka basa doldurdular onu, savaştan başka yeryüzünde ne varsa her şeyden söz ettiler. Ancak yemek bitip, içkiler içildikten ve hanımlar oturma odasına çekildikten sonra asıl konuya geldiler. Enfiyelerini çekip, sigaralarını tüttürürken Paine'i Germantown ve Forge Vadisi'nde gördükleri hakkında soru yağmuruna tuttular.

«Ama, komutanlığın alelade olduğunu kabul etmelisiniz,» diye onu kışkırttılar.

«Komutanlık, baylar, özveri ve cesaret doludur.»

«Ama aptalca.»

«Buna katılmıyorum! Askerler bir gecede yaratılamaz. Bizler Prusya'lı değil, bir cumhuriyetin vatandaşlarıyız.»

«Yine de Washington'un sürekli olarak yenildiğini yadsıyamazsınız. Forge Vadisi'nde gördüklerinizden bize anlattıklarınız onun yetersizliğinin son kanıtlarıdır.»

«Yetersizlik!» dedi Paine alçak bir sesle. «Tanrı size yardım etsin Baylar!»

«İşi dramatize etmiyor musun Paine?»

«Amacınız nedir?» diye sordu Paine. «Washington'dan kurtulmak mı istiyorsunuz?»

«Onunla anlaşmak istiyoruz, diyelim,» dedi Lee sakin bir tavırla. «Gates'in Saratoga'da yaptıkları, Burgoyne'ın tüm ordusunu ele geçirmesi gösteriyor ki...»

«Hiç bir şeyi göstermiyor!» diye atıldı Paine. «Gates'in Washington'u geçen sene Delaware'de bile bile terkettiğini unuttunuz mu? Ben sözcüklerden korkmam baylar, çok geçmeden hain sözcüğünü de kullanabilirim. Uygun bir fiyata Gates her şeyi satabilir; diğerlerinin

de bir fiyatı olmadığından emin değilim...» dedi her birinin yüzüne tek tek bakarak.

«Paine, sen sarhoşsun!»

«Sarhoş muyum? Öyleyse ayıkken hiç cesaret edemiyeceğim şeyleri söyleyeceğim. Sizlerin beni iğrendirdiğinizi, Kongre'mizde dürüst ne varsa hepsini yok ettiğinizi, satmağa, evet, satmağa hazır olduğunuzu ve Washington'u yitirdiğinizde savaşı da yitireceğinizi söyleyeceğim...»

Ertesi gece biri onu öldürmek istedi. Çekilen bir tetik ama ıska geçen bir kurşun; ve ertesi hafta bazı şeylerin söylenebileceğini ama bazılarının ise hiç ağza alınmaması gerektiğini kibarca belirten bir mektup aldı. Rush onu bir meyhanede buldu.

«Bizi yanlış değerlendirme Paine. Bizler hain değiliz, inan bana.»

«Ama cesedimi görmek sizi mutlu ederdi, değil mi?»

«Ne demek istiyorsun?»

Paine, olanları ona anlattığında Rush'un yüzü gölgelendi. Girişim hakkında hiç bir şey bilmediğine dair Paine'e yemin etti. «Bizler katil değiliz,» dedi üzgün bir tavırla.

Bir gün York sokaklarında Irene Roberdeau'yla karşılaştı. Kız onu neşeyle karşıladı; Paine'le karşılaşmaktan gerçekten çok mutlu olmuş gibi görünüyordu. Amcasıyla birlikte Double Coach'da kalıyorlardı. Onu son gördüğünden beri yaptıklarını kısaca anlatarak kızla birlikte evine dek yürüdü.

«Asla dinlenmiyeceksin,» dedi Irene. «Hiç bir zaman huzura kavuşamıyacaksın Paine.»

«Hiç sanmıyorum.»

Nişanlandığını ve tekrar Philadelphia'yı ele geçirdiklerinde evleneceğini söyledi kız.Paine başını sallamakla yetindi; bu konunun onun için herhangi bir önem taşıyıp taşımadığını düşündü Irene.

«Philadelphia'yı yeniden alacak mıyız?» diye sordu kız.

«Alacağımızdan eminim.»

«Tom...»

Paine ona baktı.
«Çok farklı olabilirdi.»
«Hiç sanmıyorum...»

Komite sekreterinin görevleri birikiyordu. Bir kez daha gece geç saatlere dek oturup *Bunalım* bildirilerini yazan bir memur olmuştu. Ama yine de ağırlığını koyuyor, tanıdıklarına baskı yapıyor, sürekli olarak Washington'a gerekli olanlardan söz ediyor, gözdağı veriyor, sayısız küçük oyunlar oynuyor, giysi ve ayakkabı gönderilmesini bildiren sahte buyruklar yazıyor, erzak komisyoncularıyla konuşuyor, her şeyi vaadediyor, Forge Vadisi'ne bol miktarda yiyecek göndermeyi başarıyor, gerektiğinden fazla içiyor, bıçak gibi keskin yazılar yazıyordu...

Değişiklikler görülmeğe başlamıştı. 1777-1778 kışının sonunda savaş dönüm noktasına geldi ve kazandıkları çarpışmaların sonucu olarak değil, sırf bir ordu, askeri bir güç olarak varolabildikleri için Amerikalılar kazandı. Bir komutan olarak başarısızlığa uğrayan uzun boylu, mutsuz Virginia'lı, toparlayıcı olarak tüm değerini göstermiş ve o korkunç kış boyunca adamlarından oluşan bir çekirdeği çevresinde tutabilmişti. Belki de İngiliz ordusunun komutanı Howe, Forge Vadisi'ndeki Amerikan ordusuna —tabii ne kadarı kalmışsa— saldırsaydı yokolurlardı. Ama Philadelphia rahattı ve Howe saldırmadı. Baharla birlikte yaşlı Ben Franklin'in sabırlı ve dikkatli çalışmaları sonucu kazanılan Fransız ittifakıyla birlikte inanılmaz olay, Amerikan ordusu ortaya çıktı.

Bir kez daha tarladaki işleriin bitiren yaz askerleri kamplara akmağa başladı: hizmetkarlar, çiftçiler, adamlar ve çocuklar. Kış sonrası Forge Vadisi'nde kalan dörtbin askerin sayısı önce yedibine, sonra onbine, daha sonra da onikibine çıktı. Ve bir de çekirdek olarak o cehennem kampında canlı kalan, acı, sert bir öz vardı.

Howe korkmuştu. Bir zamanlar saldırma olanağı

onundu; şimdi ise bir saldırı bekliyordu. Philadelphia'dan çıkıp kuzeye, Jerseye doğru yürüdü; ve Monmouth'da Washington yolunu kesti. Üç yıllık savaş, umutsuzluk içinde geçen kayıplarla dolu üç uzun yıl, zayıf, yoksul Amerikalıları boşu boşuna çelikleştirmemişti. İlk kez tam anlamıyla çarpıştılar, topraklarını ellerinde tuttular, yaylım ateşlerinin, top güllelerinin altında dimdik durup bir günlük cehennem gibi bir savaştan sonra silahlarını bırakıp yokolmuş bir İngiliz ordusunun savaş alanından çekilişini izlediler.

Savaş henüz bitmemişti; daha işin başındaydılar, ama şimdi bir Amerikan ordusu vardı.

Paine yeni uğraşını, varoluşunun tek nedeni saydığı bu işi uyguluyan ilk insan olarak devrimcilik uğraşını anlıyordu. İnsanların gücü ele geçirişlerini ve bu amaçla kullandıkları araçları görmüştü. Bunların işbaşına getirilmiş liderlerinin, yaşamları savaştan çok uzak olan yurttaşları düşmana karşı canlandırdığını görmüştü. Karşı devrimin tekrar tekrar, New York'ta, Philadelphia'da, Jersey'de, Pennsylvania'da başını kaldırışına tanık olmuştu. Ordunun birbirine düşman guruplara ayrılmasını, en ateşli yurtseverlerin her şeyi en yüksek fiyatı verene satmağa heveslendiklerini de görmüştü. Şimdi ise son aşamalardan birini, halkın partisi ile zenginlerin, ticaretin, gücün ve aristokrasinin partisinin oluşumunu izliyordu. İşin şaşırtıcı yönü, bu ikinci partiyi oluşturan güçler, Amerika'nın en zengin adamı olarak bilinen birine, Virginia'lı çiftçi Washington'a karşı birleşiyorlardı. Önceki plan Washington'u komutanlıktan almak ve bu görevi Gates'e vermekti; sonra hakkında pis söylentiler çıkartarak yüksek komuta basamaklarını ondan ayırmaktı; ve son olarak doğrudan İngilizlere satış. İngiltere okyanusun ötesine geniş yetkileri olan bir gurup beyefendi göndermişti. Bunlar kiminle ilişki kuracaklarını biliyorlardı. Paine, Washington'a bir haberci gönderdi ve tüm kızgınlığını kağıda döktü.

Bir *Bunalım* bildirisinde Paine, öfkeden kudurur-casına şöyle yazıyordu: «Amerikalıları ne tür insanlar

ya da Hıristiyanlar sanıyorsunuz? Onlar ki en aciz dileklerinin hakaretlerle geri çevrildiğini gördüler; her bölgede onları ezmek için en sert yasalar çıkartıldı; onlara karşı sessiz bir savaşa girildi ve Kızılderililerle zenciler bu soykırıma davet edildi; akrabalarının öldürülüşünü, yurttaşlarının hapishanelerde açlıktan ölmeye bırakılışını, evlerinin ve mallarının talan edilip yakılışını gördüler; Tanrı'ya en ciddi yalvarışlarından, size bağlı tüm hükümetlerin yeminlerle verdikleri sözlerden, bağlılık ve dostluk sözlerinden, diğer uluslarla yaptığı anlaşmalardan sonra o korkunç ve iğrenç önerinize uyarak bütün bu yasal ve kutsal yükümlülüklerden kurtulacak...»

Yer altında çalışmak zorunda kaldığından, bir kördüğümün içine gittikçe daha çok gömülüyordu. Doğrudan suçlamalara girişmekten kaçınamıyordu ama devrime karşı yapılan planlar konusundaki kuşkularını destekliyecek tek bir yazılı kanıt yoktu.

Samuel Adams'a hiç güvenemiyor —öneriler uygun bir biçimde yapıldığı, fiyat yeterince yüksek olduğu ve istedikleri mevkiler vaadedildiği takdirde Adams'ın ve Boston gurubundan daha birçok kişinin satın alınabileceğine yürekten inanıyordu— yine de onu suçlayabilecek sağlam bir dayanak bulamıyordu.

Bir gün Richard Henry Lee onu yolda durdurarak, «Düşman kazanmaktan hoşlanıyor gibisin, Paine,» dedi sert bir sesle.

«Öylesine çok düşmanım var ki bunlara birkaç kişinin daha katılması hiç önemli değil.»

«Bir dostun çok yardımı olabilir. Fazla konuşmayan bir çenenin de.»

«Benim tek dostum devrimdir. Çenem de herhangi bir zavallı köylünün düşüncelerini dile getiriyor.»

«Seni uyarmak isterdim...»

«Uyarılmağa ihtiyacım yok, dostum,» diye gülümsedi Paine.

Ve sonra, tam bunların üstüne, Silas Deane olayı geldi.

Dışişleri Komitesi'nin sekreteri olarak Paine, za-

man zaman, çok garip olaylarla karşılaşıyordu. Roderique Hortalez Şirketi diye bir Avrupa firması vardı. İşlerin berbat olduğu bir önceki kış Paine, onlarla birkaç iş yapmıştı. Kanıyan ayaklarını bez parçalarına ve çuvallara saran bir ordu için askeri çizme alınması söz konusuydu ve Charleston'lu Bay Stefifns uygun bir fiyata bin çift çizme alabileceğini söylemişti. Çizmelerin çifti bir livre'ydi; oldukça yüksek bir fiyattı bu ama savaş sırasında fiyatların yükselmesi normaldir. Paine anlaşmayı onayladı ve çizmeler geldiğinde bunların İspanyol derisinden olduğu ortaya çıktı. Faturayı sunan Roderique Hortalez ve Şirketiydi. Şirket Amerika'da oldukça tanınmıştı ama Bay Steffins'i tutan ve ona parayı ödiyen kimdi? Konuyu derinlemesine araştıran Paine, Amerika'ya gelen hemen hemen tüm dış yardımların —Fransa'dan gönderilen gemiler dolusu buğdayın, New Orleans'dan ırmak yoluyla gelen mavnalar dolusu barutun, mermilerin ve topların, Batı Hint adalarından gelen rom fıçılarının, İspanya'dan gelen giysilerin, Hollanda'dan gelen kuru peynirin, İngiliz adalarından şu ya da bu yolla kaçak getirilen İskoç ekose kumaşlarının bile— Roderique Hortalez ve Şirketi'nin faturalarını taşıdığını keşfetti.

Roderique Hortalez ve Şirketini tanıyan çok fazla insan vardı; tanıyan ama bu konuda konuşmak istemiyen çok fazla insan. Ayrıntıları elde etmek Paine için, aslanın ağzından lokmayı çekip almak kadar zor olmuştu. Kongre'nin başkanı, yalanlar, kandırmacalar ve bencillikler içinde mücadele eden Paine'in saydığı ve sevdiği, dürüst bir insan olan Henry Laurens:

«Amacımıza yardım ettikten sonra ne önemi var?» demişti.

«Ama fiyatlar,» diye belirtmişti Paine.

«Laurens gülümsemişti; bir süre önce olmuştu bu konuşma.

Paris'te bulunan Arthur Lee'den gelen haberlere göre hem Fransa'nın hem de İspanya'nın, parçası bir milyon livre'yi bulan gizli armağanlar gönderdiği olasılığı vardı. Deane, şirket vasıtasıyla yapılan her satıştan yüzde beş komisyon alıyordu. Sonra Franklin'den gelen bir mektupta Paine, tüm malların iki hükü

metten altın armağanlarla satın alındığına dair kesin kanıt olarak kabul ettiği deliller buldu. Caron de Beaumarchais adlı esrarengiz ve inanılmaz bir adam tarafından verilen armağanlarla; inanılmayacak bir adamdı bu çünkü Roderique Hortalez ve Şirketi'nin arkasındaki güç olarak görünüyordu; esrarengizdi çünkü mallar ona verildiği sırada henüz İngiltere ile savaşta olmayan Fransa hükümeti tarafından yeğ tutulmuştu. Tarafsız bir güç, savaşa katılan ülkeler arasında bir seçim yapamazdı ama uluslararası bir şirket kiminle isterse onunla iş yapabilirdi.

Bütün bunlara Henry Laurens gülümsiyerek, «Ne önemi var?» diyordu. Ülkeler uluslararası olaylarda çocuklar gibi davranabilirlerdi; önemli olan görünüşün kurtarılmasıydı. Tüm dünya, Kıta Kongresinin yeryüzündeki belki de en yoksul hükümet olduğunu, oturumları için gerekli olan kalemi, kağıdı ve mürekkebi bile alacak parası olmadığını biliyordu.

Böylece faturalar Dışişleri Komitesi'ne sunulduğunda bunlar kibarca hasır altı edildi; kayıtlara geçirildi, dosyalandı ama yine de hasır altı edildi. İnsan bu tür işleri anlıyordu.

«Gerçekten anlıyor mu?» diye düşündü Paine.

Roberdeau'ya, Laurens'in de katılacağı bir yemek vermesini rica etti. Sonra kendisi konuşmayı dikkatlı bir biçimde faturalara getirdi.

«Neden bu sorun üstünde bu kadar duruyorsun Paine?» diye sordu Laurens biraz sabırsızca. «Bu faturalar asla ödenmiyecek. Fransa halihazırda İngiltere ile savaş halinde ve Hortales tarafından, daha doğrusu Hortalez aracılığı ile Fransa hükümeti tarafından bize gönderilen mallar, bizim savaşta olduğumuz yıllar boyunca Fransanın kazandığı askeri üstünlüğün yalnızca bir bölümünü oluşturuyor. Franklin bunu açığa kavuşturdu.»

«Yine de eğer Hortalez ve Şirketi ödemenin yapılması konusunda direnirse, Fransa'nın bu malları armağan olarak kabul ettiğimiz üstünde israr etmesi oldukça utandırıcı olur. Faturaların toplamını biliyor musun?»

«Azçok bilgim var,» dedi Laurens.

«Tam dörtbuçuk milyon livre tutarında bu faturalar,» dedi Paine. «Beaumarchais milyoner olabilir —anlayacağınız her şey için iki misli bir fiyat ödüyoruz— eğer ödeme için üstelenirse Deane'in yüzde beşi bile onu zengin yapmaya yeterli.»

Roberdeau ıslık çaldı, Laurens başını salladı.

«Bu kadar ettiğini bilmiyordum.»

«Zamanımızın en büyük dolandırıcılığı,» diye ekledi Paine.

«Ne yapmamızı öneriyorsun?»

«Ödeme yapılması istenmeden Deane'e saldırmalıyız.»

«Ama Deane'in komisyon alacağı hakkında elimizde hiç bir kanıt yok. Önce ödenmesi için faturalar sunulmalı.»

«Kanıtmış! Hay Tanrım, bütün görüşmeleri Deane'in yürüttüğü yeterli bir kanıt değil mi. Eğer mallar bir armağansa o zaman Deane avucunu yalar; eğer ödemek zorunda olursak Deane zengin olur.»

O geceki yemekten hemen sonra skandal patladı. Esrarengiz Hortalez firması aracılığıyla Beaumarchais, başını servet kasesinin içine daldırdı ve ödeme yapılmasını istedi. Deane de paraları almak için Amerika'ya döndü. Halk, partisi ile ticaret ve aristokrasi partisi arasında baş gösteren ayrılık bir anda kapanmaz bir biçim aldı. Asla ödiyemiyecekleri dörtbuçuk milyon livrelik borçun etkisi altında Kongre Fransa elçisine sordu:

«Para bir armağan mıydı, değil miydi?»

«Armağandı,» diye teminat aldılar ama bu açıkça belirtilemiyordu. Fransa'nın onuru tehlikedeydi.

Hortalez bir kez daha ödeme yapılmasını istedi; Deane Kongre'nin önüne çıktı ve gülümsiyerek isteği tekrarladı. Korkmuyordu; Kongre hakkında, Arthur Lee ve Franklin'le Fransa'da olup bitenler hakkında çok fazla şey biliyordu. Kongre onu dinlemeyi geri çevirince işi gazetelere döktü ve tüm Lee ailesine saldırarak kendini ülkenin kurtarıcısı ilan edip adalet istedi.

Bu Paine'in dayanamıyacağı bir durumdu, öfkeli ve iğneleyici bir karşılık yazdı.

Deane, Amerika'ya gönderilen mallar için hak iddia ediyordu. Paine Dışişleri Komitesi'nin tüm kayıtlarını açtı, Fransız ve İspanyol armağanlarının, Silas Deane daha Fransa'ya gitmeden gönderildiğini kanıtladı. Philadelphia kaynamağa başlamıştı.

İşte tam bu sırada Fransız elçisi Gerard, Paine'le özel olarak görüştü ve «Bu iş burada kesilmelidir,» dedi.

«Neden?» diye sordu Paine hayretle.

«Nedenlerini açıklıyamıyacağım. Bazı kişiler de bu işe dahil. Deane'e saldırmaktan vaz geçmelisiniz.»

«Ya reddedersem?»

Gerard omuzlarını silkti ve ellerini iki yana açtı.

«Reddediyor musunuz?»

«Özür dilerim,» diye başını salladı Paine. «Yaptığımız bu iş Avrupanın taçlı başlarına uygun küçük bir entrika değil. Bir devrim bu, anlıyor musunuz?»

«Anlıyorum,» dedi Gerard. Ve ertesi gün Kongre'ye şöyle dedi:

«İster ticari eşya, ister top, ister askeri malzeme olsun, Mansieur de Beaumarchais tarafından Birleşik Devletlere satılan tüm mallar ve Kral'ın deposundan ve cephaneliğinden çıkan tüm silahlar askerlik bölümü tarafından Monsieur de Beaumarchais'e satılmış ve kendisi adı geçen bu mallar için ödeme yükümlülüğünü yerine getirmiştir.»

Paine, «Ah elimde bir kanıtım olsaydı,» diye kıvranıyordu.

Deane'e sert bir dille saldırmağa devam etti:

«Kış seferine katılmak, çadırsız ve battaniyesiz kış gecelerini geçirmek onun kaderinde yokmuş. Amerika'ya tehlike atlatıldıktan sonra döndü ve o zamandan beri tek bir kişisel sıkıntısı olmadı. Öyleyse Bay Deane'in çekileri neymiş? Hangi özverilerden yakınıyor? Halk uğruna parasını mı yitirmiş? Hiç sanmıyorum. Parası var mı? İşte bunu bilemem...»

Gerard, Paine'i bir kez daha uyarmadı; o çözümü Paine'den nefret eden Kongre'de aradı. Kongre toplandı, Paine'i çağırdı ve *Bay Deane'in Olayı üstüne Halka Duyuru*'nun yazarının o olup olmadığını sordu.

«Ben yazdım,» diye onayladı Paine.

Gizli oturumlarda Kongre acımasızca saldırdı Paine'e. Olup bitenler hakkında çevrede dolaşan söylentileri duymuştu ama bu saldırılara yanıt verme istekleri geri çevriliyordu. New York'lu zengin Morris'in bir oturumda şöyle dediğini öğrenmişti:

«Bu Bay Paine hakkında Avrupa'lı baylar ne düşünür? Onu büyük bir servetin sahibi, bu ülkede saygıdeğer bir aileden doğmuş, geniş çevresi ve ilişkileri olan, onur sahibi biri sanmazlar mı? Kuşkusuz ki geçirdiğimiz şu kritik dönemde bağlılık yakarışlarının halkımız için gerekli olduğuna inanabilirler. Ama, eğer kazara, Dışişleri Sekreterimizin İngiltere'den gelmiş bir serüvenci, servetsiz, ailesiz, çevresiz, dil bilgisinden bile yoksun biri olduğunu öğrenirse ne düşünür?»

«Seni atma fırsatını ellerine geçirmeden istifa et,» dedi Laurens Paine'e. «Başımıza neler geleceğini ancak Tanrı bilir Paine... Ben değil.» Sonra ekledi. «Anlıyacağın, ben de aynı şeyi yapacağım. Kongre'leri için yeni bir başkan bulmaları gerekecek.»

Paine istifa etti.

Philadelphia'da bir cehennem ateşi kaynıyordu.

Sırf dış gürünümüyle Philadelphia sakindi. Üstelik bu görünüm bile hızla yokoluyordu. İngilizler tarafından işgal edilmiş, sonra yeniden Amerikalıların eline geçmiş olan bu Quaker kenti devrimci bir başkentti. Birleşik devletlerin sırf coğrafi merkezi değil aynı zamanda ideolojik merkeziydi de. Çünkü çok geçmeden Boston tüm coşkusunu yitirmiş, bir zamanlar Concord'da ve Lexington'da İngiliz ordusunu paramparça etmiş olan Massachusetts'lı çiftçiler tarlalarının başına dönmüşlerdi. O katı, acı Yankee kişisel özgürlük duyguları, kayalık ülkelerine sıkı sıkıya bağlanmış ateşli bireycilikleri, sezgisel olarak giriştikleri gerilla taktiklerinin ötesinde herhangi bir savaş taktiği için onların işe yaramaz bir malzeme haline getirmişti. Gerilla savaşının mücadeleyi çok daha önce bitirebileceği önemli değildi; mücadele bu biçimde sürdürülmemiş, Yankee'ler de alıp başlarını gitmişlerdi.

Mücadelenin büyük bir bölümü iç bölgelerden gelenlere, çoğunlukla Pennsylvania'lılara, Jersey'lilere, New York'lulara, Connecticut, Rhode Island, Delaware ve Maryland birliklerine kalmıştı; güneyde ise başlıca kuvvetler Virgina'lılarla Carolina'lılardı. Ama sürekli askerlerin özünü oluşturanlar, aç kalan, donan, susuzluk çeken, en kötü zamanlarda bile Washington'un yanından ayrılmayan birkaç bin asker, hemen hemen tümüyle Pennsylvania'lılar ile Jersey'lilerden oluşmaktaydı. Onlar için Philadelphia devrinin mihrabıydı ve en kötü günleri, Kongre'nin kenti savunmak için en küçük bir girişime bile girişmeden kaçıp gittiği gün olmuştu.

New York'u zaten ellerinde bulunduran, iki kenti de savunacak kadar askere sahip olmayan ve kente fazla önem vermiyen İngilizler kendilerinden önce, Amerika'lıların gösterdikleri kadar önemsiz bir savunma girişimiyle kenti boşalttılar. Kenti bir kez daha işgal etmek için kırmızı ceketlilerin hemen ardından gelen askerler ne mutlu ne de yumuşaktı. İntikam almak istiyorlardı; bazıları bunu yaptı da. Kent pis, perişan, evler talan edilmiş, kolonilerin övüncü güzel Philadelphia Chippendale ise yıkıntı durumundaydı. Amerikalılar süngüleri takılı olarak girdiler kente. Pennsylvania' lılara önderlik eden Wayne, bir önemli yurttaşlar komitesine, «Bir Tory,» dedi, «Orospu çocuğudur.» Kaba sözlere alışmışlardı ama bu kadarına değil. Bağlılıklarını bildirdiler.

«Anladığım kadarıyla bağlılığı,» dedi Wayne, «Size de anlatayım...»

Ama Tory'yi asiden ayırdetmek olanaksızdı. İngilizler geldiğinde kalan binlerce kentlinin içinden kimin bağlı kaldığını kimin kalmadığını kim söyliyecekti? Yeterince muhbir vardı ama böylesine bir suçlamanın getireceği kanlı terörden en utanmazları bile kaçınıyordu. İç bölge insanları sert insanlardı ama bu kadar sert değil.

Ve Pennsylvania'da demokrasi vardı. Birleşen tüm devletler arasında Pennsyvania, bir işçi ve çiftçi hükümetine en yakın olanıydı. Savaş başladığı günlerde kendi liberal anayasalarını yapan, kendi hükümetlerini

kuran militan işçiler ve çiftçilerdi bunlar. Bu gurubun belkemiği, aristokratlar topraklarını aldıklarında ellerinde uzun tüfekleriyle söyliyecek birkaç çift sözleri olduğuna yemin eden, deri elbiseli, vahşi bölgelerde yaşıyan adamlardı.

Silas Deane olayı bu mayanın içinde gelişti ve onu ikiye böldü.

Roberdeau, Paine'e, son zamanlarda iç bölgelerin un piyasasını eline geçirmiş olan Robert Morris'e yazılmış bir mektup gösterdi. Mektup Roberdeau'nun eline açıklamak istemediği yollardan geçmişti. Bazı olanakları vardı. Paine'e gösterdiği satırlarda şunlar yazılıydı: «Bay Thomas Paine'in ölmesi ülke halkının refahı için iyi bir şey olurdu...»

«İsterlerse, beni öldürebilirler,» diye omuzlarını silkti Paine. «Bunu daha önce denediler...»

«Budalalık etme. Bu işte tek başına mücadele etmenin zamanı geçti.»

«Ne öneriyorsun?»

Roberdeau güçlerini ortaya koymaları gerektiğini söyledi. Toplantı yeri kendi evi olacaktı. Güvenebileceği birkaç kişi vardı. Paine de birkaç kişi tanıyordu. «Yarın gece olur bu iş,» dedi.

«Yarın gece,» diye onayladı Paine. Yorgundu; Bir adam eline silahını alabilir, devrim vaazları verebilir, savaşı desteklemeleri için halka yalvaran yazılar yazabilir, kirli dümenleri ortaya çıkarabilir, hiziplere karşı çıkabilir, ününü ve yaşam kaynaklarını yitirebilir, nefret edilir, insanların savaştıklarını ve öldüklerini, Philadelphianın yalnızca yiyecek, giyecek, cephane ve hayvan fiyatlarını yükseltmek için var olmadığı konusunda bağırıp çağırabilirdi... Ama insan sonunda sınırlarına varırdı. Bir insanın öldürülmek istendiğini bilmesi kolay değildi. Savaş alanında asla duymadığı bir korku veriyordu yüreğine. Karanlık sokaklardan, fazla içmekten, kapıyı kilitlemeden o iki şilinlik, yoksul bir odada uyumaktan korkuyordu.

Aynaya son baktığında birden yaşlandığını görmüştü. Küçük çizgilerden oluşan bir ağ gözlerini ve ya-

naklarını sarmıştı. Bu korseci Tom Paine'di. Irene Roberdeau evlenmişti ve karnında bir çocuk taşıyordu. Yaşam sürüp gidiyordu ama karşısında, aynada duran devrimin dilencisi Tom Paine'di.

Roberdeau'nun evinde toplanan iyi bir topluluk bu, dedi Paine kendi kendine. Dikkatle seçilen, her biri güvenilir insanlardan oluşan bir topluluk.

Bir bilgin ve makinacı olan, belli bir öze sahip, ama yine de elleriyle çalışan David Rittenhouse gelenler arasındaydı. Kale İngilizler tarafından ele geçirilmeden önce Harry Knox için tam kırkdokuz top döken Jackson Garland da oradaydı. İskoçya'lı Garland, görünüşte zayıf ve sevimsiz bir insandı ama Paine'e yaklaşmakta olduğunu hissettiği sendika kuramını anlatan kafalı biriydi. Amerikan Ordusunda yüzbaşı olan, inanılmaz yetenekte bir ressam ve Washington'a içten bağlı Charles Wilson Peale; bazı şeylerin uğrunda savaşılmağa değer olduğuna karar veren ve Morris kliğinin Pennsylvania anayasasını mahvettiğini görmeden önce kendi kardeşleriyle birlikte çarpışarak ölmeğe hazır olduğunu açık açık belirten Albay Matlack; Wayne'in Pennsylvania hatlarında yüzbaşı olan genç Thomas Shany ve Franklin Pearce de bunların arasındaydı. Bunların yanısıra toplantıda olmamalarına karşın gerek Laurens'in gerek Jefferson'un etkin desteklerine güvenebilirlerdi.

Roberdeau kek ve şarap sundu, sonra toplantıyı açtı. Sessiz, hüzünlü ve oldukça şaşkın bir topluluktu; Kıta partisindeki çatlağın getireceği olanakları ve sonuçları belirsizce sezebiliyorlardı. Örgütlü bir ayaklanma dünyada henüz yeni bir hareketti; devrim içinde sağcılardan kopan örgütlü bir radikalizm ise yepyeni bir kavramdı.

Etli yüzü heyecandan kıpkırmızı olan Roberdeau sözü Paine'in almasını ve toplantının amacını anlatmasını istedi. Paine telaşla karşılık verdi:

«Kendimi zorla öne sürmek istemiyorum. Burada bu-

lunanların içinde en önemsiz insan olduğum söylenebilir. Bana kalırsa...»

«Hiç de değil! Kibarlık edecek zamanımız yok» dedi Matlack. «Sen işi hepimizden iyi biliyorsun. Hadi konuşmaya başla, Paine!»

Paine diğerlerine baktı; onlar da başlarını sallıyorlardı.

Alçak bir sesle ama hızlı hızlı konuşmaya başladı:

«Önsöze gerek yok sanırım. Bir zamanlar devrim hepimiz için yeni bir olguydu ama şimdi onunla birkaç yıl birlikte yaşadık... Belki bu süre onu tümüyle anlamak, pişirdiğimiz bu çorbadaki bütün şeytanları tanımak için yeterli değil ama yapısı hakkında bazı düşünceler edinmek için yeterli. Devrim, iktidarda olmayan bir partinin, bizim anlayışımıza göre halkın partisinin, dünya tarihinde hiç iktidara geçmemiş olan bir partinin, yönetimi ele geçirme yöntemidir. Konfederasyonumuzun onüç devleti, iktidarı ele geçirmek için ayaklandıklarında, bir bütün olan konfederasyonumuz İngiltere İmparatorluğuna karşı ayaklanmıştı. Bunu biliyoruz. Şimdi konfederasyon bir bütün olarak Büyük Britanya İmparatorluğunun mutlak devletine karşı savaş açmıştır.

«Bu bir. Ama aynı devrim yöntemi konfederasyonun her bir devletinde ayrı ayrı uygulanmış ve bu devletlerin her birinde halkın partisi iktidar için mücadele etmiştir. Bazılarında halk galip gelmiş, diğerlerinde yenilmiştir ama hiç bir devlette durum kesinlikle belirlenememiştir. Devrim eylemi bu kıta üstündeki onüç ülkede sürüp gitmektedir; her yerde iç savaş vardır; New York'ta eğer bir adam tek başına Westchester County'ye gitmeğe cesaret ederse, ölümü göze almış demektir. Massachusetts'da Toryler öylesine güçlüler ki kendilerini belirtmek için bacalarını açık açık siyaha boyuyorlar. Göller bölgesinde Tory'lerle Yerliler ordularımıza karşı koyacak bir güç olarak birleştiler. Carolina'da kardeş kardeşle çarpışıyor ve koca aileler iç savaşta silinip gidiyor. Yetmiş altı yılının geri çekilişinde Jerseyden geçen kimse, tüm ülkenin bize nasıl karşı koyduğunu, pancurları kapalı pencerelerinden

bize nasıl ateş ettiklerini, tıpkı bir yıl sonra Forge Vadisi'nde açlıktan kıvranmamıza göz yumdukları gibi, bir lokma ekmeği bizden esirgediklerini unutamıyacak.

«Tek bir yerde devrim, hiç kuşkuya yer bırakmadan, kesin olarak başarıya ulaştı: o da burada, bu kıtanın en bereketli toprağında, belki de en sadık, kuşkusuz en güçlü olan Pennsylvania'da. Eğer iç bölgeler düşerse, devrim de elden gider; eğer iç bölgeler dumanlar içinde kalırsa, Pennsylvania hattının Washington'u terketmeyip, evlerini savunmaya gitmeyeceklerini kim söyliyebilir?

«Anımsatmaya gerek yok ama, yine de devrimci Pennsyvania kararlarını bir kez daha gözden geçirelim. Concord'la Lexington'dan bile önce Philadelphia işçilerinin nasıl kendilerini silahlandırdıklarını biliyorsunuz. Herhangi bir savaşta, tek başlarına ve bilgisizlikleriyle başarıya ulaşamazlardı, ama neyseki taşradan gelen birkaç bin avcı ve çiftçi onlara katıldı. Eski tüfeklerimiz ve yaşlı atlarımızla anayasaya karşı çıkanları yenebildik. Onları iç savaşla korkutup, silahlarımızı gösterdiğimizde aristokratlar yolumuzdan çekildiler. Bir anayasa ve demokratik devlet yasaları kazandık. Sonra, konfederasyona bağlı kalarak, binlerce adamımızı General Washington'la birlikte çarpışmaya gönderdik. Bunu ben kendim gördüm. Pennsylvania'lılar arka safları tuttuklarında Newark'ta, karın içinde aç karınla, yatıp hâlâ direndiklerinde ise Forge Vadisi'ndeydim. Monmouth'da deri elbiseli adamlarımız İngiliz'leri kırıp geçti. Ve Baylar, yetmiş altıda, Washington batı yakasına sığındığında, sonra da bir sayım yaptırıp sekizyüz adam kaldığını —iyi niyetli insanların geleceğini savunacak ve bu acılarımızdan bir ulus yaratacak sekizyüz insan— öğrendiğinde Delaware'deydim. İşte o zaman yüzyıl bile yaşasam hiç unutamıyacağım birşey gördüm. Philadelphia'lı binikiyüz güçlü, kuvvetli işçi, Sullivan, Washington'a yetişinceye dek kentten çıkıp, Delaware hattını savundu. Altı ay önce askerler kaçmış, bu işten kimse utanmamıştı. İnsanların ruhlarını çelikleştirmek demek ki altı ay sürü-

yor. Ve bir kez daha Philadelphia'yı terkettiklerinde memurlar, duvarcılar, nalburlar, değirmenciler, dokumacılar ve satıcılar farklı insanlardı. Pennsylvania kolaylıkla düştü ve kaçakların sayısı çoğaldı.

«Kongre, kenti İngiliz'lerle, Tory'lere terkederek kaçtı. Spekülatörler düşlerini gerçekleştirsinler, Deane bizi dolandırsın, Morris ticaretini yapsın, Graves tütün fiyatını yirmiiki dolara çıkarsın, ordu donarken Jamison yünlerini ırmak kıyısına yığsın, benim kadar sizin de tanıdığınız Bay Jamie Wilson, kırsal bölgelerde milyonlarca dolarlık toprağa konsun —sahipleri savaşmakla meşgul oldukları için oldukça kolay bir işti bu— bununla da kalmayıp şu *Packet* adlı pis, kokuşmuş gazete, bu ülke halkının uğrunda can verdiği her şeye saldırsın diye kenti yeniden ele geçirdik. Güzel bir müttefiki de var, aynı iğrençlikte *Evening Post* gazetesi. Bütün bunlar baylar, bir rastlantı değil, Pennsylvania'daki devrime karşı girişilen planlı bir saldırıdır. Bay Robert Morris'in sözde Cumhuriyetçiler Birliği, Üçüncü George kadar cumhuriyetçidir ancak. Görebildiğim kadarıyla tek amacı, halkın gücünün kaynaklandığı anayasayı yoketmektir.

«Sanırım biraz fazla konuştum, baylar. Tek başıma mücadele ettiğim ve General Robertdeau'nun birlikte daha iyi karşı koyabileceğimizi düşündüğü durum bu. Gerisini sizlere bırakıyorum...»

Kimse alkışlamadı; bütün gözler üstünde, Paine yerine oturdu. Çok yorulmuştu ve başı ağrıyordu. Matlack, bir bakıma yüksek sesle düşünerek, konuştu:

«Ne yaparsak yapalım kuvvete ihtiyacımız var. Washington...»

«Sanırım bizim yanımızda yer alacaktır,» diye başını salladı Roberdeau.

«Gerçekten mi?»

Paine de evet diye cevap verdi.

Peale hemen harekete geçilmesini istiyordu; eğer bazıları bu işten kar ediyorlarsa, hemen mahkeme karşısına çıkartılmalı, yargılanmalı ve cezalandırılmalıydılar. Anayasa ancak kuvvetle savunulabilirdi...

«Ama bu iç savaş demektir.»

«Öyle olsun. Bunu kendileri istediler.»

«Kim destekliyecek bizi?»

«Olayı açık açık anlatırız, halk da düşüncesini söyler. O zaman anlarız.»

Roberdeau içini çekti; yaşlanıyordu; barış bir düştü artık. Telaşlanan Rittenhouse dikkatle, çok dikkatle hareket etmeleri gerektiğini söyledi.

«Canları cehenneme!»

«Kan akacak!»

«Kendileri istedi bunu,» dedi Garland öfkeyle. Çoğu onlardan yanaydı; hep orduyla birlikte olmuşlardı; savaş başladığında yine ordunun yanında olacaklardı. Ama bu işin halktan gelmesi gerektiğini belirtti Paine. Peale bir kitle toplantısını önerdi, Roberdeau da bunu ayarlıyabileceğini söyledi. Oylama yapıldı: diğerleri de öneriye katılıyorlardı.

El sıkışıp evlerine döndüler. Kimse gülümsemiyordu. Uzun bir süredir beklenen bir şeydi bu; şimdi ise gerçekleşmişti ama hiç biri mutlu değildi.

Toplantı Devlet Binası'nın önündeki avluda yapıldı; Birkaç yüz kişi gelmişti. Hem Paine hem de Roberdeau konuştu. Matlack bir Denetim Komitesi'nin kurulmasını önerdi ve açık oylama yapıldı. İlk seçilen Paine'di, sonra Anayasa'nın katı destekçisi, halkın içinden gelen bir militan, Albay Smith komiteye katıldı. Rittenhouse, Matlack ve Peale listeyi tamamladılar. Kalabalık acımasız ve içtendi. Cumhuriyetçiler Birliği sorular yağdırmaya çalıştı ama kalabalığın buna dayanası yoktu ve ancak Rittenhouse ile Roberdeau'nun çabalarıyla vahşet önlendi.

Ertesi gün Paine ile Peale, kentte geçici olarak toplanan Pennsylvania'lı askerlerin komutanı Yüzbaşı Hardy ile yemek yediler. Paine yaklaşan olayları anlattı. «Bozgunculardan korkuyorum,» dedi, «Eğer adamlarınız bizi desteklerse...»

Başlangıçta Hardy geri çevirdi. Görevi değildi bu. Eğer Wayne onaylarsa...

«Ama bunun için zaman yok!»

Bir saat kadar tartıştılar. Sonunda Hardy konuyu adamlarına açmaya razı oldu. Onlarla hem Paine, hem de Peale konuştu ve birbirlerine danıştıktan sonra askerler onları desteklemeyi onayladılar.

Bir bakıma savaş Philadelphia'da ilan edilmişti.

Kent biliyordu. Silahlı bir karargah gibiydi. Adamların tüfekleri ellerinden düşmüyordu; çeteler sokakları kasıp kavuruyor, Peale'in birliklerine çok iş düşüyordu. Denetim komitesi bir mahkeme kurdu ve tüccarlar bir bir bu mahkeme önüne çıkartılıp, işleri, muhasebe defterleri ve belgeleri soruldu. Dükkanında satış fiyatı ortalama onbir dolar olan ama bunları altmış dolardan satan, üçbinaltıyüz çift ayakkabıya sahip Bay Donny adlı biri ortaya çıktı. Paine kanıtları dikkatle düzenledi. Baltimore'lu esrarengiz bir beyefendinin, Bay Solikeff adlı birinin un piyasasını tekeline alan Morris'in ortağı olduğu öğrenildi. İddianameler hazırlandı.

Philadelphia Post cesaretle harekete geçti ve eskisinden çok daha iğrenç ve yakıcı bir dille Paine'e saldırdı. Paine olayın üstünde durmayacaktı.

«Bu ilk kez olmuyor,» diye açıkladı çevresindekilere.

Ama şimdi her şey ortadaydı. Matlack, *Post* binasını askerleriyle sardı ve sahibi Towne'ye bir süre boynundan asılı kalmanın hoşuna gidip gitmeyeceğini sordu. Bu gözdağı yeterliydi.

«Hoşlanmıyorum bu işten,» dedi Rittenhouse. «Basın özgürlüğü...»

Ama komite, devrim zafere ulaştıktan sonra basın özgürlüğü için yeterince zaman olacağı konusunda ona güven verdi.

Komitenin cezalandırma gücü yoktu ama korkunç bir yıldırma gücü vardı ve Philadelphia'lılar tarafından kuvvetle destekleniyordu. Yaklaşmakta olan seçimler için kanıtlar birikiyordu ve büyük bir kitle toplantısında Morris olayı açıklandı. Ertesi gün paniğe kapılan Morris un tekelini hemen bıraktı.

Bir gece Paine, komite toplantısından eve dönerken, kendini bir çocuk kadar zayıf hissetti ve odasına çıkan ahşap merdivenleri güçlükle tırmandı. Yatağına uzandığında bir terliyor, bir üşüyor, titriyor, ateşleniyor, anıları gözlerinin önüne geliyor, zaman zaman ağlıyor, ocağı yakacak gücü bir türlü kendinde bulamıyordu. Ertesi gün, ve ondan sonraki gün öğlene kadar yarı bilinçsiz bir durumda yattı. Öylesine çok şey olu yordu ki Paine bir an için unutulmuştu. Mahkeme Philadelephia'nın üstüne çökmüş, kent korku ve öfke içinde ikiye bölünmüştü. Serseriler, ellerinde meşalelerle sokaklarda dolaşıyor, Peale'in dağınık askerleri umutsuzca düzeni korumaya çalışıyorlardı.

Roberdeau ortadan yokolan yazarı anımsadığında Paine, o pis ve karmaşık odasında yoksul bir durumda, yarı ölü bir insandı. Kendine geldiğinde karşısında ilk gördüğü insan Irene Roberdeau oldu. Sanki bir düş görüyor, karşısında bir melek duruyordu. «Ölüyorum...» dedi ama önemli değildi. Belli belirsiz bir mutluluktan öte hiç bir şey hissedemiyecek kadar zayıftı ve Roberdeau'nun onu, ev dediği bu yerden çıkarma çabalarına güçlükle karşı koydu.

Tam dokuz gün kız yanından ayrılmadı. Kişiliğini ortaya dökmeyen, becerikli bir hastabakıcıydı. Sonunda bu duruma daha fazla dayanamıyan Paine eve gitmesi için yalvardı. Yataktan kalkıp ayna dediği cam parçasına baktığında karşısında gördüğü Paine değil, çıkık kemiklerin, çukura kaçmış gözlerin, iri bir burnun üstüne gerilmiş sarı bir maske ile, uzun, yağlı saçlardı.

Paine hasta yatarken iç savaş Philadelphia'yı kasıp kavuruyordu. Wilson'un gurubu ile anayasacılar arasındaki savaşın seslerini yattığı yerden duyabiliyordu. Bütün bir gece boyunca tüfeklerin hiç dinmeyen sesini dinlediğinde, orada, zayıf, hareketten yoksun bir durumda yattığı için çocuklar gibi ağladı. Seçimler anayasacıları tartışmasız bir biçimde iktidara getirirken o hâlâ hastaydı.

Peale olanları anlattığında Paine başını salladı ve gülümsemeğe çalıştı.

«Kazanalım da...» dedi.

Başka bir kara kış geçti gitti; binyediyüzseksen yılıydı; açlıktan, parasızlıktan, giysisizlikten Pennsylvania ordusunun yarısı ayaklanmıştı. Beş uzun yıldan beri savaşıyorlar ve artık evlerini, karılarını, çocuklarını görmek istiyorlardı. Charleston düştü. Ayaklanma bastırıldı. Washington içini yalvarış dolu mektuplara döküyor ve Paine bunları okuyordu. Meclis'te çalışıyordu artık. «Sevgili Paine, yapılacak hiç bir şey yok mu?» diye yazıyordu Washington.

Seçim çok kesin sonuçlar doğurmuştu. Anayasacıların iktidara gelmesiyle Morris, Rush ve Cumhuriyetçi Parti'nin diğer liderleri onların eline düşmüştü. Karşı devrim dağıtılmış, birkaç yıl kendini toparlıyamıyacak bir duruma gelmişti. Paine'in bir yolunu bulup geçimini sağlaması gerekiyordu; Bunalım bildirileri yazılıp basılıyordu ama bunları okuyanların yazara verecek bir tek Penny'leri bile yoktu. İşte o zaman Roberdeau ile Peale, Paine'e Meclis'te çalışmasını önermiş, Paine'de bunu kabul etmişti. «Yeniden orduya dönmeyi umuyordum,» demişti özür dilercesine. Ama o güce sahip değildi artık. Yıllar sessizce birikiyordu üstünde. Saçları aklanmış, çökük gözlerine korku dolu bir gölge düşmüştü.

Meclis yazmanı olarak Washington'dan gelen bir mektubu okuyordu: «...acılarımız hakkında aklınıza gelecek her olasılık gerçeği yansıtmaktan çok uzak kalacaktır...» Her yerde başarısızlığa uğradıktan sonra Pennsylvania'ya, iktidarı ele geçirip ilk devrimci mahkemeyi kuran insanlara yazılmıştı mektup. «Askerlerin sabırını tüketecek olayların böylesine bir araya gelmesi... Ordunun tüm saflarında ciddi isyan belirtileri görüyoruz...» Paine için, uzun boylu Virginia'lının, «Sen Paine, bütün bunları kalemiyle ortaya atan sen, insanlarla konuşmasını bilen sen...» diye yalvarması bunun da ötesinde birşeydi. Hastaydı, elleri titriyordu. Karşısında Meclis üyeleri ölü hatlarla oturmaktaydı. Sonra sarhoş olana dek içiyordu. Tartışma umutsuzdu; «Ne yapabiliriz?» diyen bir delege, sonra aynı düşünceyi başka sözlerle dile getiren başka bir delege.

Amerikan parasıyla tam bin doları vardı. Bunun yarısını aldı ve finansman partisi ile uzlaşmaya doğru ilk

adımı attı. Beş yüz doları kendisine büyük hayranlık duyan bir İskoçyalı'ya, tütün ve patiska tüccarı Blair McClenaghan'a göndererek, Washington'un biraz rahatlatılması için bir fon kurulmasını önerdi. İskoçya'lı bu düşünceyi, karargahını Front Street'de bir kahvede kuran, ufak tefek, oldukça esrarengiz Yahudi Salomon'a açtı. Salomon'un buğday anlaşmasını bozduğu, yün battaniyelerin fiyatlarını altüst ettiği söyleniyordu. Ne olursa olsun, temel mali desteklerini Yahudilerden alan anayasacılarla birlikteydi.

«Olur,» dedi Salomon İskoçyalıya. «Yapılacak tek şey bu... Ama ben sizin aradığınız adam değilim. Birkaç bin, belki beş bin ayırabilirim ama sizin sermayeye, büyük paraya ihtiyacınız var. Morris'e, Reed'e, Rush'a git. Sanırım onlar bu işe girerler.»

«Paine onlarla bu denli uğraştıktan sonra mı? Biliyorsun, onun düşüncesi bu.»

«Evet, onlarla bunca uğraştıktan sonra. Onlar da kendi devrimlerinin peşinde ama savaşı yitirmek istemiyorlar.»

McClenaghan Morris'e gitti.

«O adamdan tiksiniyorum,» dedi Morris sertçe. «Ama haklı. Yitiriyoruz. Eğer Wilson'u kandırırsam...»

«Yapabilirsen...» diye gülümsedi İskoçyalı.

«Yine de Bay Paine bir gün bunların hesabını verecek,» dedi Morris öfkeyle. «Unutmayacağız.»

Paine'in uyandırdığı nefret duyguları ilerideki günlere bırakıldı ve o gece beşyüz Amerikan dolarına karşılık Pennsylvania Bankası orduya yiyecek, giyecek ve cephane bulmaya karar verdi.

Paine *Bunalım* bildirilerini aynı ateşle yazmayı sürdürüyor ama kalemine bu gücü verebilmek için gittikçe daha çok içmek zorunda kalıyordu. İki kez orduya gitti; yaşlı *Mantık* eskisinden çok daha yaşlı, çok daha yoksuldu ama herkes onu içtenlikle karşılıyor, «Tanrı aşkı için Tom, hiç de Mantıklı değil bu,» diye ona takılıyorlardı. O sabırla, tekrar tekrar anlatıyordu; kendisi gibi pis, yoksul ve yıpranmış olan onlar, Paine'in

çocuklarıydı. «Senin değerini ölçmeme hiç bir zaman izin verme Paine,» diyordu Washington.

Olağanüstü Bunalım'da sakin öfkesiyle, düşüncelerini en iyi bir biçimde dile getiriyor, ancak demokrasi altında bir iş adamının tüm yeteneklerini ortaya koyabileceğine inanmaları için onlara yalvararak, tüm tüccarları ortak bir cepheye çağırıyordu. *Halk Yararına Bunalım*'da, birbirlerine düşecekleri yerde konfederasyonun bir bütün olarak mücadele etmesi, bölgesel farklılıkların ortak düşmanlarıyla savaşmalarına engel olmasına izin vermemeleri için yalvarıyordu. Artık ulusal bir hükümet düşünmeğe başlamıştı; Pennsylvania'da olanlar bir ihtardı.

Beyninin gücünü yitirdiği, bittiğini, tükendiğini, daha fazla devam edemiyeceğini hissettiği içki dolu bir hafta geçirdi. Sonra bu dönemden, eskisinden daha zayıf ama daha kararlı çıktı: devrimi İngiltere'ye kendisi götürecekti. İngiltere'ye gidecekti. İngiliz vatandaşlarına, İngiliz içşisine ve çiftçisine *Mantık* sunacaktı.

Nathanael Greene onunla işi enine boyuna konuştu. Benedict Arnold olayı daha yeni olmuştu, İngilizler André'nin idamıyla yanıp tutuşuyorlardı.

«Eğer Paine'i asabilirlerse,» dedi Greene, «bu durumu denkleştirebilir. Korkarım sana hâlâ ihtiyacımız var.»

Sonra birden, bir günde ya da bir haftada değil, ama bütün bu yıllardan sonra yeterince ani olarak savaş kazanıldı. Çarpışma henüz bitmemiş, hiç bir anlaşma imzalanmamıştı ama yine de kazanmışlardı. Acılar ve umutsuzluklar bitmiş, İngiliz ordusu Yorktown'da kuşatılmış, Amerika kıtasında İngiliz'lerin sonu gelmiş, birkaç milyonluk Fransız yardımı mali sorunları çözümlemiş, Tory'ler parçalanmıştı. Paine ise yapayalnız, ürkek bir durumda kalmış, bütün bunlara bakıp, «Neredeyim ben? Kimim ben?» diye düşünmeğe başlamıştı.

Ayağının altındaki dayanaklar yoktu artık; her zaman dışarda kalan, her zaman sahne arkasında duran, her zaman propaganda yapan biri olarak şimdi hiç bir

propagandanın gerekli olmadığı, sahne arkası adamlara gerek duyulmadığı bir dönemde bulmuştu kendini. Zafer kazanmış bir orduda Paine'in yalvaran, bitkin görünümü yalnızca kahkahalar yaratırdı.

Onun uğraşı devrimdi, ve şimdi işsiz kalmıştı.

«Öyleyse korseciliğe dön,» dedi kendi kendine. Dostları, arkadaşları devlet işlerinde çalışmağa başlamıştı; bazıları ise oraya buraya el atmaya uğraşıyordu. Çünkü zafer şımarıklık demektir. Kesinlikle bir devlet adamı olmayan Paine'in ise şımarmaya hiç niyeti yoktu.

Fransa'ya yolculuk vardı. Bir zamanlar Kongre başkanlığı yapmış olan eski dostu Henry Laurens Hollanda'ya giderken İngiliz'ler tarafından esir alınmıştı. Laurens'in oğlunu tanıyan Paine, delikanlıyı avutmaya çalıştı.

«Sürüp gitmez bu,» dedi John Laurens'e. «Çok geçmeden esir değişimi yapılır. Savaş sona erecek...»

Paine insanların gönlünü almasını bilirdi. Delikanlı da neredeyse ona tapacaktı. Sonra, genç Laurens, Fransız yardımını arttırmak amacıyla Paris'e giderken, Paine'e kendisiyle birlikte gelmesini rica etti. Okyanusun bu kıyısında görevinin sona ermekte olduğunu gören Paine de öneriyi kabul etti. Bir bakıma yaşamı boyunca geçireceği ilk tatildi bu. Fransa'da onurlu bir konuk olacak, önemli insanlar, *Mantık*'ı imzalamasını isteyecekler ve daha önce hiç duymadığı bir biçimde onun, yani Paine'in, gerçekten önemli biri olduğunu duyuracaklardı.

Her şey çarçabuk bitti. Görev başarıyla sonuçlanmıştı; iki buçuk milyon gümüş livre dolusu bir gemiyle eve dönen Paine, kendisine Amerika adı veren, bu koloniler birliğindeki garip değişikliği farketmekten geri kalmadı. Örneğin son *Bunalım* bildirisini Fransa'ya gitmeden hemen önce yazmıştı. Yayımcılarla bir sorun yoktu artık. Bir düzine yayıncı bildiriyi basabilmek için izin istiyorlardı. Artık bunalım atlatıldığına göre *Bunalım* bildirileri güvenilir yatırımlardı.

Amerika'ya döndükten kısa bir süre sonra bir zamanlar Irene Roberdeau olan Bayan Jackson'un Paine'i kıskandığı yoktu.

«Yaşlı bir adam o,» dedi Irene'e alçak bir sesle.

Irene hala genç ve güzeldi. Dizlerinin üstünde çocuğuyla birlikte otururken Paine'in giderek artan bitkinliğini o da görmüştü. Yaşlıydı; bitikti; ancak bir düşte bu kadını sevmeye cesaret edebilmişti.

«Şimdi ne yapacaksın Thomas?» diye sordu ona.

O ise, yapılacak çok şeyler olduğunu ima eden bir gülümseme ile soruyu geçiştirmeğe çalıştı. Meşgul bir insan olduğunu söyledi, yazacak öylesine çok şeyi, gidecek öylesine çok yeri vardı ki...

«Devrim bitti,» dedi Frank Jackson. Paine'in buna katılmaktan başka söyleyecek hiç bir şeyi yoktu.

«Sizi unutmayacaklar.»

Bir sus payıydı bu.

«Ne önemi var,» diye mırıldandı.

«Çok yorgun görünüyorsun,» dedi Irene.

Yorgundu; ölesiye yorgundu. Üstelik buradan çıkıp gitmek ve sarhoş olmak istiyordu. Kimdi bu insanlar? Nasıl olmuştu da onlarla birlikte bu evde oturuyordu? O bir süre başka bir iş yapan bir korseciden başka neydi ki?

«Dinlenmeye ihtiyacın var,» dedi Irene.

«Sanırım öyle,» dedi. Sonra da istediği kadar çabuk kalkamadı.

Artık Meclis yazmanı bile değildi... Hiç bir şeydi. Her zamankinden biraz daha yoksul, her zamankinden biraz daha zayıf, eski devrimci Tom Paine'di o. Yorktown'ın bir içki alemi, onunsa dört günden beri sarhoş olmasından sonra olağan bir şeydi bu. Ama bu durumu daha fazla sürdürmedi. İnsanın yemeğe ve içmeğe ihtiyacı vardır; deri ayakkabılarının eskidiğini, ne denli küçük, pis, sevimsiz olursa olsun bir odaya ihtiyacı olduğunu bir süre sonra mutlak farkeder.

Yalnızlık çekilecek gibi değildi. Roberdeau Boston'a gitmişti. Greene, Carolina'da çarpışmaktaydı. Pa-

ine yanında olsaydı, her şeyin tıpkı eski günler gibi olacağını yazdığında, Paine, «Eski günler gibi olamazdı,» diye düşündü esefle. «O zaman bana ihtiyaçları vardı. Ben zaferin bir parçası değilim.»

Wayne, artık meşhur olan Pennsylvania Ordusu ile Georgia'yı kasıp kavuruyordu; dünyanın en iyi askerleri diyorlardı onlara. Yıllar getirmişti bu değişimi. Paine beşyüz tanesinin adını bile hatırlıyordu.

Washington zaferi kutlamak için gelmişti. Philadelphia'ya, ama aldatıcı bir zaferdi bu. Üveyoğlu yeni ölmüştü. Uzun boylu Virginia'lı bitkin ve harap görünüyordu. Paine'le karşılaştıklarında arta kalmış iki insan gibiydiler. Paine kirli giysilerinden, görünüşünden, lekeli yüzünden utanmıştı.

«Benim eski dostum,» dedi Washington.

Paine övünmeğe başladı; devrimin tarihini yazmayı düşünüyordu. Acaba Washington kaç tane *Mantık*'ın satıldığını biliyor muydu?

«Kendi değerimi biliyorum,» diye attı Paine.

Görüşlerin ne denli değiştiğini, bu yazarın kamp ateşlerinden, düş kırıklığına uğramış isyankar adamlardan uzakta, ne sefil bir yaratık olduğunu düşünen Washington, «Sevgili Paine, hiç birimiz senin değerini unutmayacağız,» dedi. Neden devrim ardında böylesine serpintiler bırakmıştı? Herkes ödül bekliyordu ama bu bir barış ve düzen dünyasına nasıl sığardı?

«Morris bile yaptıklarını kabulleniyor?» diye ekledi Washington aceleyle. «İki cephede, içerdeki cephede ve savaş cephesinde bizi bir arada tutan Paine'di. En içten inançlarımla sana şunu söylemeliyim ki sevgili dostum...»

Çok geçmeden ayrıldılar; Washington, Paine'in ağladığını görmek için gelmemişti oraya.

Bir asker delegasyonu onu görmeğe geldi. Aylardır maaşlarını alamıyorlardı. Acaba Paine onların sözcüsü olur muydu? Onların isteklerini düzenleyip hükümete sunar mıydı? Yıllar süren savaşta onların çektiklerini Paine'den iyi kimse bilemezdi. Hiç kimse onla-

ra Paine'den daha yakın olmamıştı. Onun kalemi devrim ateşini yakmıştı. Şimdi devrim uğruna çarpışanlar için biraz ateşi kalmış mıydı?

«Amaçlarımıza ulaştık,» dedi Paine yorgun bir tavırla. «Bundan sonra beklemeniz gerek. Zorla elde edilmek istenilen her istek kargaşalığa yol açar...»

Askerler aptallaşmış bir durumda ona baktılar.

Maliye bakanı Robert Morris'e durumdan söz etti.

«Kuşkusuz ki isteklerinde haklılar,» diye belirtti Morris'e. Bunun tersini kimse söyliyemezdi. Ama zamanı mıydı? Morris bir şey yapabilir miydi?

«Tabii bir şey yapılabilir,» dedi Morris. Birbirleriyle mücadele ettikleri dönem çok gerilerde kalmış gibiydi. «Bu adamlar haklı. Paraları ödenecek,» diye Paine'e güvence verdi. «Kargaşalık çıkmasını önlemekte haklıydın. Eğer savaş kazanılmış sayılırsa, bazı yasal haklarını göz önünde bulundurmak gerek...»

«O değerli yazı yeteneğini bizim için kullanabilirsin,» diye ekledi Morris düşünceli bir tavırla. «Hükümet de görecektir ki...»

«Bunun için gelmedim.»

«Hayır, bu yalnızca bir düşünceydi. Sonra yeniden ele almak üzere bu konuyu burada bırakalım.» Bir an düşündükten sonra ekledi: «Düşman olmamız için hiç bir neden yok.»

Paine başını sallayıp dışarı çıktı; elbette, hiç bir neden yoktu. İnsanlar mantıklı şeylere her zaman el atarlardı.

Birkaç yazı, artık ona ihtiyacı olmayan bir hükümetten gelecek bir maaş, yeni bir takım giysi Avrupa'ya anlatan bir yapıt, eski ateşle yazılmış bir başka *Bunalım* bildirisi... neden barışı kabul etmemek?

Kırkbride ile birkaç hafta. Uğrayan eski askerler; binlerce yıl öncesinden, Hackensack'tan Delaware'e kadar yürüdükleri günlerden söz ettiler; ama artık yeni bir konuşma biçimi vardı. Gelecek, Amerika'da sınırsız ve pırıl pırıl görünüyordu.

Ama ya onun için?

Umutsuzca, Amerika'nın geleceği, başarısızlıkları ve umutları, övünmeler, anılar, spekülasyonlar, yaklaşan gümbürtü, büyük bir cumhuriyette özgür bir vatandaş olmanın övüncü ile ilgilenmeğe çalıştı.

«Özgürlüğün olmadığı ülke benim vatanımdır,» demişti bir seferinde.

Barış yapılmıştı; Amerika bağımsız ve özgür bir horoz gibi ötüyordu. Donanma fişeklerinin, dalgalanan bayrakların, konuşmaların, şölenlerin ve törenlerin sonu gelmiyordu.

Bir zamanlar bir korseci olan yorgun bir İngiliz şöyle yazıyordu:

«İnsanın ruhunu sınayan günler geçip gitti... ve dünyanın şimdiye dek gördüğü en büyük ve en eksiksiz devrim ünlü ve mutlu bir biçimde başarıya ulaştı...»

Altına şöyle imzasını atabilirdi: Tom Paine, bütün yönleriyle bir devrimci.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA

11. Bana Yedi Yıl Verin

Ressam ve ozan Blake Tom Paine'e, «Birini asacaklar,» dedi. «Bu sen de olabilirsin. Bunu özellikle istiyorlar. 1776'dan beri ipi boynuna geçirmek için yanıp tutuşuyorlar. Aslanı kendi ininde aldatamazsın. İngiltere Amerika değildir...»

«İngiltere Amerika değildir,» diye ona hak verdi Paine. Bunu biliyordu artık.

«Öyleyse Londra'dan çek git. İngiltere'den uzaklaş. Ölüyken kimseye yararın dokunmaz.»

«Kaç,» diye mırıldandı Paine. Blake acıyla gülümsedi.

«Ben gülemiyorum,» dedi Paine. Kâğıttan yapılmış bir ev gibi yıkılıp gitmişti; binyediyüzdoksaniki yılıydı ve o eski bavulunu aceleyle hazırlayıp asılmamak için Londra'dan kaçmaya çalışan bir şövalye, bütün yönleriyle bir devrimci... Henüz değil. Daha ellibeş yaşındaydı. «Bana yedi yıl verin, Avrupa'daki her ülke için bir *Mantık* yazayım,» demişti. İşte şimdi İngiltere'de yapmıştı bunu. *İnsan Hakları* adlı bir kitap yazmıştı ama her nedense burada, Concord ve Lexington'daki gibi ellerine silahlarını alan aynı sertlikte ve inatçılıkta köylüler yoktu. O ise ellibeşindeydi, yorgundu ve kaçıyordu.

Frost ile Audibert kapısını çalıp hâlâ neyi bekle-

diğini sormaya geldiklerinde güneşin doğmasına daha birkaç saat vardı.

Her şey bavula konmuştu; *İnsan Hakları'*nın bir nüshası, bir takım çamaşır, yarı bitmiş bir yazı.

«Geliyorum...»

«Dover arabası beklemez... Cellat da!»

«Geliyorum dedim!»

Sonra her şey olup bitmiş, İngiltere eski haline kayıp gitmişti. O parlak, kısa ihtişam alevi sönmüştü. Mahzenlerde ve meyhanelerde kurulan küçük planlar bir sonuç vermemişti. Thaddeus Hatter'in mahzenindeki kırkiki tüfek paslanıp dökülünceye dek orada kalacaktı. Barut dolu fıçı Thames nehrine atılmıştı; gemi işçileri, madenciler, dokumacılar, bakkallar birbirlerine, bir an için olanaksızı düşleyen ve buna inanma yürekliliği gösteren insanların suçlu, utanç dolu gözleriyle bakacaklardı.

«Geliyorum,» dedi Paine.

Dover'e giden çukurlu yolda ilerliyen posta arabasının içinde Frost onu dürtüp, «Önde Leonard Jane var,» dedi.

Jane, oraya buraya burnunu sokup birçok şeyi gören uzun burunlu adamlardan biri, kralın bir ajanıydı; gizli haber alma servisleri yoktu o günlerde.

«Kimsenin haberi olmayacak demiştin sanıyorum,» diye yakındı Paine huysuzca.

«Biliyorlar işte...»

Bir anda sabahın parlak kırmızı güneşiyle dolan şafak vaktinin donuk aydınlığında oturup ölmenin, boynundan asılmanın, darağacına yaklaşırken, içine konduğu arabanın her sallanışında,

Paine, Paine adı belalı Paine,
Belalı ünü ve sonsuz utancıyla,
Paine, Paine adı belalı Paine.

diye gıcırdıyan tekerleklerin anlamını düşündü.

Hızla birbirini izleyen düşünceleri arasında Audibert'e, «Eğer beni tutuklarlarsa Amerika'ya git ve Washington'u bul. Beni anımsıyacaktır. Ona burada

olanları, İngiltereye ya da Amerika arasında bir ayrım olmadığını, onun gibi birine gerek olduğunu anlat...» dedi.

Onu götürmediler. Çünkü kendilerinden emin değillerdi.

«Burada bile,» dedi Audibert, «Tevkif müzekkeresi olmadan kimseyi tutuklıyamazlar.»

Bir şeyler olmuş, onlar Dover'deki gümrüğe vardıklarında tutuklama emri hâlâ gelmemişti.

Gümrük memuru bütün eşyalarını didik didik aradı, Paine'in kitabını buldu ve ortadan ikiye bölüp, yere fırlatarak, «İşte insan hakları. Tanrı cezanı versin!» diye bağırdı.

Paine bir an için asılmanın anlamını unutup, «Kapa o pis çeneni,» dedi. On yıl geriden gelen, çınlıyan bir sesle söylemişti bunu. Paine de askerlik yapmış, gözleri çakmak çakmak yanarak haykırmıştı, «Kapa o pis çeneni,» diye.

Sonra eğilip yerden kitabının parçalarını topladı.

Üçü birlikte bir odaya kilitlendiler. Kapının dışında altı kırmızı ceketli nöbetçi bekliyordu.

«Eğer posta gemisi bizi almadan giderse...» dedi Frost... Sonra parmağıyla boynunun üstüne bir çizgi çekti.

Gümrük binasının önünde toplanan kalabalık çok geçmeden «Paine, Paine, Tanrı cezanı versin Paine,» diye bağırmaya başlamıştı.

«İşte senin halkın,» dedi Frost iğneli bir sesle. «Özgürlük ve adalet bayrağı altında ayaklanacak olan halkın!»

«Zavallılar.»

«Sevgini onlar üstünde harcama. Eğer kısa zamanda buradan çıkamazsak bütün sevgine ihtiyacımız olacak.»

«Bizi neden tutuyorlar?»

«Tutuklama emrini bekliyorlar herhalde. Başka ne olabilir?»

Sonra gümrük memuru kapıyı açtı ve, «Sırf Tanrı'nın iyanetiyle buradan çıkıyorsun Paine. Bir daha İngiltere'ye gelme,» dedi.

Paine'le arkadaşları, yuhalıyan, baykuşlar gibi öten kalabalığın içinden geçip posta gemisine bindiler. Demir alındı ve iki mavna küçük kanal feribotunu çekmeye başladı. Paine güvertede duruyordu.

«Geri gelecek misin?» diye sordu Audibert, beyaz tepeleri arkalarında bıraktıklarında.

«Geleceğim. Fransa, İngiltere, Amerika... ve sonra tüm dünya. Geri döneceğim.»

Kanal gemisinde güven içinde, İngiltere'yi, celladı ve azgın kalabalığı arkada bıraktığından,» Paine bu karmaşanın ne denli kolayca, ne denli sinsice başladığını düşündü. Amerika'da, savaş sona erdiğinde, devrimi gerilerde bırakmıştı. Washington'un Mt. Vermon' da sahip olduklarına benzer şeyler düşleyerek Bay Thomas Paine olmak istiyordu. Devrim bittiğinde yaşlı bir adam değildi; sadece kırkaltı yaşındaydı. Bir insanın yaşamı o yaşta sona ermez. Franklin'e bakın.

Arkasına yaslanıp, «Yeterince iş yaptım; artık yemek, içmek, uyumak, konuşmak ve düşünmek istiyorum,» demek istiyeceği bir zaman gelir. Enfes, hiç unutulmayacak bir öğleden sonra vardı. Saatlerce sıcak güneşin altında oturup Franklin'le bilimden ve felsefeden söz etmişlerdi.

«Bilimle oyna,» demişti Franklin. «Yeni bir çağın doğuşu bu.»

«Oynamak isterim,» diye karşılık vermişti Paine meraklı gözlerle.

Buna layık değil miydi? Savaşı tek başına yaptığı için değil; ne Washington, ne Jefferson ne de Adams savaşı tek başlarına yapmışlardı. Oynadığı rol, bir ödül isteğini, Kongre'den kendisine bir geçim kaynağı sağlaması dileğini, aç gözlü bir tavır gibi gösterecek kadar önemsiz değildi. Devrimden başka hiç bir şeyi yoktu. Bir değişim uzmanıydı o ve değişim bitmişti.

Ona biraz para ve Bordentown ile New Rocelle'de bir yer verdiler. Yeterliydi bu. Basit bir yaşam sürdürüyordu: biraz içki, yiyecek bir lokma ekmek, bir atölye ve geleceği hazırlayan dünyanın bilim adamlarıyla ilişki kurma.

«Bay Thomas Paine,» diye imza atıyordu.

Bir insanın değişmesi beklenilen bir şeydi; insanın ruhunu sınayan günler geçip gitmişti. Politikayla uğraşmıştı. Tıpkı Morris ya da Rush'ın yaptıkları gibi centilmence bir uğraş olmuştu bu. Ve şimdi, kendini bir dilenci, zavallı bir sarhoş, tek kollu geveze bir asker, barut tozuyla gözleri bozulan bir topçu olarak gördüğünde, «İşte Tanrı'nın inayetiyle Thomas Paine gidiyor,» demiyordu.

Ama bu da beklenirdi.

Bazen eski dostlar evine gelip, «Merhaba Tom, yaşlı *Mantık*, merhaba eski yoldaş,» dediklerinde biraz utanıyordu.

Eski günlerden söz ede ede, bakın kendilerini ne duruma sokmuşlardı! Eski günler geçmişti artık.

En iyisi gidip, adı artık saygıyla anılan, ama Jersey'deki o yürüyüşü hiç unutmayacak olan, uzun boylu tilki avcısı Washington'la yemek yemekti.

«Madeira mı Thomas?»

«Kırmızı Bordo şarabını yeğlerim.» »

«Ama Madeira'da Portekiz'in güneşli masmavi göğü var Thomas.»

Artık eski kavgalar unutulduğuna, eski düşünce ayrılıkları bir köşeye atıldığına göre Morris, Reed ve Rush'la birlikte yemek yemek bile daha iyiydi. Geçerli insanlar bunlardı. Brandy'lerini yudumlarken önemli mali sorunları konuşuyorlardı. Yeni Amerika Birleşik Devletleri'nin arkasındaki güçler bunlardı; ve Paine' in bir köşede oturup dünyayı ne ince manevraların döndürdüğünü görmesine izin veriyorlardı.

İnsan değişir; ya da bu yanlıştır, insan hiç değişmez. Burada, binyediyüzdoksaniki yılında, onu asılma tehlikesiyle karşı karşıya geldiği İngiltere'den uzaklaştıran ve Fransa'ya götüren Kanal gemisinin küpeştesine dayanmış, beyaz tepeleri seyrederken anıları bir bir, oldukları gibi, gözlerinin önünden geçiyordu.

Demir bir köprü vardı; bilimsel bir deneydi bu... Ben Franklin, onun bilime açık bir kafası ve gözleri olduğunu söylememiş miydi? Köprü tabii, dünyada yep-

yeni bir şeydi ama düş kurabilen herkes demirin, insanın yazgısının efendisi durumuna geldiğini görebilirdi. Ve neden başlangıç olarak böylesine yararlı bir şey, böylesine çok yapılan bir şey, bir köprü olmasındı ki? Böylece kafasında bu düşünceyle oynadı, evirdi çevirdi ve sonunda demir bir köprü maketi yaptı. Kırk mil öteden geliyordu insanlar maketi görmek için. Tam bir «*Mantık*» işi diyorlardı kötü bir sözcük oyunu yaparak. *Mantık* kitabının nüshaları sararmış, dolaplara, tavan aralarına atılmıştı ama halk, «Çok akıllı bir adam şu Paine,» diyordu. «Tıpkı bir Yankee gibi düşünüyor.»

Maketi Philadelphia'ya götürüp Marken Street'de Ben Franklin'in evinin bahçesine koydu. Ne günlerdi o günler! Bir sürü insan ona Doktor Paine diyordu. Kendisi bile inanmaya başlamıştı bu iltifatlara. Yemeklerde onuruna kadehler kalkıyor, onuruna partiler veriliyordu; dört beyaz perukası vardı, gömlekleri kolalı ve tertemizdi.

Bir seferinde Rush, «*Mantık*'ı şimdi okumak nasıl oluyor Paine?» diye sormuştu.

«*Mantık* mı?» diye sordu sanki kolaylıkla anımsıyamadığı, önemsiz birşeymişcesine...

«Bir zamanlar için oldukça iyiydi,» dedi.

«Ne günlerdi o günler,» diye güldü Rush.

«Herkes birbirinin boğazına sarılmıştı.»

«Ama artık herkese yeterince var.»

«Tabii, herkese,» diye hak verdi Paine.

Sonra köprü maketini Fransa'ya götürdü. Beş yıl önceydi bu, 1781'de. Kirli giysileri içinde bir ahmak değil, geniş okyanusu aşıp Fransa'ya doğru yol alan önemli bir beyefendi, bir bilgin, bir düşünür, belki de bir maliye uzmanıydı; birinci sınıf bir kamarada kalıyor, yolcular onu birbirlerine gösterirken güvertede dolaşıyordu.

Amerika'yı terkedişi bile geçmişinin bir anısıydı; Pennsylvani'da demir köprüsünü yaptırmasını engelliyecek kadar hâlâ düşmanı vardı; Fransa'ya gitmeyi

hep istemiş olmasına karşın yolculuğunun asıl nedeni köprüydü.Fransız bilginleriyle mektuplaşmış, Franklin'le onlar hakkında konuşmuş ve onların dünyadaki en akıllı bilginler olduğu sonucuna varmıştı. Önce Fransızlar köprüyü kabul edecekti, sonra bütün dünya. Böylece bir servete konacaktı. Gemide Baltimore'lu Bayan Granger'le flört edecek denli genç hissetti kendini. Asla yapamıyacağını sandığı bir biçimde zerafet ve incelikle yatağa dek götürdüğü bir serüvendi bu. Neden olmasındı? Daha yaşamının yazında, eskisinden çok daha sağlıklı ve ünlüydü: bir korseci ya da ayakkabıcı olarak unutulup gitmiş, düşünür ve bilgin Paine olarak tanınıyordu.

Fransa onu yürekten karşıladı; eski, imparatorluk Fransa'sı. Kral Louis Versailles'daki imparatorluk sarayında oturuyordu. Eğer ortada dolaşan söylentiler varsa bile Paine'in bunlarla ne ilgisi vardı ki? Burası Amerika değil Fransa'ydı. Franklin'in verdiği öğütle koku sürmeden, peruk takmadan, beyaz gömlek, siyah ceket, siyah ayakkabılar, pamuklu çoraplar, düz kahverengi pantalon giyip, dil konusundaki cahilliğini örten, yüzündeki içten gülümsemesi ile, basit ama zeki Amerikalı rolü oynadı. Herkesle tanıştı: politikacılarla, düşünürlerle, aydınlar ve züppelerle, bilginlerle, soylularla ve alçak gönüllü öğretmenlerle. Ve tabii ki Fransız yemekleriyle... Yetenekli bir insan için hiç bir engel yoktu.

«Ah, Amerika'da biz yemek yiyor, ama pişirmesini bilmiyoruz,» diyordu...

Neden İngiltere olmasındı ki? Neden bir kez daha vatanına dönmesindi? Öylesine yakındı ki... Üstelik aradan bunca yıl geçmişti. Köprü Fransa'da havada kalmıştı. Beğenmişlerdi ama yeterince değil. Ve İngiltere'de de eski nefretler unutulmuştu. Bir insanla bir süre mücadele edebilirsiniz ama bu onunla sürekli olarak iş yapmanızı engellemez. İngiltere'de George Washington'un Amerika'da olduğundan çok daha büyük bir kahraman sayıldığını söylememişler miydi?

Paine Londra'ya geçti.

Kralcılar Derneği başkanı Sir Joseph Baker, astronom Marcus Hawley, Doğu Hint Şirketi'nden Sir John Tittleton'la yenen akşam yemeği her biri hafifçe öne eğilip elini sıkıyor ve bunun bir onur olduğunu belirtiyordu: «Gerçekten efendim, bu bizim için büyük bir onur...»

Ve *Mantık* konusunda, «Çok etkin efendim, çok etkin ve sonuna dek İngiliz. Magna Charta'nın eski soyluluğunun yeniden ortaya atılışı. Amerika bizi tersledi ama bu terslemede de iyi bir İngiliz inatçılığı vardı. Aslında ortaya bir fırsat çıktığında iki ülkenin tek bir ülke haline gelmiyeceğini kim söyliyebilir?»

«Tek bir ülke mi?»

«Savaş bir hataydı. Bizler zeki insanlarız, bunu kabul ediyoruz.»

Onlara hak vermeyip de ne yapacaktı? Bir zamanlar korseci olduğunu, Gin Row'un pisliğinin içinde yüzdüğünü, bir tütüncü dükkanı işlettiğini yüzüne vurmuşlar mıydı? Bunu yapmayacak denli görgülüydüler. Onların üstünlüğü anlatılmaktan çok duyuluyordu ama öylesine açıkça duyuluyordu ki hayrete düşen Paine yalnızca gülümsiyebildi, her zamankinden biraz daha çok içti, yeniden gülümsedi ve onlara hak verdi. Bir geceyi bu insanlarla birlikte geçirin, işte o zaman neden bunların yönetimi ellerinde bulundurduklarını anlarsınız: zeka, akıl, çekicilik, incelik. Belki de o zaman aklınıza uzun, paslı tüfeklerine dayanmış yere tüküren Massachusetts'lı çiftçiler gelir, belki de onları aklınızdan bile geçirmezsiniz.

Köprü maketini ortaya çıkardığında hayranlık çığlıkları atıldı.

«Yaratıcılıkta koloniler bizden yüz yıl ilerdeler,»

«Bizi hala koloni olarak düşünüyorlar,» diye geçiyordu Paine'in aklının bir köşesinden.

Sonra Thetford'a gitti; eski kasabanın hiç değişmemiş olması onu hayrete düşürmüştü. Tek bir taş kımıldatılmamıştı; yollarda sabanların açtığı izler hâlâ duruyor, uzun bir zaman önce yine aynı yer-

de gördüğünü anımsadığı bir çitin üstünde bir horoz tünemeye devam ediyordu. Amerika'dan sonra, burası dünyanın dışında bir yerdi sanki. Çünkü Amerika değişimlerle yaşıyor, bir bina yıkılıp yerine daha iyisi yapılıyor, ahırlar durmadan değiştiriliyor, sokakların kaldırımları yapılıyor, kanalizasyon sistemleri yenileniyordu. Neden olmasındı? Romalılar da yapmıştı bunu. Daha yüksek bir kilise, daha yüksek bir çan kulesi, daha geniş bir belediye binası.

Ama Thetford aynıydı; çiftçiler, Amerika'daki gibi uzun boylu, inatçı köylüler değil, esmer, toprak budalalarıydı. Yeni Squire de babası gibi şişman, kırmızı yüzlü, bir ayağı şimdiden gut hastalığına tutulmuş, bir delikanlıydı.

Paine'i anımsamadılar; kimse anımsamadı onu. Köylüler perçemleriyle oynayıp, «Paine'lerin evini mi arıyorsunuz beyefendi?» diye sordular.

Annesi sağdı. Doksan yaşında, az gören, az duyan, perişan bir durumda küçümencik bir kadındı. O da Paine'i anımsamadı.

«Ya!» dedi ona kim olduğunu söylediğinde. «Sen benim oğlum musun?»

«Thomas, Anne, Thomas. «Korkunç bir geri çevrilme, ayrılık duygusu hissetti. Öylesine uzun bir süre geri gelmemişti ki bunca zamandan sonra dönmek küfretmek gibi birşeydi.

«Thomas... O öldü.»

«Benim anne, benim.»

«Sen Thomas mısın?» Kırışık yüzünü oğuşturarak inanmaz bir sesle sormuştu bunu. Ama yine de ne şaşırmış, ne de huzursuzlanmıştı.

Squire'la, bir zamanlar onu ayaklarından asan çocukla, yemek yedi: kızarmış biftek, puding, büyük bardaklarda bira. Tıpkı İsa'nın alnındaki gibi, bir zamanlar başının üstünde hare olan toprak sahibi beyefendi buydu; toprağın içinde durup, başını kaldırıp baktığında İsa ile onu bir tutuyordu. Şimdi Squire tıkınmakla öylesine meşguldu ki arasıra önemsiz birkaç sözden başka hiç bir şey söylemiyordu.

«Yeniden aramızdasın Paine...»

Koca bir parça biftek kesip hepsini birden ağzına atıyor, parmaklarıyla aldığı bir parça puding'i bifteğin üstüne koyuyor, yarım maşraba birayı öylesine dikiyordu ki ağzının kıyısından akanlar boynuna sıkıştırdığı peçeteye dökülüyordu.

«Daha biftek?»

Sonra başka bir parça ile ağzını dolduruyor, uzun bir bıçak; çatal, kaşık ve tabak görevini yapıyordu.

«Burayı değişik buldun mu? Dünyayı gezip ün ve para peşinde koştun. Koloniler hakkında ne düşünüyorsun Paine? Amerikalıları bir türlü hazmedemiyorum. Çok kabalar, çok kaba.»

Sonra bir parça puding'i bira dolu ağzına atıyordu.

Paine çok geçmeden kalktı. Yaşadığı sürece verilmek üzere annesine haftada dokuz şilin bıraktı.

İşte yaşam böyle sürdürülmeliydi; akıllı, mevki sahibi, düşünür olan bir insan bir yerde çakılıp kalamazdı. Bir seferinde, «Bütün dünya benim köyüm. Özgürlüğün olmadığı yer vatanımdır,» demişti. İşte yine bütün dünya köyü, akıllı insanların brandy ya da kahve içip konuştukları yer vatanıydı. Kanalı geçip Fransa'ya gitti ve Paris'in parlak yaşamı ona kollarını açtı. Paine gerçekten neşelenmeğe başlamıştı; istediğiniz denli üst yüzeyi kazıyın yine de altında korseci, ayakkabıcı, bir dondurucu gece odasına çıkıp, «İnsanın ruhunu sınayan günler bunlar...» diye yazan kışkırtıcıyı bulamazdınız.

Paris'te, yıllar sonra, yeniden Tom Jefferson'la karşılaştı. Eskisi gibi genç değildi Carpenter's Hall'da toplanan eski gurubun hiç biri genç değil artık ama fazla değişmemişti. Yalnız dünyadan söz edildiğinde biraz daha hayrete düşmüş görünüyordu. Paine'i görmek onu gerçekten mutlu etmişti. El sıkışırken Jefferson:

«Ne kadar hoşuma gitti biliyor musun Tom,» dedi. «İki arkadaş karşılaşınca eski günlerini yaşıyormuş gibi oluyorlar. İnsan evinden uzakta çok yalnız kalıyor. Anılarını aramaya ve onlardan kuşkulanmaya başladığında durum daha da kötüleşiyor.»

Paine köprüsünden, Fransa'ya yaptığı yolculuktan, eski evine gidişinden söz etti.

«Ya burasını nasıl buldun?» diye sordu Jefferson.

Paine omuzlarını silkti. «Louis reformlar yapacaktır... dünya bu şekilde dönüyor.»

«Öyle mi?» diye düşündü Jefferson. » «Bizim için de öyle mi döndü, yoksa onu biz mi döndürdük? Çok soğuk kışlar geçirdik o zamanlar Tom.»

Bırakın ne olacaksa olsun! İngiltere'ye yeniden döndüğünde aynaya bakıp, nasıl kendi kendine, «Yeterince iş yaptım,» dediğini anımsıyordu. 1788 yılının Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında Londra'nın sosyal dünyası ona kollarını açtı. Onsekizinci yüzyılın sonunda modaya göre Londra, İngiltere demekti ve Fransa'daki mırıldanmalarla, Londra tüm moda dünyasının yerini alacak gibi görünüyordu. İngiliz egemen sınıfının dörtyüz yıllık sabırlı çabaları onları, dünyanın en ayrıcalıklı sınıfının birbirine en bağlı kliği yapmıştı. Toplum sabitleştirilmiş, sırlanmış ve parlatılmıştı. Parmaklıkların indirildiği tek durum yetenekli birinin, dar pantolonlar ya da Beau Brummell kravatları gibi moda olduğu zamandı.

İşte Paine böyle biriydi. Burke onu yanına aldı; bir zamanlar Amerika ile uzlaşma üstüne büyük bir konuşma yapan Burke, bir liberal olarak ün yapmıştı. Aslında onun liberalizmi gençlik dolu geçmişinin bir anısıydı; Paine'de düşünen bir insandaki değişimlerin başlangıcını görüyordu. Kendisinin de geçirdiği bir değişimdi bu. Damar sertleşmesi gibi kaçınılmaz ve tehlikeli bir durum olduğu için Paine'in tehlikesiz bir sapma olduğuna karar verdi. Onu köydeki evine çağırdı; onuruna yemekler verdi, köprüsüyle ilgilenebilecek çeşitli demir şirketlerine götürdü. Pitt, Fox, Portland dükü gibi önemli insanlarla tanıştırdı: porto şarapları, küçük bir odayı aydınlatan beşyüz mum, güzel hanımlar. Paine, uzun yıllar önce yüreğinde acıyla kapısının önünde durduğu Brooks'un özel Whig kulübüne tanıştırıldı. Fox rastgele bir biçimde içeri girip, masalara bakmasını rica ettiğinde yüreğinde hiçbir acı yoktu.

Brooks'daki masalarda servetler dönüyordu. Bir

kart üstüne on bin sterlin yatırılıyor, bir elde koca bir çiftlik yitiriliyordu. Londra'nın bir yerinde binlerce zavallı yoksulun açlıktan midesi kazınıyor, cin içmekten içleri dışına çıkıyor, oniki kişi bir odada yatıp kalkıyor, günde üç penny'e çalışıyorlardı; ama Brooks'da on, yirmi, otuz bin sterlin bir kağıda bağlanıyordu.

Bir baloda geçen bir olay aklına geldi. Lady Mary Leeds miydi? yoksa Lady Jane Corson mu? Şöyle demişti ona:

«Bay Paine, Amerikan savaşında siz kolonilerin başarısını neye bağlıyorum biliyor musunuz?»

«Gerçekten bilmiyorum madam.»

«O enfes, harika mavi ve beyaz üniformalarınıza. Kırmızıdan tiksinirim... General Arnold'a, Ekselanslarının yüzüne söyledim, kırmızıdan tiksinirim!»

Sonra Bay Tom Paine'in yaşamını altüst eden bir şey oldu: Paris'te oturan Jefferson'dan Fransız Devriminin nasıl ilerlediğini anlatan sakin, heyecansız mektuplar gelmeğe başladı. Bunlar ruhunu yiyen, onu eritip tüketen kanser hastalığı gibiydiler. Sonunda teslim oldu ve bir kez daha Fransa'ya gitti: görmek için, sırf merakını gidermek için.

Moda merkezi Londra'dan, devrimci Fransa'ya bir dünya yolcusuna ve düşünüre yakışacak biçimde, sırf merakını yenmek için gelen Tom Paine, o sabah Paris'te, ağır ağır işçi bölgelerinden geçerken, bir İngiliz olduğu açıkça belli olduğundan, üstüne çektiği öfkeli bakışları, dükkan sahiplerinin her an kapmaya hazır bir biçimde ellerinin altında tuttukları tüfekleri, halk tarafından yeni ele geçirilmiş olan Bastille'i gördü.

Tıpkı eski günlerde, Philadelphia'da olduğu gibiydi: sorumluluklarına pek aldırmayan yurttaşlar, ayak altında ezilecek çamur değil de insan olduklarının birden farkına varan yurttaşlar. Paine için alev ve dumandı bu, derin derin içine çekti bu havayı.

Ve sonra kim olduğunu öğrendiklerinde halkın ona gösterdiği yürekten karşılama, «Onların ne yapabileceklerini sen ve ben biliriz,» diyen Ulusal Muhafızların

komutanı, eski arkadaşı Lafayette ve o zaman nüfuzlu bir insan olan Condorcet.

Condorcet, en iyi İngilizcesini kullanmaya çalışarak, şöyle demişti ona: «Yazılı şeyler ölmez yurttaş Paine. Geçen gece oturup *Mantık*'ı okudum ve çok heveslendim dostum Paine. Biz Fransızlar iyi bir halkız, güçlü bir halkız ve pek yakınmayız. Uygarlık bizden utanmak zorunda kalmayacak.»

«Uygarlık sizinle övünç duyuyor,» diye fısıldadı Paine.

Lafayette, Paine'e Bastille'in büyük, paslı anahtarını verirken, eski korseci gözyaşlarını zor tutarak onu eline aldı. İşte böyle, bu denli gizilce olmuştu.

«Ağla, ağla dostum,» dedi Lafayette teşvik edici bir sesle. «Başka zamanlar biz ağladık; dünyaları harekete geçirip, uyuyan çağları uyandırdık. Utanacak neyimiz var?»

«Ne?» diye sordu Paine.

«Anahtar Amerika'ya gidiyor,» diye gülümsedi Lafayette. «Onu generalimize ver.» General'den söz ettiklerine göre bu Washington'dan başkası değildi.

Paine anahtarı elinde evirip çevirdi.

«Ben yaşlı ve yorgunum. Bütün bunlarla ne ilgim var?» diyordu kendi kendine. Bir gece eskiden olduğu gibi bir türlü uyuyamadı. Kafasında elli yıllık pek de hoş olmıyan anıları, kendisiyle mücadele ediyor, huzuru bir brandy şişesinde arıyor, bir an kendinden geçip düşünde, kısa bir süre için aşkı bulduğu ve kendi kendine bir kez daha «Bütün bunlarla ne ilgim var?» diye sorduğu bir Pennsylvania çiftliğini görüyordu.

Sonra yatağından kalkıp anahtarı aradı; Bastille'i nasıl da ele geçirmişlerdi? Küçük insanlar böyle şeyler yapardı; biliyordu bunu; Philadelphia halkının nasıl tüfeklerine öfkeyle sarılıp, sırf Paine insanın ruhunu sınayan günler hakkında bir şeyler yazdı diye Delaware'e yürüdüklerini anımsadı.

Karanlıkta oturup Bastille'in kilidini açan anahtarı elinde evirip çevirdi. Washington'a teslim etmesi için Lafayette onu kendisine vermişti; Washington bulutlarda duruyordu, Lafayette'se Fransa'nın önderiydi ve

o, Paine, tam ortada bir hiç. Ama aynı zamanda tam ortada devrimin nabzı atıyordu. Onda toplanmış bir güç, kişiye ne bir ayrıcalık ne de bir onur kazandıran ama etkileriyle dünyaları harekete geçiren coşkulu sözler vardı orada.

«Kimsin sen Paine, nesin sen?» diye sordu kendine. Bir düş gibi Londra'nın moda dünyası vardı hâlâ kafasında. Burke, Pitt ve Fox zeki, pırıl pırıl insanlardı; neden Paine yoksulluk ve eski günlerinin pisliği ile tattığı o zarif dünya arasında bir seçim yapsındı? İnsan geriye gidip o bataklığa bir daha batar mıydı? Eğer o Fransa'daki bu ağır ağır ve düzenli bir biçimde ortaya çıkan devrimde yeni bir dünyanın parlak güneşinin doğuşunu görüyorsa, İngiltere'nin o büyük beyinleri aynı şeyi görmezler miydi? Uygarlık mantıklıydı, Fransa, İngiltere ve Amerika, bir arada, yeni bir düzenin sarsılmaz temellerini atabilirlerdi. İngiltere'dekiler ona hayrandı, onu dinlerlerdi. Devrimin mutlaka geleceğini görecek, kan dökmeğe gerek kalmadan bunu kabulleneceklerdi.

İşte, barışı ve rahatı böylesine kısa bir süre tadan elli yaşını geçmiş bir adam, Paine, böyle düşünerek İngiltere'ye, Burke'e ve Pitt'e, Fransa'da olanları anlatan ateşli mektuplar yazdı.

«Hepimiz için yeni bir umudu kucaklıyor bu...»

«Sonuç olarak getireceği olgunluk ve insan ruhunun yüceltilişi, hem siz, hem de en kötü baca temizleyicisi tarafından paylaşılacaktır...»

«Cesur olun...»

Ve sonra Burke'nin Avam Kamarasında kalkıp, Fransa'daki Devrim aleyhine, kızgınlığı da aşıp çılgınlığa varan, ateşli, insafsızca bir konuşma yaptığını duydu.

«Ona karşılık verecek misin?» diye sordu Condorcet Paine'e.

Paine başını salladı.

Böylece Tom Paine, elinde tuttuğu kaleme bakıyor, cümlelerini giderek keskinleştiriyor, tüy kalemini kı-

rıyor, Londra sokaklarında öğrendiği o zengin Anglo-Saxon küfürleriyle, küfrediyor, sözcüklerle oynuyordu; yine traş olmayı bırakmış, brandy şişesini yanına koymuş, kendisiyle birlikte Jersey'de yürüyen yalınayak adamları anımsıyan Paine olmuştu. Londra'nın dışında Islington'daki handa bir oda tutmuştu ve yanında Edmund Burke tarafından yazılmış *Fransız Devriminden Yankılar* adlı bir kitap duruyordu. Sırf Fransız devrimine değil, tüm devrimlere, ilericiliğe, tüm umutlara, tanrıların oturduğu yere tırmanma yeteneğine olan tüm inançlara saldıran bir kitaptı bu.

Burke bir insanın, insan olarak, hiç bir hakka sahip olmadığını söylüyordu. Paine oturup insan haklarını dile getirmeğe, Fransız devriminde gördüklerini anlatmaya, bunları açıklamaya —haklı göstermeğe gerek yoktu— çalıştı. Savaş başlamadan, tüfek sesleri duyulmadan önce hep yaptığı gibi öfkeyle, ateşle, coşkuyla yazıyordu.

İşte yeniden gençleşmişti.

«Kuşkulu biri,» diyorlardı aşağıdaki meyhanede. «Kuşkulu ve karanlık biri.»

«Kim o?»

«Tanrının cezası bir kolonili.»

«Derdi neymiş?»

«Bütün dünya onun derdi.»

Ama aşağı inip gözlerini bara diktiğinde, üstüne yaslandığında, sonra uzun uzun iri ellerini inceliyerek rom, bir daha rom ısmarladığında onu yalnız bırakıyorlardı.

Maden işçilerini temsil eden heyetin başı, Thomas Clewes, onu görmeğe geldi. Yanında kısa boylu, tıknaz, saçları, gözleri, derileri kirli, Welsh aksanıyla konuşan adamlar vardı.

«Paine sen misin?»

«Benim.»

«Senin o Tanrının cezası çakal Burke'ye yanıt hazırladığını söylüyorlar.»

«Öyle.»

«Biz maden işçileriyiz,» dedi Clewes. «Bir yol, bir

önder ve bir çare arıyoruz. İşler kötü; ne denli kötü olduğunu sana söylememe gerek yok. Ne yazıyorsun?»

«Devrim için bir el kitabı,» diye gülümsedi Paine.

«Onda insanı düşündürecek ne var?»

Paine okumaya başladı:

«Yabancı birlikler kente doğru ilerlemeye başladılar...» Paris bu, diye açıkladı. «...bir Alman süvari birliğine komutanlık eden Prens le Lambesc, birkaç yolun keşistiği noktada olan XV. Louis'in Sarayı'nın önünden yaklaştı. İlerlerken yaşlı bir adama kılıcıyla vurdu. Fransızlar yaşlılara olan saygılarıyla tanınırlar...» Dikkatle onu dinleyen maden işçileri başlarını salladılar.

«...bu davranıştaki küstahlık, içinde bulundukları genel tedirginlikle birleşince güçlü bir etki yaptı ve '*Silahlanın! Silahlanın!*' haykırışları bir anda kenti sardı.

«Ne silahları vardı ne de içlerinde silah kullanmasını bilen biri; ama umutsuzluk anında, çaresizlikten doğan bir çözüm, bir süre için silah eksikliğini giderir. Prens de Lambesc'in yaklaştığı yerin yakınında yeni bir köprü yapımı için yığılmış koca taş yığınları vardı ve halk bunlarla süvarilere saldırdı. Silah seslerini duyan bir Fransız muhafız birliği, kışlalarından çıkıp halka katıldı. Ve gece yaklaşırken süvariler çekildi.

«Paris sokakları dar olduğu için savunmaya elverişlidir. Birkaç katlı olan evlerin yüksekliği, geceleyin dönecek dolaplara karşı onları koruyordu; geceyi, kendi yapabildikleri ya da oradan buradan bulabildikleri her tür silahla teçhizatlanarak geçirdiler: tüfekler, kılıçlar, demircilerin çekiçleri, marangozların baltaları, demir çubuklar, kargılar, teberler, yabalar, kazmalar, şişler, v.s. v.s. Sabahleyin ulaştıkları inanılmaz sayı, gösterdikleri inanılmaz kararlılık düşmanlarını şaşırtmış ve utandırmıştı. Yeni hükümet böylesine bir karşılamayı pek beklemiyordu. Köleliğe kendileri de alışmış olduklarından, özgürlüğün böylesine bir esin verebileceği ya da silahsız halkın otuzbinlik silahlı askerlerin karşısına çıkmaya cesaret edebileceği akıllarına gelmemişti. O günün her anı silah toplamak, planlar yapmak ve kendilerini, böyle bir anlık hareketin olanak sağla-

dığı kadarıyla, en iyi bir biçimde düzenlemekle geçti. Brolia kentin çevresinde yatmaya devam etti ama o gün yerinden hiç kımıldamadı. Bir sonraki gün de böylesine bir durumun izin verebileceği bir sakinlikte geçti.

«Ama savunma kentlilerin amacı değildi. Köleliklerinin ya da özgürlüklerinin bağlı olduğu bir hedefleri vardı. Her an kendilerine, ya da Ulusal Meclis'e yapılacak bir saldırı haberi bekliyorlardı. Böylesine bir durumda en acele önlemler bazen en iyileridir. Şimdi önlerindeki hedef Bastille'di; böylesine bir kaleyi, böylesine bir ordudan almak daha toplanma fırsatını bile yeni bulmuş bir hükümette korku uyandırmaktan geri kalmayacaktı. Gizli haberlerden, kentlilerin yanında görünen Paris Belediye Reisi M. Defflesseles'in onlara ihanet ettiğini öğrenmişlerdi. Bu haberden sonra Broglio'nun o gece Bastille'i takviye edeceğine hiç kuşku yoktu! Onun için gündüz saldırmaları gerekiyordu; ama bunu yapmadan önce ellerindeki silahlardan daha fazlasını bulmaları gerekiyordu.

«Kentin yanında, kentlilerin kuşatmaya karar ver dikleri Invalids Hastahanesinde büyük bir silah deposu vardı: burası ne iyi savunulabilecek bir yerdi, ne de böyle bir girişimde bulunulmuştu. Çok geçmeden bunu başardılar. Bu şekilde güçlenerek Bastille'e saldırmak üzere yürümeğe başladılar. Her yaştan, her tabakadan, çeşitli silahlarla donanmış insanın katıldığı büyük bir kalabalıktı bu. Böylesine bir ordunun ve birkaç saat ya da birkaç dakika içinde doğacak olayların görünümünü anlatmakta insanın düşünme gücü yetersiz kalıyor. Hükümetin yaptığı planları kent halkı bilmediği gibi, kentlilerin yaptığı planları da hükümet bilmiyordu. Broglio'nun kaleyi desteklemek ya da kurtarmak için yaptığı planlar da kentliler için meçhuldu. Her şey esrarengiz ve tehlikeliydi...»

Paine başını kaldırıp Wels'li maden işçilerinin karanlık yüzlerine baktı ve tıpkı eski günlerde olduğu gibi gözlerinde bir ışık, bir savaş parıltısı gördü. Devam etti:

«Bastille'in, özgürlüğün, getirebileceği en yüksek duygularla kahramanca bir biçimde kuşatılması tüm dünyanın bildiği bir olay. Saldırının ayrıntılarını küçüm

semiyor, bu olayı yaratan ve Bastille'in düşmesiyle ortaya çıkan, bir ulus aleyhine girişilen komploları, göz önüne getirmeğe çalışıyorum. Yeni hükümetin Ulusal Meclis'i tıkmak istediği hapishane, zorbalığın sunağı ve kalesi, başlangıç için uygun bir hedefti. Bu olay, başkaları için hazırladıkları kırımdan kaçmaya başlayan yeni hükümeti yoketti. Broglio'nun birlikleri dağıldı, kendiside kaçtı...»

Paine okumayı bitirdiğinde maden işçileri sessizce duruyor, gözlerinde alevle, daha birkaç ay önce gazetelerde okudukları öyküleri onun sunuş biçimiyle kafalarında evirip çevirirken, ona bakıyorlardı; ama Paine'in görüşleri İngiliz muhabirlerinin alaylı, yüzeysel küçümsemelerinden ne denli değişikti! Paine, onların Paris sokaklarındaki karışıklığı; kalabalığın, kalabalığın ötesinde bir güç oluşunu, ölüşlerini, örgütlenişlerini ve kendi güçlerini keşfedişlerini gördüklerini düşündü.

«Demek yazdıkların bunlar Bay Paine,» dedi Clewes ağır ağır.

«Bunlar ve daha da fazlası. İnsanı düşündürüyor mu?»

«Hem bunu, hem de başka şeyleri düşündürüyor,» diye gülümsedi Clewes. «Ama insan ne yapabilir?»

«Bir süre için beklemeli. Silahınız var mı?»

«Bizler işçiyiz, asker ya da ava çıkan beyefendiler değil. Nereden tüfeğimiz olacak Bay Paine?»

«İçinizde demir işi bilen yok mu?»

«Evet, birkaç demircimiz var.»

«At nallarıyla uğraşacağına birkaç tüfek namlusu yapabilir mi?»

«Belki. Ama bizler barışçı insanlarız Bay Paine. Huzursuzluğumuz var ama bunun az mı çok mu olduğu onların kararına kalmış. Fransızların yaptığı kendi bilecekleri iş. Eline silahını alıp sizin General Washington'unuzla çarpışan kuzenimi de suçlamıyorum. Bazıları bir insanın günde iki penny için çukura inmesinin yanlış olduğunu söylüyor; bazıları ise doğru olduğunu. Bazıları bifteği yapan adam açlıktan ölürken, onu yiyen beyefendinin şişmanlayıp, mosmor olmasının yanlış olduğunu söylüyor. Bazıları bir parça sıcak çorba

olmadığı için doğum yapan karının ölümünü seyretmenin, çocuklarının karnının şişmesinin yanlış olduğunu, diğerleri ise bunun her zaman olduğunu ve olmaya da devam edeceğini söylüyorlar. Bana kalırsa bir zamanlar bu adalarda özgür insanlar varmış ve yeniden olabilir.»

«Olabilir,» dedi Paine.

«Öyleyse bekliyeceğiz. Kim bilir belki de demirciler ellerini bazı işlere yatkınlaştırabilirler.»

İşte yeniden içindeydi. Hem de boğazına dek gömülmüştü. Sokaklarda dolaşırken —bu kez Londra'nın— Tom Paine ölseydi bazı insanların daha rahat uyuyacaklarını yine biliyordu. Kitap bitmiş, yayımlanmış, adını *İnsan Hakları* koymuş ve George Washington'a ithaf etmişti. Aslında buranın Philadelphia değil de Londra olduğu göz önünde bulundurulduğunda kitabın yayımlanması *Mantık*'tan daha kolay olmuştu. Kitabın ilk baskısını üstüne alan, St. Paul's Churchyard'lı Bay Johnson birden kitabı Paine'in yüzüne fırlatarak bağırmıştı:

«Tanrım, bu hainlik, açıkça hainlik!»

«Ve siz ancak şimdi farkediyorsunuz,» diye gülümsedi Paine. «Kitap dizildi, baskıya girdi, bin tabaka kağıt kesildi ve siz birden bunun hainlik olduğunu keşfediyorsunuz. Sizin yayım politikanız bu mu? Kitap dizilip baskıya girinceye dek müsvetteleri ne okumak ne de anlamaya çalışmak mı? Yoksa Bay Burke ya da Bay Walpole'dan yazılarımla ilgili, eğlendirici, kısa bir mektup mu aldınız? Küçük, iğrenç bir adamsınız!»

«Dükkanımda bana hakaret edilmesine izin veremem.»

«Size hakaret edilemez aslında,» dedi Paine.

Ressam Romney, Paine'e, Fleet Street'de Jordan'ı görmesini salık verdi. Paine, Jordan'la karşılaştığında hemen onu uyardı:

«Büyük bir olasılıkla hainlikle dolu bu kitap. Onun için önce dizgiye verip sonra farkına varmayın.»

«Demek Paine sizsiniz,» diye güldü Jordan. «Üstelik ne boynuzlarınız ne de bıyıklarınız var... Sizinle tanıştığıma sevindim.» Üstünün başının mürekkep lekeleriy-

le dolu olması, Paine'in bu zayıf, ince yüzlü adam için, «Mesleğine aşık, gerçekler uğruna ölmeye hazır,» diye düşünmesine neden oldu. «Eğer inanırsa şeytanın manifestosunu bile yayımlar.»

«Şu hainliğe bir göz atalım,» dedi Jordan.

Kafa kafaya verip, bütün bir öğleden sonra kitabı okudular.

Aşağıdakine benzer yerlere geldiklerinde Paine yüksek sesle okuyor, Jordan'sa alt dudağını çekiştirip, tedbirli bir tavır takınarak gözlerini kısıyordu:

«Bütün ünvanlar bir takma ad, her takma ad da bir ünvandır. Kendi başına oldukça zararsızdır ama insan kişiliğinde bir tür züppeliği belirler ve onu aşağılar. Büyük şeylerde bir adamı küçük bir adam, küçük şeylerde ise bir kadını sahtekâr yapar...»

«Hainlik?» diye sırıttı Jordan.

«Bu bakış açına bağlı.»

Son sekiz yılda Paine kendini hiç bu anki kadar canlı ve yaşam dolu hissetmemişti. Gerek düşünce, gerekse eylemde profesyönel bir devrimci olduğunu gerçek mutluluğu ancak bu uğraşta çalışmakla elde ettiğini düşünmedi bile; yalnızca Londra'nın fare kapanına sıkışıp kaldığını, çok geçmeden avlanacağını ve bunu hiç önemsemediğini biliyordu.

«Hoşuma gitti şurası,» diye kıkırdadı Jordan ve okudu:

«Hoşgörü, hoşgörmemenin *karşıtı* değil, bir *taklididir*. Her ikisi de despotizmdir. Biri üstüne, Vicdan Özgürlüğünü elinde tutma hakkını, diğeri ise bunu bağışlama hakkını alır. Biri ateşle ve kuru odunlarla silahlanmış Papa'ya, diğeri ise af dağıtan, ya da satan Papa'ya benziyor. Birincisi Kilise ve Devlet, ikincisi ise Kilise ve ticarettir.

«Ama hoşgörü daha büyük bir dikkatle ele alınabilir. İnsan kendisine değil, Yaratıcısına tapar; ve sahip olmak istediği vicdan özgürlüğü kendisine değil, Tanrı'sına hizmet etmek içindir. Böylece, bu durumda, gerekli olarak karşımıza birbiriyle ilgili iki varlık düşüncesi çıkıyor; tapınan *ölümlü* ve tapınılan ÖLÜMSÜZ VARLIK. Böylece hoşgörü, insanla insan, Kilise ile Kilise, ya da bir dinin egemenliği ile diğerininki arasına

değil, Tanrı ile insan arasına koyar kendini. Tapan varlık ile tapınılan VARLIK arasına girer ve üstüne aldığı aynı yetki yasası ile hem insanı, tapınmasında hoşgörü ile karşılar hem de küstahça ve kafirce, Tanrı'nın bunu kabul etmesi için onu hoşgörü ile karşılamaya kalkar.

«Eğer herhangi bir Parlamentoya, *'Tanrı'ya, bir Yahudi'nin ya da bir Türk'ün ibadetini kabul etme ya da hoşgörüyle karşılama özgürlüğünün tanınması Yasası' ya da 'Tanrı'nın böyle bir ibadeti kabul etmesini önleme Yasası'* adlı bir öneri getirilseydi herkes hayretler içinde kalır ve bunu bir küfür olarak kabul ederdi. Gürültü kopardı. O zaman dinsel konularda hoşgörü cüreti maskesiz olarak ortaya çıkardı; ama bu yasalarda 'İnsan' adı geçtiği için cüretkarlık daha az değildir çünkü birbiriyle ilişkili olan *tapınılan* ve *tapınan* kavramları birbirlerinden ayrılmaz. Öyleyse sizler, hiç bir işe yaramıyan toz ve kül yığınları, kimlersiniz? Adınız ne olursa olsun, ister Kral, ister piskopos, ister Kilise, ister Devlet, ister Parlamento, önemsizliğini insan ruhuyla yaratıcısının arasına sokan kim olursanız olun, nesiniz?»

«Hainlik olması çok mümkün,» dedi Jordan. «Kitabınızı yayımlamamı istiyor musunuz Bay Paine?»

«İstiyorum.»

«Öyleyse hainliğin canı cehenneme! Yazdıklarınızı beğendim.»

El sıkıştıktan sonra Jordan düşünceli düşünceli konuştu:

«Alınmazsanız Bay Paine, ben üç şilinlik bir baskı önereceğim. Burke'un kitabıyla aynı fiat bu. Sonra...»

Paine gözlerini ona dikerek sordu: «Kim bu kitabı üç şiline satın alabilir?»

«Önemsiz bir tedbir olarak söyledim bunu. Hiç olmazsa baskı makinaları daha soğumadan kurtlar peşimize düşmezler. Onların nasıl mantık yürüttüklerini bilirim ...İyi bir baskı gördüklerinde, eh, diyeceklerdir, bu kitabı satın alan insanlar o kadar önemli değil. Bu da bize zaman kazandırır. Sonra, eğer istersen, altı penyy'ye ellibinlik bir baskı yaparım, sonra da asıldığımı görürüm herhalde...»

«Sana bir inanabilsem,» dedi Paine.

«Boş ver dostum, sonsuza dek yaşamak niyetinde değilim! Belki buradakileri sadece sen yazabildin ama bu tür şeyleri başkaları da düşündüler. Eğer bana inanmıyorsan, canın cehenneme...»

Paine gülümsedi, yeniden elini uzattı ve, «Hiç birimizin sonsuza dek yaşıyacağını sanmıyorum Bay Jordan,» dedi.

Kitap basıldı ve Paine iki gün aralıksız içki içti; sarhoş vücuduyla meyhanedeki masanın üstünde yatarken küçüklüğünü, kötülüğünü, yoksulluğunu açıkça hissetti ve Paine'in ne olduğunu tüm çıplaklığıyla gördü; kendinden tiksindi ama yaptıklarını, *Mantık*'ı, *Bunalım Bildirilerini* ve şimdiki *İnsan Hakları*'nı düşününce güçlülüğüne inandı; işte bu kendisiydi; kısa, ölümsüz bir kıvılcımdı. İmparatorlukları altüst eden ve insana umut verip onu Tanrı'yla karşı karşıya getiren bir kıvılcım. Ozan Blake ile ressam Romney, sarhoş ve çirkin şarkılar söylerken buldular onu.

«Aman Tanrım Paine, ne oldu sana?» diye sordu Blake.

«Görkem, Görkem!»

«Paine, bu delikten çabuk çıkalım.»

«Görkem! Görkem! Görkem!»

Blake onu eve götürdü, banyo yaptırdı, tavsiyelerde bulundu, «Paine, sen ve ben birbirimize çok benziyoruz,» dedi gizli bir tavırla, «Hiç de tutarlı bir yol değil bu, bana sorarsan.»

Blake'le birkaç ay önce tanışmış, bir akşam onunla oturup konuşmuş ve Amerika'daki devrimin öyküsünü anlatmıştı. Blake ondan çok hoşlanmış; o günden sonra Blake Romney ve onların arkadaşları, onsekizinci yüzyılın moda merkezinin uyumsuz liberalleri, heykeltraş Sharp, Hull, Barlow, Frost ve Audibert sık sık birlikte olmuşlardı. Şimdi Blake, yumuşak, derin sesiyle şiir okurken Paine içini çekip, «Görkem» Görkem! Görkem!..» diyordu.

Ertesi gün Jordan'a geldi ve, «Bırak da biraz mü-

rekkep kokusu soluyayım, makinalara elimi bir süreyim,» dedi.

Yeni kitaplar, yüzlük paketler halinde, hazırlanmıştı bile. Yeryüzünün her yerinde, İngiltere'de, Fransa'da, Amerika'da, baskı mürekkebinin o güzel kokusu hep aynıydı. Jordan, başlangıçta oldukça yavaş giden ve çoğunlukla kendi dükkanının karşısındaki sergide yaptığı satışı anlattı; ama hızlanıyordu: üç şilinlik kitaplardan Wales'e üçyüz tane göndermişti.

«Wales'de bir kitaba üç şilin verecek üçyüz kişi var mı?» diye sordu Jordan.

İskoçya'ya ucuz baskıdan bin kitap girmişti; Carlisle'den gelen bir polis şefi ikiyüz tane almıştı. Bunlar ihanetle yargılanmalarından önce olmuştu. Ama polis şefinin burnu bu konularda iyi koku alırdı. Aslında *İnsan Hakları* adındaki bir kitap için insan başka ne söyliyebilirdi ki? Ama tam bin tane, arkasından bir bin tane daha gitti ve sonra Thatcher McDowell tarafından Edinburgh'da korsanlık diyebileceğiniz bir biçimde ucuz kağıda, otuzbin basıldı. Glasgow belediye reisinin tepelerdeki tüm avcılar, dokumacılar, değirmenlerdeki işçiler, bütün demirci çırakları *İnsan Hakları* adında ihanet dolu iğrenç bir kitap okuyor diye bas bas bağırmasına herhalde pek şaşmamak gerekir.

İçinden üçbin sözcük çıkartıp, Cardiff'de kitabı müsveddelik kağıda bastılar... Bunlardan bin tanesi bir adamın pantalonunun içinde madenlere taşındı.

Londra üç şilinlik baskıyı nerdeyse yutmaya başlamıştı; bütün züppelerde vardı. Bu adama, Paine'e, pis pis sırıtıp, iğneli sözler söylemek için alıyorlardı kitabı. Walpole da, Pitt de, Burke ve Fox da almışlardı kitabı ama onlar gülmüyorlardı. Dükçe yaşamını her yerden çok kumar masalarının başında geçiren Devonshire Dükü, White'daki evinde, Paine'in kitabını yanından hiç ayırmıyor, ne zaman piposunu yakması gerekse, kitaptan bir sayfa koparıyordu. Dış işleri Bakanı Lord Grenville, kitabı okumuş, parçalamış ve yazarının asılması gerektiğini kafasına not etmişti.

Ama, Tory hükümeti üyelerinin ilk öfke krizini topluca atlatmalarından sonra yapılan toplantıda Pitt ayağa kalktı ve belki de Amerika'yı elden çıkarmak istemeyen babasını ya da sadece Tory hükümetini düşünerek heyecanla konuştu:

«Şimdilik baylar, hiç bir şey yapmayacağız. Fiyatı üç şilin olan bir kitabın, hatta kaba bir bez parçasının dahi, biz, halka üç şilini verdirip, kitabı aldırtacak kadar ortalığa dökmedikçe, hiç bir zararı olmaz...»

Burada yanılıyorlardı.

«Pahalı baskının sürümünü hiç bir şey açıklayamaz,» dedi Jordan Paine'e. «Buradaki okuyucuların beğenisini tanıyacak kadar kitap yayımladım ben. Bu işi zorunluluk karşısında yapan politikacıları da katıyorum hesaba. Karşımızda yeni bir okuyucu kitlesi var, daha önce tek bir kitap bile okumamış, elini cebine attığında üç şilini bulabilen bir okuyucu kitlesi...»

Bir dokumacı, Angus Grey, Paine'i arayıp buldu ve, «Ya dokumacılar hakkında ne düşünüyorsunuz Bay Paine?» diye sordu.

«Onlar hakkında hiç düşünmemiştim. Kimsin sen?»

«Önemli biri değil,» diye yanıtladı adam. Kötü giyimli, iri yarı, siyah gözlü, dudaklarını ağır ağır ve özellikle yalıyan bir adamdı. «Sizin kitabınızı okuyorduk. Düzgün çalışan bir kafamız vardır. Eğer bir iki silahımız, bir tüfeğimiz, ya da küçük bir tabancamız olsaydı, acaba...»

«Belki de,» dedi Paine.

«Peki, ne zaman Bay Paine?»

«Zamanı geldiğinde,» dedi Paine. Başka ne diyebilirdi? Yanına gelen, bir ütopya düşüyle yaşıyan, ama bunun yerine karşılarında bir kitap, yaşayan kanıtı Amerika olan bir ütopya bulan bu aç yüzlü, yoksul insanlara ne söyliyebilirdi ki?

Ve sonra ucuz baskıdan onbin, yirmibin, otuzbin tane, Londra'nın, Manchester'in, Sheffield'in, Liverpool'un, geniş gırtlaklarından içeri gidiverdi... İngiltere'nin altında bir ateş yanıyordu ve bunun boğuk yankıları duyulmaya başlamıştı.

Her şey, iskambil kağıdından yapılmış bir ev gibi yıkılmış ve o bir şafağın gri aydınlığında kaçmıştı. Yıkılanlar kafasına çökmüştü, sanki çünkü o bir tek şeyin, bir tek adamın, bir tek amacın dünyayı hareket ettirmediğini anlamamıştı. *Mantık*'ı yazdığında, savaş coşkusuna kapılmış, öfkeden kudurmuş, ellerine silahlarını almış bir halka neden ayaklandıklarını, savaşı neden sürdürmeleri gerektiğini, ne için savaştıklarını anlatmıştı. Arkalarında, yüz yıllık, politik olmasa bile tam bir silahlı bağımsızlık mücadelesi vardı; Kızılderili'lerle, Fransız'larla çarpışmışlardı ve silahlarıyla yaşamışlardı. Çoğu din muhalifleriydiler: Methodistler, Puritanlar, Congregationalistler, özgürlük için Amerika'ya kaçan Katolikler ve Yahudiler bile vardı bunların arasında.

İnsan Hakları'nın durumu başkaydı; onu, tümüyle hazırlıksız bir halkın, birçok durumda asla gerçek olmayan, sırf şarkılarda, öykülerde ve masallarda var olan destansı bir özgürlüğe sahip olduklarını sanan bir halkın kafasına atmıştı.

Hazırlıklı değillerdi; silahları yoktu; din muhalifleri değillerdi. Kitabına baktılar, özgür olmayı istediler ve sonra yeniden işlerinin başına, arka mahallelerine, meyhanelerine döndüler. Örgütlenme mikrobunu kapmış olanlar, geniş yüzlü Wales'li maden işçileri, kuzey bölgelerdeki dokumacılar ve demirciler, bu birkaç kişi, Paine'in kitabı üstünde düşündü, kurşunlarını saydı, ama sonra korkarak tüfeklerini saklayıp hiç bir şey yapmadılar. Paine'in İngiltere'den kaçtığını duyduklarında düşleri bile yok olup gitti.

İlk hatası —daha sonra bunu farketti— Fransa'ya ilk dönüşü olmuştu. Sonra, o zamana dek düşünmeye bile zor cesaret ettiği o fikir, o belirsiz, kocaman kavram gerçekmiş gibi gelmeğe başladı; Amerika'nın birleşik devletleri ile ittifak kuran bir Avrupa birleşik devletleri, başarılması en fazla yedi yıl sürecek ve sonunda, onsekizinci yüzyılın bitiminden önce, bütün dünyaya yayılacak olan insanlığın kardeşliği fikri. Halk için halkın hükümeti; kimsenin açlıktan ölmemesini, yoksulluk içinde yaşamamasını sağlayacak, eğitim ve bilinç-

lendirme vasıtasıyla nefreti, kötülüğü ve suçu yok edecek, düzenli dinsel örgütlerin demir yumruklarını kırıp, bunun yerine insanlığın kardeşliğinin yüzünü Tanrı'nın tekliğine ve iyiliğe çevirecek yumuşak, aracısız, nefrete, kine ve batıl alışkanlıklara yer vermeyecek bir inanç koyacak bir hükümet. Savaşın, kralların ve despotların sonu gelecek. Tüm insanların basit iyiliği ile —heyecanla inandığı o iyilikle— İsa yeniden yeryüzüne gelecek ve tüm insanlar, yüzlerini Tanrı'ya çevirerek onun görünümünü hiç unutmayacaklar.

Paine'in isteği, düşü buydu... Öylesine korkunç, ürkütücü ve harika sonuçları olan bir düştü ki bu, kendi kendine bile açıkça itiraf etmekten çekiniyordu. Fransa'daki devrimin izleyeceği yola, kendisinin yazılarıyla insanları harekete geçirme gücüne, Amerika'daki devrim sonrası yönetimin izleyeceği politikaya ve nihayet İngiltere'deki devrime çok fazla bağlıydı bu.

Fransa'ya yeniden geçmesinin, onun Fransızlarla işbirliği yapmaya başladığını sanan Tory'leri büsbütün kuşkulandırdığını anımsadı. Lafayette'le, eninde sonunda tüm dünyaya dal budak saracak cumhuriyetçi bir toplumun örgütlenmesini tartışmıştı. Madame Roland ve Condorcet de çekirdeğe katılmışlar ve Paine kralın Paris'ten kaçmasına nefretle karşı çıkan ve tahttan çekilmesini isteyen ateşli bir cumhuriyetçi bildiri yazmıştı. İngiliz Tory'ler hâlâ arka planda kalıyorlardı ve Paine, Tory hükümetini içinde bulunduğu kayıtsızlıktan uyandırmadan, planlarını gerçekleştirebileceğine inanmaya başlamıştı. Bu ilk adımdı: Amerika cumhuriyetine bir de Fransa cumhuriyeti eklenecekti. Ama o anda bile İngiliz ajanlarının, eylemleri üstüne dikkatli raporlar düzenlediklerini bilmiyordu. Sonra İngiltere'ye döndü ve bir zamanlar özellikle önemsenmiyen Paine'in, şeytanın havarisi durumuna geldiğini gördü.

Hükümet kuvvetleri yavaş yavaş kapanıyordu. İngiltere gümbürdemekteydi ama onlar bu gümbürtüyü önceden duymuş ve halkın tabiatını iyi değerlendirmişlerdi. Eğer bir ayaklanmayı ezerseniz, ayaklanmayı kabul etmiş olursunuz. O zaman da şeytanı yeniden şişe-

ye sokmak olanaksızdır. Diğer yandan, ima eder, işe karışır, yumuşak bir tavırla korkutur, gizlice tutuklarsanız, daha kendi gücünün farkına bile varamadan ayaklanmayı yok edebilirsiniz. Amerika onlara iyi bir ders vermişti.

Paine'in arkadaşları ile onu destekliyenler Crown and Anchor adlı handa bir toplantı düzenlemişlerdi. Burada, Fransa'daki feodal sistemin çöküşünün ikinci yıldönümü onuruna içki içeceklerdi. Bir hükümet ajanı han sahibiyle görüştü ve han aniden kapandı; Celewes ortadan kayboldu; Paine'e, Philadelphia'daki askeri birlikler modeline benziyecek, resmi olmayan, bir milis ordusu kurulması düşüncesiyle gelen Luneden adında bir adam Dover yakınlarında bir çukurda ölü bulundu. Demir işçisi Masterson, uydurma bir nedenle tutuklandı. Diğer taraftan Irlanda'lı Lord Edjard Fitzgerald, Paine'e şöyle diyordu:

«Savaşan insanlara ihtiyacınız olduğu zaman yeşil adayı düşünün Bay Paine, belki orada gerektiğinden fazlasını bulabilirsiniz.»

«Ne olursa olsun,» dedi kendi kendine, «Yazmalı, açıklamalı, her şeyi ortaya koymalıyım.» *İnsan Hakları*'nın ikinci bölümünü yazdı. Köprüsü unutulmuş, bilimsel ve sosyal görkem üstüne düşleri öylesine gerilerde kalmıştı ki bunları nasıl düşündüğüne kendi bile şaşıyordu. Yine kötü giyimli, çarpık gözleri ışıldayan, konuşurken yerinde duramıyan, sanki üstünde ağır, çok ağır bir yük taşıyormuşçasına geniş, güçlü omuzları düşük, eski Paine olmuştu.

Artık çoğu kuşkularından arındığından hızla yazabiliyordu. Birinci bölüm devrim için bir el kitabı olmuştu, ikincisi ise bir plandı. İlkel ve kabaydı ama yine de düşlediği yeni dünyanın kurulması için gerekli olan bir plandı. Yazarken izlendiğini biliyor ve hükümetin kendisini durdurmaya çalışmasını bekliyordu. Ama hiç bir şey olmamasına şaşıp kalıyordu. Tam o sırada zengin yayımcı Chapman, Paine'e gelip ikinci *İnsan Hakları*'nın yayım hakkını kendisine vermesini istedi.

«Beceriksizce,» diye düşündü Paine. «Tanrım ne kadar da beceriksizce.»
Sonra, «Ben Jordan'la çalışıyorum,» dedi.
«Jordan kim ki,» diye yanıtladı Champan kendini beğenmişçesine. «Jordan kitap sayfalarının kıyısını kemiren bir fare sadece. Sizinki gibi güçlü ve önemli bir çalışma, Bay Paine, ancak en iyi baskıya, en iyi kağıda, bir yazarın övünç duyacağı bir cilde layıktır. Siz ve ben bu dünyanın insanlarıyız ve kitap okuyan budalaların bir kitabı kapağına bakıp değerlendirdiklerini biliriz. En iyi maroken, en ince aletler...»
«Ben Jordan'la çalışıyorum,» diye gülümsedi Paine. «Benim yazılarımın ihanet olduğunu pek de alçak sesle söylemiyen bir sürü insan var Bay Chapman. Sizin durumunuzdaki bir yayımcı...»
«Girişilen riskler yayımcılığın bir parçasıdır. Bizler tüm yazıları, basının özgürlüğünü savunuyoruz.»
«Ya anlaşma?»
«Bütün haklar için yüz guinea.»
«Bütün haklar için mi?» diye gülümsedi Paine. «Gerçekten benim yapıtlarım öylesine değersiz mi?»
«Risklerden söz etmiştim. Kabul edersiniz ki...»
«Jordan'la çalışıyorum,» dedi Paine.
«İkiyüz guinea.»
«Demek yazılarımın değeri artıyor. Acaba para ödendikten sonra müsveddeleri Bay Walpole'e verme hakkını da satın alıyor musunuz?»
Bay Chapman öfkesini ustalıkla gizlemesini biliyordu. «Beşyüz guinea,» dedi.
«Bir yazarın yaşamı hiç de sıkıcı olmuyor,» diye güldü Paine. «Cehenneme kadar yolunuz var Bay Champan.»
«Budalalık etmeyin Paine. Size tam bin guinea veriyorum ama bir tek penny fazla değil.»
«Cehenneme git.»
«Size ihtar ediyorum Bay Paine, şu bin guinea'yı alın. Asılmış bir adamın hiç paraya ihtiyacı yoktur.»
«Ben dışarı atmadan önce defol buradan.»
Bu Chapman işini halletmişti ama diğerlerini değil. Kitabı Jordan'a getirdiğinde yayımcı, «Ben kolay kork-

mam,» dedi. «Ama işler sıkılaşıyor. İskoçya'ya ucuz baskıdan bin tane götüren Carstairs'i anımsıyor musun? Boynu kırık durumda bir tepenin eteğinde bulundu. Dağa tırmanırken olmuş. Ne zaman dağa tırmanırdı ki o?»

«Sanki ben işlerin sıkılaştığını anlamıyor muyum sanıyorsun,» diye homurdandı Paine.»

«Korkmadığımı bir daha belirteyim.»

Paine ona, yazarın yayımcının tüm sorumluluklarını üstlendiğini belirten bir kağıt verdi ve *İnsan Hakları*'nın içindekiler için ne onun ne de başkasının bir yanıt vermemesini istediğini belirtti.

«Bunu yapman gerekmez,» diye karşı çıktı Jordan.

«Böyle olmasını istiyorum.»

«Geceleri sokaklarda yalnız dolaşma.»

Paine, aynı öğütün kendisine daha önce yapıldığı zamanları anımsıyarak gülümsedi.

Sonra, şaşırtıcı bir anilikle her şey bitiverdi. Dikkatle örgütlenmiş bütün devrimci hücreler, Wales'deki maden işçileri, Sheffield'deki bıçakçılar, Liverpool ve Tyne'deki dok işçileri, çömlekçiler ve tekerlekçiler, Paine'in önderliğine bakan bunların hepsi, bir kongre toplama fırsatını bulamadan, milis kuvvetlerinin kurulması buyruğu verilmeden ve devrimin ince iplikleri bir araya getirilemeden önce, hükümet tarafından açığa çıkartıldı. Ani bir değişiklikle olaylar etkisini yitirmiş, Jordan'dan bir haber gelmişti.

Paine elinden geldiği kadar çabuk gitti. Dört hücrenin liderlerinin tutuklandığını henüz duymuştu; her şey için hazırdı ama uzun boylu yayımcı kendisine, Jordan'a, Kral'ın Mahkemesine gelmesini buyuran kağıdı gösterdiğinde gülümsiyemedi. Suç *İnsan Hakları* adlı kitabın basılmasıyla Kral'a ihanetti.

«Ben yanıtlarım,» dedi Paine.

«Hayır,» dedi Jordan sert bir sesle. «Eğer seni asarlarsa bu her şeyin sonu olur; ama beni asarlarsa bunun pek bir önemi olmaz. Bak Paine, oraya, buraya, her yere gittin ve dünyanın senin vatanın olduğunu

söylüyorsun. Ama ben bir İngilizim. Bu tümüyle açık ve basit bir şey; bu küçük adaya ve onun üstünde yaşıyanlara büyük bir tutkum var. Onların beygirler gibi arabalara koşulduklarını görüyor, bunun izlerini silmeğe çalışıyorum. İşte bu yüzden kitabını bastım. İşte bu yüzden bu yolda öleceğim, eğer gerekirse. Açık ve basit bu. Sen devrimsin, bense bir yayımcıyım. Hepsi bu kadar Paine.»

Paine yalvardı yakardı ama karşısında kendisi gibi inatçı biri vardı. Yalvarmak için liberal Whig dostlarına gitti ama açılan birkaç kapıdan karşısına çıkan donuk, alaylı yüzler şöyle diyordu:

«Ama Paine, herhalde bizim bir devrimi onaylayacağımızı hiç düşünmemişsindir. Biz İngiliziz biliyorsun...» Ve ardından bir öğüt geliyordu. «Asılmadan önce İngiltere'den git.»

Romney bir haber gönderdi: «Seni asacakları muhakkak Paine.»

Blake, «Paine, Tanrı aşkı için kaç,» diye yazıyordu.

Geri kalan hücrelere bir manifesto gönderdi ve bunu yalnızca ölü bir sessizlik karşıladı. «Harekete geçme zamanı,» diye yazıyordu ama karşısında yalnızca ölü bir sessizlik vardı.

Hükümetin bir sonraki hareketi tüm izinsiz toplantıları ve kışkırtıcı yazıları yasaklamak oldu. Bunlardan haberi olan ve hükümete bildirmeyenler tutuklanacaklardı.

Her şeye karşın kitap çılgınca, binlerce satıyordu. Geriye kalan kısa zamanda Jordan makineleri gece gündüz çalıştırdı; sözler bir kez yazıya döküldükten sonra kralın tüm gücüyle bile engellenemezlerdi. Ve Paine sürekli olarak bildiriler, mektuplar, dilekçeler yazıyordu. Eğer hücreler onu yalnız bırakmışlarsa, o da halka giderdi. Ve halk bildirilerini okudu, fısıldaştı ama hiç bir şey yapmadı. Onlar Massachusetts'ın silahlı çiftçileri değil, yoksul, ürkek köylüler ve dükkan sahipleriydi.

Böylece her şey bitmiş, bir saatlik yalvarmadan sonra Blake son buyrukları vermeye onu kandırmıştı;

Frost bir tutuklama emrinin çıktığı haberini getirdi. Ve Fransa'dan gelen bir haberci yalvarıyordu:

«Anla artık Paine. Fransa'nın sana ihtiyacı var. İngiltere'de her şey bitti. Sen öldüğünde İngiliz halkının tüm umutları da bir daha dirilmemek üzere ölüp gidecek. Fransa'da her şey yeni başlıyor diyorum sana. Fransa Cumhuriyeti adı Avrupa'da çınlamağa başladığında İngiliz halkı da gücüne yeniden kavuşacak. Ama asılmak için burada kalma.»

«Kaçıyorum,» dedi kendi kendine. «Burada kalıp ölmek varken. Ama yaşlı bir adamım ben. Yetmiş altıda gençtim ve yanımda silahlı birçok genç vardı. Onlarla konuşabiliyordum. Şimdi nerde onlar?»

«Geri döneceğim,» diye söz verdi kendi kendine. «Geri döneceğim... En fazla yedi yıl... Sonra, şimdiye dek nefret ve korkudan başka hiç bir şey tanımamış insanlar arasında kardeşlik olacak. Ölüler asla geri dönmezler ama ben geri geleceğim...»

1792 yılının Eylül ayında, bir sonbahar sabahı Kanal gemisinin güvertesinde durmuş. Dover'in beyaz tepelerinin gözden yokoluşunu izlerken kafasından bunlar geçiyordu işte.

12. Fransa Cumhuriyeti

Her zaman bir başlangıçtı. Kanalın karşı yakasından esen serin, taze rüzgar, mavi gök, martılar, ayağının altındaki güvertenin sallanışı ona kuvvet veren bir ilaç gibiydi. Ölümden zar zor kaçmış birinin nefessiz canlanışıydı bu. Duyguları değişti, içindeki o kara umutsuzluk kayboldu ve İngiltere'deki başarısızlığı, yerini olayların doğal akışına bıraktı; binlerce yıllık yazılı tarihte hep öteki türlü olmuştu. İnsanlığın kardeşliği birkaç saatte ya da birkaç günde gerçekleştirilecek şey değildi. Arkasında bir Avrupa birleşik devletleri ile İngiltere'ye dönecek, o zaman bir çağrısı üstüne halk ayağa kalkacaktı. Ne kadar sonra? Belki beş, belki de on yıl sonra. Daha ellibeş yaşındaydı. Şimdiye dek hep

eğitmiş, eğitmiş, eğitmiş, daha çok eğitmişti. O, Paine, insanlığın savunucusuydu.

«Yaşlı mı görünüyorum?» diye sordu Frost'a.

«Hiç bundan daha iyi görünmemiştin,» diye yanıtladı Frost. Şu anda Paine'in bunu düşünmesi onu şaşırtmıştı.

«Yorgun musun?»

«Pek değil.»

«Neden korkuyorsun Frost?»

«İnsan her zaman asılmaktan kıl payı kurtulup, sonra da bu işe gülümsiyemez.»

«Budalalık etme! Senin yaşamın hiç bir şey değil. Bir süre oynadığın geçici bir dönem, işine yarıyan bir makinadır sadece. Eğer biri onu kırarsa, kırılmış demektir, hepsi bu.»

«Ben bu türlü bakamadığım için üzgünüm,» dedi Frost acı bir sesle. «Orası benim evimdi,» dedi başıyla omuzunun üstünden İngiltere'yi göstererek. «Artık bitti ve bir daha dönmeyeceğim.»

Genç adamın omuzuna elini koyarak, Paine Avrupa'ya el salladı. «Orası daha büyük... Bütün dünya orası,» dedi. «Hiç bir şeyim, kitabımdan bana kalan tek bir şilinim bile yok.» Nesi varsa Jordan'a bırakmıştı. «Cebimde bir penny bile kalmadı. Bavulumda bir bez parçası ile sırtımdaki giysiler tüm varım yoğum. Ellibeş yaşındayım ve korkmuyorum.»

Fransa kıyılarına vardıklarında o hızlı, karanlık Kanal fırtınalarından biri çıkmıştı. Limana yanaştıklarında yağmur yağıyordu. Ama havaya aldırmadan hemen hemen tüm Calais, Paine'i karşılamaya gelmişti. Bir bando önce *Marseillaise*'i sonra da, Amerika'nın devrimci marşı sandıklarından olacak, *Yankee Doodle*'ı çaldı. Yurttaşlar coşkuyla bağırdılar, ıslık çaldılar ve böyle bir karşılamayı hiç ummadığından hayretten dona kalmış Paine'e el salladılar.

«Vive Paine!»

Askerler bir öne, bir geriye yürüyorlar, Paine'in yarısı kadar olan Yüzbaşı Dumont durup durup onu öpüyordu. Sonra belediye başkanı gelip Paine'i kucakladı. Onu dört encümen üyesi ile ulusal muhafızlardan

iki teğmen izledi. Paine'e önce Fransızcayla, sonra da çok kötü bir İngilizceyle, Ulusal Meclis'te bir temsilci, Calais'in temsilcisi olduğunu bildirdiler. Bu onlara büyük bir onur verecekti.

«Bu benim için büyük bir onur,» diye mırıldandı Paine İngilizce. Çok az anladığı Fransızca kulaklarında uçuşuyordu. Artık konuşamıyordu. Gözleri dolmuştu; onlar da Paine'le birlikte ağladılar, coşkuyla bağırdılar, yeniden ağladılar.

«Eğer kabul ederseniz,» dediler. «Tabii, eğer siz kabul ederseniz. Günde onsekiz frank veriyorlar. Hiç bir şey değil bu, sizin için hiç bir şeyden de az. Ama Calais'in Paine tarafından temsil edilmesi...»

Başını salladı ve onu alıp hazırladıkları şölene götürdüler.

Paine ilk kez yerini almak için Meclis'e girdiğinde salonda bir ölüm sessizliği vardı. Kim olduğu çevreye yayıldığında bütün gözler ona döndü, hafif bir mırıldanma oldu, şapkalar çıkartıldı ve başlar bir Fransız onur gösterisi olarak öne eğildi. Sonra seslerle birlikte büyük bir alkış koptu. Bu Paine'di, burası Paris'ti ve bir devrim oluyordu... Şimdi o eve gelmişti.

Yerine oturup ağladı. Bütün salon da onunla birlikte ağladı. Ayağa kalkıp konuşmaya çalıştığında sesi bir alkış tufanının içinde yokoldu. Sonra hepsi onu kucaklamak için yanına koştuğunda, artık Meclis'te düzen diye bir şey kalmamıştı.

Bu bir şeydi; O Paine'di, devrimin üvey çocuğu; bir salon züppesi değil, önce devrimci askerlere propaganda yapan, sonra onlarla yanyana yürüyen, onlarla birlikte savaşan, Philadelphia'da bir işçi devrimini düzenleyen ve Amerika'nın uğrunda çarpıştığı özgürlükleri çılgınlar gibi savunan biriydi. Bu bir şeydi; dünyayı yeniden yapacak olan Paine başka bir şey.

Dünyayı yeniden yapacak olan Paine Fransızca bilmiyordu... Gerçi birkaç sözcük konuşabiliyor, bir fincan kahve, bir parça ekmek, bir gece barınabilecek bir yer isteyebiliyordu ama hızlı politik konuşmalar sürdü-

rebileceği o hızlı, coşkun Paris Fransızcasından yoksundu. Özgürlüğün dili evrensel midir?

Onu izleyen günlerde, kısa bir süre önce, Lafayette'in kendisine söylediği bir sözü sık sık anımsıyacaktı:

«Dostum Paine, sanırım sen ve ben biraz erken dünyaya gelmişiz... Ve bunu ödeyeceğiz.»

İnsan dünyaya erken gelmez, diye gülümsemişti Paine. Dünya insanları ve düş kuranları bekler. Onun için bir insan nasıl olur da dünyaya erken gelir?

Ama yine de Lafayette'in sözlerini sık sık düşünüyordu. Paine'in devrim kitabı, uzun boylu, ağır konuşan, ağır hareket eden, ama bir kez işin içine girdiler mi sizi hiç bir zaman yarı yolda bırakmıyan çiftçiler arasında, Amerika'da yazılmıştı. Özgürlük ister ve onun için döğüşürdünüz. İnsanlar ölmüş, insanlar acı çekmişti ama dünya daha iyi bir dünya olmuştu... ya da siz böyle umuyordunuz. Yoldaşlarınız Washington, Jefferson, Peale, Anthony Wayne, Nathanael Green, Timothy Matlack ve bir kentin ayaklanmış işçileriydi. Sonra bir düşünceye, tüm dünyanın bir cumhuriyet olması düşüne kapılmış ve İngiltere'de devrim yapmaya kalkmıştınız. Hayatınızı kurtarmak için kaçmış, Fransa'da, devrim olan bir ülkede dostça karşılanmıştınız. Hâlâ bir başlangıçtı bu.

Acaba öyle miydi? Yasama Meclis'i dağıldığından, Ulusal Kongre'de oturuyordu. Arkadaşlarının adı Girondin'lerdi. Condorcet ile Madame Roland'ın önderlik ettiği liberalerdi bunlar; onlarla birlikteydi elbet. Arkadaşlarıydı onlar. Düşüncelerini, Amerika'daki devrimi düzenli bir biçimde anlatışını dinliyorlardı. Ama Jacobin'ler denilen Dağlılar partisi, yoksul Paris'i eline geçirip, ülke üstünde kentin diktatörlüğü için bağırırken, onlar güçlerini giderek yitiriyorlardı. Paine'e göre bu düzen olması gereken bir yerde kargaşalıktı... Hem de tehlikeli bir kargaşalık. Ne denli yoz ve iktidarsız bir kongre olursa olsun, bir temsilciler kongresi toplanmalıydı. Bitmez tükenmez sorunları anlıyamıyordu: özgürlük özgürlüktü ve bir kez gücü ele geçirdikten sonra bunu elde etmek basit bir işti. Ve burada, ya-

bancı ordular tarafından işgal edilen, içerdeki ve dışardaki hainler tarafından sürekli bir tehdit altında bulundurulan Fransa, kendi kendiyle. Yaylacılar partisiyle, Dağlılar partisiyle, Girondin'lerle, sağla, solla, ve orta yolcularla mücadele ediyordu. Neden? Neden? diye sordu kendi kendine. Hepsinin tek bir düşmanı vardı: iktidar, ayrıcılık ve aristokrasi. Onlar ezilmeli ve tek bir özgürlük partisi olmalıydı.

«Halkın çoğu bizimle, Jacobin'lerle birlikte,» demişti Danton ona. «Bana inan Paine, çoğunluk soldan yana.»

«Çoğunlukla hiç bir alıp veremediğim yok,» diye karşılık vermişti Paine. «Ben dünyanın çoğunluğu için yaşıyorum. Ve Fransa özgürlüğüne kavuştuğunda, kardeşlikten yana yeni bir ulus ortaya çıkacak.»

Kongre'de otururken, «Özgürlüğün mahkeme edildiğini anımsamalıyım,» dedi kendi kendine. Önceleri, galerilerin Paris halkıyla dolu olduğunu görmek güzeldi. Konuşma isteğiyle yanıp tutuşuyor, onlarla, yani halkla, doğrudan ilişki kurabilecek kadar Fransızca bileceği günleri düşlüyordu.

Ama ilk karar verildiğinde, çoğunluktan ürktü. Fransa'nın ortaçağdan kalma, işkencesi yargılama sisteminin değiştirilmesini öneren Danton'dan yanaydılar. Paine bunda, bitmez tükenmez kargaşadan başka bir şey görmüyordu. «Anayasal reform, adli reform değil,» diye ısrarla söylenip duruyordu. «Özgür bir meclis adil yasalar çıkartabilir...»

Danton gülümseyip ona hak veriyordu ama yine de öneri coşkulu galerilerde onaylandı. Paine bunun neden bu denli önemli olduğunu göremiyordu —tabii, zorluklar çıkmıştı ama olup bitmişti işte— ve ertesi gün, bir Girondin milletvekili, Buzot, heyecan ve korkuyla titreyerek Paris'lilere karşı silahlı bir ordu kurulmasını önerdiğinde dehşete düştü. «Ayaktakımı, diye sözediyordu Buzot onlardan. Böylece Paine, bazı yönleriyle pırıl pırıl ve umut dolu, bazı yönleriyle ise bir karabasanı andıran devrimci Fransa'nın o garip, karmaşık,

tehlikeli durumuna girmiş oldu. Arkadaşlarıyla tartışıyordu:

«Halk her şeyin temelidir. Yasa, düzen, mantık tabii ki gereklidir, bunu ben de istiyorum... Bunu benden çok kim istiyebilir ki? Ama halka dayanmalısınız, çünkü halk her şey demektir. Ellerine silahları alıp çarpışan, çalışan ve üreten onlardır. Halka güvenmezseniz...»

«Senin için hiç bir şey değil,» diye sözünü ağzına tıkıyorlardı. «Sen Amerikan çiftçisini tanıyorsun; ama bunlar Paris'in çöplüğü.»

«Paris'in çöplüğü,» diye düşündü Paine. «İşte halk bunlar için sırf bu anlamı taşıyor.»

Bir an tek başına hereket etmeyi düşündü: Ne de olsa Paine'di o. Devrimin sesiydi, kimseyi önder olarak tanımamıştı, dilin ne önemi vardı ki? Gerçek, gerçekti ve Paris'in çöplüğünün dünyanın diğer yerlerinde birlikte çalıştığı, birlikte çarpıştığı o küçük, ürkek insanlardan hiç de değişik olmadığını biliyordu ya da kendini buna zorluyordu. Onlara başvurduğunda, kendisini dinleyeceklerdi. Devrimin gerçek özünü iyice tanımaya başlamamış mıydı? Bütün güç halktaydı, öfkeli olanlar onlardı; ama yönetilebilmesi için bir plan, bir düzen, bir amaç olmalıydı. Şimdiye dek küçük insanların sabırsız isyanlarının tek eksik yönleri buydu. İşte Paine'in amacı böylesine bir hedef oluşturmaktı.

Böylece *Fransa Halkı'na Söylev'i* yazdı ve yayımladı. Fransa, diyordu, sırf Fransa için değil, Dünya Cumhuriyeti'nin geleceği için, insanlık için savaşıyor. Fransa birleşmeli; Fransa cüretkar, ama yine de sakin ve cesur olmalı. Dünya Fransa'yı bekliyor...

Halk onu duyuyor muydu? Yeniden Kongre'de yerini aldığında, yazdıklarını okumuş olsalar bile, milletvekillerinin tümüyle kendi kişisel mücadelelerine gömülmüş olduklarını gördü. Kimdi Paine? Fransızca bile bilmiyordu. Sert tartışmalar sürüp giderken, Girondinler, tüm Fransa'nın temsil edileceği bir hükümetin oluşturulmasını savunurken, Dağlılar Paris proletaryasının gücünü ve sağlamlığını bir kez daha kanıtlarken, ateşli milletvekilleri yumruk yumruğa birbirle-

rine girerlerken, galerilerdeki çığlık çığlığa bağırıp, ıslık çalarak, yuhalıyarak sevmediklerinin seslerini boğarken, tüm canlılığa ve coşkuya karşın bir düzensizlik havası eserken, o hiç bir işe yaramadan yerinde oturuyordu. Bazen biri yanına gelip, konuşulanları çevirme zahmetine katlandığında, önemli bir noktayı belirtebileceği, suyu biraz bulandırabileceği ve onlara Fransa'nın özgürlüğünün tehlikede olduğunu anlatabileceği bir an yakalıyordu ama genellikle onu kimse önemsemiyor ya da önemsense bile dil karşısına koca bir engel gibi dikiliyordu. Daha önceden hazırlansa, söyliyeceklerini önceden Fransızca'ya çevirtse bile tartışma öylesine ilerlemiş oluyordu ki söylediklerinin bir anlamı kalmıyordu.

Tekrar, tekrar, sezgileri ona ait olduğu yerin, tüm şiddetlerine ve aşırılıklarına rağmen Jacobinler'in yanı olduğunu söylüyordu; ama Danton, St. Just ve Robespierre'in, onun düzenli devrim kuramlarına, adım adım izlenecek bir planı sistemli bir biçimde tanımlayışına, durmadan Amerika'daki mücadeleden verdiği örneklere gülüp geçmelerine dayanamıyordu. Paine'in bir ideal olduğunu ama dinlenecek ya da güvenilecek biri olmadığını ima ediyorlardı. Belki de yaşlanıyordu.

«Korkuyor muyum?» diye sordu kendi kendine.

Bir kez daha Amerika'daki eski yoldaşlarının yanında olduğunu düşledi ve herkesin ona saygı gösterdiği Madame Roland'ın salonuna döndü; Fransa'da bir orta sınıf hükümeti üstüne o parlak konuşmalarıyla bile kendi sonlarını sezdirmelerine karşın onların arasına girmişti.

Kongre onu, Farnsa Cumhuriyeti'nin yeni anayasasını oluşturacak dokuz kişilik komiteye atadığında yeniden umutlandı. Komitede kendisinin yanısıra Condorcet, Danton, Sieyes, Barere, Vergniaud, Peiton, Brissot ve Gensonné vardı. Siyes ve Danton dışında hepsi sağcı Girondin'lerdi. Danton komitede bir üyelik kabul edebilir ve yine de solun yanında kalabilirdi. Ama Paine kabul ettiğinde talihini Girondinlerden yana denemeye kararlı olduğunu kesinlikle belirtmiş oluyordu.

İlk kez kendi kendine, «Bilmiyorum,» demişti.

Ara sıra, kuşkularından kurtulduğu dönemler de oluyordu. Paris sürekli kuşkulara kapılacak bir yer değildir; Paine için o, canlılık, güçlülük ve güzellik kentiydi; yalnızca halkın pisliğini, yamalı giysilerini, galerilerde oturup ıslık çalışlarını ve yuhalayışlarını, görgüsüzlüklerini ve kabalıklarını görmüyordu; bin yılın bir gecede yıkılamıyacağını öğrenmişti artık. Güçlerini, kendilerine sunulan bir yaşam için ne denli hevesli olduklarını biliyordu. Cumhuriyetçi ordular işgalcileri sınırların ardına attıklarında kendinden geçip genel mutlu havaya kapıldı. Ülkelerinden kovulan İngiliz'ler, Tory hükümeti tarafından Fransa'ya sürülen asiler, radikaler, ozanlar ve düşünürler merkezleri olan White's Hotel'de büyük bir parti düzelemişlerdi. Paine onur konuklarından biriydi ve oraya gidip, kendi dilini konuşan eski dostlarıyla, Frost'la, Edward Fitzgerald'la, Carry Clewellen'le, Allison'la buluşmak hoş bir duyguydu.

«Aman Tanrım, *Mantık* bu!» diye haykırdılar, o içeri girdiğinde.

Yine bırakmıştı kendini ama onsekiz franlık günlüğünden yeni bir ceket alacak kadar para arttırabilmişti. Artık Fransa'da peruka takılmıyor, saçlar arkaya doğru taranarak bağlanıyordu.

Fitzgerald, «Thomas yakında kanalın öbür tarafına geçebilecek miyiz?» diye sorduğunda çarpık gözlerinde o eski parıltı belirdi.

«Kim bilir?»

Fitzgerald önceden de bir şeyler içmişti. Açık mavi gözleri neşeyle dansedecek, «Amerika, İngiltere, Fransa...» dedi İrlanda aksanıyla. «Tanrı ve İsa hakkı için Thomas, bundan sonra İrlanda'ya gideceksin sanırım. Yeşil tepeler kana bulanacak... Oraya git diyorum sana Thomas. Gemiden indiğinde seninle birlikte yürümek için bekleyen yüzbin insan göreceksin!»

Askeri bando çalmağa başladı ve şapkalarını çıkartıp *Marseillaise*'i dinlediler. Sonra Paine'in onuruna *Yankee Doodle*'ı söylediler. O ise iri başını arkaya atmış gür sesiyle kükrüyordu:

«Dolaştık kampı Yüzbaşı Goodin'le babam ve ben,
Dolmuştu her yer gençler ve yaşlılarla birden.»

Punç güzel, rom daha da güzel, boğazından aşağı inen Fransız brandy'si alev gibi yakıcıydı. Paine, Fitzgerald, hattâ Frost bile sarhoş oldu. Petion da onlara katıldığında boynuna sarılıp yanaklarından öptüler. Sonunda Petion, zor zar ayağa kalktı ve:

«Baylar, Cumhuriyetin onuruna!» dedi.

Fransa, Amerika ve tüm dünya cumhuriyetinin onuruna içtiler. Paine bir sandalyenin üstüne çıkıp bağırdı:

«Beni dinleyin dostlarım, iyi yürekli yoldaşlarım. Sarhoşum ama içim dopdolu. Bir zamanlar, çok eski değil, bana yedi yıl verin, insanlığın kardeşliğini tüm dünyaya yayayım, demiştim. Dostlarım, şimdi, beş yıl içinde Amerika Birleşik Devletleri'nin muzaffer orduları ile birlikte yenilmez Fransız ordularının özgürlük bayrağını yeryüzünün tüm ülkelerine, tüm uluslarına götüreceğini söylüyorum! Daha şimdiden Prusya'lı köpeklerin domuzlar gibi kaçtığını gördük; şişko, yarı akıllı İngiliz George ile sizin Louis'nizin tahtlarını bıraktıklarını görüyoruz. Yoldaşlar, mucizelerin olmayacağını kim söyliyebilir ki? Benimle birlikte iyi dostum, eski yoldaşım, insanların en iyisi ve arkadaşların en hası Virginia'lı George Washington onuruna kadehlerinizi kaldırın!»

Onlar da kadehlerini kaldırdılar ama Paine öylesine sarhoştu ki brandy'nin yarısı çenesinden aşağıya aktı. Bando yeniden *Yankee Doodle*'ı çalmaya başladığında, iki yana sallana sallana odada dolaştı... Ama işin garip yönü hali hiç de gülünç değildi. Sarhoşlar bile gülmedi ona. Bir anda heyecanlanan ve duygulanan bu adama karşı acıma dolu bir beğeni belirdi içlerinde.

Kendinden korkuyordu. «Yer yüzünde hiç bir insandan ya da Tanrı'nın hiçbir yaratığından korkmayan Tom Paine korkuyor,» dedi kendi kendine.

Korkuyordu çünkü vücudu yorulmaya, yaşlanmaya

ve isteksizleşmeye başlamıştı; çünkü kardeşçe bir dünya üstüne kurduğu düş gittikçe daha değerleniyor, olduğundan daha gerçekmiş gibi görünüyordu. Kendini zorlayarak, Paris'in dar, parke taşlı sokaklarından geçip dükkanlara ve atölyelere uğradığında tüm uğraşına karşın kantlilerle bir yakınlık kuramıyordu. Onlara, «Tom Paine,» dediğinde, sevinçle gülümsüyor, şarap sosis ve ekmek ikram ediyorlardı. Önemli bir ikramdı bu, çünkü yiyeceklerinin tükenmesine çok az bir zaman kalmıştı. Paine ağzına birkaç lokma atarken Paris Fransızcasıyla öylesine çabuk konuşuyorlardı ki ancak on sözcükten birini anlıyabiliyordu.

İyi yürekli, basit, kendi güçleriyle böbürlenen insanlardı. Çünkü küçük insanların gücü yeryüzünde yepyeni bir şeydi; iyi yürekli, güçlü, akıllı insanlardı ama bütün bunları görmesine karşın bir zamanlar tüm güvenini, yaşamını, düşlerini paçavralar içindeki kıta askerlerinin ellerine teslim ettiği gibi güvenemiyordu onlara. Aradaki farklılık, değişiklik kendisindeydi. Halkın anarşisinden korkuyor, orta sınıfın düzenini yeğ tutuyordu. Bunu biliyor ama elinden hiç bir şey gelmiyordu. Düzen istiyordu o; bir yaşlılık duygusuna kapılmıştı: birbiri ardından ülkelerin katılacağı acele, düzenli bir cumhuriyetçilik ağının örülmesini istiyordu.

Tanrı'yla kafasını yoran, ya da duaya düşkün bir insan olmamıştı hiç; dine yaklaşımı duygusaldı. İnsana ve yaşıyan tüm canlılara duyulan sevgiden oluşmuş, tanımlanamıyan bir tanrı'ya duyulan ateşli bir inançtı onunki. Ama bu tanrının nitelikleriyle kafasını hiç yormamıştı. Onun tüm derdi bu dünya idi ve gerek burada, gerekse Amerika'da ateistlerle agnostiklerin olduğu bir çevrede bulunduğundan din konusunda heyecanlı sözler söylendiğinde gülümseyip geçmekle yetinmişti; onun inancı herhangi bir ayine ya da tartışmaya konu olamazdı.

Ama şimdi dua ediyor, yaşlandığını düşünerek bu konuda kendini mazur görüyordu. Ölüm yaklaşmıştı ve o ölmek istemiyordu. Daha yeni başlamıştı; ölümü kabul etmek zor, sandığından binlerce defa daha zordu.

Marat'ın genç takipçisi Canais, Paine'in kaldığı eve geldi ve çok iyi bir İngilizceyle:

«Beni ilgilendirmeyen şeylerden söz etmem çok mu küstahça olur, Bay Paine?» diye sordu.

Paine delikanlıdan hoşlanmıştı; bir bardağa brandy koyup konuşması için başıyla işaret etti.

«Yazdıklarınızın her satırını okudum,» dedi Canais.

«Evet...»

«Eğer yaptıklarınızın küçücük bir bölümünü yapabilseydim ya da yazabilseydim yarın huzur içinde ölebilirdim.»

Paine teşekkür etti; delikanlı gözlerini ona dikmişti.

«Gördüğünüz gibi Amerika'yı sevdiğim kadar saygı duyuyorum size... Yoldaşların yüzyılında öncülük ettiğimizi söyleyebilir misiniz Bay Paine? Ben evet diyorum. Sanırım Fransa Amerika'ya olan borcunu hiç ödiyemez ve umarım borçlanma tam ters yönde de olur. Şunu da belirtmek isterim ki dünya Thomas Paine'e olan borcunu hiç bir zaman ödeyemiyecektir.»

«Hepsi bu kadar mı?» diye gülümsedi Paine.

«Hayır, hepsi değil. Bir insana ne olur?...» Delikanlı kafasını dolduran düşüncelerle bir an huzursuzlanarak tereddüt etti. «Tom Paine'e ne oldu?... Eğer sizi kızdırıyorsam, beni dışarı atın ve bütün bunların beni ilgilendirmediğini söyleyin.»

«Devam et,» dedi Paine. Artık onu ebediyen terkeden heyecanlı, ateşli gençliğin, acıyla bilincine varmıştı. Karşısındaki delikanlı Tom Paine'in çok iyi bildiği ama kendi kendine itiraf etmeğe korktuğu şeyleri Tom Paine'e anlatıyordu.

«Ne oldu size?» Philadelphia'da halkla birlikteydiniz... Amerika'da, ordunuzu oluşturan, Valley Forge'da aç kalan ve ölen, Bunker Hill'de bir imparatorluğun düşlerini parça parça edip Concord ile Lexington arasındaki yeşil çayırlarda küçük insanlara savaşmasını öğreten halk değildi de kimdi? Unuttunuz mu? Zengin tüccarlar Monmouth Courthouse'da öldüler mi? Sizin o görkemli imalatçılarınız ve gemi sahipleri-

niz, Delaware'i geçtikten sonra Washington'u kurtarmak için Philadelphia'ya yürüdüler mi? Yoksa yürüyenler basit insanlar, köylüler, işçiler, küçük dükkan sahipleri miydi?»

«Anımsıyorum,» dedi Paine sertçe. «Söyleyeceğini söyle.»

«Öyleyse o kadar farklı mıyız? Sorun bizim Fransız olmamız mı? Yoksa farklılık sizin ordunuzun Alman domuzlarını yarı çıplak kovmasında, bizimkilerin ise mavi pantalonlar ve tahta sabolar içinde onları ülke dışına atmalarında mıdır? Sizin Boston katliamınız beğeniyle karşılanmalı bizim Bastille'i ele geçirişimiz kötülenmeli midir? Geçmişin hatırı için Bay Paine... bizimle gelin; halkın yanına gelin ve onlar sizi kolları açık karşılayacaklardır! Dünyayı yeniden yapalım yoksa önümüzdeki yüzyıl boyunca dünya diye birşey olmayacak.»

Sıkılmış yumrukları, iri, güçlü, hafifçe çarpık vücuduyla Paine dik dik delikanlıya baktı.

«Yararı yok, öyle değil mi?» dedi delikanlı bir süre sonra. «Arkadaşlarınıza, Girodinler'e, bankerlere, tüccarlara ve bütün o orta yolcu, halktan korkan liberalizm havarilerine bağlısınız değil mi?»

«Anarşiden hoşlanacağım çağı çoktan geçtim,» dedi Paine ona. «Örgütlü bir düşmanla mücadele ediyoruz... Halk bir örgüt değildir. Ayaktakımıdır; ayaktakımı da demokrasiyi gerçekleştiremez. Ayaktakımının kendini yönetecek birine ihtiyacı vardır ve o biri yeterince kurnazsa, halkı şeytanın inine götürebilir.»

«Hepsi bu kadar mı?»

«Hepsi bu kadar,» diye başını salladı Paine.

İşte, olmuştu, artık durduğu yeri iyice biliyordu. Geri dönüş olanaksızdı. Yaşlanıyordu; savaşmaya devam edebilirdi; her nedense olaylar eski önemini yitirmiş gibiydi... Neredeyse, Jordan gibi, İngiltere'de kalmadığına pişman olmaya başlamıştı. Yapıtlarını bastığı adam kaçarken Jordan kalmış, mahkeme edilmiş ve hapse atılıp cezalandırılmıştı.

Kongre'de yerini yeniden aldığında Paine daha üzgün, daha yaşlı bir adamdı; Paris kitlelerinin basit mantığına kralın bir hain olduğuna ve asılması gerektiğine aklı yatmıyordu. Kral'ın hain olduğunu, genel olarak aristokrasinin ve özellikle kralların, on sekizinci yüzyılda, Paine'den daha büyük düşmanı olamazdı bu suçlamayı kabul etse bile, onu ölümle cezalandırmanın gerekliliğini göremiyordu. İçinde birşeyin sertleştiğini ve yavaşladığını, o eski ateşin söndüğünü biliyordu; bütün Tory hükümeti üyelerinin tek tek asıldıklarını görmek isteyen o, şimdi mantık kalıntılarına tutunuyordu. Kral uğrunda yaşadığı ilkelere ihanet etmemişti. Bir seferinde, «Biz Louis'ler, Fransa'yız,» demişti ve bu söylediğine de ihanet etmemişti.

«İğrenç bir yaratık olarak bu dünyadan silinip gitmeli o,» diyordu Marat.

Paine adaletin yerine getirilmesini, şimdi hapsedilip, sonra da yargılanmasını istemişti. Amerika'da büyük saygı duyulan George Washnigton'un, kolonilerin, Fransa Kralı'na olan borçlarını hiç unutmayacağını belirtmişti.

Amerika olmasaydı,» dedi Paine bitkin bir tavırla, «Nereye kadar gidebilirdik? Eğer insanlar kardeşlik peşinde koşuyorlarsa, kan onları doyurabilecek mi?»

Tam otuzaltı saat sorun Kongre'de tartışıldı. Tüm Fransa tarihinde böylesine yüksek, gergin ve korkunç bir dram oynanmamıştı. Çünkü son oylamaya, sırf kralın hayatı değil, devrimin gelecekte nasıl bir yol izleyeceği de bağlıydı. Daha başlangıçta Girondinler'in geri çekilmeyeceği, bu konuda devrimin kontrolunu ele geçirmek için mücadele edecekleri belliydi. Partinin biraz karanlık, yumuşak başlı, bir kadın kadar narin üyesi Christiani,

«İnsanın fazlasıyla inanmadığı birşey uğrunda ölmesi çok zor,» dedi Paine'e pişmanlık dolu bir sesle. «Ama insanın son kuşkusundan arınması daha da zor. Ölmesi çok daha hayırlı olacak Louis gibi bir sefil, o şişko boynunun çevresine insanın yazgısını dolamış. İnsanın onun yaşamına gülesi geliyor.»

«Mahkemede değilsin,» diye karşı çıktı Paine.

«Mahkemedeyiz... Hem de hepimiz.»

Kongre salonunda eline sıkıştırılan imzasız bir mektup Paine'e şöyle diyordu:

«Yurttaş, bir zamanlar yaptıklarının anısı için, Fransa halkıyla birlikte ol.»

Yapayalnız, yokolmuş bir adam gibi tartışmanın yükselip alçalan dalgalanmalarını dinledi. Anlamıyordu; dirseklerini dizlerine dayamış, çenesini sıvazlayarak oturuyordu; anılarıyla başbaşa, ama yapayalnızdı. Irene Roberdeau'ya, Özgürlüğün olmadığı yer benim vatanımdır, demişti. Peale ve Matlack'la iyi yürekli yoldaşlarıyla - kolkola gidiyordu; bir zamanlar gençlikti, ateşti, umuttu; kimse ondan kuşkulanmamıştı. Anımsıyor, düş kuruyor ve sonra düşlerinden çıkıp devrimci Paris'in Kongre salonuna dönüyordu.

Yabancı bir dilin o hızlı, müzikal sözcükleri arasında kendi adını duydu. Yanında oturan yaşlı Bancal'ı dürtüp sordu:

«Ne diyorlar?»

Duval konuşmuştu. Bancal çevirdi: «Thomas Paine'in herhangi bir kuşkunun ötesinde bir insan olduğu sanırım tartışılmaz. Halkın içinden gelen, kralların ve aristokrasinin uzun bir süreden beri büyük düşmanı olan ve cumhuriyetçi özgürlüğü savunan bu adamı örnek alarak oyumu, kralın savaş sırasında hapsedilmesi, barış yapıldıktan sonra da sürgüne gönderilmesi için kullanıyorum.»

Duval'ın konuşmasını izleyen gürültü içinde Paine, Bancal'ın sözlerini zar zor duyabiliyordu ama gözlerindeki yaşları ve bu karışıklığın içinde Duval'ın ne denli övünçle ve sakin bir tavırla yerine oturduğunu görebildi.

Oylama yapıldığında karar, Louis'in ölümüydü.

Lafayette'in arkadaşları, Amerika ile ilişkileri olanlar, kendisini savunanlar yanına gelip:

«Bunu ancak sen yapabilirsin,» dediler. «Çünkü sen Paine'sin.»

«Çünkü başarısızlığımız sadece karışıklık getirecek.»

«Çünkü Louis'in ölümü İngiltere ile savaş demektir.»

Condorcet'in, Roland'ın ve Brissot'un plânları Paine'i kürsüye çıkartmak ve kral'ın hayatının bağışlanmasını istetmekti. Bunu ancak Tom Paine başarabilirdi, başka kimse değil.

Tüm tartışmalara karşın Paine kralın hayatının hiç bir önemi olmadığını görüyordu. Fransız devrimi Girondin'lerle, Jacobin'ler sağ'la sol arasında ikiye bölünmüştü ve tam ortada onurlu adıyla, yaşlanmakta olan eski bir korseci vardı.

«Ama Fransızca bilmiyorum.» dedi Paine, tedirgindi.

«Bancal söylediklerini çevirir. Halk Bancal'ı dinler... Paine'i de dinleyeceklerdir.»

«Önce bunun gerekli olduğuna kendim inanmalıyım...» dedi Paine buruk bir sesle.

«Yalnızca Louis'in Amerika için yaptıklarını anımsa.»

Amaçlarına ulaşmak için yalan söylediklerini bile bile, ama yine de sözlerini gerçeği yansıtan bir bölümün olduğunu çaresizlik içinde kaldıklarında Fransa kralı Amerika'nın yardımına koşmuştu - düşünerek Paine öneriyi kabul etti.

Ertesi gün Paine kürsüye geldiğinde, salonda çıt çıkmıyordu. Herkesin gözü, adı neredeyse özgürlük ve kardeşlik kavramlarıyla aynı anlama gelen bu adama dikilmişti. En azından yalansız, dolansız, kendilerine aitti. Uğrunda savaştıkları şeylerin simgesiydi; Paine'di o.

Sonra, dimdik durarak, sakin bir tavırla, Marat'ın öfkeyle sözünü kesmeğe çalıştığı anlarda umutsuz bir övünçle diklenerek, Bascal'ın yardımıyla konuştu. Söylemek istediği açıkça ortaya çıktığı zaman bile galerilerdeki halk onu ıslıklamadı: Tom paine'di o. Konuşmasını şöyle bitirdi:

«Yurtaşlar, İngiltere diktatörüne, sevgili Amerika'ma zincirlerini kırması için yardım eden adamın idam sehpasında mahvoluşunu seyretme zevki vermeyin.»

Hiç bir şeyi değiştirmemişti bu; oylama gene ölümden yanaydı ve 21 Ocak 1793'de Fransa kralı Louis giyotine gitti.

Dünya değişmiş, devrim onu aşıp gitmişti. Kralın ölümünü izleyen günlerde, İngiltere de dahil, Avrupa'nın hemen hemen tüm ülkeleri Fransa'ya savaş açmıştı. Sınırların ötesinde düşman orduları hazırlıklarını sürdürürken, Paris kentinde Girondin'lerle Jacobin'ler kendi öldürücü savaşlarıyla uğraşıyorlardı.

Paine, askerlerle birlikte sınıra gitmesine izin verilmesini istedi. Askeri liderler gülümsediler.

«Asker olmak için çok yaşlısınız mansieur,» diye karşılık verdiler onun isteğini anlamazlığa gelerek.

«Bir ordu tüfeklerden çok daha başka silahlarla da çarpışır,» dediğinde kaşlarını kaldırıp sırıttılar.

Sonra, birkaç kişi ile birlikte, İngiltere'ye bir mesaj yazmakla görevlendirildi.

«Sırf bir mesaj mı?» dedi. «Ve bu, bütün benim planlarımın ve uğraşlarımın yapamadığını yapacak?»

«Bu işi becerebilirsin sen.»

«Sırf bunu mu...»

Ama daha önceleri olduğu gibi çoşkuyla yazdı ve İngiliz halkının yüzde doksan dokuzunun görmeyeceği mesajı dile getirdi. Bu uğraş —yazı yazmak— yaramıştı ona; meşgul ediyordu onu; ama içini kemiren kuşkulardan hiç birine yanıt vermemişti.

«Fransa'yı terketmek?» diye sordu kendi kendine. Ya sonra ne olacaktı? Yaşamak için ne neden kalacaktı? Korsecilik mesleğini unutmuştu. Bir devrimciydi o; bütün bildiği, bütün becerdiği buydu.

Hayır, Fransa'yı bırakıp gidemezdi. Henüz değil. Hâlâ devrim için bir umut varken, Jacobin'lerle Girondin'ler, Fransa'nın ve Cumhuriyetin yaşayabilmesi için aralarındaki nefreti unutmaları olanağı varken yapamazdı bunu. Ama zaman geçtikçe aradaki kopukluk düzeltilmeyecek bir görünüm alıyordu. Yeni bir durum çıkmıştı ortaya: halkın orta sınıfa duyduğu nefret, orta sınıfın halktan korkması.

Giderek daha çok tüfek dağıtılıyordu Paris halkına. Marat'a ve Partisine duyduğu nefretin yanısıra Paine, devrimi mahvetme durumuna gelen Girondinlerden' de tiksinmeğe başlamıştı.

Karanlık günlerdi bunlar ve Tom Paine yapayalnız ilerliyordu.

Tek başına Marat ile Danton'a yalvaran bir mektup yazdı. Danton bunu önemsemedi bile; Paris'in üstünü kara bir korku perdesi örtmeye, zaman zaman halkın diktatörlüğüne kuşkuyla bakan Danton kendi boynunu tehlikede görmeye başlamıştı. Marat, st. Just'a öfkeyle bağırıyordu:

«Kimse ne zaman ölmesi gerektiğini bilmiyor! Paine'den bıktım usandım artık. Devrimin, o nefis parfümler gibi güllerden yapıldığını mı sanıyor?»

«Paine'in düşündüğünü hiç sanmıyorum,» diye gülümsedi Just.

«Bıktım ondan.»

Tek başına, Paine Tanrı'ya dua etti. Bir insan, Paine gibi güçlü, kuvvetli, iri elli biri olduğunda, hele hele yüreği ve beyni, Tanrı'nın adını yüzyıllar boyunca utanç kaynağı yapanlara karşı nefretle dolup taştığında, kolaylıkla dua etmez. Tanrı'yı bir yana bırakır ve yüzünü insanlara çevirip, doğru olanı yapmaya çalışır. Ama Paine yaşlıydı, yorgundu ve çaresizlik içinde,« Tanrım onlara biraz anlayış ver,» diye dua ediyordu.

«Dürüstlüğünüzü, Fransa'ya ve insanlığa olan sevginizi gösterin. Ben de halkı sizin yanınıza getireyim,» dedi Girondin'lere.

Ve Girondin'ler, yaşamları boyunca yaptıkları o sahtekarlıkları andıran dürüstlüklerini göstereceklerdi.

Haftalardan beri Paine'i izleyen, Johnson adlı, mavi gözlü düş dolu bir İngiliz vardı. Dengeli biri değildi Johnson; kendini haçlı seferlerine katılan bir şövalye gibi görüyordu; kendisine sorarsanız bir devrimciydi ama bu ikisi birbirine pek uymuyordu. Kötü şiirler yazıyordu ve bir Fransız kızına aşık olmuştu.

İnsanlığa duyduğu sevgi yazdığı şiirler kadar kö-

tüydü; buna karşın Paine her ikisini de sabırla dinliyordu. Kızsa onun kadar sabırlı davranamıyor, Johnson, onun için ölmeğe hazır olduğunu, aralarına girecek herkesi ortadan kaldıracağını söylediğinde kahkahalarla gülüyordu.

«Benim için ölmeyeceksin küçük budala,» diyordu sakin tavırla. «Eğer aramıza girecek olursa bu benim sorunum.»

Başka biri vardı: bir Jacobin. Sırf bu nedenle Johnson solcu partiden anormal bir biçimde korkmaya ve nefret etmeye başlamıştı. Kız, elinden geldiğince onu gücendirmemeğe çalışarak, aralarında herşeyin bittiğini söylediğinde, doğruca Paine'e geldi ve Marat'a ve tüm kötülüklerin kaynağı olan partisine küfretti.

Bu durumda hiç bir şey yapamıyacağını hisseden Paine konuyu kafasından silip atmıştı bile. Ama birkaç gün intihar düşüncesiyle oynayan Johnson sonunda bu işi gerçekten denedi. Böylesine ilkel bir biçimde insanın hayatına son verebilmesi için ne denli bir yüreklilik gerektiğinden habersiz, kullandığı bıçakla kendini ancak yaralamayı becerdi.

Ama bu işe girişmeden önce de Paine'e marat'yı suçlayan bir mektup gönderdi.

Johnson'un başarısızlığını öğrenene dek paniğe kapılan Paine kendini tutamayıp, mektubu Brissot'a gösterdi ve, «Marat çok şey yaptı ama Johnson'un intiharından onu suçlayamayız,» dedi.

«Ya ölürse...» diye söylendi Brissot dalgın dalgın.

İşte böylesine önemsiz bir bahane ile Grondin'ler Marat'yı devrimci mahkemeye çıkardılar. Bu, onların son güçlülük belirtileri, Marat'nınsa tam aradığı fırsattı. Mahkeme önünde, Marat suçlamaları parça parça etti, daha önce hiç göstermediği bir gururluluk içinde kendini haklı insanların haklı öfkesi olarak sundu.

Grondin'ler kendi kuyularını kazmışlardı - ve böylece son başladı.

Paine, sadece içini çekiyor ve, «Budalalar... Ah, zavallı, aptal budalalar.» diye söyleniyordu.

Girondin'lerin sonu beklenmiyen bir çabuklukla geldi. Bir gün Paine, Brissot'a, «Sonunda Fransa Cumhuriyeti'ni yokedenler Jocabin'ler değil siz olacaksınız. Uğrunda mücadele ettiğimiz herşeyin hatırına onlarla barış yapın. Marat'dan benden daha mı çok nefret ediyorsun? Cumhuriyet ölüyor, diyorum size,» demişti. Ve ertesi gün her şey bitti.

Girondin'ler dört bir yana saldırıyordu; darbeleri her yere ulaşıyor ama tek bir sonuç getirmiyordu. Jocabin'leri tutukladılar; toplantıları yasakladılar; herkesi suçladılar. Ve sonra Paris halkı tüfeklerini eline alıp toplanmaya başladı. Çok daha geniş bir çapta, Philadelphia yeniden sahnedeydi ama bu kez Paine ters bir rol oynuyordu. Bu kez halk Paine'i ne anımsıyor ne de ondan umut bekliyordu; onların tüm gazabı Girondin'lere karşıydı ve biri Paine'in, o partinin temel dayanaklarından olduğunu söylediğinde omuzlarını silkip geçiyorlardı. Otuzikibin gönüllü ellerinde tüfekleriyle kenti sarmıştı. Bütün gün boyunca bir sürü delege, devrime ihanet eden Girondin'lerin tutuklanması için Kongre Binası'nın önünde bağırdı. Sonunda ürkek ve yorgun Kongre o gün için dağıldı ve Grondin milletvekilleri, omuzları umutsuzlukla çökmüş, bir bir dışarı çıkıp, çığlık çığlığa haykıran kalabalığın arasından zorlukla geçtiler. Ama Paine çıktığında bir an tüm sesler kesilmişti...

Kimse uyuyamadı o gece. Duval, Condorcet, Brissot ve Guadet, Bancal'ın evinde toplandılar ve olanları, olacakları tekrar tekrar tartışıp gün doğana dek konuştular. İçlerinden biri intihar etmeyi bile önermişti.

«Ne olursa olsun,» dedi Paine kasvetle. «Cumhuriyet öldü. Yarın ayaktakımının diktatörlüğü, öbürgün anarşi... ondan sonra ne olacağını Tanrı bilir.»

Ertesi gün korkuları gerçekleşmeye başlamıştı. Toplanan silahlı Parisli'lerin sayısı yüzbine ulaştı; Kongre binasının çevresinde karanlık, öfkeli bir kordon oluşturmuşlardı. İçerde, baltanın tam olarak nereye düşeceğini bilmeyen milletvekilleri halkın isteğine uydular. Grondin liderleri Kongre'den atıldı ve tutuklandı. Fransa Cumhuriyeti ölmüştü. Orta sınıf, Pa-

ris'in aç ve kızgın yoksullarına yenik düşmüş, devrim, daha önce keşfedilmemiş şaşırtıcı ve tehlikeli bir yola sapmıştı.

Yine de Paine'i rahat bıraktılar; bir Girondin olan ya da en azından Girondinlerin arkadaşı olan - Paine, hâlâ, insanlığı yüzyıllardan beri içinde bulunduğu çamurdan çekip çıkaran, özgürlüğü ilan eden Tom Paine'di. Paris'liler bile, Girondin'lerden bu denli nefret eden atölyelerin, fabrikaların, tezgahların o küçük insanları bile, Paine'e karşı tek bir parmaklarını bile kaldırmazlardı.

Sessizce ve tek başına yürüdü sokaklarda. Hepsi tanıyorlardı onu; çengel burnu, çarpık gözleri, geniş, düşük omuzları ve etli köylü elleri hemen göze çarpıyordu; devrimin isim babasıydı o. Üçbin millik okyanusun ötesinde, vahşi Amerika'da, uyuyan insanları uyandıran insandı. Bunu bildiklerinden ona kötü davranmıyorlar, Girondin'lere yaptıkları gibi onu aşağılamıyorlar, hatta ara sıra, «İyi günler Yurttaş,» ya da «Her şey çok değişti Yurttaş, ne dersin?» ya da «Bizimle birliktesin Yurttaş. Bütün hainlerden kurtulduk, sen de artık bizim yanımızdasın,» gibi gönül alıcı birkaç söz ediyorlardı.

Ne zaman onlardan biri olmamıştı ki? diye sordu kendi kendine. O küçük kuvvetleri anarşi olup çıkmış ve Cumhuriyet ölmüştü. Paine'in düşleri de onunla birlikte gömülmüştü.

Bir brandy şişesinin yardımıyla, hem uykuyla, hem de uykusuzlukla mücadele etti. Onu tutuklamaya geldiklerinde, başını dimdik tutup, «ben Yurttaş Paine'-im,» diyerek gözlerinin içine bakmaya karar vermişti. Ama kimse onu tutuklamaya gelmedi. İngiltere'de bir sürü insanın ayakkabılarının altına, üstünde Paine'e benzeyen bir resim olan bakır paralar yapıştırdıklarını, böylece yürüdükçe, onu çamurun içine batırdıklarını duymuştu. Bu da şişesinin içindekiyle birlikte eriyip gitti. Kendinden geçene dek içiyordu; on gün, daha çok brandy alabilmek için meyhaneye gidecek kadar

kendini kontrol edebildi ama sonunda Whites'ın garsonu:

«Size içki satabilirim, ama Paine'in ölümünü vicdanımda taşımak istemiyorum,» dedi.

Bir gün ayık gezdi; gece çığlık çığlığa bağırarak uyandı. Oteldeki İngilizler'den biri, Jakson, «Tanrı aşkı için Paine, kendini öldürüyorsun,» dediğinde, «zaman geldi, değil mi? zaman geldi!» diye mırıldandı.

Ertesi gün yeniden sarhoş oldu, bunu ondan sonraki günler izledi. Hastaydı, kusuyordu, olan ya da olmayan şeyler görüyor, yüzünde bir karış sakal, pis bir halde odanın içinde sürünüp:

«Nerede o tanrının cezası şişe, nerede o?» diye homurdanıyordu.

Aşağı yukarı otuz gün kadar sürdü bu... Kızgınlıktan kudurana dek. Öylesine kızmış, öylesine öfkelenmişti ki, bir yandan tirtir titreyerek kusarken, bir yandan da kendine geldi. Geriye kalan iki brandy şişesini yere atıp kırdı. Bir elini yumruk yapmış, öbür avucuna vurarak, odada dört dönüyor, sakin, buz gibi bir sesle:

«Budala, salak, ahmak budala, daha başlangıç bu, Yedi yıl demiştin. yetmişinde bile olsan hâlâ bir başlangıç olacak. Hay pis, sarhoş, kafasız budala!» diye söylenip duruyordu.

13. Tanrı'da ve İnsan'da Mantık

Devrim sürüyor; devrim yapan tek bir kişi, bir insan, bir ordu, ya da bir parti değildir. Devrim Tanrı'ya uzanan halkın yapıtıdır. Herkeste tanrının küçücük bir parçası vardır ve bunu kimse unutmaz. Böylece, kölelerin zincirlerini silkip atmaları, güçlü bir insanın, zayıf birine eğilip, «Gel Yoldaş, kolumu tut,» demesi bir devrimdir. Devrim sürüp gider ve onu hiç bir şey durduramaz; ama insanlar kötünün, güçlünün, hainin ya da sahtekarın değil de sırf iyinin peşinde koştuklarından uğraşır, çabalar ve bir biri ardından karanlık yolları

denerler. Halk, bir zamanki yöneticilerinden daha ileri görüşlü değildir; aralarındaki ayrım niyetlerindedir.

Bunların bir bölümünü ya da hepsini Paine farketmiş, aynı zamanda kendisinin devrim değil sırf bir insan olduğunu öğrenmişti. Yeryüzünde tanrılar değil, yalnızca insanlar vardı ve onun bunu öğrenmesi epeyce uzun bir zaman almıştı.

Bir kez daha Kongre salonuna girdiğinde yüzü daha çökmüş, geniş omuzları daha da sarkmış, biraz daha zayıflamıştı. Onu tutuklamak için hiç bir girişimde bulunmadılar.

«Bırakın kaçsın,» dedi Marat. «Bırakın cehenneme kadar gitsin!»

Ama Paine kaçmamış ve işte şimdi geri gelerek, binlerce göz üstünde, anlamsız bir yüzle salona girmişti.

Paine'in içeri girmesi, salonda bir kıpırdanma ve fısıltılara neden oldu. Hem galeridekiler, hem de salondakiler aslanın ağzına giren bu budalayı görmek istiyorlardı. Paine yerini buldu, bir an ayakta durup tek tek çevresindekilerin yüzüne baktı, sonra oturdu.

«Yurttaş Paine,» diye bağırdı teşrifatçı.

İçlerinden gelmediği halde alkışladılar onu. Paine gözlerini silip yere baktı.

İlk hücum st. Just'dan geldi.

«Sizi suçluyorum!» diye bağırdı.

Yurttaş Paine ayağa kalktı, öne çıktı ve sordu:

«Ne ile efendim? Ne ile suçluyorsunuz beni?»

«Fransa'ya ihanetle.»

«Ben Fransa'ya ihanet etmedim,» dedi Paine sakin bir tavırla.

St. Just, Paine'i, ülke sınırları dışında bulunan kral ailesinin bir bölümü ile ilişkide bulunmakla suçlamayı sürdürdü.

Paine başını salladı ve, «Tom Paine ile kunuşuyorsunuz efendim,» dedi.

Galerilerde bile bir alkış tufanı koptu. «Beni birçok şeyle suçlayabilirsiniz,» diye ekledi Paine. «Cumhuriyetçi olmakla, arkadaşlarıma bağlı kalmakla, bir Amerikalı kadar bir İngilizi ya da bir Fransızı sevmekle

suçlayabilirsiniz... ama ihanetle değil, krallarla işbirliği yapmakla değil efendim. Ben genç bir insan değilim; yeterince dayanağım var. Kendimi savunmayacağım.»

St. Just başka bir şey söylemedi.

Böylece Paine Kongre'de oturuyor ama hemen hemen söze hiç karışmıyordu. Tarih büyük bir hızla ilerliyordu ve o geride kalmıştı. Delege olduğu için, bildiği tek uğraş bu olduğu için toplantılara geliyordu ama yapacağı hiç bir şey yoktu. Yapayalnızdı; arkadaşları hapse atılmış, diğerleri de kuşkulu biri olduğu için ona selam vermekten vaz geçmişlerdi. Koskoca bir çağ bir haftaya ya da bir aya sığdırılmıştı. Marat, Charlotte Corday'ın bıçağıyla öldü, yerini, zarif, tipik Fransız ama bir kaya kadar sert ve eğilmez biri olan Robespierre aldı. İnsancıl biri olduğunu söylüyordu.

«Ben halkın adamıyım, çünkü onların ihtiyaçlarını, acılarını, çektiklerini dile getiriyorum,» dedi Paine'e. «Bir zamanlar sen de halkın adamıydın, değil mi Yurttaş Paine?»

İşte onun davranışı buydu: iğneyi en duyarlı noktaya batırmak.

«Ben bir korseciydim,» dedi Paine. «Bir ayakkabı tamircisiydim; bir dokuma atölyesini temizler, haftada iki penny karşılığında çöpleri dökerdim. Halk adamı olduğumu söylemedim...»

İşte bu Robespierre'in hiç unutmayacağı bir yanıttı.

Fransa'nın yeni yöneticisi çelik gibi bir insandı; öyle olması gerekiyordu. Ülkenin dört bir köşesinden düşman orduları yaklaşmaktaydı. Kırsal bölgeler tam bir ayaklanma içindeydi ve yer yer karşı devrim birkaç bölgenin yönetimini eline geçirmeğe başlamıştı.

Yeniden örgütlenen Devrimci Mahkeme işe koyuldu ve Terör diye tanımlanan dönem başladı. Ne acıma ne de uzlaşma diye birşey kalmıştı. Bir insan ya devrime bağlıydı ya da devrimin düşmanıydı. Eğer kuşkulu biriyse düşman sayılması daha olağandı. Her gün üstü

açık arabalar Paris sokaklarından geçiyor, iri tahta tekerlekleri inleyip, gıcırdıyarak giyotine yeni kurbanlar götürüyordu. Ve her gün o büyük bıçak yerine bağlanıyor, sonra başka bir enseye indiriliyordu. Kral'ın karısından bir meyhaneciye, aptal aptal gülümseyen bir düke, ya da onu dünyaya getiren ebeye kadar herkes gidiyordu giyotine. Bu Paine'in hiç aklına gelmiyen bir devrimdi. Bunlar özgürlüğün yaşamlarının bir parçası olduğunu bilen uzun boylu çiftçiler değil, bin yıldır ilk kez özgürlüğü gören ve önlerine çıkacak her şeyi öldürecek kadar, ürkek olan küçük insanlardı. 1793 1794 kışı yaklaşırken Paris'in üstünü karanlık, kanlı bir bulut kaplamıştı. Evet, Robespierre'in güçlü biri olması gerekiyordu.

Ve kafalar yuvarlanırken Yaylacılar partisini oluşturan Paine'in arkadaşları ya da Girondin'ler de ölüyordu. Haince, ya da kandırılarak, ya da zayıfça, ya da hiç bir şey anlamadan, ya da korkakça, ya da cesurca, ya da ürkekçe, hepsi kendilerine göre bir bir öldüler: Rolan ile karısı, Condorcet, Brissot, Petion, Lebrun, Vergniaud, Buzot... hepsi özgürlüğün yokolduğu o karanlık yolun sonundaki kapıdan teker teker girdiler. Çok yaşa Cumhuriyet... Ve Cumhuriyet de öldü. Paris bir ölüm kentiydi.

Bu süre boyunca Paine hâlâ Kongre'ye gidiyordu. Gitmesi gerekti; bütün bu karanlık olaylara bir neden bulmalıydı yoksa yaşıyamazdı. İyi yürekli, basit insanlara ne olmuştu? Onları harekete geçiren, sürükliyen neydi? Acımayı, dürüstlüğü, iyiliği unutmuşlar mıydı yoksa rahipler ve krallar tüm anlamlarını yitirene dek bu sözcükleri kirletmişler miydi? Paine'in bunları öğrenmesi gerekti.

White's Hotel'deki odasından çıkıp Paris'in bir banliyösünde, beyaza boyalı, ahşap taş karışımı, parça parça olan bu dünyada, aldatıcı bir şiirimsi görünüme sahip, büyük bir çiftlik evine taşınmak zorunda kaldı. Birçok bakımdan bu yeni ev Paine'e İngiliz çiftçi evlerini, tuğla duvarlarla çevrili avluları, ördek, tavuk ve

kazların çıkardığı gürültüyü, çiçekleri, meyva ağaçlarını ve saman yığınlarını anımsatıyordu. Pennsylvania'ya da benziyordu burası. Tedirgin kafasında birbiri üstüne yığılmış bir sürü anıyı canlandıracak bir yaşantıydı. Onunla birlikte çiftlik evinde birkaç İngiliz, kendini öldürmeğe kalkan Johnson, Bay ve Bayan Christie ve Adams adında biri daha kalıyordu. Radikalliklerini yitiren, devrim dalgasıyla bir köşeye atılmış köhne radikallerdi bunlar. Paine'in hoşlanacağı insanlar değillerdi; yakınmaları, belirsiz hoşnutsuzlukları, korkuları kendi korkunç ve kişisel sorunuyla hiç bağdaşmıyordu.

Ölüm, Paine için önemli değildi. Tersini ummasına ve bunun için dua etmesine karşın görevlerinin birçoğunu yaptığını duyuyordu. Olaylar onu aşmıştı: artık tüm isteği her şeyi akla vurmak, anarşinin hükmettiği bir dünyada bir mantık bulmaktı. Bazen diğerleriyle oturup kâğıt oynuyordu ama bu ona göre bir uğraş değildi. Evinin sınırlarının ötesinde hâlâ bir dünya vardı.

«Ben Tom Paine'im,» diye kendi kendine anımsatıyor, sonra Paris'e dönüyor ve bir kez daha devrim dalgasının içine giriyordu. İşe yaradığı birkaç konu vardı hâlâ. Amerikan politikası söz konusu olduğunda tüm bilgilerini Jacobin'lere sunuyordu. Amerikan elçisi, Morris'ten hiç bir şey öğrendikleri yoktu.

Eski Philadelphia ayaklanmasında Paine'in tutucu muhalifi olan Morris'i devrimci Fransa'ya Amerikan elçisi yapan yazgının bu şaşırtıcı oyunu hem gülünecek hem de ağlanacak bir olaydı. Paine, görünürdeki bu çılgınlığın ardında bir mantık görür gibi oldu. Aristokrat Morris, Amerika'da seksen ve seksenbirlerin tutucularının yine yönetmide olduklarını İngiltere'ye gösteren canlı bir kanıttı. İngiltere ile oyun oynıyacaklardı... her zaman.

«Zorunluyuz,» diyorlardı. «Küçücük, doğum sancılarından henüz kurtulmuş, yeni bir ulusus. Başka bir savaş işimizi bitirir. Ne pahasına olursa olsun İngiltere ile yaptığımız barışı korumalıyız. Bir de bu Fransa'daki devrim... Eh, bizim kan banyolarıyla ne işi-

miz var?» Böylece Morris'i, bir zamanlar Paine'in İngiltere'nin derisinden dökülmüş bir kir parçası olduğunu söyleyen o Morris'i Fransa'ya elçi olarak gönderdiler.

Bir bakıma, tümüyle resmi olmıyan bir biçimde, Paine Amerika'nın temsilcisiydi. Uğrunda çarpıştığı ülkenin vatandaşlarına küçük ya da büyük yardımlarda bulunuyor, gemi kaptanlarının devrimci gümrük yasaları içinde yollarını bulmalarını sağlıyor, elinden ne gelirse esirgemiyordu. Örneğin değersiz, aptalca bir asker olan James Farbee, kralcı bir işbirliği ile ilgili olarak tutuklanmıştı ve o ince çelik bıçağın başını vücudundan ayırmasını bekliyordu. Paine Farbee'yi hapishanede görmeye gitti.

«Sizin gibi aptalların suçunu masum insanlar ödüyor,» dedi.

Farbee buna karşı çıkarak hiç bir suçu olmadığını belirtti. Savaştan sonra ülkesinde işsiz kalmıştı; onsekizinden beri savaşan biri başka ne yapabilirdi ki?

«Demek savaşa katılmıştın?»

«Katılmıştım efendim.»

«Hangi birlikte?»

«Greene'in birliğinde.»

«Komutan kimdi?»

«Franklin.»

«Ya yüzbaşı?»

«Anderson, Grey, Chaplin ve sonra sanırım long.»

«Jersey'de var mıydın?»

«Jersey'de, Pennsyvaia'da, sonra da Carolina'da. Sizinle birlikte Germantown'daydım efendim, anımsamıyor musunuz?»

Paine Devrimci Mahkemeye çıkarak, bozuk bir Fransızcayla, «Farbee ölmemeli,» dedi. «Budalanın biri o ama devrimin bir askeri. Hepimiz aziz miyiz?»

Ve Farbee yaşadı. Tıpkı Michael Peabody ve Clare Henderson gibi. Çünkü Paine onlar için de yalvarmıştı.

Ama bütün bunlar içini kaplayan sorundan uzaktı. Devrim için bir mantık, devrim için bir el kitabı yaratan Paine'in yazması gereken bir kitap daha vardı. Büyük çiftlik evinde oturarak yazdı, bozdu düşüncele-

rini zorladı ve eski kolaylığını, ateşini ve serbestliğini yitirmiş olduğunu dehşet ve acı içinde farketti. Bir kağıdı yazı ile dolduruyor, sonra da yırtıp atıyordu. Yazdığı sözcükler istedikleri değildi. O iriyarı, köylü vücudunu değil de, tüm insanlık tarihinde ancak birkaç kişiye nasip olan aklını fazlasıyla kullanarak yaşlanmıştı. Bir insanın, kendisine yaşamak için bir neden sağlayan aletlerini yitirmesi acıklı ve hüzünlü bir olaydır. Daha önce hiç yapmadığı kadar kendini zorluyor, sonra da bir süre için vaz geçip Kongre'ye gidip konuşulanları dinliyordu. Devrimin atan nabzı oradaydı ve ancak orada düşüncelerini bastırabiliyordu. Bir gün Francis Partiff ayağa kalkıp:

«Tanrı tahtından inmiştir. Bir rahip kadar yozlaşan hıristiyanlık bu dünyadan kovulmuştur! Bundan böyle mantık, saf, yozlaşmaz mantık hüküm sürecektir!» diye bağırıp bir İncili sayfa sayfa yırttığında aradığı motifi buldu.

Ayağa kalkıp dışarı çıktı. Sokakta yürürken dört kişiyi giyotine götüren bir araba yanından geçti. Irmağa doğru ilerlediğinde eski Paris'in köhne çatıları üstünde kızıl bir güneşin battığını gördü. Tanrı ölmüştü; Paine gittikçe daha ağır yürümeğe başladı. Güneş tümüyle yokolmuş, geride, gökte yansıyan bir iyilikten ve önündeki düzeni izleyen bir kırlangıçtan başka hiç bir şey kalmamıştı.

«Ve tanrılar gibi olmak için, Tanrı'ya tırmanmaya başlıyan insanlar onu terk ediyorlar! Sonra yeryüzü kana bulanıyor ve nefret ediyorlar... Hem de nasıl nefret ediyorlar!»

Eve gidip yazdı; artık sözcükler daha kolayca akıyor, düşüncelerini yakalıyor ve bir kez daha insanlara, «İşte Paine, insanların dostu!» diye haykıracak bir yapıt hazırlıyordu. Bütün gece yazdı ve gün doğarken, başı kağıtların üstünde, uyuyakaldı. Sabahleyin Bayan Christie, ona bir fincan çayla bir yumurta getirmeye geldiğinde onu bu durumda, koca başı ve geniş omuzları masanın üstüne yayılmış olarak buldu. Uykusuzlukla giriştiği o uzun ve sessiz mücadeleleri bildiğinden onu

rahatsız etmek istemiyerek yemeği masanın üstüne bıraktı ve gürültü yapmadan dışarı çıktı.

Öğlene doğru Paine uyandı, soğmuş çayını içti ve yazmayı sürdürdü.

Terör daha da yaklaşmış, Paris'in üstüne çöken kara perde kenti gece gibi simsiyah yapmıştı. Ve Paine'le çiftlik evini paylaşan İngiliz radikalleri birer, ikişer kaçtılar; bazıları İsviçre'ye, bazıları kuzeye. Bayan Christie de kendisi ve kocasıyla birlikte kaçması için Paine'e yalvardı ama o garip garip gülümseyerek, «Nereye gidebilirim?» diye sordu.

«Eve.»

«Evim neresi benim?» diye düşündü Paine. «Bütün dünyayı vatanım yaptım. Artık bunun tersini yapmak için zaman çok geç.»

«Çok geçmeden sizi de arabaya bindirmek için gelirler.»

Paine omuzlarını silkti. «Eğer devrimin sürekliliği için benim ölmem gerektiğini düşünüyorlarsa...» Yeniden omuzlarını silkti.

Büyük çiftlik evinde tek kiracı o kalmıştı. Tek arkadaşı ev sahibiydi. Ve sonra Cumhuriyet askerleri, o korkunç bildiriyle, ufak tefek, bıyıklı Fransız'ı almaya geldiler; Georgeit'di adı.

«Ama Monsier Paine, anlatın onlara,» diye yalvardı ev sahibi. «Onlara ihanet etmediğimi anlatın.»

«Bunun hiç bir yararı olmaz. Buyrukları yerine getiriyor onlar. Git onlarla dostum; yapacak başka hiç bir şey yok. Git onlarla...»

Ve sonra Paine yalnız, yapayalnız kaldı ve korkusuzca masanın başına oturup *Mantık Çağı* adını koymayı planladığı yazılarını yazmağa girişti.

«Bırakın ateşten mektuplar yazayım,çünkü korkmuyorum. Yarın, ya da ondan sonraki gün öleceğim. Paylaştığım öylesine çok ölüm var ki artık tüm korkularımı yitirdim. Bana kaçmamı söylediler ama Paine

nereye gidebilir? Amerika'ya mı? Bugün Amerika'da eski bir devrimciye gerek yok... Gerçekten Amerika'da beni tanıyacaklarını bile sanmıyorum. Mt. Vernon'lu, uzun boylu adam, bir zamanlar tanıdığım silah arkadaşım değil; Jersey'e nasıl yürüdüğümüzü unuttu artık. İngiltere'ye mi? Ancak bundan yüzyıl sonra doğduğum ülkede beni güleryüzle karşılayacaklar. Görevim Fransa'da ve Fransa dünyanın kurtarıcısı olmalıdır. Eğer Paine'in yaşamını sona erdirirlerse, yitirilen nedir ki?»

Mantık Çağı, büyük harflerle yazılmış ve üç kez altı çizilmişti. Herkes kadar kendi elinden de kaçıp giden yeni bir dünya, cesur, saf ürkek dünya için bir öneriydi bu. Yeni dünya Tanrı'yı yadsımıştı ve böylece, Paine'in düşüncelerine göre, insanın var olma nedenini de yadsımış oluyordu. İnsan Tanrı'nın bir parçası ya da bir hayvandır. Hayvanlar sevgiyi, korkuyu, nefreti ve açlığı bilirler ama sevinci değil. Paine'in şimdiki görüşüne göre, insanın tarihi bir ilahi görünümdü. Derin, karanlık bataklıktan, ormanlardan ve ıssız dağlardan, rüzgarların hüküm sürdüğü steplerden gelmiş ve her zaman bir şeyler aramıştı. Uygarlığı, ahlakı ve insanlık anlaşmasını yapmıştı. Bir gün, yaşlıları öldürmekten vaz geçip onlara saygı göstermiş, hastaları öldürmekten vaz geçip iyileştirmiş, kaybolmuşları öldürmekten vaz geçip, kendilerini bulmalarına yardım etmişti. Bir düşü vardı, tıpkı Nasıra'lı İsa gibi Isaiah için kutsaldı. Elini uzatıyor, Sen benim kardeşimsin, seni tanımaz mıyım? diyordu. Ve tıpkı bir merdivenden basamak, basamak yukarı çıkarak, her zaman beklediği bir şeye gittikçe daha yaklaşarak Tanrı'yı görmeğe başlamıştı. Önce tahta imgeler, sonra mermerler, güneş ve yıldızlar, sonra da görülmeyen bir birlik, görülmeyen bir sevgi ve acıma, çarmıha gerilmiş, acı içinde ölen yumuşak başlı bir Yahudi. İnsan durmuyor; özgürlüğü arıyordu. Dünyan çapında bir kardeşlik ve Massachusetts'ın bir köyünde ateşlenen bir tüfek...

Ve şimdi plansız bir yolda ilerliyen, örgütlü, rüşvetçi, insanları yem olarak kullanan kiliseleden bıkan devrim, boşluğun ve yokluğun tanrıcılığını kucaklıyordu.

«Bir kitap daha yazacak ve onlara beni hiç bir zaman terketmiyen Tanrı hakkında bildiklerimi anlatacağım,» demişti Paine kendi kendine.

Şöyle başladı:

«Son birkaç yıldır din konusundaki düşüncelerimi yayımlamak niyetindeydim; konunun getirdiği zorlukların bilincindeydim ve bunu göz önünde bulundurarak bu konuyu yaşamımın daha geç bir dönemine bıraktım. Bunun tüm ülkelerdeki yurtaşlarıma sunduğum son yapıtım olmasını ve beni harekete geçiren amacın sağlığının, yapıta karşı çıkacak olanlar tarafından bile, tartışılmasına olanak vermiyecek bir dönemde yayımlanmasını istiyorum.

«Fransa'daki son koşullar; tüm ulusal papazlık düzeninin, zorunlu din sistemleri ile ilgili her şeyin, zorunlu inanç maddelerinin tümüyle ortadan kaldırılması, bu amacımı hızlandırmakla kalmadı, böylesine bir çalışmayı zorunlu kıldı. Çünkü, genel batıl inançlar, sahte hükümet sistemleri ve sahte teoloji yığınları arasında tüm ahlak, insanlık ve gerçek teoloji görüşlerimizi de yitiriyoruz.

«Bazı arkadaşlarımın ve Fransa vatandaşı olan diğer dostlarımın, gönüllü ve kişisel inanç itiraflarını bana yapmaları gibi ben de kendiminkini yapacağım. Ve bunu insan aklının kendisiyle haberleşmesindeki içtenlik ve açıklıkla yapmaya çalışacağım.

«Ben sadece tek bir Tanrıya inanıyorum, daha ötesine değil; ve bu yaşamın ötesinde bir mutluluğu umud ediyorum.

«İnsanların eşitliğine inanıyorum; bana göre dinsel görevler, adil davranmak, acımayı sevmek ve diğer insanları mutlu etmek için çaba göstermektir.

«Ama benim, bunların yanısıra, başka şeylere inandığım da sanılıyorsa, yapıt ilerledikçe inanmadığım şeyleri ve bunlara inamama nedenlerimi açıklamaya çalışacağım.»

«Yahudilerin, Ortadoksların, Katoliklerin, Türklerin dininin ve bildiğim diğer dinlerin insanlara gösterdiği inanç yollarına inanmıyorum. Benim kilisem kendi kafamdır.

«İster Yahudi, ister Hıristiyan, ister Türk olsun, bütün ulusal din kurumları benim için, insanlığı korkutan ve köleleştiren, gücü ve kazancı tekel altına alan insan icatlarından başka bir şey değildir.»

Böyle başlıyordu; inandıkları ve inanmadıklarını açıklıyor ve günler boyunca o eski, terkedilmiş çiftlik evinde çalışmalarını sürdürüyordu. Yeni bir inanç yaratmıyordu; hareketlerle olduğu kadar sözcüklerle de yapmıştı insanlar bunu. Çarmıha gerili İsa kadar New England'ın yeşil bir köyünde ölen kaba bir ceset de yapmıştı. Ve binlerce, yüzbinlerce başkaları. Ona kalan bunları dile getirmek ve devrim ansiklopedisinin son fasikülü olarak ortaya çıkarmaktı.

Mantık Çağı üstüne çalıştığı o sessiz günlerde Paris'e sık sık inmedi. Bir seferinde İngilizce bir İncil aramaya çıktı. Bol bol İncil vardı ama hepsi Fransızcaydı ve karşılığında yaşamını bile vermeğe razı olduysa da Kral James'in İncilini elde edemedi. Belleğini kullanarak çalışmak, çocukluğunda tekrar tekrar okuyup, bazen doğru, bazen yanlış yinelediği bölümleri anımsamak için anılarını zorlamak işleri daha da güçleştiriyordu. İncil gerekliydi; çünkü mantıklı, yumuşak başlı, iyi bir insan tarafından kabul edilecek bir inanç ortaya koyarken, çağlardan beri iç içe örülmüş olan tüm batıl inanç dokusunu parça parça etmesi gerekiyordu.

Sık sık İngiltere'ye bir İncil ısmarlamak istiyordu ama küçük bir mektupun bile gidip gelmesi uzun bir zaman alıyor, çoğunlukla da gideceği yere ulaşmıyordu. Paine ise acillik duygusuyla yanıp tutuşmaktaydı. 1793 yılının bitimine doğru Paris'te ya da çevresinde oturan kimse Terör perdesini unutmaz. Tüm anlamını ve mantığını yitirmiş, çılgın bir hayvan gibi vahşice çevreye saldırmaya başlamıştı. Önce *sağ*dan başlamıştı ama artık aşırı solun Jacobin'leri de giyotine giden insan sürüsüne katılmaya başlamışlardı. Paine'in en

çok korktuğu şey, şiddetin diktatörlüğü gerçekleşiyordu.

Paris'e yaptığı yolculuklardan birinde eski bir dostunu, Joel Barlow'u aradı. Bir zamanlar, Barlow'un başı Fransız mahkemesiyle derde girdiğinde ona yardım etmişti.

«Ne olursa olsun,» dedi Paine. «Fazla aldırmıyorum. Ama yakında bitecek bir kitap üstünde çalışıyorum ve bu benim için çok önemli. Eğer beni almaya gelirlerse, onu sana emanet edebilir miyim?»

«Memnuniyetle,» diye başını salladı Barlow ve Amerika'ya gitmesi için Pain'e yalvardı.

«Bir süre sonra,» diye yanıtladı Paine. «Fransa'da işim bitince.»

Kitabını bitirmiş, ilkeleri kağıda aktarılmıştı. Büyük bir rahatlık duygusu kapladı içini; tertemiz ve dinlenmiş bir insan duygusuydu bu. Ateizme öldürücü bir darbe indirmiş, Fransa ve dünya halkına, önlerinde gördüğü devrim yılları boyunca onlara destek olacak mantıklı bir inanç vermişti, ya da böyle yaptığına inanıyordu. İnsanın gördüğü her şeyde, bir yaprağın mükemmel simetrisinde, batan kızıl güneşte, geceye fırlatılmış milyonlarca yıldızda, tüm yaradılışta Tanrı'nın varlığını ilan etmişti. Kendileri ve içinde yaşadıkları bu dünya mucizelerin en büyüğüyken, ucuz ve bayağı mucizeler peşinde koşmamalarını söylemişti onlara.

Tanrı'ya inanmalarını söylemişti çünkü onlar ve üstünde yaşadıkları bu dünya Tanrı'nın en büyük kanıtıydı. Tanrı'nın görevi yaratmaktı; onun incili ve kanıtı yaradılıştı. Alev alev yanan, canlı, imzalı bir belgeydi bu ve destek almak için batıl inançlara, korkulu öykülere gerek yoktu. Tom Paine, Fransa'ya, «Eğer şimdi ateizmi seçerseniz, en azından ben görevimi yaptım,» diyordu.

Paris'e yaptığı kısa yolculuklardan birinde Kongre salonuna gitmiş ve çok kötü bir Fransızca'yla kapıcıya, «Milletvekili Thomas Paine, Calais'in temsilcisi,»

demişti. Kapıcı, hayalet görmüş gibi bakmıştı ona. Diğerleri de öyle bakmışlardı; tüm salonda, başlar ona doğru dönerken, kaşlar kalkmış, boyunlar uzanmıştı.

Salonda, ülkelerinden kovulan eski yabancı radikaller grubundan tek bir kişi kalmıştı: aşırı solcu, zamanın yüzyıl ötesinde, sosyalizmden önce sosyalist olan, biraz deli, fazlasıyla zeki, korkusuz, sözünü asla esirgemiyen, Paine'e çok benziyen ama bazı yönleriyle hiç benzemiyen, Prusya'lı Anacharsis Clootz. O zamana dek sık sık birlikte çalışmışlardı ama kolay olmamıştı bu. Paine bir Cumhuriyetçi, bir demokrasi taraftarıydı; Clootz ise, o zaman varlığı bile pek söz konusu olmayan bir kuramın, toplumcu bir kuramın savunucusuydu. Paine'e el salladı, sonra, salondan çıkarken yanına geldi.

«Selam eski dostum, nerelerdeydin?»

«Yazıyordum.»

«Madam Giyotin'e gitmeden önce herkes yazar. Bu kez ne saçmalıklar yazdın?»

«Tanrılar ve insanlar.»

Clootz militan bir ateistti; göbeğini tuta tuta kahkahalarla güldü ve Paine'in arkasından bağırdı:

«Yakında tartışırız bunu, değil mi?»

Yakında yeterince tartışacaklardı bunu.

Artık zamanı dolmuştu; tüm pratik yönleriyle bitmiş olan bir yaşamı sürdürmek için değil, ama daha önce de olduğu gibi, kağıda dökmesi gerekli düşünceleri olduğu için biraz süre istemişti. Ama artık bunu tamamladığına göre yazgısı ile karşılaşmaya biraz da hevesli gitti. Onu aramak zorunda değillerdi; dünyadan elini eteğini çekmemişti; yargılanmadan asla kaçmamıştı. Büyük çiftlik evinde fazlasıyla yalnız kalmıştı. Paine'e göre değildi bu. Paine insanları, onların yakınlığını, seslerini, gülümsemelerini, dostluklarını görmeliydi. Böylece sahip olduğu birkaç eşyasını, yapıtını, birkaç başka kağıdı, bir iki kitabını, gömleklerini topladı. Eşyası çok değildi ama o dünya malı peşinde ko-

şan biri olmamıştı hiç. Eğer bir insan dünyayı şatosu yaparsa, onu döşemek peşinde koşmaz.

White's Hotel'e, onu görünce kalkan kaşlara ve dehşetle tutulan nefeslere döndü.

«Hâlâ burada mısın Paine?»

«Hâlâ buradayım.»

«Yaşlı bir budala gibi budala yoktur,» diye fısıldıyorlardı.

Ve arkasını döndüğünde elleriyle boyunlarına bir çizgi çekiyorlardı. «Eğer istediği buysa, kendi bileceği iş.»

Bir brandy ısmarlayıp, kadehini kaldırdı:

«Fransa Cumhuriyeti'ne baylar, sonsuza dek!»

Kimse güleceğini mi, ağlayacağını mı bilemedi.

Noel günü, bütün yabancıların Kongre'den çıkartılması için bir öneri verildi. Geriye yalnızca iki yabancı kalmıştı: Paine ile Clootz. Öneri onlar içindi. Paine bunun gelişini önceden görmüştü; kente döndüğünde, Cumhuriyet'in onuruna kadehini kaldırdığında, özgür bir insan olarak geçireceği son gecesinde yatağa girerken biliyordu bunu. Korkmuyordu; her şeyin bir an önce olup bitmesini istiyordu; artık Fransa milletvekilliği elinden alınmış olarak devrim dalgasının bir an önce onu içine almasını, gerekirse boğmasını istiyordu.

Ve gün doğarken beklediği oldu.

Odasının kapısını çalan Genel Güvenlik Komitesi'nin iki memuru, onları içeri almak için kapıya geldiğinde tutuklama emrini gösterdiler.

«Yurttaş Paine için! Ve siz, monsieur, Yurttaş Paine misiniz?»

«Evet, benim,» diye gülümsedi. «İçeri girin baylar.»

İki memuru bir onbaşı ile dört asker izliyordu. Onbaşı, Paine'in yatağının ayak ucunda yerini aldı, selam verdikten sonra askerler de iki yana dizildiler.

«Giyinmeme izin verin,» dedi Paine.

Onbaşı zarifçe başını salladı ve iki memur odayı aramaya koyuldular. Paine onlara brandy ikram etti; askerler dikkatle gözlerini bardaklara dikmişlerdi. «En-

fes brandy,» diye belirtti memurlar ve aramaya devam ettiler.

Giyindikten sonra, «Bilmek isterdim... neyle suçlandığımı...» dedi Paine.

«Monsieur Merson,» diye memurlardan biri tanıttı kendini, brandy'nin küçük bir karşılığı olarak. Sonra elindeki kağıdı okudu: «Cumhuriyet aleyhinde bulunmak.»

«Cumhuriyet aleyhinde bulunmak,» diye tekrarladı Paine yavaş yavaş. Sesi yorgundu. «Yurttaş Paine fesatlıktan tutuklanıyor. Boş bir çiftlik evinde yalnız oturup, Tanrı üstüne düşünüyor ve böylece Cumhuriyet tehlikeye düşüyor. Acaba yeryüzündeki en kısa şey insanların bellekleri mi?» İngilizce konuşmuş; memurlar kaşlarını kaldırdıklarında başını salladı. «Yok bir şey, yok bir şey... İngiliz Ev'inde bazı kağıtlarım var. Gidip onları alabilir miyiz?» diye sordu bardaklarını yeniden brandy ile doldurarak.

«Buyruklara uygun değil,» diye omuzlarını silkti Merson. «Ama insan beğendiği bir yurttaşı istemeden tutuklayınca bir ayrıcalık tanıyabilir.»

İngiliz Ev'inde Barlow bekliyordu. Paine ona *Mantık Çağı*'nı verdi.

«Keşke Fransa'yı terketseydin,» dedi Barlow.

«Sandığımdan çok daha erken olabilir bu,» diye yanıtladı Paine pişmanlık dolu bir sesle. «Barlow, yazdığım bu kitap çok değersiz olabilir ama benim için çok önemli... Yaşlı bir adamın belirsiz sözleri, bir yaşamın sonu. Giyotine gidersem, onu bastırmaya çalış. Amerika'da bazı dostlarım var; Philadelphia'daki yayımcılar, eski günlerin hatırı için, bana son bir şans tanıyabilirler. Jefferson ile Washington da var... Her halde beni anımsarlar. Eğer zorunlu kalırsan duygularına seslen, onlara insanların ruhunu sınayan günlerdeki yaşlı bir askeri anımsamalarını söyle.»

«Budalalık etme,» diye mırıldandı Barlow.

«Lütfen Yurttaş,» dedi M. Merson. «Kitabı bırakmanıza izin verecek kadar iyi yürekli ve buraya gelip, arkadaşınızla konuşmanızı sağlıyacak kadar hoşgörülü oldum. Ama artık gitmemiz gerek.»

«Onu nereye götürüyorsunuz?» diye sordu Barlow.

«Şimdilik Luxemburg'a.»

Hapishaneye giderken, yolda Anaharsis Clootz'u tutuklamak için durdular ve sonra iki yanlarında askerler, iki eski milletvekili Paris sokaklarında yürümeğe başladı. Clootz bastırılmış bir sevinçle fıkırdıyordu; son yürüyüşüne bakış açısında şeytanca bir yön vardı. «Demek gidiyoruz dostum Paine,» diye kıkırdadı. «Sen o uzun devrim çubuğunun bir ucunda, bense diğer ucunda. Ama sonunda Bayan Giyotin için hiç mi hiç fark etmiyor. Bir, iki kez inecek ve Paine ile Clootz için her şey bitecek... sonra nereye eski dostum? Kim bilir?»

«Ama neden? Beni Cumhuriyet'e ihanet etmekle suçluyorlar. Cevap vermiyeceğim bir suçlama bu. Paine adı yeter buna. Peki, seni neyle suçluyorlar?»

Clootz çılgın bir kahkaha attı. «Sen yaşlı bir adamsın Paine, inanılmayacak kadar basit olduğun için sana çok karmaşık görünüyor. Sen bir cumhuriyetçisin, ben, zamanımız için yeni bir deyimle söylemek gerekirse, proleterim. Sen temsilcilik vasıtasıyla demokratik yönteme inanıyorsun, ben aynı yönteme kitlelerin iradesi vasıtasıyla inanıyorum. Sen, bırakın halk yönetsin diyorsun; ben de aynı şeyi söylüyorum; aynı amacın peşindeyiz; ancak değişik yollarla. Ben senin yolunun umutsuz olduğunu söylüyorum; geçmiş geçmiştir. Ama diğer yönleriyle birbirimizden farksısız ve Fransa Cumhuriyetinin hızla yaklaştığı diktatörlük bizi istemiyor. Onun için, başlar yuvarlanıyor... Bırakın Bayan Giyotin her şeyi halletsin.»

Hapishaneye doğru ilerlediler. Clootz bir süre konuşmadı; uzun kaşları dikkatle kırışmıştı. Bir an Paine, Alman'ın sonunda yazgısını ve geleceğini anladığını düşündü. Ama birden Clootz üstüne atılıp kükredi:

«Yazdığın o saçmalar da ne Paine, yaradılışın Tanrı'nın İncili olduğu saçmaları?»

«İnandığım basit bir gerçek.»

«İnandığıymış!» diye homurdandı Clootz olduğu yerde durarak. Elleri böğründe, Paine'e döndü. «Örgütlü dini reddedip yerine mistik rasyonalizmi koyuyorsun! Dostum Paine, beni şaşırtıyorsun. Seninle en değerli

saatlerimden bazılarını geçirdim. Sokaklardaki insanlar bize bakıyor, giyotine giden Paine ile Clootz onlar, diye fısıldıyorlar. Bu iyi yürekli askerler, kendisine Fransa Cumhuriyeti diyen o nesnenin bu iki memuru, onsekizinci yüzyılın en büyük beyinlerine son yolculuklarında eşlik ettikleri haberi ile karılarının ve sıcak çorbalarının yanına dönecekler. Ve sen yaradılışın Tanrı'nın İncili olduğu konusunda mantık yürütüyorsun. Ne yaradılışı?»

«Gerçekten oldu bu,» diye atıldı Paine. «Ateizm, rastlantının büyük inancı! Oyun kartları gibi, düzgünce yerine oturana dek her şey parça parça döküldü.»

«Neden olmasın ki? Mantık aklımızda değil de nerede? Tanrıcılık, insanlarda değil de nerede? Acıma, kitlelerde değil de nerede? Bir şey mantıklıdır çünkü biz onu mantıklı yaparız. Ve biz Tanrı'ya değil, iyiliğe, küçük, acı çeken insanlar kavramına yaklaşıyoruz...»

M. Merson sözlerini kesti: «Lütfen, lütfen yurttaşlar, Luxemburg hapishanesine gidiyoruz. Sizden tartışmamanızı rica ediyorum çünkü bu yürüyüşü yapan insanlara hiç yakışmıyor.» Bana karşın, Clootz, kuramlarını avaz avaz anlatırken, yollarına devam ettiler.

Devrimden önce Luxemburg Sarayı'ydı orası; şimdi bir tutuk evi, son duraktı. Her şeyin çok güzel olduğu eski bahçelerin ortasında kurulmuştu; böylece giyotine giden birçokları yanlarında son iyi bir anı götürüyorlardı. Hiç bir yerde dehşet ve sıcaklık böylesine düzenli ve korkunç bir biçimde birleşmemişti. Büyük odalar, yüksek tavanlar, halılar, kilimler, oymalı sandalyeler ve ölüm. Eğer arkadaşlarınızla oturup, çok uzaklardaki şeyleri, hapishanedeki insanların sözcüklerle canlandırdıkları büyük ve güzel şeyleri, Pennsylvania'nın yeşil tepelerini, Dover'in beyaz kayalıklarını, kuzey ülkesinin kırlarını, soğuk, rüzgarlı bir kış gününde Palisades'i, denizdeki bir fırtınayı ya da denizin üstünden güneşin doğuşunu, iç parçalayıcı çığlıklar, inlemeler, homurtular ve Tanrıya yakarışlar arasında anlatırsanız, durumu farketmek istemiyorsunuz demektir. Çünkü ölümlerine giden insanları düşündürmek en acıklı,

şeylerden biridir. Ama kendi kendinize bir düşesi, belki de —ya da Rue St. Denis'de tütüncü dükkanı işleten küçük adamın karısını— hiç bir kişiliği olmayan siyahlar içindeki sessiz bir kadını düşünebilirsiniz.

Odanızı hiç temizlememiş olsanız bile orada yaşadığınız yeri temizlersiniz çünkü mezarın eşiğinde bir incelik duygusuna kapılmışsınızdır. İster bir kont, ister bir kasap olun aşağılık duygusu kaplamıştır içinizi çünkü burada bütün sınıflar dünyanın tanıdığı en inanılmayacak demokrasi içinde yaşarlar. Ağladığınızda, gözyaşlarınızı diğerlerine göstermemeğe çalışırsınız çünkü Luxemburg'da geçirdiğiniz ilk günlerde sessiz gözyaşlarını, yirmi kişinin kaldığı bir odada nasıl birinin, sonra tekrar tekrar diğerlerinin ve sonunda hepsinin birlikte ağladıklarını görmüşsünüzdür.

Daha önce Fransızları, hiç beğenmemiş bile olsanız ölüme bakış açılarını, bu konuyu şakayla karşılayışlarını, tüm önemliliğini yitirten basit, ifadeli omuz silkişlerini beğenirsiniz. Baca temizleyicilerinden, düklere kadar öylesine harika bir biçimde uygarlaşmış insanlarla karşılaşmışsınızdır ki, bir devrim yolundan saptığı için öldüğünüz halde Fransa'nın insanlığın kurtuluşu olacağından bir an bile kuşkulanmazsınız. Çarpık bir gülümseme ile, «Geniş bir yüreğim olmalı benim,» diye söze başlayan gardiyan M. Benoît'le tanışırsınız. «Nereden bileyim monsieur? Çünkü ne zaman konuklarımdan biri gitse, yüreğimin bir parçası da onunla gider. Siz buradakiler, bir kez ölürsünüz... Ya ben kez ölürüm? Yüz kez? Bin kez? Neden bende gitmiyorum monsieur? Benim yerimi kim alır? Ben aziz değilim ama şeytan da değilim.»

«Terör bu, savaş değil,» diyen insanları dinlersiniz. Yakınarak değil de, bu garip, güneşli ülkenin bir zamanlar dörtte üçünü silip süpüren bir yüzyıl savaşını yaşadığını biraz olsun açıklayan bir kabullenme ile.

Bir toplulukla birliktesinizdir, sonra bir kapı açılır ve aranıza yeni biri girer. Ona yol gösteren Benoît, özür dilercesine sorar: «Belki burada arkadaşınız vardır, ha? Elinizden geleni yapmalısınız, ben de üstüme düşeni.» Size döndüğünde, onu tanırsınız. Diğerleri de tanırlar onu; bazıları hayretle, bazıları memnun bir ifa-

deyle, ama hepsi son durağa değil de bir kulübe gelmişcesine karşılarlar onu.

Yaşlı, iyi dostunuz sırasının yarın geldiğini öğrenmiştir ve kendisiyle birlikte bahçede dolaşmaya çıkmanızı ister. Kol kola, avluda dolaşır, döner, dönersiniz. Bunun, soğuk, son kış günü, son yürüyüş olduğundan hiç söz etmezsiniz. Ve gri, kış göğüne bakarken, daha önce hiç güzel olmamış olanın güzelliğini farkedersiniz. Kar yağmaya başlar ve arkadaşınız avucunun içini, eriyen kar taneciklerinin üstüne koyup, size, burada büyük bir varlığın, birçok kar fırtınalarının, iki tanesi bile birbirine benzemiyen, değişik, milyonlarca kar tanesinin olduğunu anlatır. «Kendilerini, kendi büyüklükler ile kandıran bizler için bir sonsuzluk harikası.»

Ya da bir delikanlının, Benjamin'in, annesi, onu götürdükleri haberiyle size gelir. Daha onyedi yaşındadır. «Dün kucağımda tuttum onu, daha dün! Ölümü hakedecek ne yapmış olabilir?»

Bilmiyorsunuzdur ve aptalca, sahte tavırlarla anneyi avutmaya çalışırsınız. Sonra, güvenle size bakan, gözleriyle, o büyük ölüm gizini açıklamanız için size yalvaran delikanlının yanına gidersiniz.

Ve böylece zaman akıp gider. Şimdilik Luxemburg Hapishanesinden başka bir dünya yoktur.

Başlangıçta Paine'in umudu vardı. Ölmek istemiyordu; kimse ölmek istemez; üstelik bu durumda Paine hiç bir ihanet eylemine girişmemiş, Cumhuriyete ve devrime olan inancını birçok kez belirtmişti. Gerçi şimdi iktidardan düşmüş bir partiyle işbirliği yapmış, oyunu onlardan yana kullanmıştı ama o durumda bile davranışları hiç bir zaman kuşkulu olmamış, diğerleri darağacına giderken o özellikle suçsuz gösterilmişti. O zaman neden hapishanede tutuluyordu? İhanet? Eğer Paine'den nefret eden, onu akla gelecek binbir suçla itham den bin kişi olsaydı bile en azından ihanet suçu bu ithamlar listesine hiç dahil olmamıştı. İnandığı şeylere olan bağlılığında hiç tereddüt etmemişti.

Önce Clootz, daha sonra da Danton'un gösterdiği

kahkaha dolu bir umursamazlıkla da yazgısına razı olamazdı. Onlar insanlığın tüm bu uğraşlarını öylesine eğlenceli buluyorlardı ki, giyotinin altındaki ölüm saçma bir komedinin son perdesi gibi geliyordu. Paine yaşamı her zaman sevmişti; basit yaşam gerçeği bir serüvendi, önüne çıkan her yeni aşama mutluluğuna bir şeyler katıyordu. Aşırı kertede insan meraklısıydı; onlara karşı duyduğu yalnızca sevgi değil, coşkulu bir gereksinmeydi; onlarsız yaşam dayanılmaz bir olay olurdu. Küçük dönüm hesaplarıyla ilgili olmayan, tüm dünyayı kucaklayan bir mülkiyet duygusu vardı.

Böylece başlangıçta umudu vardı ve özgürlüğü için mücadele etti. O yalnızca Fransa yurttaşı olmakla kalmıyordu: önce ve hepsinden önemlisi Amerika vatandaşıydı; ülkenin bir parçasını kucağına almış, bakmış, bir çocuk gibi yetiştirmişti. Bu nedenle, hiç utanmadan, gerek duyduğu bir anda Amerika'yı yardıma çağırabilirdi.

Bu denli basitti; Barlow ile birkaç arkadaşına haber göndererek, serbest bırakılmasını sağlamaları için elçi Morris'e baskı yapmalarını söyledi. Bu denli basitti, çünkü yeryüzündeki tüm uluslar arasında devrimci Fransa'ya dostluk gösterecek tek ülke Amerik'aydı.

Morris'in yüreğini sevinçle hoplatan bir fırsattı bu. Philadelphia, Amerikan devrimini kendi istedikleri biçime sokmak için çalışan küçük bir guruba karşı halkın ayaklandığı bir dönem geçirmişti. Halkın önderi Paine, küçük gurubun önderi ise Morris'ti. Bir zamanlar Philadelphia'da devrimci mahkeme kurulmuştu; mahkemedeki yargıçlardan biri Tom Paine, önünden geçen sanıklardan biri ise Morris'ti. «Demek kaderin çarkı ağır ağır dönüyor,» diye düşündü Morris. «Ama çok da uygun dönüyor.» Bu an için kaç yıl beklemişti?.. Oniki? Onüç? İnsan yılları unutur ama unutmadığı bazı şeyler vardır. Bu bakkallar ve domuzlar ülkesinde Paine ile Clootz, karşılıklı ateizm görüşlerini bağıra bağıra birbirlerine anlatarak, Paris sokaklarından hapishanelerine gitmişlerdi. Evet, Morris duymuştu bunu. Bir insanın hem kendi hıncını çıkartacağı, hem de Tanrı'ya hizmet edebileceği ne şanlı bir fırsat geçmişti eline. Bir güvence olarak Morris, Amerika'da

devrimden arda kalan her şeyi, halkı ve devrimi oluşturan idealleri temsil eden Jefferson'a bir mektup yazdı:

«...Thomas Paine'in hapishanede olduğunu ve orada kendini, İsa aleyhine bir broşür yazmakla eğlendirdiğini belirtmeliyim. Muhalefet partisi ona düşmanca davranmasaydı, Brissotine'lerin geri kalanlarıyla birlikte idam edileceğini bilmem size söylemiş miydim? Bana öyle geliyor ki, eğer hapishanede sesini çıkarmazsa, belki de orada unutulma şansına sahip olabilir. Diğer yandan, dikkatler üstüne fazla çekilirse, ensesine, uzun, asılı bir bıçak düşebilir. Sanırım Amerika vatandaşı olarak ona sahip çıkmamı bekliyor; ama doğumu, bu ülkede yerleşmesi ve işgal ettiği mevkii göz önünde bulundurulduğunda böylesine bir davranışın doğru olacağını sanmıyor ve bu isteğin, hiç olmazsa, şimdilik, etkisiz ve uygunsuz olacağına inanıyorum...»

Bu işi hallettikten sonra Morris, temiz bir vicdanla, hem Tanrı'ya, hem de ülkesine hizmet etmeye koyuldu. Atılacak ilk adım Paine'i giyotine göndermekti; bu Tanrı'ya karşı duyduğu büyük bir görevdi. İkincisi ise bu olaydan yararlanıp Fransa ile ilişkileri kesmekti ki bu Tanrı'ya sunulan bir hizmetin, Amerika'daki Hamiltoncu partinin işine yaramasını sağlıyacaktı.

«Paine artık tümüyle benim elimin dışında,» dedi Morris, Barlow'a. «Fransa vatandaşı o, biliyorsunuz.»

«Ama önce Amerika vatandaşı.»

«Amerika'lıların onun türünden olmadıklarına inanmayı tercih ederim. Ana vatanıma karşı az da olsa bir saygı duymayı isterim...»

Daha sonra, Robespierre'e, «Gerçekten efendim, eğer Paine'in idamı Fransa Cumhuriyeti'nin yararına olacaksa, size engel olmam,» dedi.

«Ve gücenmiyeceksiniz de.»

«İnsan böyle konularda duygularını önemsemez.»

«Ama eğer Paine giyotine giderse,» dedi Robespierre düşünceli düşünceli, «Ülkenizin bazı bölümlerinde öfke yaratabilir.» Morris'in küçük, parlak, acımasız gözlerini dikkatle tartıyordu. «Örneğin, Paine'le birlikte savaşan askerler onu anımsayıp ölümüne karşı çıkabi-

lirler; ve Jefferson da Paine'in bir zamanlar *Mantık* adlı bir kitap yazdığını anımsayabilir.»

«Sizi temin ederim ki efendim, ne onyıl önceki bir savaşın askerleri ne de Thomas Jefferson, Başkan Washington hükümetinin dış politikasını fazla etkileyebilir.»

«Başkan Washington bile, eğer bir neden arıyorsa, —tümüyle kuramsal konuşuyoruz, anlıyorsunuz değil mi— bir zamanlar Paine'in silah arkadaşı olduğunu düşünüp Amerikan halkının duygularıyla oynıyabilir...»

«Eğer imâ ettiğiniz...»

«Hiç bir şey ima etmiyorum,» dedi Robespierre yavaşça. «İma eden Sayın Amerikan Elçisi. Bu arada iyi yürekli Bayan Giyotin yeterince kan içiyor. Paine'in zamanı geldiğinde, o da Fransa'nın adaletini tadacak. Ama o zamana dek Sayın Amerikan Elçisi sabırla beklemeli. Amerikan Elçisi Fransa Cumhuriyetinin mahkemelerini kişisel sorunlarda kullanmasını beklememelidir...»

«Bu kadar yeter efendim,» dedi Morris.

Her şeye karşın, beklemeğe bile razıydı. Uzun bir süre beklemişti, birkaç hafta ya da birkaç ay daha bekliyemez miydi?

Luxemburg'da aylar, haftaları izlerken, Paine bunların hiç birinin farkında değildi. Paris'te yaşıyan Amerikalıların kendisi için Kongre'ye sundukları af dilekçesini, Kongre'nin yaşlanan başkanının buna verdiği öfkeli karşılığı duymuştu. Morris'in, Fransa dışişleri bakanıyla ilişki kurduğunu öğrenmiş ve bunu iyiye yormuştu. Gerçi Morris onu sevmezdi ama insan sevmediği birini de göz göre göre ölüme göndermezdi. Zaman ilerleyip, hapsedilmesi konusunda hiç bir ilerleme kaydedilmediğini gören Paine'in umutları yavaş yavaş tükendi ama hiç bir zaman tümüyle yokolmadı.

Terör giderek korkunçlaşmış, giyotine giden kurbanların sayısı arttıkça artmıştı. Luxemburg'un üstüne bir ölüm sessizliği çökmüş, kısıtlamalar sıkılaşmış, dış dünya ile tüm ilişkiler kesilmişti. Haftalar, aylar geçmiş ve kimse, tek bir nedenin dışında, orayı terketmemişti.

Clootz'un gitme zamanı gelmişti. Paine'e el sallayıp güldü, «Şimdi, benim tanrıcı dostum, sen burada oturup

o zavallı beynini tüketirken, ben hangimizin haklı olduğunu göreceğim,» dedi.

Ve aynı yoldan, aynı kanlı bıçağa giden Danton, Paine'in elini sıktı, oldukça acıklı bir tavırla gülümsiyerek mırıldandı, «Sadece çocuklara ve aptallara uygun, ne kadar da budala bir dünya bu!»

Luzon, yumuşak, titrek bir sesle, «Elveda dostum Paine. Eğer orada da cumhuriyetler varsa, yoldaş aramak zorunda kalmayacaksın,» demişti.

Ronsin ise, «Yalnız kalacaksın Paine,» dedi. «Tanıdığımız tüm dünya bu yoldan geçip gitti.»

Biri yirmibir, diğeri kırk, öteki ikiyüz korkunç gün geçirmişti. Yumuşak başlı Benoît gardiyan değildi artık. Guiard adlı asık yüzlü, sadist bir vahşi, eski sarayın efendisi olmuştu. Avluyu kapatmış, ölümle karşılaşmadan önce bir parça hava ve küçücük bir gök parçasından tutukluları yoksun bırakmıştı.

«Konuştuklarınızın hepsini duyuyorum. Planladığınız her şeyi biliyorum. Bir gardiyan hiç uyumaz,» diyordu onlara.

Bir bakıma doğruydu bu. Çevreyi casuslarıyla doldurmuştu. Tek bir sözcük bir adamı giyotine göndermek için yeterliydi.

Bu cehennemde Paine, insanın çok daha ötesinde bir yaratık oldu; bir ruh, bir inançtı o artık. Avuntu kaynağı ve kurtarıcıydı. Ne zaman gülümsemesi gerektiğini biliyordu... Ve bir gülümseme, bu zavallı insanlara, yeryüzünde verebileceği tek şeydi. Ölüme giden bir insana yardımcı olacak birkaç sözcük biliyordu; bir anneyi avutacak birkaç cümle. Yorulmuyor, korkmuyor, tereddüt etmiyordu. Zayıflayan, gittikçe bozulan sağlığına karşın odaya giren o iri yarı, köşeli vücudu, içerdekileri neşelendirmeye yeterliydi. «Monsieur Paine bu, girin içeri, girin içeri.» O çok kötü Fransızcasıyla tercüme edildiğinde tüm anlamını yitiren ama yine de bunları dinleyen o zavallıları kasıklarını tuta tuta güldüren öyküler, Amerikan savaş fıkraları anlatıyordu. Ne zaman güleceğini, ne zaman susması gerektiğini, ne zaman sırf varlığının yeterli olduğunu, ne zaman yalnızca tek bir sözcüğe gerek duyulduğunu biliyordu.

Ve birbiri ardından ölümleriyle buluşmaya giden ka-

dınlar ve erkekler, «Yurttaş Paine'i çağırın,» diyorlardı.

Odasında çıplak yatıyordu; ateşten bir üşüyor, bir yanıyordu. Zaman onun için tüm anlamını yitirerek ortadan kaybolmuştu. Ateş, alevden dalgalar gibi bir gelip, bir gidiyordu. Azizlerin ve şeytanların doldurduğu karabasanlı bir dünyada yaşıyordu. Belli belirsizce bazı insanların girip çıktıklarını farketti. Çığlıklar bazen nerede olduğunu düşündürüyordu. Kendine geldiği bir an, bir adamın,

«Bu sefil ölüyor,» dediğini duydu.

Hemen hemen hiç önemi yoktu bunun, çünkü ateşi bir anda yükseliyor, onu yakıyor, ürpertiyor, sonra yeniden yakıyordu.

Ve sonra, çok çok sonra, kendine geldi. Hangi ayda olduklarını sordu.

«Temmuz.»

«Ocak, Şubat, Mart...» diye saymaya başladı.

«Hâlâ Luxemburg'da mıyım?»

«Öyle yurttaş, ama durum çok değişti. Robespierre öldü. St. Jost da öldü. Rahat et yurttaş. Terör bitti.»

«Demek Terör bitti,» diye içini çekti Paine ve o gece uykusunda hiç düş görmedi.

Her an ölüm korkusu içinde yaşamasa bile bir insanın hapishanede sağlığına kavuşması zordur. Aynaya yeniden baktığında Paine karşısında kendisine bakan gri saçlı bir yabancı gördü. Çökük yüzü çizgi ve kırışık içindeydi. Öylesine yabancıydı ki bu yüz, elinde olmadan gülümsedi; aynadaki gülümseme ise boş ve alaylıydı.

Guiard, Robespierre hükümetinin düşüşüyle gitmiş, yerine gelen yeni gardiyan Arden, tutukluların avluda dolaşmalarına izin vermişti. Artık Paine o kutsal güneş ışığında yeniden yürüyebiliyordu; yazdı, çiçekleri kokluyor, bahçeye uzanmış yatanlara bakıyor, başının üstünden geçip giden beyaz bulutları gözleriyle izliyordu. Luxemburg'un tüm havası değismişti. Hâlâ

bir hapishaneydi burası ama bir ölüm evi değil. İnsanlar yine onluk, yirmilik guruplar halinde çıkıyorlardı dışarı ama artık özgürlüğe açılan kapılardan geçiyorlardı.

Bir süre Paine'in düşünmekten başka yapacak hiç bir işi olmadı... Geçmiş son altı ayın olaylarını, Luxemburg bir dehşet eviyken çevresini kaplıyan o garip sessizliği düşündü. Neden Morris beni özgürlüğe kavuşturmak için bir şey yapmadı? diye sordu kendi kendine. Neden Amerikan ulusu tümüyle edilgin kalmıştı? Paine'in hapiste olması, her an giyotine gitme olanağı George Washington'a hiç bir şey ifade etmiyor muydu? Washington'un tüm davranışı anlaşılmaz bir olaydı. Neden *İnsan Hakları*'nı kendisine ithaf ettiği için Paine'e hiç teşekkür etmemişti? Şimdi hükmettiği ülkenin devrimden doğduğunu unutmuş muydu?

Hastalığını yenmekle geçirdiği o uzun günler boyunca Paine sık sık, son yıllarda Amerika'ya ne olduğunu düşündü. En zoru, yıllarca kendisine, tanıdığı tüm insanlardan daha iyi ve daha has gibi görünen biri hakkında, George Washington hakkında, kötü düşünmekti.

Ve sonra bir umut ışığı belirdi. Morris artık Fransa elçisi değildi; Jefferson taraftarı bir demokrat olan James Monroe atanmıştı onun yerine. Paine hevesle Monroe'nun gelişini bekledi ve işe başlar başlamaz, durumunu anlatan ve Monroe'ya kendisini özgürlüğe kavuşturması için yalvaran uzun bir yazı gönderdi. Monroe, davayla uğraşacağını ve Paine'in yakında serbest bırakılacağını sandığını belirten neşeli ve umutlu bir karşılık verdi.

Ama bir türlü olmuyordu bu; yaz bitmiş, yeni bir kış başlamıştı. Paine'le birlikte Luxemburg'da olan hemen hemen bütün tutuklular serbest bırakılmıştı; ama o hâlâ içerdeydi. Ateşi yeniden yükselmeye başlamış, yan taraflarında yaralar açılmış, on aylık hapishane dönemi altında iri, güçlü vücudu kavrulmuştu. Kalemi zorlukla tutarak Monroe'ya bir kez daha yazdı.

Barlow onu görmeye geldi. Donuk gözlerle Amerikalı'ya bakan Paine tek bir sözcük bile söyliyemedi.

«Paine?»

«Ölümüme aldırdığım yoktu,» diye fısıldadı Paine. «Ama bu biçimde bir köşeye atılmak, dayanabileceğimden de fazla.»

Sonra Monroe Genel Güvenlik Komitesine bir yazı gönderdi: «Onun (Paine'in) özgürlük savaşlarında onlara (Amerikan halkına) yaptığı hizmetler, halkımız adil ve cömert bir halk olma niteliğini yitirmedikçe hiç bir zaman silinmeyecek bir şükranla anılacakdır. Şimdi o hapishanede, hastalıktan eriyor. Tutukluluk durumu hastalığını daha kötüleştiriyor. Bu yüzden, dikkatlerinizi onun bu durumuna çekmeme ve aleyhinde bir suçlama varsa, mahkemesine bir an önce başlamanızı, yoksa serbest bırakmanızı istememe izin verin.»

Sonunda başarmışlardı; 1794 Kasımında Paine, Luxumburg Sarayı'ndan girdiği gibi değil, hasta, yaşlı, kır saçlı bir adam olarak çıktı.

14. Napoleon Bonaparte

Paine Monroe'larla birlikte yaşıyor, sağlığını öylesine yavaş kazanıyordu ki zaman zaman hiç iyileşemiyeceğini sanıp umutsuzluğa kapılıyordu. Kimse yaşıyacağını sanmıyordu; öleceğinden öylesine emindiler ki ölüm haberi okyanusun ötesine, Amerika'ya gitmişti bile.

Yine de ölmedi. Güçlü vücudu önemli miktarda acıyı atlatabilecek nitelikteydi ve çok geçmeden *Mantık Çağı'*nın müsveddesini isteyecek kadar iyileşmişti.

Kitabını baştan sona beğeniyle okudu; bazı yönleri eksikti ama diğer bölümlerde çok iyi, hararetli, eski kişiliğini anımsatan bir havaya sahipti. Eklemesi gereken şeyler vardı ama bu arada elindekini bastırabilirdi. Ateistler bu kadarını okuyup, inanacak değerde bir şey görsünlerdi.

Düşünceleri giderek Amerika'ya yönelmeğe baş-

lamıştı. Fransa'da onun için hemen hemen hiç bir şey kalmamıştı. Devrim onu hapsetmiş, fırlatıp atmış, ilkelerinden ayrılıp gitmişti. Amerika farklıydı: savaşmak için henüz çok yaşlı değildi. Büyük bir tutkuyla bağlı olduğu o ülkede, Washington yönetimiyle gelen garip, karanlık tutuculukla bir kez daha mücadele edebilirdi. Şimdi kış mevsimindeydiler ama yeniden bahar geldiğinde yolculuk yapabilecek kadar güçlenecekti.

Sonra Ulusal Kongre Paine'i yeniden çağırdı, ona yerini geri vererek bir kez daha Fransa milletvekili yaptı. Monroe sevinçten uçuyordu. «Görüyorsun Paine,» dedi. «Bu suçsuz olduğunu kanıtlıyor... Adaletin son itirafı bu. Bir kez daha, tüm dünyadaki liberal demokratların lideri Yurttaş Paine olarak, Cumhuriyetçi Fransanın temsilciler meclisinde yerini alabilirsin.»

Ama Paine için, bu bir zafer değildi; hâlâ korkuyordu. Hapishanede geçirdiği on ay ona bir şeyler yapmış, elinden sağlığını almakla kalmayıp aklını yeniden toparlıyabilme gücünü de alıp götürmüştü. Bir başka Terör'e daha dayanamazdı; uğrunda mücadele ettiği ilkelerin bir kez daha yokolması onun için ölümden de beterdi.

Oturup, Meclis'e aşağıdaki yazıyı yazdı:

«Niyetim Meclis'in çağrısını kabul etmektir. Çünkü, adaletsizliğin kurbanı olmama karşın, acılarımı bu işte hiç bir rolü olmayanların üstüne yıkmadığımı, hattâ bu işi yapanları bile kınamak istemediğimi tüm dünyanın bilmesini isterim. Ama gelecek bahar Amerika'ya gitmem zorunlu olduğundan, Meclis'e dönmeyi kabul etmemin Amerika'ya gitme hakkımı engellememesi için durumu bilginize arz ederim.»

Ama bu haktan bile onu yoksun bıraktılar. Daha sonra Monroe Paine'i, bazı önemli kağıtlarla birlikte Amerika'ya göndermek istedi. Halk Güvenliği Komitesi Paine'den vazgeçemiyecekleri karşılığını verdi.

Böylece yaşlı, zayıf kır saçlı, zaman zaman ayağa kalkıp kimsenin dinlemediği birkaç söz söyliyen bir adam olarak Meclis'teki yerini aldı.

Ve sonra *Mantık Çağı* Amerika ve İngiltere'de yayımlandı.

Fransız matbaacısıyla birlikte İngilizce dizebilecek iyi bir dizgici arayıp, bir kez daha o nefis matbaa mürekkebinin kokusunu, geçmişteki tüm güzel anıları geri getiren o kokuyu ciğerlerine çektiğinde gençliğini yeniden kazanmıştı.

İnancı üstüne yaptığı bir itiraf, son yapıtı, Tanrı'ya ve iyi yürekli insanlara sunduğu bir hizmetti yazdığı kitap. Ateizme indirdiği bir darbeydi; acıma dolu bir tanrıya ve insanın bu tanrıya batıl inançlara kapılmadan, zorunluluk duymadan yaklaşabilme yeteneğine olan inancıydı. Sonra kitabın basılması bitti, bir bölümü İngiltere'ye bir bölümü Amerika'ya gönderildi ve bıçak asılı olduğu yerden düştü.

Eskiden şeytan bir taneydi! şimdi iki tane olmuştu: kendisi ve Tom Paine. Bütün dinsel kurumlar, din kavramına saldıran bu şeytana hücum ediyorlardı. Fransa'da bile bazıları, bu yorgun, eski savaşçıya tepki göstermişlerdi. Ne bir anlayış, ne de bir yakınlık göstermişti kimse: yalnızca karşı çıkış, sırf sövgü. Tanrı'nın hizmetkârları Paine'e takmak için kullandıkları çirkin adlardan oluşan yeni bir sözcük hazinesi yaratmışlar, daha önce duyulmadık sıfatlar oluşturmuşlardı. Ve sonuç olarak yaradılıştan beri yeryüzüne Paine'den daha kötü, daha günahkâr kimse gelmediğine karar verildi. Bunların birçoğuna Paine karşılık vermedi. Eğer yanılsaydı durum değişik olurdu; yanılsaydı yanıldığını kanıtlamaya çalışırlardı, onu pisliğin içine gömmeğe değil. Doğruluğuna inandığından düşüncelerine başka bir şey eklemek gereğini görmedi.

Yine de zaman zaman yanıt vermek zorunda kalıyordu. Örneğin İngiliz Wakefield ona saldırdığında Paine şöyle karşılık verdi:

«Yazılarınızla dünyaya benim kadar hizmet edip, karşılığında benim kadar acı çektiğinizde bana saldırmaya hak kazanabilirsiniz...»

Aşırı derecede yorgundu; yeniden hastalanmış, Amerika'daki tutuculuğu öğrenmişti. Ama, İngiltere'de olduğu gibi orada sırf sövgü yoktu; düşüncelerini savunanlar olmuştu. Hâlâ eski yoldaşları, düşünmesini

unutmayan eski devrimciler vardı orada... Ve onlar durmadan kitabını satın alıyorlardı.

«Eve gitmek istiyorum,» dedi Monroe'ya bitkin bir tavırla. «Öylesine yorgunum ki.»

Artık ev olarak kabullendiği bir yer vardı; onun vatanı dünyaydı ama Amerika'nın vadilerini ve yeşil tepelerini düşünmeden edemiyordu. Yabancı bir ülkede kalmış yaşlı bir adamdı. Yeryüzünde en çok nefret edilen —ve belki de en çok sevilen— insandı. Yirmi yıldan beri geniş omuzlarına yalnızca sövgü yüklenmişti; artık yorulmuştu bu omuzlar.

«*Mantık Çağı*'nın yayımlanmasının pek akıllıca olup olmadığını düşünüyorum. Amerika'da...»

«Ne zaman akıllı oldum ki?» diye haykırdı Paine. «Talihimi, dünyanın, daha savaşmaya başlamadan önce yenik kabul ettiği bir avuç çiftçiden yana denemem akıllıca mıydı? Amerika'da sizin o büyük adamlarınızdan hiç biri daha bağımsızlık kavramının ne olduğunu bile anlamadığı bir dönemde bağımsızlık diye bağırmam akıllıca mıydı? İngiltere'ye devrimci bir inanç aşılamaya çalışıp son anda kaçabilmem akıllıca mıydı? Giyotinin gölgesi altında on ay geçirmem akıllıca mıydı? Birçok şey oldum ama hiç bir zaman temkinli, hiç bir zaman akıllı olamadım. Kahramanlara ve büyük adamlara göre bir şey bu, ama bir korseciye göre değil!»

Başına boynuz takılmış Paine'in resimleri birçok İngiliz evinde asılıydı. Meyhanelerde üstünde, «Şeytanla birlikte için» yazısıyla birlikte Paine'in resmi bulunan bira bardakları kullanılıyordu. Yüzlerce pazar ayininde, yüzlerce kilisede günahkâr Tom Paine üstüne vaazlar veriliyordu. Londra, Liverpool, Notingham ve Sheffield'de Paine'in kitapları yığınlar halinde yakılıyor, kalabalık topluluklar ateşin çevresinde dönüp şarkı söylüyorlardı:

Paine, Paine adı belalı Paine,
Belalı ünü ve sonsuz utancıyla,
Paine, Paine adı belalı Paine.

Yeniden ateşlenip yatağa düştüğünde, öleceğini düşünmeğe başladı. Aldırmıyordu. Hapishane döneminde çektiği acıları bir bir aklından geçirdi ve tüm öfkesi tek bir adam üstünde, George Washington'da odaklandı.

Diğerleri de vardı; Morris, Hamilton ve bütün diğer karşı devrimciler ama o George Washington'a taptığı gibi kime tapmıştı? Amerika'nın en zengin insanı, aristokrat George Washington'un nasıl onun, Paine gibi önemsiz bir insanın elinden tuttuğunu anımsadı. Forge Vadisi'nde, Washington'un, durumu Kongre'ye anlatması için nasıl yalvardığını düşündü. Kendisinin, Paine'in, «Washington ve Fabius isimleri sonsuza dek yanyana duracaklardır,» diye yazdığı aklına geldi.

Önemli olan diğerleri değil George Washington'du. Diğerleri ona ihanet etmişlerdi ama onlar üstünde hiç bir hakkı yoktu. Kibirli Morris'i Cumhuriyetçi Fransa'ya elçi olarak gönderen Washington'du. Amerika'nın onurunu lekelemek için İngiltere'ye, Jay'i Washington göndermişti. Kendisine ithaf ettiği *İnsan Hakları*'nı, ona sunulan Bastille'in anahtarını Washington önemsememişti. Washington, halka ve demokrasiye sırt çevirmişti.

Böylesine yorgun, böylesine hasta bir durumda yeni bir görüş edinemezdi. Washington'a kendisi hakkında ne anlattıklarını bilmiyordu; buna aldırdığı da yoktu. Tüm isteği, Paine'in görüşüne göre, hem eski bir dosta hem de bir amaca ihanet eden bu adama bir çift söz etmekti. Ve öleceğine inanarak, bir zamanlar yeryüzünde herkesten çok sevdiği adama duyduğu öfkeyi bir mektuba döktü.

Monroe mektubu göndermemesi için yalvardı. «Hiç bir yararı olmayacak,» diye üsteledi. «İnan bana hiç bir yararı olmayacak üstelik de düşmanlarının işine yarıyacak. Amerika'yı terkedeli kaç yıl oldu Washington da bir insan ve insanlar unuturlar.»

«Ben unutmadım,» dedi Paine.

Mektubu bir süre elinde tuttuktan sonra halka açıklanmak üzere gönderdi.

Paine, Clais'in temsilcisi olarak Kongre'ye gitmeyi sürdürüyordu. Termidorcular halk ayaklanmasını kuvvet zoruyla bastırıp seçmen olabilme hakkının mülkiyete bağlanmasını isteyerek yeni hükümette halkın sesinin duyurulmasını önlediklerinde Kongre'de zayıf, yaşlı bir adam ayağa kalkıp onlara karşı çıktı. Sıra, sıra düşman yüzlerin önünde durduğunda duyduğu acıyı Paine çok sonraları bile anımsıyacaktı. Galerileri dolduran, alkışlar ya da ıslıklarken bir şeyler atıştıran ateşli bir halk, ya da halkın isteklerine karşı çıkanların ölümünü isteyen hırslı radikaller değil, bir zamanlar insanların özgürlüğü için başlatılan bir hareketin çürümüş artıklarını kendi çıkarları için kullanan besili, vurdumduymaz milletvekilleri vardı önünde.

Paine'e bakıp, birbirlerine fısıldadılar:

«Bu yaşlı budalanın hiç aklı yok mu? Luxemburg'daki on ay ona yetmemiş mi? Yoksa onu sonsuza dek oraya tıkmamızı mı istiyor?»

«Şimdi neyin peşinde?»

«Oy hakkının.»

«Evet, onların oy kullanmalarını istiyor. Bırakın bütün dilenciler oylarını kullansınlar, hesap günü gelecektir.»

«Onu susturmak için bir öneri verin.»

Başka biri bıkkınlıkla buna karşı çıktı:

«Bırakın konuşsun. Kimse onu dinlemiyor ki.»

Ve o her insanın seçme hakkından söz etti. Düşman edinmede büyük bir ustalığı vardı. Yanlış zamanda yanlış şeyi söylemede de çok ustaydı. İnsanları kendinden, daha önce kimseden etmedikleri bir biçimde nefret ettiriyordu. Şimdi kendisine karşı çıkan yüzlerce sesin arasında bağırıyordu:

«Kimseye en küçük bir hoşgörü bile hiç bir zaman göstermemiş olan bir insana hoşgörüyle davranmak bu denli zor mu?»

Hayır, inancını yitirmemişti. O demokrasiyi terketmemiş, demokrasi onu terketmişti: Termidorcular, sonra Beşler Heyeti, devrimin yavaş yavaş, tümüyle çöküşü.

Bir saat gibi durmuştu; bildiği tek uğraşı, devrimciliği bırakmıştı. Hiç bir şey, ne *Mantık Çağı*'nın yarattığı nefret, ne hastalığı, ne de Amerika'daki yoldaşların suskunluğu onu böylesine zayıf ve umutsuz yapabilirdi. Bunun tek nedeni amaçlarını yitirişiydi.

Çok az yazıyordu; bir yazardı o ve ölene dek kalemini oynatacaktı, ölünceye dek bir düşünür ve bilgin kalan yaşlı Ben Franklin'i anımsadı. Paine, kendisinin de, felsefe ve bilimle, bir zamanlar bir şirkete karşı kükreyen ama aslında kısık bir sesi andıran yaratıcı düşünceleriyle küçük makinalarla, maketlerle uğraşabileceğini düşündü. Üstelik tümüyle susturulmadığı için bu ses değersiz yollara sapmıştı.

Ve böylece giderek kötüleşti. Unutulmuştu... Yeni bir çağ, ondokuzuncu yüzyıl başlıyordu. Bir zamanlar budalanın biri, «Bana yedi yıl verin, Avrupa'daki her ulus için bir *Mantık* yazayım,» dememiş miydi O da unutulmuştu. Başlattığı akım, sokaktaki insanın ayaklanması, hiç bir zaman yok olmıyacaktı. Ama alçalıp yükselecek, zaman zaman boşluğa gömülecek, sonra yeniden fışkıracaktı. Onun için, devrimci Thomas Paine için, bir avuntu değildi bu. Başarısız olmuştu ve karanlığın güçleri yükseliyordu.

Görünüşüne hiç düşkün olmayan Paine, artık kendini tümüyle ihmal ediyordu. Haftada bir traş oluyordu, bazen daha da seyrek. Kirli bir gömlek, ayağına, ucundan ayak parmaklarının fırladığı eski keçe terlikleri giyiyordu. Döküntü yuvası odasında ayaklarını sürüye sürüye dolaşıyor bazen yakında unuttuğu bir şeyi anımsamak istiyorcasına yerde durup gözlerini tavana dikiyordu.

Neydi unuttuğu? Lexington'da çanların çaldığı mı?

İçki eski bir dosttu; diğer dostların yokluğunda bir dosttu. Bırakın içkiye karşı olanlar avazları çıktığı kadar bağırsınlar, kendi bedeni kendisinindi. İyi, güçlü ve canlı olduğunda onu hiç acımadan, üstelik başkaları için kullanmıştı. Şimdi yaşlanmış, yıpranmış, hastalanmıştı. Eğer acılarını ve yalnızlığını gidermek için içiyorsa, bu kendi sorunuydu, başkasının değil.

Basit Paris'liler arasında hâlâ bir iki dostu vardı;

iyi yürekli insanlardı Fransızlar, basit, dayanaklı... uygar insanlardı. Böyle şeyleri anlarlardı; insan insandır, tanrı değil. Paine'i, pis, dağınık bir durumda sokaktan geçerken gördüklerinde ona ne gülüyor ne de yuhalıyor, günlerini bir zaman büyük bir insan olan bu adamla onu kırmadan geçirmeye çalışıyorlardı.

«İyi günler Yurttaş Paine.»

Kolaylıkla unutmuyorlardı. Eğer meyhanenin önünde beş kişi, başbaşa vermiş Talleyrand'ın çarpaşık politikasını çözümlemek için Paris gazetelerinin üstüne eğilmişken Yurttaş Paine gelse, hemen onun düşüncesine baş vuruyorlardı.

«İyi günler yurttaş... Bu Talleyrand denilen adam...»

«Onu tanırım, hem de çok iyi tanırım,» dedi Paine.

Çok da eski olmayan bir dönemde Talleyrand'ın yakın dostu olmuş bu zavallı yaratığın onlar için hiç bir aykırı yönü yoktu.

«Kendisine öğüt vermem için gelmişti bana,» dedi Paine. «Ondan hoşlanmam.»

Bunun da ters bir yönü yoktu; bir kral bir dilenci bir dilenci ise bir diktatör oluyordu. O günleri görmemiş, talih çarkının yaptığı büyük dönüşlere tanık olmamışlar mıydı?

Meyhanenin sahibi ince ruhlu bir adamdı. Danton'a, Condorcet'e hizmet etmişti; şimdi de Yurttaş Paine'e hizmet ediyordu. Kısa bir süre önce büyük ün ve onurlara tanık olmuştu ve karşısında pis bir yaşlı adam görmek istemiyordu.

Bir gün meyhaneci kendini terslediğinde Yurttaş Thomas Paine Fransa halkının yaşamanıdan çıkıp gitti.

Bonneville'lerle birlikte Paine adında yaşlı bir adam yaşıyordu; ufak tefek işlerle oyalanan ve bazen yaptığı işin ortasında durup, kırışık dolu yüzünde, aptalca bir anlatımla çevresine bakınan yaşlı bir adamdı bu. Zaman zaman anılarında yanılan, savruk bir ihtiyar. Bazen dışarı çıkıp, Paris'ten uzaklara gidiyor, kolunun altında, gazete kağıdına sarılı bir brandy

şişesi ile eve dönüp, kapıyı kapar kapamaz yarım saat içinde şişenin yarısını bitiriyordu. Sonra sarhoş olup kendini iyice dağıtıyor ve bütün bunlara Bonneville'ler sabırla katlanıyorlardı. Meraklı bir komşu onlara sorduğunda, şöyle karşılık veriyorlardı:

«Anlıyacağınız, büyük bir adam o, bu dünyaya gelmiş en büyük adamlardan biri. Ama zaman çabuk değişiyor, ona ayak uydurabilmeniz için acele etmeniz gerek. O ise bir yaban tavşanı gibi koşamıyacak kadar yaşlı. Bu yüzden de dünya unuttu onu. Ama biz unutmadık.»

Nicholas de Bonneville, liberal ve Cumhuriyetçi bir gazete editörüydü. Karısı, kocasının inandıklarına tüm içtenliği ile inanan iyi yürekli bir kadındı. Ona Tom Paine'in büyüklüğünden söz ettiğinde başını sallamış ve kocasına hak vermişti. Köylü bir aileden geliyordu ve yaşlıların kaprislerine bir köylü sabırlılığı ile katlanıyordu. Kocasının kendisine anlattıklarından dolayı, odası gazeteler, kitaplar, küçük mekanik icatlar, boş brandy şişeleri, bazıları kocasının gazetesinde yayımlanan sayısız yazıyla dolu olan bu düzensiz adamın derdini çekiyordu.

1797 sonbaharında bir sabah kısa boylu, tıknaz bir yabancı Bonneville'lerin ön kapısına geldi ve Yurttaş Tom Paine'i sordu. Bayan Bonneville ona önce kuşkuyla baktı, sonra kendisini tanıyarak şaşkınlıkla içeri buyur etti, salona götürdü, sinirinden sağa sola çarptı ve sonunda Yurttaş Paine'i çağırmak için yukarı fırladı.

Gece gündüz bir yazı üstünde çalışmakta olan Paine,kadın telaşla içeri girdiğinde kaşlarını kaldırdı ve evde yangın çıkıp çıkmadığını sordu. Kiracısının bu küçük şakasını duymamazlıktan gelen Madame Bonneville, nefes nefese:

«Monsieur, Bonaparte aşağıda!» dedi.

«Kim?»

«Beni dinleyin Monsieur, beni dikkatle dinleyin. Şu anda Napoleon Bonaparte, aşağıda, benim salonumda oturuyor ve Yurttaş Thomas Paine ile konuşmak için bekliyor. Beni anlıyor musunuz? Buraya, tek başına,

sadece Yurttaş Thomas Paine ile konuşmak için gelmiş!»

«Söylediklerinizi duyuyorum» diye homurdandı Paine. «Bağırmaktan vaz geçin; aşağıya inin ve buradan gitmesini söyleyin ona.»

«Ne? Monsieur, kuşkusuz beni yanlış anladınız. Dedim ki...»

«Ne söylediğinizi biliyorum. Gidip ona, haydutlar ve kötü adamlara ayıracak zamanım olmadığını söyleyin.»

«Hayır, hayır, hayır,» diye içini çekti Madam Bonneville. «Hayır, hayır, bunu, benim çatım altında yapamazsınız. Bir sürü şeye, pisliğinize, sarhoşluğunuza, gürültünüze katlandım ama Fransa'nın bu büyük generalinin geri çevrildiğini kendi evimde görmek istemiyorum.»

«Kiramı ödüyorum,» diye mırıldandı Paine.

«Hayır, Monsieur, bu bir kira sorunu değil, şimdi verdiğinizin iki mislini ödeseniz bile. Ya Bonaparte'ı kabul edersiniz ya da...»

«Peki öyleyse, onu göreceğim,» diye öfkeyle bağırdı Paine. «Onu buraya getirin.»

«Buraya mı? Bu çöplüğün içine mi?»

«Nesi var? Ben burada yaşıyorum, değil mi?»

«Hayır, hayır, hayır Monsieur... Aşağıya, salonuma ineceksiniz.»

Paine omuzlarını silkti. «Öyleyse salonunuza inelim,» diye kabullendi ve kadının peşinden, merdivenleri indi. Salona girdiklerinde, Bonaparte ayağa kalkıp hafifçe öne eğildi. Fransa Cumhuriyetinin son kalıntıları ile birlikte iyi niyetli tüm insanların umutlarını ve dualarını da parça parça eden şeytanca bir dahi, bir savaşçı, büyük bir general değil de daha çok bir bakkalı andıran bu kısa boylu, tıknaz vücuduna karşın ince yüzlü adamın görünüşündeki önemsizlik Paine'i bir anda şaşırttı.

«Ne kadar da hüzünlü,» diye düşündü yaşlı adam. «Dünyanın büyük kahramanları ile büyük canileri hiç de kendilerine yakışır bir görünüme sahip olamıyorlar.»

«Siz Yurttaş Paine'siniz,» dedi Napoleon, «Ben Bonaparte'ım... Hevesle, umutla bu günü beklemiştim. Çağımızın büyükleriyle tanışmak sık sık elimize geçen bir fırsat değildir. Onlar geçip giderler, biz ise destanlarla kendimizi avuturuz. Ama şu anda en büyük destanın, Yurttaş Paine'in karşısında duruyorum.»

İşte bu Paine'in hiç beklemediği bir şeydi; bu sözler üstüne geçirdiği zırhını, tüm savunmasını, Paine'in kötü olarak kabul ettiği tüm nitelikleri simgeleyen bir adama karşı içindeki hesaplı nefreti parça parça etmişti. Yaşlıydı; yalnızdı; yerilmekten bıkıp usanmıştı; ve bu bir övgüydü.

«Teşekkür ederim, General,» dedi.

«General değil, Yurttaş Bonaparte. Eğer istiyorsanız oturun, dostum.» Nezaket gereği söylediği sözlerde bile buyururcasına bir tavır vardı. Paine bir sandalyeye çöktü ve Napoleon, artık onun özelliği olan bir biçimde elleri arkasında başı öne çıkık, bir öne bir arkaya ağır ağır gezindi.

«Yurttaş Paine,» dedi Napoleon. «Benim hakkımda ne düşünmüş olursanız olun, benim sizin hakkınızdaki düşüncelerim şöyle: bu dünyanın tüm kentlerine sizin altından bir heykeliniz dikilmeli, yapıtlarınız kutsallaştırılmalı... Kutsallaştırılmalı diyorum. Bilmiyor muyum ben? *Mantık*'ı *İnsan Hakları*'nı, *Mantık Çağı*'nı okumadım mı? Okudum... tekrar, tekrar okudum, diyorum size! Uykusuz bir gece geçirdiğimde bunun beni mahveden bir şey değil de, benim için bir ayrıcalık olması için yastığımın altında *İnsan Hakları* ile uyudum. Siz ve ben Cumhuriyetçiyiz! Yıldızların ötesine bakacak düş gücüne sahip insanlarımız. Birleşik bir Dünya Devleti? Size katılıyorum. Otokrasiye, diktatörlüğe son verelim diyorum! Meşalenizi elime alıyorum!»

Paine hayretler içinde, olduğu yerde dona kalmış, bu küçücük adama bakıyordu. Ne demekti bu sözcükler? Yanılmış mıydı? Ütopya, başka bir biçimde değil de, sırf böylesine bir yaygarayla mı gerçekleşebiliyordu? Bilmiyordu; başı dönüyordu. Belki de yalnızca Bonaparte hakkında uydurulan yalanları dinlemişti. Paine için de bir sürü yalan söylenmemiş miydi?

«Size ihtiyacım var,» dedi Napoleon. «İkimiz de kendimizi insanlığa, Cumhuriyetçi Fransa'ya adamışız ve eğer birlikte çalışarsak Yurttaş Paine ile Yurttaş Bonaparte'ın düşlerinin hangi ölçülere varabileceğini kim bilebilir ki? Yakında askeri bir konsey toplayacağım. Eğer orada olursanız bundan onur duyacağım.»

Yaşlı adam gözlerini ona dikmişti.

«Demek kabul ediyorsunuz?» diye gülümsedi Bonaparte. Gülümsemesi çok kandırıcı olabiliyordu.

«Düşüneceğim,» diye başını salladı Paine. «Bunu düşüneceğim.» »

Napoleon gittikten sonra Paine, konuşulanların her sözcüğünü öğrenmek isteyen Madame Bonneville'den yakasını kurtararak odasına çıktı. Yalnız kalmak, olanları düşünmek ve kendisini bu noktaya neyin getirdiğini anlamak istiyordu. Odasında tüm çıplaklığıyle gördü kendini: çevresini saran pisliği ve düzensizliği, sırtındaki eski, lekeli giysiyi, tırnaklarını dolduran kiri, kır saçlarının karışıklığını... Bir tarak bulup, Cumhuriyetçi Fransa'daki bu son yılları düşünerek, iyice azalmış olan saçlarını taramaya başladı.

Bonaparte'la buluşacak mıydı? «Neden olmasın?» diye sordu kendi kendine. Kongre'ye tekrar gitmedim mi? İnsanları terketmedim ben; beni ve ilkelerimi onlar terketti. Eğer geriye kalan tek umut Bonaparte'sa ben de ona giderim.»

Umut, yeni bir gelecek gelmiş ve o bir kez daha Thomas Paine, insanlığın kurtarıcısı olmuştu. Bonaparte'la birlikte askeri bir konseyde oturacaktı. Traş olduktan sonra aynaya bakıp:

«On yıl gençleştim...» dedi. «Bir insan hissettiği kadar gençtir. Franklin benim yaşımdayken, devrim henüz başlamamıştı bile. Paine için, yaşamı altmışında başladı, dünyaya bir beynin yaşlanmadığını gösterdi diyecekler.»

Parası vardı; çünkü kitapları iyi satıyordu; cüzdanını hırsla doldurmuştu. Geleceğin canı cehenneme.

Önce giysiler sonra bir berber. İnsan berbere paçavralar içinde gitmezdi.

Terzi'de kendisini görünce kalkan kaşlara dayanamayıp bağırdı:

«Ben Yurttaş Paine'im Tanrının cezaları! Yeter artık bu kadar: Bana modellerinizi gösterin!»

«Özel bir durum için mi olacak?»

«Askeri konsey üyeliğine uygun bir şey, dedi elinden geldiğince umursamaz bir tavır takınarak. «Bonaparte da orada olacak.»

Ve sonra bir acele, bir telaş, koşuşan tezgahtarlar.

«Herhalde basit, siyah bir şey olacak...»

«Tabii ki siyah, yurttaş. Geçmişimize uygun olarak, böyle bir durum için, siyah yünlü kumaş ve biraz da soyluluk katmak için hafif bir saten...»

Gömlekler, çoraplar ve ayakkabılar satın aldı; Fransa'nın generalleri Tom Paine'i küçümsiyemiyeceklerdi. Sonra, güzel, yeni giysilerinin içinde berbere gitti. Paris'li bir berberden hiç bir sır gizlenemezdi.

«Yaşlı görünüyorum, çok daha yaşlı,» dedi Paine. «İnsanın yapacağı bir işi, görmesi gereken önemli insanlar olunca, etkili görünmek istiyor.»

Yıllar böylesine ahmakça geçiştirilemez. Paine, Bonneville'lerin evine döndüğünde tepki başlamıştı bile. Yeni giysileriyle salonda oturup Bonaparte'ın, ince yüzlü, tıknaz adamın, insanlığın kurtarıcısının o buyurucu sesin oturmuş olduğu yere gözlerini dikti...

Bonneville içeri girdiğinde Paine'e şöyle bir baktı, bir kaşını kaldırdı ama herhangi bir şey söylemekten kibarca alıkoydu kendini.

«Bir züppe gibi süslendim,» diye gülümsedi Paine kederli bir sesle. «Hoşuna gitti mi Nicholas?»

«Çok», diye başını salladı Bonneville.

«Gerekliydi,» diye omuz silkti Paine. «Yine bir işe adımımı atıyorum. Her şey olup bittikten sonra büyük Napoleon Bonaparte beni görmeye geliyor, bana sırlarını açıyor ve her gece yastığının altında *İnsan Hakları* ile uyuduğunu anlatıyor. Ya yastığı çok alçak ya da bu adam hakkında çok yanılmışım.» Paine sandalyesinin arkasına yaslandı, bir an gözlerini kapadı, sonra fısıldadı:

«Korkuyorum Nicholas. Bu benim son umudum. Ya başaramazsam?»

İçeri girdiğinde konsey toplanmıştı. Konseyi oluşturan mühendisler, amiraller, generaller ve politik danışmanlar ayağa kalktılar ve Bonaparte'ın dikkatli bakışları altında, eğilerek selam verdiler.

«İşte adını duymuş olduğunuz Yurttaş Paine, baylar,» dedi Bonaparte şevgi dolu bir sesle. «Eğer savaşlarımızdan birinde beni elimde kitapla görmüş olanlarınız varsa, onun Yurttaş Paine'in yazdıklarından biri olduğundan emin olabilirsiniz. Kendisini ilk Cumhuriyetçi olarak size tanıtıyorum.»

Hepsi Yurttaş Paine'le tanışmış olmaktan çok sevinçliydi. Bazılarını tanıyordu; çoğundan söz edildiğini işitmişti. Bonaparte'ın generalleri, danışmanları, bazıları entrikacı, diğerleri Cumhuriyetin geçmişteki o karanlık günlerinde ulusal muhafızların mavi üniformalarıyla işe başlıyan ve şimdi ise eriştikleri yükseklikten hemen hemen hiç tedirgin olmamakla birlikte oldukça çok etkilenen açık yüzlü insanlardı bunlar. Bazıları Robespierre'e çok yakın olduklarından Paine'e iyi gözle bakmıyorlardı; bazıları ise ta Girondin'lerin devrinden kalmıştı. Bu olaylar, yıllarla değil, sadece dönemlerle eskimişti. Hemen hemen konseydekilerin hepsi gençti; Paine geçmişten gelen bir anı gibi uyumsuzca duruyordu onların arasında.

İlk kez Fransız liderlerinin oluşturduğu bir toplulukta bulunuyordu ve içinde yakıcı bir kışkırtılmışlık duygusu hissetti. O zamana dek Fransa, dünya ile özdeşleştirilebilirdi. Paris uygarlıktı ve devrim kimseyi dışında bırakmamıştı. Devrimin çılgın darbelerle hırpalandığı, Terör'ün en kötü günlerinde bile, bu niteliğini yitirmeme amacıyla, kendini savunmak için yapmıştı bunu. Ve başlangıçta bir sürü yabancı, Fransız'ların yanısıra, Ulusal Kongre'de oturmuştu. Sarı saçlı, duygusuz yüzlü, yorgun Polonya radikalleri, devrimde Amerikalıların yanında savaştıktan sonra gelmişlerdi Paris'e. Yüzlerce İngiliz sürgünü, Prusya'nın durumun-

dan nefret eden Prusya'lılar, özgür bir italya peşinde olan İtalyanlar, özgür bir İspanya için mücadele eden İspanyol'lar da gelmişti. Paris'te randevuları vardı hepsinin çünkü Paris devrimin yüreği ve ruhuydu ve Parisliler onlara kucak açmışlardı.

Ama burada yoktu onlar; sınırlı, kapalı bir topluluktu bu. Kullanılan terimler de sırf askeri istila terimleriydi. Özgürlük, kardeşlik ve eşitlik gibi saçmalıklara son verilmeliydi artık; işte Bonaparte böyle biriydi.

«Sizi tanıdığımıza çok sevindik Yurttaş Paine,» dediklerinde kafalarından ne geçtiğini biliyordu: «Bu İngiliz ne kadar işimize yarıyabilir?»

Konuştuğunda —Fransa'da geçirdiği yıllara karşın Fransızcası hâlâ kötüydü— şivesine dudak kıvırmadan edemiyorlardı; onun anlamasını istemedikleri bir konudan söz ettiklerinde, Paine'e tümüyle anlamsız gibi gelen yerli lehçeleriyle hızlı hızlı konuşuyorlardı.

Sonunda bir araya geldiler ve toplantı başladı. Üyeler atnalı biçiminde bir masanın çevresine oturmuşlardı, masanın açık olan ucunda ise, küçük bir sehpanın arkasında Napoleon duruyordu. Sandalyesi de vardı ama toplantı boyunca bir kez oturmadı. Sanki kendisine huzur vermiyen sinirli bir enerjiyle dolup taşıyormuşcasına çoğunlukla dolaştı durdu. Konuştuğunda bir kuş gibi başını öne çıkartıyor, bazen konuştuğu adamı koluyla dürtüyordu. Tüm düşüncelerine, planlarına, hesaplarına, çabuk kararlarına karşın bir an bile kısa boylu, tıknaz, büyük bir komutan görünümünden tümüyle uzak bir insan olduğunu hiç unutmadığından Paine emindi. Fransızcası diğerlerinin Fransızcasına benzemiyordu: gıcırdıyor, cızırdıyor, bazen alev gibi patlıyordu. Birden hırslanabilir ama bir an sonra yumuşak başlı, alçak gönüllü bir insan oluverirdi. Geniş beyaz alnının üstünde, sinirlendiği anlarda gözüne düşürdüğü, siyah bir perçemi vardı. Ancak kendisi istediğinde ona karşı çıkabilirdi.

«Sırf Fransa'dan değil, Avrupa'dan değil, tüm dünyadan söz ediyoruz,» diye başladı.

Marcy: «Ve dünya İngiltere'ye ait.»

«Öyle mi? Dünyayı başka türlü düşünüyorum. Bana kalırsa, o bir memurlar ve bakkallar ülkesinin malı olamaz.»

D'Arçon: «Çok iyi denizcidirler.»

Bonaparte: «İnsanın İngiliz Kanalı'nı geçmesi için Columbus olması gerekmez.»

Gabreaou: «Bu, efendim, sorunu bir ulaşım ve potansiyel sorunu yapıyor. Avrupa Kıtası arkamızda olursa, onların on mislini yapabileceğimize hiç kuşkum yok. Önemli olan İngiltere kıyısına bir ordu çıkarmak. Bunu bir engel değil de bir sorun olarak görmeliyiz.»

Bonaparte: «Ve sorun olarak?»

Gabreaou: «Tabii ki çözümlenebilir.»

D'Arçon: «Özür dilerim efendim ben bu açıdan bakamıyorum. Halk arasında bir anlaşmazlık çıkartmadığımız takdirde en azından ilk taburlarımız parça parça edilecektir. Fransa'nın insan gücü sınırsız değildir ve savunmalı bir kıyı bölgesine çıkartma yapmak kadar zorunlu bir harekat yoktur.»

Bonaparte: «Aramızda ünlü bir cumhuriyetçi, Yurttaş Paine var. Sanırım hareketimizin, bütün yönleriyle, devrimin bir devamı olduğunu kendisine açıkladım. Yurttaş Paine'in, İngiltere'deki devrimci harekette dikkati çeken bir başarısı var. Eğer liberal parti onu Tory'lerin eline bırakmasaydı, kuşkusuz sonuca ulaşacaktı. İngiltere'de bir halk ayaklanması için ne dersiniz Yurttaş Paine?»

Paine: «İngiliz halkının yöneticileri hakkında yakındığına hiç kuşku yok!»

Bonaparte: «Öyleyse Fransız ordusuna yardım ederler mi? Karşı koymazlar mı?»

Paine (çok alçak bir sesle): «Sanırım karşı koyarlar efendim. Sanırım ordunuzu paramparça ederler. Eğer İngiltere'yi istila etmeye kalkarsanız, sanırım istila ordusunun tek bir askeri bile Fransa'ya dönmez.»

Bonaparte: «Beni aptal yerine koymak mı istiyorsunuz, yurttaş?»

Paine (tereddütle): «Bilmiyorum... İngiltere'ye gitmeyeli o kadar çok oldu ki. Buraya gelirken askeri istila sorununun tartışılacağını bilmiyordum.»

D'Arçon: «Yurttaş Paine, bizim İngiltere'yi silahsız istila edeceğimizi mi sanıyordu?»

Paine (yine tereddütle): «Bilmiyorum... Devrimin yeniden başlatılacağını düşünmüştüm. İngiliz halkı durumundan memnun değildir ve kendisine kötü davranılmaktadır ama bunlar bir istila durumunda hiç önemli olmazlar.»

Bonaparte: «Neden önemli olmazlar?»

Paine: «Çünkü generalim, şunun anlaşılması gerektir ki İngiltere'de iki güç vardır: halk ve imparatorluk. İmparatorluk yıkılabilir ama halk hiç bir zaman elde edilemez. Zor onları birleştirir ve kıyılarına bir ordu çıkarttığınız takdirde haftada altt Penny'e çalıştıklarını unutacak ve sadece İngiliz olduklarını anımsıyacaklardır. Devrim istila yoluyla değil, onların içinden gelmeli. İmparatorluk başka bir sorundur.»

Bonaparte (buz gibi bir sesle): «Nasıl başka bir sorun Yurttaş Paine?»

Paine (titreyerek, ama konuştukça sesi güçlenerek): «İmparatorluk zarar görebilir. Barış yapın, oy hakkı verin, Cumhuriyetin ilkelerini geri getirin, bunları tüm Avrupa'ya açıklayın, insan haklarını savunun, Cumhuriyetçi Fransa'nın ününü yeniden kazanın ve Cumhuriyetçi Amerika ile ittifak yapın. İmparatorluk nedir? Ticaret mi? Öyleyse denizlerde özgürlük ilan edin ve bunu zorlayın; Amerika size katılacaktır; gümrükleri kaldırın ve açık limanlar kurun. O zaman bakalım Britanya ne kadar sizinle rekabet edebilecektir? İmparatorluk istila mıdır? Öyleyse Fransa'yı yüceltin, yaşlılara aylık bağlayın, iş saatlerini azaltın, yoksulların ücretlerini yükseltin, devrimi uzaklardaki ülkelere duyurun. Ancak o zaman İngiltere halkı ayaklanıp size katılacaktır. İngiltere istila edilemez, kazanılabilinir.»

Sözlerini bir sessizlik izledi; öylesine derin, öylesine tehlikeli bir sessizlikti ki bu, Paine ürperdiğini hissetti. Eliyle kendisine destek arıyarak yerine gittiğinde eski yaraları alev alev yanıyordu. Uğrunda yaşadıklarının sonucu buydu: İngilterenin yeşil kıyılarının istilası, bir zamanlar uçurumun kenarından alıp,

parlak güneş ışığına götürmeye söz verdiği küçük insanların, kadınların ve erkeklerin, ölmeleri yokolmalarıydı.

Gabreaou, ayağa kalkarak, haykırdı: «Herhalde Yurttaş Paine bir İngiliz olarak konuşuyor.»

Tek bir kıvılcım kalmıştı; yerinden fırlayarak Paine fısıldadı: «Bunu yaşayanlara değil, ölülere sorun. Üç ülkenin insanlarına Paine'in insanlıktan başka hiç bir şey için konuşup konuşmadığını sorun.»

«Bu kadarı yeter Monsieur Paine,» dedi Bonaparte.

15. «Ama Hiç Bir İnsan Mezarını Görmemişti...»

Uzun bir yolculuktu ama kötü değildi; o zamanlar için bile uzundu. Ellidört gündür yoldaydılar ve kara hâlâ görünmemişti. Tecrübeli yolcular «Hayır, bu hiç bir şey değil,» diyorlardı; kötü bir yolculuk yüz gün sürerdi; gemiler şimdi, 1802 yılında, çok daha iyiydiler; içme suyu kokana dek bir yolculuğa kötü diyemezdiniz ve eğer Tanrı isterse, yarın sabah karayı görebilirlerdi.

Ertesi sabah, şafak vakti, yolcular ön güverteye dolmuş, her biri Amerika denen güzel, yeşil ülkeyi ilk görmek için birbiriyle yarışmaya başlamışlardı. Aynı şey bir sonraki, ondan sonraki gün yine oldu. Günlerce yolcular ıslak pruvayı doldurarak karayı görmeğe çalıştılar. Ve kara birden göründü.

Yolcuların arasında Paine adlı yaşlı bir adam vardı. Sessizce küpeşteye dayanmış, gözlerini kısmış, biraz titreyerek denize bakıyordu.

«Eski ülke güzel görünüyor, ne dersiniz Bay Paine?» dedi kaptan gür bir sesle.

Paine başını sallladı.

«Evet...»

«Biraz değişti ama tanıyamayacağınız kadar değil.»

«Aradan çok zaman geçti.»

«Eh, ne yapalım. İnsan dolaşma isteğiyle yanıp tutuşabilir ama sonunda eve dönmek onu hep mutlu

eder.» Yukarda yelkeni açıyorlardı. Birden bir ip yerinden kurtularak yanlarında sallandı. «Hey oradaki acemi gemiciler, canlanın biraz,» diye kükredi kaptan yukarı bakarak. Sonra Paine'e döndü. «Bir iki güne kadar Baltimore'a vararırız. Washingtan'a mı gideceksiniz?»

«Öyle planlamıştım,» diye başını salladı Paine. «Eski dostum Bay Jefferson'u görmek istiyorum,» derken sesi oldukça titrekti. «Çok uzun zamandır...»

«İşte siz böylesiniz,» diye bir kahkaha attı kaptan. Çevrede duranların kendisinin, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın bir dostuyla böylesine samimi konuştuğunu duyabilmeleri için sesini yükseltmişti. Aslında bu yaşlı düzenbazdan pek hoşlanmazdı. Yine de Paine'i sandığı kadar ters bulmadı. Hıristiyanlığın düşmanı olduğu söyleniyordu. Kaptan dindar bir insandı ve bu tür şeylere kulak azmazdı ama yine de gerektiği yerde gerekli sözü etmenin hiç bir zararı olmazdı.

«İşte siz böylesiniz,» diye güldü. «Ben eve hanıma gidiyorum, siz ise başkanla yemek yemeğe.»

Eve dönmenin tam zamanıydı, diye düşündü Paine kendi kendine. İnsan dostça bir yerde ölmek istiyordu. Dünya çok büyük... insan, yaşlandığında ve yorulduğunda bu dünyanın yalnızca küçük bir köşesini istiyor. Ondan nefret edebilir, ona gülebilir, yeryüzünün herhangi bir yerinde onu aşağılayabilirlerdi; ama Amerika unutmazdı. İnsanın ruhunu sınayan günler, unutulacak kadar geride kalmamışlardı. Washington ölmüştü ama diğerlerinin çoğu hâlâ sağdı. Yaşlı *Mantık*'ı anımsarlardı.

Gemide onunla fazla uğraşmak istemediler; bu da çok iyi oldu. İşi bitmişti. Napoleon Avrupa'nın efendisiydi ve Paine yalnızca eve dönüp unutmak istiyordu.

Başkanın evine geldiğinde zenci kapıcı «Bay Paine, başkanı görmek istiyor,» diye gelişini haber verdi. Rü-

yanın da ötesindeydi bu. Tom Jefferson'un önünde kendini yaşlı bir adam gibi hissetti. Oysaki aralarında altı yaş vardı. Amerika Birleşik Devletleri'nin Başkanı olan bu uzun boylu, dimdik, yakışıklı adamın karşısında o bitkin ve amaçsızdı. Jefferson gücünün ve ününün doruğundaydı; seçimleri kazandığında devrimin ikinci aşaması, halkın doğuşu demişlerdi. Paine ise bitikti.

Jefferson gülümsiyerek ona doğru geldi ve elini uzattı.

«Tom, Tom, ne güzel bir şey bu. Demek savaşlar bitti ve eve döndün! Kaderin çarkı bu Tom; Eski yoldaşlar yeniden buluştuğunda talih gülümsüyor demektir.»

Paine hiç bir şey söyliyemedi; önce gülümsedi, sonra ağlamaya başladı. Jefferson onu yalnız bırakacak kadar anlayışlıydı. Yaşlı adam yeni başkan evinin kabul salonunda tek başına oturup hüngür, hüngür ağladı, titreyen eliyle enfiye çekti, sonra yeniden ağladı.

Jefferson döndüğünde düzelmişti; iki ön odada dolaşıyor, eski eşyalara dikkatle bakıyor, bir zamanlar tanıdığı ve birlikte çarpıştığı adamların portrelerinin önünde durup uzun uzun düşünüyordu.

«Yeni yapıldı,» diye açıkladı Jefferson. «Tüm kent yenileşti. Günün birinde bu kentin yeryüzünün en büyük başkentlerinden biri olacağını düşünmekten övünç duyuyorum.»

«Öyle olacak,» dedi Paine.

«Tabii yemeğe kalacaksın.»

«Başkan meşgul bir insandır...»

«Saçma bu. Yemeğe kalacaksın Tom. Konuşacak çok şeyimiz var.»

Paine kalmak için can atıyordu. Bütün yolculuk boyunca Jefferson'un kendisini nasıl karşılacağını düşünüp durmuşdu. Şimdi bile iki Tom, dünyanın önde gelen iki demokratı olarak nitelendiriyordu. Jefferson'un yönetiminde onun için bir yer, İngiliz ya da Fransız elçi heyetlerinde bir sekreterlik ya da bakanlardan birinin sekreterliği gibi önemsiz bir iş olmaması gerçek-

ten de çok garip olurdu. Son yıllarını Amerika'da geçireceği için ikincisi daha iyi bir işti. Jefferson bu sorumluluktan nasıl kaçınabilirdi? Eski günleri anımsadığını hemen göstermemiş miydi? Biraz iş, biraz onur, biraz saygı ve mutlulukla gözlerini kapıyabilirdi.

Eve dönmek güzeldi.

Yemekte Jefferson, bir türlü asıl konuya gelmeden, çevresinde dolandı durdu. Eski günlerden söz ederek, bir biri ardından anıları sıralıyordu; çok geçmeden Paine bunlardan huzursuzca söz ettiğini farketti. Jefferson, kendi vicdanını altüst edecek biri değildi; sözcükler ve ideallerle yaşardı o, eylemlerle değil.

«Değiştiğimizden değil,» dedi Paine'e. «Amaçlarımız hep aynı kalacak.»

«Bu en zor günlerde bile benim için bir avuntu kaynağı oldu,» dedi Paine heyecanla. «İşler kötüleştiğinde, gerçi hiç o kadar kötüleşmedi ama, kendi kendime, yeryüzünde anlayan ve inanan biri var, diyordum.»

Kahveler ve brandy'ler içildikten sonra Jefferson konuyu, Paine'in Avrupa'daki deneylerine kaydırdı. Ama yaşlı adam ölmüş bir büyük umudun anılarını geri getirmeye pek hevesli değildi. Luxemburg'dan ölümlerine giden o nazik adamlar, Clootz, Danton, Condorcet hakkında başkanın böylesine merakla sorular sorması inanılmayacak denli bayağı bir davranıştı. Marat'nın Charlotte Corday tarafından öldürülmesi hakkında Paine hiç bir şey söylememeye kararlıydı.

«Olup bitti,» diye omuzlarını silkti. «Şimdi Napoleon var. Cumhuriyetten geriye hiç bir şey kalmadı.»

«Ya Fransızlar onu destekleyecekler mi? Buna pek inanamıyorum.»

«Destekleyeceklerdir. İyi bir halk onlar ama bütün dünya karşı çıktı onlara. Başka ne yapabilirler ki?»

«Sanırım kendini yazılarına vereceksin,» dedi Jefferson, sonra kendini tutamıyarak ekledi, «Hükümet senin desteğinden çok sevinecektir.»

«İnsan benim yaşımda devrim yapmaz,» diye gülümsedi Paine.

«Hayır, elbette ki hayır... Dopdolu, uzun bir yaşam. İyi savaşılmış bir mücadele diyebilirsin. Sahip olduğumuz her şeyi sana borçluyuz. Ne yapıldıysa, Paine yaptı. Şimdi rahat, huzur içinde, bir yaşlılık.»

«Yaşlılık mı?»

«Sözün gelimi. Hiç birimiz eskisi gibi genç değiliz Thomas.»

Tüm çabasına karşın titremesini engelliyemediği elini uzatarak, «Makine bozuluyor, ama beyin değil,» dedi kendini savunurcasına. «Franklin'i yaşlı bir adam olmakla suçladılar mı? Ailem yok...»

«Ya çiftlik?» diye sordu Jefferson, savaştan sonra Kongre'nin Paine'e bağışladığı New Rochelle'deki toprağı kasdederek.

«Ben çiftçi değilim. İnsan çalışmak ister, bir biblo gibi rafa kaldırılmak değil.» Jefferson'a isteğini ancak bu kadar açıklıyabilirdi. Gerçi başkanın ne düşündüğünü biraz anlamıştı ama yaşlı bir adam, geriye kalmış birkaç yılına sarılarak alınganlaşıyordu. Jefferson, ellerine baktı ters ters ve bir başkanın kendisinin efendisi olmadığını, yokuş yukarı koşan yeni, demokratik bir yönetimin, çok karmaşık bir politik doğrunun başında olduğunu anlattı. Paine'le aralarına hiç bir şeyin girmesini istemezdi. Birbirlerini yanlış anlıyamıyacak kadar çok eski, çok iyi dosttular.

«Anlıyorum,» diye başını salladı Paine.

«Burada düşmanların olduğunu göreceksin Thomas,» dedi Jefferson suratını ekşiterek. «Washinkton'a yazdığın mektup...»

«Ondan söz etmiyelim,» diye homurdandı Paine.

«Hayır, onu affetmiyorum. Ama durumunu anlamalısın. Daha yeni doğmuş ve hiç bir biçimde bütünlüğünü sağlıyamamış bir devleti geliştirmeğe çalışmak, bizi durmadan kışkırtan bir İngiltere... Ve hepimiz yeni bir savaşın bizi yokedeceğini biliyorduk. Sen Fransa'daydın...»

«Giyotini bekliyordum!»

«Biliyorum Thomas. Ama Washington garip bir adamdı; fazla zeki, anlayışlı biri değildi. Kalbi yaralan-

mış, o da üstüne bir kaya tabakası çekmişti. Sen ün ve onuru düşünüyorsun ama yaşamı boyunca gerçekten istediği hiç bir şeyi elde edememiş bir adam için nedir bunlar? Görevini biliyor ve bunu yapmaya çalışıyordu...»

«Beni ölüme göndermek bile olsa...»

«Öyle olsa bile,» diye onayladı Jefferson.

Bir süre konuşmadılar, sonra başkan *Mantık Çağı*'ndan söz etti. Tüm hükümetin ateizmle suçlandığını anlattı. Paine artık yorulmuştu; durumu görmüştü; artık bunlardan kurtulmak ve gitmek istiyordu.

«Eğer hükümete girseydin,» dedi Jefferson son olarak, «Bu düşmanlarımıza aradıkları fırsatı verirdi.»

Paine gülümseyip başını salladı.

«Belki bir iki yıl sonra,» dedi Jefferson.

Otelde: «Paine mi? Burası tanrıya inanan bir evdir. Paine adında birini istemiyoruz.»

Sokakta: «İşte o hayvan geçiyor.»

Meyhanede: «Şeytanın onuruna için, çocuklar. İsa düşmanı burada.»

Bir kadın: «Seni pis hayvan... Seni pis, yaşlı hayvan.»

Bir gurup: «Bir iple bir ağaç, hadi bitirelim şu işi.»

Bordentown'daki eski dostu Kirkbride'ı görmeye gitti. Kirkbride, onu görmekten çok, çok mutlu olacağını yazmıştı. Paine, kendisini ziyaret etmesinin Kirkbride'ın adını lekeliyeceğini söylediğinde, Kirkbride böyle bir şeyin aklına bile gelmiyeceğini bildirmiş, gelmesi için yalvarmıştı. Paine'in hâlâ Bordentown'da bir parça toprağı vardı ve son zamanlarda büyük bir mülkiyet korkusu içini sarmıştı. Toprağa baştan bakmaya ve satmaya değip değmiyeceğini görmeye karar vermişti.

Yeniden Bordentown'da olmak güzeldi. Paine'in Kirkbride'larda olacağı haberi Jersey'e yayılmıştı ve bir düzine emekli asker Paine'e saygılarını sunmak için toplandıklarında, halkın onu aşağılamak için yaptığı bü-

tün planlar ve gösteriler etkisiz kalmıştı. Tüm anılarını geride bırakacak kadar yükseklere uçmayan bu insanlar liderler, politikacılar değil, bronz tenli, açık gözlü, yavaş yavaş konuşan, kırk, elli, altmış yaşında pis çiftçilerdi. Dindarlardı ama Tanrı'yı ve insanları inançlarının dışında bırakacak kadar dindar değillerdi.

Gürül gürül bir ateşin çevresinde yarım daire şeklinde toplanarak eski dostlarına borçlarını ödediler, Paine'e hiç unutmıyacağı son akşamını yaşattılar. Ağır, ağır ve zorlukla konuşuyorlardı; çiftlikleri birbirinden oldukça uzak olduğu için böylesine toplantılar onlar için ender olaylardı. Dilleri çözülene dek epeyce içtiler. Sonra, usta duvarcılar gibi, bir avuç bile harçın bulunamıyacağı bir ülkede, çimentoyu üst üste yığarak sahne ardından sahne yarattılar, kıskanç bir tavırla değil, ihtiyatla, eski öyküleri dilden dile dolaştırdılar. Paine'in üstünde yazı yazmak için kullandığı davul gibi ayrıntıları bile hatırlayarak ilk *Bunalım* bildirisinin oluşumunu anlattılar.

«İri karınlıydı...»

«Bana kalırsa iskeleti çıkmış bir davuldu.»

«Şimdi anımsadım, pirinç kenarlı süslü bir davuldu. Johnny Hopper'ındı. Sonra küçük davulcu çocuk, Johnny Hopper'ın, nasıl onaltı yaşında Brandywine'de öldüğünü konuştular. «Zavallı küçük haylaz.» Bunun ardından, eski dostlar anıldı. Ne kadar çok insanın öldüğünü öğrenmek Paine'i şaşırtmıştı. Koca bir çağ, uzun bir dönem mi geçip gitmişti? Mezarların ötesinde bir sürü ad anılıyordu. Green, Roberdeau, Putnam, Hamilton ve daha niceleri. «Terhis oldular,» dedi biri.

Geçmiş günlerin anılarından ve bir daha gelmiyecek olanlardan söz edilmesine karşın Paine için güzel, tatlı, ılık bir geceydi; Daha sonra, Bordentown'dan ayrılıp Trenton'a giderken, New York'ta araba değiştirdiği gün olduğu gibi sık sık anımsıyacağı bir geceydi. Kişiliğini hiç gizliyemiyordu; Bay Paine'di o ve bundan övünç duyuyordu ama sürücü:

«Arabama adımını atamazsın,» demişti.

Paine başını eğmiş, alçak bir sesle, «Peki, bir sonrakini beklerim öyleyse,» diye yanıtlamıştı.

Arabaların arasında bir gurup genç kabadayı top-

landı. Yaşlı adamın bavulunu tekmelemek, sonra da Paine bavulunu aldığında onu bir tekmeyle çamura itmek eğlenceli bir olaydı onlar için. İşin en iyi yönünün de yaşlıların bir köşeden olanları izlemesi, kahkahalarla gülmesi, ve «Devam edin! Yaşlı şeytana hakettiğini gösterin,» diye bağırmasıydı. En çok, Jed Higgens ona çelme takıp, yüzüstü çamura düşürdüğünde eğlendiler. Sonra, o korkudan titreyerek çamurun içinde yatarken, Jed bavulunu açtı, giysilerinin yarısını dışarı attı ve istasyondan topladığı boş viski şişelerini içine doldurdu.

Mark Freeburg gelmeseydi bu daha sürüp giderdi. Mark'ın tek kolu vardı; diğerini savaşta yitirmişti ama gençleri kaçırttıktan sonra yaşlı adamın ayağa kalkmasına yardım edecek denli güçlüydü.

New Rochelle'deki çiftliğe gitmeden önce bir süre New York'ta kaldı. İki yanı onu yeniden rahatsız etmeğe, elleri eskisinden daha çok titremeye başlamıştı. Vücudunun diğer taraflarındaki rahatsızlıklar onu etkilemiyordu ama ellerinin kontrolünü yitirirse nasıl yazı yazardı? Yazmak ise artık yapabileceği tek işti. Üstelik Napoleon'un uzun eli okyanusun ötesine uzanmış ve ona dokunmuştu. Bonneville'in yeni hükümetle başı dertteydi; gazetesi kapatılmıştı, karısı ve çocukları için korkuyordu. Kendisi ülkeyi terkedemezdi ama acaba Paine, Madam Bonneville ile çocuklar için bir şeyler yapamaz mıydı? Belki karısı Paine'in evine bakabilirdi. Fransa'da, Napoleon yönetimi altında, özgürlüğü seven bir insan için hiç bir olanak kalmamıştı. Paine'in Amerika'da önemli bir insan olduğu söyleniyordu.

Evet, diye yazdı Paine, bir şeyler yapabilirdi.

Böylece her şeyin üstüne, bir de başına bir kadın ve üç küçük çocuk geliyordu.

Bunların hepsi onun için çok karmaşıktı; yapacak öylesine çok işi, peşinden koşması gereken öylesine çok sorunu vardı ki başı çatlıyacak gibi ağrıyordu. Jefferson yeniden başkanlığa adaylığını koymuş, ve Paine, çocuksu bir öfkeden sonra, sorunu kendisiyle çözümli-

yerek başkanı desteklemeye karar vermişti. Makaleler ve bildiriler yazıyordu... ama elleri çok titriyordu. Bonneville'ler gelmiş, onları Bordentown'a yerleştirmişti. Çocuklar tarafından rahatsız edilmek için fazla yaşlıydı. Bir şeyi unutuyor, sonra New York'taki küçük odasında dört dönüp, neyi unuttuğunu anımsamaya çalışıyordu. Terlikleri ve gecelik entarisiyle sokağa çıkıyor, ancak çevredekiler kahkahayla gülüp, alay etmeğe başladıklarında durumunun farkına varıyordu. Bunalım dönemlerinde brandy şişesi tek avuntusu oluyor, bardaklar, titrek parmaklarından kayıp gidene dek içiyordu.

Madam Bonneville, Paris'te geçirdiği onca yıldan sonra, kimsenin Frnasızca bilmediği köydeki yaşantıdan bıkıp Bordentown'dan döndü. New York'ta bir daire tuttu, Paine, ona kendi evini verdiğini, ayrıca bir kira ödiyecek kadar zengin olmadığını anlattığında:

«Paris'te size kim baktı?» diye sordu.

Yolunacak kadar yaşlanmıştı artık; huzur istiyordu; kime ne kadar borcu olduğunu kesin olarak kendisi de bilmiyordu.

New Rochelle'de tek başına yaşamaya çalıştı ama ev hayaletlerle doluydu. Geceleyin atèşi yaktığında, davulların ve borazanların eşliğinde geçmiş, alevler içinden çıkıp geliyor, uzun tüfekleri omuzlarında, paçavralar içindeki kıta askerleri, «Selam yaşlı Mantık!» diye bağırıyorlardı. Dayanamıyordu buna; anıları istemiyordu. Üstlerine tabakları fırlatıyor, «Beni rahat bırakın, rahat bırakın!» diye yalvarıyordu.

Bir kriz geldi ve evdeki dar merdivenlerden aşağı yuvarlandı. Ne olduğunu tam olarak anlayamayınca sessizce ağladı. Birden ellerini kullanamadığını farketti ve avazı çıktığı kadar bağırarak yardım istedi. Yardımına gelen kimse yoktu; sesini kimse duymamıştı. Yeniden yatağına tırmanma gücünü bulana dek merdivenlerin dibinde kaldı. Nasılsa sağ kalmayı becerdiği korkunç bir hafta geçirdi.

Yalnızlık iyice korkutmuştu onu; gelip, eve bakması için Madam Bonneville'i çağırdı. Ama kadının pek yararı olmuyordu; üç çocuk, evde tavşanlar gibi koşuyor, kadın da onların ormanda kaybolacaklarından

ya da Kızılderililer tarafından kaçırılacaklarından endişeleniyordu. Paine, yüz yıldan beri New Rochelle yakınlarında tek bir kızılderilinin bile bulunmadığını ona anlatamadı. Düşlerine inanmıştı bir kez; zaman zaman korkuları yerini Paris özlemlerine bırakıyordu. Yaşlı, hasta bir adama, yardımcı olmaktan çok bir dertti.

«New York'a dön,» dedi sonunda ona. «Faturaları ben hallederim.»

Kendisine ve çocuklara mirasından bir şeyler ayırmasını istemişti. Giderken bu isteğini bir daha tekrarladı.

«Olur, olur,» dedi Paine.

Ama yalnız kalamıyordu. Ölmekten değil, krizin o korkunç, kendisini hareketsiz bırakacak etkisinden korkuyordu. Doktor bunun er geç olacağını söylemişti Paine'e. Böylece kendisine hizmet edecek Derrick isimli birini tuttu.

Derrick aşırı dindardı. Sanki din onun kişisel mülkiyetindeydi. Arkasına melekleri alarak şeytana hizmet etmeye gelmişti. Uzun, bir atınkini andıran yüzü yorgun ama kararlıydı. Hiç bir şeyi beceremiyordu; ne saban kullanabiliyor, ne bir ağaç kesebiliyor, ne parmaklık yapabiliyordu ama bütün bunlar asıl uğraşı olan, Tom Paine'i gözetlemesinin, şeytanın yardımıyla birlikte yazdığına inandığı yazıları çalıp yakmasının, patronu hakkında masallar uydurmasının yanında önemsizdi. Tabii, patronun viskisini çalmaktan da geri kalmadığı için, sürekli olarak sarhoştu.

Sonunda Paine onu kovdu; yalnız kalmak daha iyidi. Birkaç gün sonra Derrick döndü, Paine'in oturduğu pencereye tırmandı ve bir tüfekle ateş etti. Yaşlı adama isabet ettiremiyecek kadar sarhoştu ama camı paramparça etti ve arkadaki duvarı saçma taneleriyle doldurdu.

Bir bakıma Paine, Derrick'in isabet ettirememesine üzülmüştü. Bu şekilde, çabuk ve acı çekmeden ölmek, bu ıssız evde yapayalnız sürünmekten daha iyiydi. Köyde Derrick yaptığı işle öyle fazla övündü ki sonunda onu tutuklamak zorunda kaldılar ama Paine şikayetçi olmadı.

Yaşlı adam, New Rochelle köyüne sık sık yaptığı

ziyaretlerden de korkmaya başlamıştı. Hiç bir ana, çocuğuna, Paine'in şeytanla işbirliği yaptığını anlatmaktan geri kalmamıştı. Bu yüzden ne zaman çökük yüzlü, iki büklüm, yaşlı adam köye inse, fareli köyün kavalcısı gibi her yaşta bir sürü çocuk peşine takılıyordu. Onlara iyi davranmaya çalışması, bahçesinden hiç kovmaması, kendisine işkence etmemeleri için bir tür rüşvet olarak ceplerini şekerle doldurması önemli değildi. Hiç bir yararı yoktu bunların çünkü hangi oyun yaşlı Tom Paine'e takılmaktan daha çekici olabilirdi? Ona yeterince çamur, taş ve sopa atın, zıvanadan çıkıyordu ve siz de onu neşeyle kovalıyordunuz. Peşinden giderken söyliyebileceğiniz çok güzel şarkılar da vardı. Örneğin:

Benedict Arnold ile Simon Girty,
Bayrağımızla, ülkemize ihanet ettiler,
Ama Paine'e oranla o kadar da kötü değildiler,
Çünkü o hem Washington'u hem de Tanrı'yı kötüledi.

ya da

Devrim yapın, kan ve ün,
Bunu yapan benim, adım Paine,
Gitmem gerekirdi giyotine,
Ne yazık gidemedim... Ben ondan da kötüyüm.

Ve hiç bir büyük sizi azarlamaz, sadece piposunu tüttürüp, sizi seyrederken, «Gidin peşinden!» «Gidin peşinden!» diye öğüt verirdi.

New Rochelle'de eski bir yoldaşın yardımına koşması umudu da yoktu. Savaş sırasında burası bir Tory ülkesiydi, şimdi ise aşırı Jefferson düşmanıydı. Westchester Bölgesi'nin çoğu böyleydi. Köylüler savaşa katılmamışlardı; tarafsızlıkları rahatlık içinde onları bir kenara itmiş, böylece onlar da İngilizler'e ve Rogers Rangers diye bilinen karşı devrimci Tory'lere ellerinden gelen yardımı yapmışlardı. 1806 seçiminde oyunu kullanmak için kasabaya indiğinde Paine'in savaşta oynadığı rolü unutmamışlardı.

Seçim deneticileri küçük bir Tory kiliği idi ve kayıt günü çevresinde arılar gibi vızıldayan bir gurup ço-

cukla, uzaktan Paine'in yaklaştığını gördüklerinde birbirlerine bakıp sırıttılar. Paine her zamankinden daha dik, daha gururlu yürüyordu; her şeyini yitirmişti ama inandığı ilkeler için hâlâ bir oy kullanabilirdi. Bir kağıdın üstüne atılan bu çarpı, fazla etkisi olmayan, isimsiz bir görevdi ama yine de yaşamının temel işlevi haline getirdiği bir görevdi.

Sırada beklerken, çevreden edilen küfürlere kulaklarını tıkadı. Sonunda, sıra kendine geldiğinde, gür bir sesle:

«Thomas Paine, efendim!» dedi.

«Ne arıyorsun burada?»

«Burası seçim komitesi değil mi? Kayıt olmaya geldim.»

Birbirlerine gülümseyip, «Ancak vatandaşlar oy kullanabilir,» dediler.

Paine başını salladı. «Ben Thomas Paine'im,» diye tekrarladı. Çarpık gözleri seyrediyordu.

«Anladık. Ne var ki Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı değilsin.»

Yaşlı adam başını salladı; şaşkınlığı geçmiş yıllara sığınmasına neden olmuştu. Herkes, bu titrek adamın kanlı bir devrimci, iblis bir İsa düşmanı olması düşüncesi karşısında kahkahalarla güldü. Bakın ne kadar da pisti; gömleğinin üstü enfiye tozlarıyla kaplı, çorapları kırışıp, dizlerine düşmüş, elleri tir tir titriyordu! Komisyon başkanı sabırla ona anlattı:

«Yabancıları kaydetmiyoruz. Sırf vatandaşları. Oy vermeye hakkınız yok. Sırayı engelliyorsunuz.»

Bu korkunç yanlışın düzeltilmesi, böylesine haklı bir davaya bir çıkar yol bulmak için belleğini yoklayan yaşlı adam duraklıya duraklıya konuştu:

«Ama kongre devrimin bütün askerlerine vatandaşlık hakkı tanımıştı...»

«Siz hiç bir zaman devrim askeri olmadınız ki,» diye gülümsedi başkan.

«Ama ben Paine, Thomas Paine'im, anlıyor musunuz?»

«Lütfen buradan gidin ve daha fazla tartışmayın.»

«Oy vermem gerek... Oy vermeliyim. Anlıyor musunuz, oy vermem gerek. Bu benim hakkım.»

«Kalabalık kahkahaya boğuldu. Hâlâ sabrını yitirmeyen başkan, «Ne Elçi Morris, ne de General Washington sizi Amerikan vatandaşı olarak kabul ettiler,» diye belirtti. «Onların yanlışını biz mi düzelteceğiz. Gerçekten bayım...»

«Bu adaletsizliğe dayanamıyacağım,» diye haykırdı yaşlı adam. «Sizi dava edeceğim.»

«Savcıyı çağırın,» dedi başkan. Artık sabrını yitirmişti. «Sanırım hapishanede yaşlı bir düzenbaz için hâlâ yerimiz vardır.»

«Hapishane... Hapishane olmaz,» diye fısıldadı yaşlı adam bitkin bir durumda. «Artık hapishane olmaz.» Ve arkasını dönüp, çevresinde vızıldıyan çocuklarla, sokağın ucunda gözden yokoldu.

New Rochelle yetmişti artık... Çiftliğin canı cehennemeydi. Hiç bir şey kalmamıştı, tek isteği ölmekti. Bari çabucak olsaydı bu; olun da bitseydi; bu dünya hiç tanımadığı, garip bir yerdi; o ise yaşlı, hasta bir adam.

New York'a döndü ama yaşam uzayıp gitti. Sefil bir odayı bırakıp, diğerine geçiyordu. Çok fazla enfiye kullanıyor, görünüşüne hiç aldırmıyordu. Çevresinden hiç ayrılmayan, ona işkence eden çocuklara bir sopa sallıyacak kadar gücü kalmamıştı.

Bazen kendi kendine, «Tanrı'nın intikamı mı bu?» diye soruyordu. Her zaman değerlerine sımsıkı sarılmış olan Paine, artık onların değiştiklerini ve gevşediklerini görüyordu. «İnanmıyan bir dünyada, O'na inanmakla yanıldım mı acaba? O'nun adının aşağılanmaması gerektiğini, O'nun, insanın tüm arzularının üstünde durduğunu söylerken yanıldım mı?»

Bazen, kısa bir an için, eski Paine'den bir kıvılcım beliriyordu. Fraser adlı bir adam, *Mantık Çağı*'ndaki hıristiyanlığa aykırı düşüncelerin geri alınmasını istediğinde olduğu gibi. O zaman yaşlı adam ona meydan okumuş ve mahkemeye vermişti. Paine çürüyüp gidebilirdi ama düşüncelerini geri almak?.. Üstelik de uğ-

runda en çok acı çektiği, insanlara, Tanrı'ya çok daha ince, çok daha mantıklı bir biçimde tapma yolunu göstermek için yazdığı kitapta. Hiç bir zaman. Geriye sırf bir tek şeyi, adı kalan bu pis, yaşlı adam bile yapamazdı bunu. Fraser, Paine'in düşmanları arasında önemli biri değildi; kendisinden af dilediğinde, yaşlı adam,

«Thomas Paine ile ilgili başka hiç bir şey yazma,» dedi. «Af dilemen hoşuma gitti ama bir dahaki sefere insana daha çok yakışan bir tavrı dene.»

Kıvılcımlar giderek seyrekleşiyordu. Yeni bir kriz geçirdi ve birileri onu bulana dek, kırık bir viski şişesinin üstünde yattı.

Ölüyordu, bunun bilincindeydi. Adsız bir dilenci tarlasından başka bir yerde yatmıyacağı aklına geldi. Liberal bir Quaker vaizi olan Willett Hicks'e, «İzin verin de beni Quaker mezarlığına gömsünler,» dedi. Sonra ağlamaklı bir sesle ekledi: «Yaşantım boyunca bir Quaker'e yakışmayacak hiç bir şey yapmadım. Öldükten sonra bana istediklerini yapacaklar. Bir karış toprağı bile bana çok görecekler.»

Hicks bunun mümkün olacağını sanmadığını söyledi. Bir kişi Paine'den hoşlanabilirdi ama sorun komiteye sunulduğunda geri çevrileceği muhakkaktı.

«Öldükten sonra küçücük bir iyilik,» diye yalvardı Paine. «Babam iyi bir Quaker'di. Annem de. Şimdiye dek Quakerler'den hiç bir şey istemedim. İnsanlık adına...»

Hicks deneyeceğini söyledi ama sonuç sandığı gibi oldu. Quakerler ve Hicks'in başvurduğu diğer mezhepler Paine'e mezarlıklarında bir yer vermek istemediler. Madam Bonneville kendisini görmeye geldiğinde Paine ona yakındı:

«Bir karış toprağı bile bana çok görüyorlar. Bir çöp yığını gibi kemiklerimi fırlatıp atacaklar.»

Bütün hatalarına ve büyük Bonaparte'ı görmek için odasından aşağıya inmemekte direnecek kadar çılgınca inatçılığına karşın Madam Bonneville, onun pek de o kadar kötü bir adam olmadığını düşündü. Neden onu rahat bırakmıyorlar, işkence etmekten vaz geçmiyorlardı?

«Kendi çiftliğinize gömülürsünüz,» dedi.

«İyi bir topraktır orası,» dedi Paine, düşüncelerini bir araya toplamaya çalışarak. «Amerikan toprağıdır... Orası da olur. Ama toprak satılır. O zaman kemiklerimi de çıkartıp satarlar.»

«Toprak satılmayacak,» dedi Madam Bonneville. Ölmekte olan yaşlı bir adamı rahatlatmak için söylenecek her şeyin sevap olduğunu düşünüyordu.

Artık yalnızca acı vardı... Luxemburg'da kaldığı günlerde yan tarafında başlıyan sancı, başında, her yanına yayılmıştı. İnsan yavaş yavaş ölür. Madam Bonneville ona bir hemşire tuttu ama hemşire de çok dindar bir kadındı ve Tom Paine'in son saatlerini yaşadığını herkese duyurdu. Böylece bir hac seferi başladı; çünkü Paine'in, ölüm döşeğinde, *Mantık Çağı*'nı yadsımasını duymaktan daha kutsal bir görev olmazdı.

Bir bir hepsi geldi: Katolikler, Methodistler, Lutherciler, Quakerler, Presbyterler. Kitabı okumamışlar ama yine de kitapla ve şeytanla mücadele etmeye gelmişlerdi.

«İnkar et! Tanrı'nın, iyiliğin ve umudun adını an, çünkü ölüyorsun.»

Papazlar, rahipler, pastörler, rahibeler... hepsi bu kutsal göreve tanrının atadığı hemşirenin yardımıyla odasına sızıyorlardı. Eski savaşçı ölüyordu, onların ya da herhangi birinin korkacak nesi kalmıştı ki? Meleklerin çaldığı boynuzlar Concord ile Lexington üstünde gürlemişti ama burada yalnızca siyah eteklerinin hışırtısı duyuluyordu. Zayıf sesiyle çağırsa bile eski yoldaşları yardımına koşamazlardı çünkü bir çoğu ya ölmüşlerdi ya da çok uzaklarda, dağları, düzlükleri aşıyor, öküzlerini ve üstü kapalı arabalarını sürüyor, ülkeyi ve dünyayı düşledikleri biçime sokmaya çalışıyorlardı. Bu uğurda uğraşmış, didinmişler, Tom Paine bu uğurda acı çekmişti. «İnkar et!» diye bağırdılar. Hanımefendiler, siyah giysileri içinde, son görevlerini yapmaya gelmişlerdi. Üstüne doğru eğilen doktor bile, «Bay Paine beni duyuyor musunuz?» diye mırıldanıyordu. «Hâlâ zaman var, hâlâ umut var. İsa'nın Tanrı'nın Oğlu olduğuna inanmak istiyor musunuz?»

«İnanmak istiyor musunuz?»

«Reddediyor musunuz?»
«İnkar ediyor musunuz?»
«Pis bir ihtiyarsınız. Yapayalnızsınız. Vaz geçin, vaz geçin!»

Gece geç saatler ve sabah erkenki huzur anlarında hemşire, çınlayan sesiyle, İncil'den bölümler okuyordu. Bu bir haçlı seferidir! Gelin ey inananlar!

Ve o artık onların seslerini, üstelemelerini, işkencelerini, iradesini kırmak için yalvarışlarını duymuyordu. O öykülere geçmiş kahramanların, eski tanrıların gücüne sahipti. Huzura kavuşmuştu; yoldaşları yanındaydı; kendisinden önce ve sonra gelen iyi insanların arasında olacaktı bundan böyle.

New Rochelle'deki çiftliğe cenazesini yalnızca yedi kişi götürüyordu: Madam Bonneville, çocukları, iki zenci ve bir Quaker vaizi, Willett Hicks, daha fazla değil. Ama bu kadarı yeterliydi; tüm dünyaydı bu.

Westchester'e yaptıkları yolculuğun bir noktasında arabacı atları dilendirmek için arabayı durdurmuştu. Yoldan geçen biri Hicks'e sordu:

«Kimin cenazesi?»

«Tom Paine'in.»

«Eee,» diye sırıttı yabancı. «Eğer cehennem diye bir yer varsa, şeytanlardan kurtulmadan ağzının payını alacak demektir.»

«New York'taki başka bir insanla birlikte olmaktansa, şansımı Paine'in yanında denemeyi yeğlerdim,» diye düşündü Hicks.

Kasaba halkından birkaç kişi, töreni izlemek için toplanmıştı. Hicks'in mezar başında söylediği birkaç söze alayla gülümsediler. Arabacı güzel Haziran gününden memnundu; kırlarda dolaşmak her zaman eline geçen bir fırsat değildi. Hicks, Madam Bonneville'e, bir mezar taşı için, vasiyetnamede bir istek olup olmadığını sordu. O da yakında bir mezar taşının konulacağını söyledi. Mezarın çevresine birkaç söğütle, selvi dikmek niyetindeydi; böyle çok çıplak duruyordu. Üstüne Paine'in kendi mezar kitabesini yazdığı kağıdı gösterdi:

«Thomas Paine, *Mantık*'ın Yazarı» diye yazılıydı.
«Bu kadarı yeter,» dedi Hicks. «Herhangi bir insan için yeter bu. Kaç yaşındaydı?»
«Sanırım yetmişiki.»
1809 yılının Haziran ayının sekiziydi.

Ama onun kutsanmamış toprağa gömülmesi de New Rochelle'in iyi yürekli halkı için yeterli değildi. Çiftliği işgal edip, Madam Bonneville'in diktiği ağaçların dallarını yolarak bunları anı diye sattılar. Mezartaşını paramparça ettiler; üstünde biten çiçekleri yoldular.

On yıl sonra, Willian Cobbett adlı biri bir plân yaptı. Paine'in kemiklerini mezarından çıkarttı ve bunları çeşitli kentlerde göstermek amacıyla İngiltere'ye götürdü. Ama İngiltere hükümeti bu rezalete izin vermediğinden kemikler İngiltere'de bir yerde yokolup gitti.

Onun için bugün kimse Paine'in nerede yattığını bilmemektedir ve belki de en iyisidir bu, çünkü onun vatanı tüm dünya olmuştur.

SON

oda yayınları

FIRTINADAN SONRA howard fast 2. basım	20.—
DENİZ KURDU jack london 2. basım	20.—
KONUŞMAK metin ilkin 2. basım	10.—
KANLI YÜRÜYÜŞ traven	20.—
HÜRRİYET YOLU howard fast 2. basım	25.—
DEMİR ÖKÇE jack london 3. basım	20.—
İNSANLIK DURUMU andre malraux	20.—
DİRENME SAVAŞI nguyen duc thuan 3. basım	25.—
ARKADAŞ gorki 3. basım	15.—
İHTİLALİN ÇOCUKLARI anatole france	20.—

EYLEM ADAMLARI jean laffitte	20.—
MARTİN EDEN jack london	25.—
ANA gorki 3. basım	20.—
EKMEK İŞÇİLERİ gorki 2. basım	15.—
GÜNEŞ ÇOCUĞU jack london	15.—
O BİR MİLİTANDI tran dinh van 2. basım	10.—
DEVRİMİN YOLU gorki anh duc howard fast	12.50
KÖYLÜLER balzac	25.—
ÇOCUKLUĞUM gorki	20.—
EKMEĞİMİ KAZANIRKEN gorki	20.—
BENİM ÜNİVERSİTELERİM gorki	15.—
AYDINLIKÇI ŞAİR AYDINLIKÇI YAZAR nâzım hikmet	20.—
DÜNYAYI SARSAN ON GÜN john reed	20.—
HALKIN İÇİNDE gorki	20.—
KÖPRÜ traven	20.—
DARAĞACINDAN NOTLAR julius fuçik 4. basım	12.50
HALK AVCISI jack london	15.—

SORGU
henri alleg 15.—

AY VADİSİ
jack london 40.—

İNSANLARIMIZ
gorki 25.—

ZAFER BİZİMDİR
jean laffitte 20.—

ÖZGÜRLÜK SAVAŞÇISI
YURTTAŞ TOM PAİNE
howard fast 25.—